

АНДРИЋЕВ
ИНСТИТУТ

Библиотека
ФИЛОЗОФИЈА И КЊИЖЕВНОСТ
Одјељење за књижевност

Књига 2

Главни и одговорни уредник
Емир Кустурица

Уредник едиције
Проф. др Мило Ломпар

Уређивачки одбор
проф. др Зоран Арсовић
проф. др Ива Драшкић-Вићановић
проф. др Микоња Кнежевић
проф. др Слађана Јаћимовић
проф. др Иван Стевовић
др Весна Тријић
др Драган Хамовић

Рецензенти
проф. др Богољуб Шијаковић
проф. др Микоња Кнежевић
проф. др Мило Ломпар

Зоран Арсовић

ТАОЦИ
НА НЕОДРЕЂЕНО ВРИЈЕМЕ
Балада о Звијери

Андрићев институт
Андрићград, 2023

САДРЖАЈ

Умјесто увода.....	7
У ЧИТАЊУ ЈЕ СПАС.....	25
<i>Балада о звијери</i>	25
<i>Чишчач</i>	45
ПРИЧА НАШЕГ ВРЕМЕНА.....	73
<i>Таоци на неодређено вријеме</i>	73
<i>Тражи се нови човјек</i>	95
О ВОЉИ И ЧУДОВИШТИМА	103
<i>Гдје воља зареже, њу смисао не расије</i>	103
<i>Katastrófa. Или, како је њочела модерна бајка</i>	137
<i>Усион чудовишња</i>	176
<i>Пројект њовијесњ</i> . Или, напријед марш	199
ДА БОГА НЕ БУДЕ, ДА УКЛОНИ САМ СЕБЕ.....	229
<i>Акција склањања Боја</i>	229
<i>Пословна њајна модерносњи</i>	270
ЛИТЕРАТУРА.....	307
ИМЕНСКИ РЕГИСТАР	315

УМЈЕСТО УВОДА

„Биће слике непрестано је настајање – *sempre nova generatur*. У сваком тренутку она се изнова ствара, попут анђелâ који, према Талмуду, пјевају у част Бога и одмах тону у ништавило...”¹

Најбољи начин да се нешто донесе и другоме стави пред очи (предочи), јесте да га опричате. Говор је *ѿка-лачко* умијеће..., који га имају ствари животопишу. Агамбен је засигурно један од тих. Сliku мајсторски слика (тка), тако да је васпоставља. Живот као да јој обнавља, логосом одушевљава. Средство за (све) то..., талмудска је метафора.

Када би се само позајмити могла, и довести смјела у блиски додир са филозофијом... Да ли и тад чуда би чинила?

Још..., у звоно кад би се сачинила! Заљуљаш га..., а оно одјекне филозофија, у имену, властитом имену. Зазвони, загрми... Времена разгрне и ову заблудјелу зраку што мишљењем се зове окрене ка жаришту из ког је потекла. Можда би и филозофија окрилатила, на наше очи полетјела..., горе..., врло високо..., па засвијетлила нашироко. И у дубину. Поново се створила... И као некад, лице би стегла у израз, учврстила у неки карактер...

1 Видјети: Ђ. Агамбен; *Специјално биће*, у: *Профанације*, Београд, 2010, стр. 61.

Али таква кад би била (са изразом и карактером), кад би данас могла бити, за нас не би је ни било. Тачније, била би ту, али *као да није*. Са гнушањем бисмо окретали главе. Јер, филозофија која тражи јамчевину од Бога, њена ријеч која Бога чашћава – незамисливо је срозавање..., или, како би се то стручно рекло: „стадиј врхунске глупости”. А шта ако је ово „срозавање” једино у стању чувати дигнитет њене ријечи?

Dignitas и *ријеч...*, то више и не иде скупа. Јер, како тражити *dignitas* за нешто што је одавно стављено у погон проституције? Како да ријечи имају неки положај и статус који долази од јавности (што *dignitas* и значи), када се с њима још само поткусурује? Додуше, позивамо их да кажу ово или оно, али ко их још слуша? Ријеч сваког обавјештава, али кога успоставља? У простору *међу нама* изгубила је сваку референцијалну вриједност, а сачувала једино ону размјенску. Улаже се у комуникацију као у најплићу трансакцију. Што се не може свести на рекламни слоган, што није излив јефтине патетике, што захтијева трајање разговора – ова је култура учинила апсолутно нечујним.²

Није ли, онда, на дјелу најогавнија цензура? Један *произведени* прекид унутар ријечи, свјесно заустављање даха... Све је пуно комуникације, али општења нема. А кад њега нема, људскост је усахла.³

Никоме и ничему ријечи не ископавају пребивалишта. Зато овдје више ништа и не доспијева. Све сконачавача и приводи се крају, али на онај ексклузивно *наш начин*: „што је на крају неће проћи, само ће се одвијати

2 Видјети: Ф. Хађађ; *Како данас говоримо о Богу. Антииријерички за еванџелизацију*, Сплит, 2018, стр. 73.

3 Јер општење „није размјена информација, већ размјена садржаја из душе, дубинских, бесконачно-димензионих, надрационалних – то је егзистенцијални сусрет кроз који се испуњава и збива човјек” (С. Хоружиж; *Театар ситуација*, Бања Лука, 2017, стр. 31).

лагано, досадно, у хистерези свега што попут ноктију и косе расте и након смрти”.⁴ Све је и даље живо, али само зато јер у основи је већ мртво.

А, шта у ствари значи говорити?

Добро послушајмо питање! Привлачи ли оно уопште? Има ли снаге? Шта у питању још чујемо?

Изгледа, ништа. Најприје излишност погоди. Ако би неког јѐка и било, био би то јек празнине. Питање *шћиа* значи *јоворийи* олињало је, јер и сѐм говор је нешто олињало. Никакво чудо ту више не сачекује, не заскаче... Говор је ствар попут других ствари – њиме се располаже као да је посриједи нека справа. И сасвим добро размеће (као да је посриједи новац). Ријечи се увелико троше. Посвуда теку. А кад теку посвуда, не воде никуда.

Сведен искључиво на способност говорења, на функцију једног Ја, говор је одузет. Посађен у инвалидска колица. *Шћиа* је *јовор* – одредиће човјек, као да њиме није одређен. Његово Ја хоће да постоји прије говора. И још би да властује: по свом да уреди оно у чему се(бе) проналази, да одреди оно што га на свијет доводи... Страшна поремећеност! Једна само модерна болест: суманута страст да си власник у оном што ти омогућује да уопште будеш...!

Шћиа значи *јоворийи*? – тешко да се схвата, камоли разумијева. Додуше, ни хтијења ни труда нема. Као да сви журе из питања да испадну. Донекле разумљиво, јер у природи је човјека да не види оно што му је пред очима и да не слуша оно што му је стално у уху. Али има ту још нешто: из питања испадамо јер смо искључиво заокупљени да кажемо оно што сами желимо, хировито, стреловито. Ако је ријеч средство комуникације, онда хоћемо да комуницирамо на сваки миг, хитро и веома спретно. Напредак је евидентан, успјех надхват руке: свако може

4 Ж. Бодријар; *Илузија краја*, Београд, 1995, стр. 32.

о свему да комуницира, да слободно каже шта мисли, а да претходно не мора ништа од тога да појми. Битно је да ријеч, моја или твоја, нешто подигне, било шта, нека то буде и мање од малог, само да носи наш минијатурни потпис...

Тада се и *истинска ријеч* чини заиста лаком..., као нека алатка коју спретно држимо у руци. А шта ако је попут отвореног мора, па носи нас, а не ми њу? У том случају говоримо ли ми уопште? Или само испуштамо звукове? Ко зна, можда темељна драма наших дана није у чињеници да не знамо шта говоримо, на шта је упозоравао Витгенштајн, већ у чињеници да не умијемо говорити, што наслућује још Св. Павле кад каже: „не знамо шта да молимо (а молитва је најдубљи чин говора) како ваља” (*Рим.* 8,26).

Нећемо ни знати све док се не привучемо *истини* ријечи. А шта је она, та истина?

У нашој ситуацији, када се толико лажи и обмана провлачи кроз језик, ово питање, каже Гадамер, наликује провокацији. Посебно ако се говори о ријечи *самој*. Јер ако нешто изгледа сигурно и изван сваке расправе, онда је то да говор о истини своју примјену има само у оном што је сложено (*ἐν συνθέσει ἀεί*), дакле, у реченици... Бесмислено је питати о *истини ријечи*, јер очито је да истина настаје у оном што значи говор. Када би ријеч могла бити погрешна, не би више било ниједне ријечи. То стоји уколико је ријеч појединачна ријеч, сингулар за ријечи као носиоце одређеног смисла (садржаја или израза) или за ријечи као самосталне језичке јединице које заједно творе говор. Али ријеч, поред овог посебног, има и колективно значење и увијек имплицира *друштвени однос*. Ријеч која је неке речена и ријеч која је неке дана, или када неко о неком пристанку каже: *што је ријеч*, не значи појединачну ријеч. Чак када је то и само једна једина потврдна ријеч, она каже више, бескрајно више, него

што се обично претпоставља. Увијек се мора задржати у виду да „ријеч живи међу људима и да у свим појавним облицима у којима *јесће ѿо шћо јесће* има власти-то поуздано-постојано опстајање”. Најзад, ријеч је увијек ријеч која *сћоји*, било да неко стоји иза ријечи и за то јамчи, као онај који ју је казао или као онај који је некога другога узео за ријеч. Сâма ријеч *сћоји*. Упркос једнократности своје казаности она је *ћрајно ѿу*, „као порука спаса, као благослов или проклетство, као молитва – или пак као заповијед и закон или навјештени суд, као пјесникова каза или начело филозофије.”⁵

Ријеч стоји... У њој, за њу, човјек стоји... Ријеч и људскост у каквом су односу? И може ли се то двоје уопште одвајати?

За човјека Грци веле да је *ζών λόγον έχον* – биће (животиња) обдарено логосом. *Λόγος* га дефинише и разликује од других животиња. Онда, говорити о људском у филозофији значи говорити о Ријечи, или још темељније, ослушкивати Ријеч *ћо седи*.

И „хришћанин на самом почетку Јованова јеванђеља чита: *Еν αρχή ήν ό λόγος – У ћочетћку дијаше Ријеч!*... Ријеч је име Сина који објављује Оца у Духу. Говорити о Богу, дакле, значи говорити о Ријечи, односно још темељније ослушкивати Ријеч у срцу Цркве, која је Тијело и Заручница Ријечи која тијелом постаде”⁶

Ријеч је створила нашу људску ријеч, па тако и она, та наша ријеч, колико год коначна била, ипак, учествује у божанској. Њоме се храни. Непрестано црпе из извора вјечне сутрашњице.

И да тако није, филозофије не би ни било.

За свједока најбоље је позвати Сократа, тачније, ње-

5 Видјети: Х. Г. Гадамер; *О истини ријечи*, у: Ж. Грондин; *Чићанка*, Загреб, 2002, стр. 143-144.

6 Ф. Хађађ; *Како данас ћоворитћи о Боју*, Сплит, 2018, стр. 69.

гова демона. Сократ у себи чује божански глас, божански знак – *δαίμων*. Не доноси он никакву мудрост, него путеве отвара или затвара: одвраћа га да нешто чини, али га никад не навраћа. У ствари, демон Сократу „препоручује” *λόγος*, ријеч, као ослонац на путу. Између говора без мисли (говора софиста) и мисли без говора (ћутања мудраца) стоји *daimónion* – иманентни знак божанског, божански знамен који говор везује за оно што га превазилази, али и ствара, људску ријеч везује за божанску.⁷ Без тога сваки наш чин био би само гестикулација, а свака наша ријеч пуко испуштање звукова.

Ријечи се увијек божанском обећавају. Ту нико ништа не може, па ни задрти атеиста. Мора се признати: ријеч је вјерница, чак и када излази на безбожна уста. Ријеч даје ријеч – а безбожност и јесте у томе да не слушамо и не испуњавамо њено обећање.

Онда, говорити о нашој (људској) ријечи, приближити се тајни ријечи, нужно значи говорити о Богу. А говорити о Богу није (како се наивно, а модерно, сматра) говорити о нечему измаштаном, измишљеном, већ говорити о *извору свећа*. За мишљење је најважније да разумије ову нијансу. Ко је разумије, ријеч своју већ извија и даје на поклон Богу. У част Му пјева, попут анђела. И одмах затим тоне...

Филозофу ионако није дато да заувјек остане тамо гдје носи га крилата душа... Он је смртник, а филозофирање, као игра у говорима, коначна и смртна ствар. Све у игри посијано брзо изникне, али исто тако брзо креће пут смираја и заборавља, пут старости. Када прође тренутак, свечаност и слава, филозофу није наставити са игром, него сијући говоре у погодне душе пустити фи-

7 „А и ти јако добро знаш да језик изражава све, покреће се кружно, ставља све у кружење и двоструке је нарави. Оно што је у њему истинито углађено је и божанско и пребива горе с боговима, а оно што је лажно, доле је са већином људи” (Кратил, 408ц).

лозофирање у „цијело вријеме богова”, гдје ће се, попут свакогодишњег повратка биљака и свечаности, поново плодно пунити сјмена. Под окриљем божанског све расте и цвате! Пјевајући Бога опричава се. О томе касније увијек се испредају приче.

Зато филозоф радо допушта да му се фитиљ живота истроши на благом пламену његове приче. Попут птице селице, памти он „изгубљена мјеста” (она „пуна мјеста”) и жуди да им се врати. Цијели живот кружи изнад временског океана тражећи блаженство и смирај. Не налази га и пада у таласе. Али, страдајући пјева своју пјесму, испреда причу, Бога чашћава. Зна, против живота моћи нема, кад-тад он (живот) ће бити у праву. Са земног плашта сваком је отићи. И филозоф одлази... Да је то уистину био, знаћеш, јер чујеш смрт његову да пјева! Јесте, умро је са горким осмијехом, као већина што умире, али у часу смрти на његовим је уснама процвјетао пелин живота. Бог га сачува! И сачини у звоно небеских звонова!

Филозоф одлази, глас остаје, остаје *λόγος*. На њега се надовеже други, и тако стално, све до дана данашњега. И ко би знао када ће се времена преметнути у харфу да у њима поново загрми Поема!

Једноставних смрти нема, говори Дерида. Смрт мртвог је живот – рећи ће Ортега. Највећи је умјетник онај који прошло научи држати живим. Он постаје пролаз (проход), а не међа и зид. Ко то не умије или је реакционар или револуционар. Реакционар прошлост чупа из сфере живота и тако истргнуту поставља на трон да влада душама. Револуционар је негира, јер неће да је има. И један и други је убијају. А ко прошлост убија, себе је већ посјекао (а да то и не види). Јер, шта смо ми без прошлости? Шта смо без својих мртвих? Само тањушни иверци одбијања да будемо то што јесмо. Пајаци самопорицања.

У својим грчким одорама филозофија је увијек на то упозоравала. Њено је настајуће биће обузето *ваитреном*

жељом за вјечним ѿамћењем. Човјек јесте насљедник. Бити насљедник (наслеђивати) „не значи само да добијамо ово или оно, него да је биће онога што јесмо, прије свега, наслеђе. Хелдерлин каже – ми о томе само свједочимо.”⁸

Нису овдје посриједи тек ДНК ланци и биологија. Вријеме што га живимо наслеђе је и свједочанство. „Ево ме”, „ту сам”... да нешто примим, али и да оставим. Не бирам ја своје мјесто. Мален је то простор и веома опасан, јер све што јесте и што чини живот, у који сам се укрцао, морам слободно преузети. Што каже Сартр: „Својим рођењем заузима мјесто и одговоран сам за мјесто које заузима.”

Коме и како сам одговоран? Одговорност увиђају сви, на мање или више свјестан начин, што не значи да је разумијевају. Ако ћемо поштено, и не морају, јер ионако ће је носити, без обзира на то да ли у истини или у лажи, у љубави или у презиру. У тренутку смрти свако ће то мјесто или Богу приказати или дођавола га послати...

Ко га Богу приказује, понешто и разумијева, ко дођавола шаље, ништа (јер уопште не налази за сходно да разумијева). Који разумијева, упознаје слободу за леђима свијета, не тврди ништа, сем онога што отврдњава у њему, као жиг неизрециве тајне. Облива га дух старе мудрости: „*Benefac loco illi quo natus es*” – блажено је родно мјесто! Ја сам Ја и моје околности! Ако њих не објасним себе нећу схватити; ако њих не разумијем, себе нећу имати; ако их не спасим, ни себе нећу спасити!

Залуд своје мјесто објашњавааш ако на њему не уздрхтиш. Ништа оно не предлаже, већ задужује оквиром. Не лажном садржином, него окосницом. На њему се човјек среће са властитом густином. Освјештава. Постати свјестан није примати гомилу идеја које ће одмах запасти у учмалост. Свјестан је онај отежали од ризница... Својим коријењем не граби он анонимно тло, већ „земљу са ли-

8 Ж. Дериде; *Марксове сабласии*, Никшић, 2004, стр. 18.

ком и потписом”, са обликом духа (у којој очевина милује). Једна су средишта постојања. Везивно ткиво повијести на њих не може да утиче. Ситуирање властите интимности у простору памћења, стога је бескрајно значајније од сваког „одређивања датума”, а покрет душе, словеснији од цијеле историографије.

Мислити је свједочити о оном што јесмо уколико то наслеђујемо. Ето круга. Ето шансе. Ми наслеђујемо и оно што нам омогућује да о томе свједочимо – *λόγος*, говор, језик.

Када би наш *λόγος* прихватио „сву дубину меморије у свијести, не да би је редуковао, него мислио, поново опричао, опјевао”, Богу одапео, можда би и у филозофији устало све оно што је у међувремену задријемало (или је било свјесно потапано), а увијек је некако ту.⁹

Онда, ни талмудску метафору није бесмислено наслањати на филозофију, прије да је бесмислица то не чинити. У својим њедрима као да чува језгро филозофије..., и још..., кадра га је понијети, пренијети... и зазивајући, име јој поново зажарити.

А када се име позове, властито име, хоће ли филозофија доћи? Хоће ли моћи, данас смјети?

Када би дошла..., магија би била! Суштина магије, вели Кафка, није да ствара, него да *иризира*. Ако је тако, ништа данас потребније од магије није, не због урањања у мистику, већ због заштите од модерних трансакција са свијетом. Силно умијеће треба да се нешто, било шта, из наше стварности позове у реалност! Из оног *како* јесте да се уведе у оно што *заправо* јесте! Ко би у томе успио попут чаробњака би био, што имена зна и памти их. Некад

9 Ето је задаћа, задаћа без краја, задатак који увијек изнова започиње, понавља се, јер сваком добу (упркос свим разликама) једнаким интензитетом придлази „оно што се у животу, у смрти, у сјећању изнова поставља као питање, али и одузима” (М. Фуко; *Поредок дискурса*, Лозница, 2007, стр. 56–57).

су га звали *ἱερομνήμων* (свети памтитељ). Памти имена на која се мора одазвати. Ко та имена памти, зна њихову причу – *μῦθος*, зна да је *μῦθος* увијек *μῦθος τῆς ἀληθείας* – истина која се открива. Па, кад име позове, истина га загрли.

Али, које је то име кадро размрсити ово зачарано беспуће филозофије, лијечити, гријехом и бесмислом надојену, бездушност која је носи? Само једно, једино – оно грчко пра-име, у међувремену слоганом што је постало.

Како је громко било! Некад. Како рјечито! Пјевљиво. Ритмично. Можда још само име Бог на тај (битносни) начин носи музичко у себи. Музика нешто значи, али *не знам ишачно ишча*, носи, али *не знам ишачно игје*. Упућује на недокучиву дивоту, врши непрестано откривање, никада довршено, које се понекад напрасно прекида: застор се подиже над новим веловима!¹⁰ Наслућена трансценденција је попут уздаха. Једнака са сваком љепотом, јер свака љепота удара тамном муњом. Обраћа се нашем срцу, али је не разумијемо. Неразумијевање може нанијети бол, али само усред радости што љепота је пружа. Онда бол пресложи, додатно уоквири.

И нема филозофије која бол није, бол у радости. Љепотом увијек опточена. Нема филозофије да није музика. И још она највећа, најзначајнија музика *ὡς φιλοσοφίας μὲν οὔσης μευίστης μουσικῆς*. Баш као у Платона.¹¹ Ни филозофа нема, а да није налик музичару који „према најљепшем складу не подешава лиру или неки други инструмент, него свој живот, у сагласју између ријечи и чина, у дорскоме стилу” (*Лахеџ*, 188д).¹²

10 Видјети: Ф. Хађађ, *Како данас ѿговориџи о Боју?* Сплит, 2018, стр. 33.

11 Музика „има начин хода духа, има ритам и то у првобитном смислу, оном који даје облик” (I. Bachmann; *Musik und Dichtung*, Werke IV, стр. 59-62).

12 Видјети: W. Hirsch; *Platons Weg zum Mythos*, Berlin, 1971, стр. 100-102.

У Грчкој „човјечно” се мјери степеном којим се музика уздиже у души. То је једини „медии” који може изразити и објавити *eros*, интензивну осјетљивост душе – бескрајну жеђ за Другим... Оно *φιλείν*... Музичност је темељ, али темељ који распршује све човјекове снове о утемељености, јер разара сваки ослонац на простор, онај простор без којег свакодневни живот себе не може ни да замисли. Музичност, тај бестемељни темељ, звучни је пут укоријењивања. Увијек избацује навеше... Ка небу... јер тамо је „први постанак душе никао” (Платон). Високо иде *φιλείν το σοφόν*. Заиста. И док је тако ишло, филозофија се могла пјевати, а филозоф је могао бити *παίδας γράμματα καὶ τὴν ἄλλην μουσικὴν διδάσκων πᾶσαν* – „учитељ слова и других врста музике”.

Да..., док слуха је било, било је и филозофије. Када се човјек „претворио искључиво у око”, све је заробио. Понајприје себе. Бескрајну жеђ угасио ситошћу порива. Оркестрално краљевство божанско замијенио хировитим кнежевством земље. Мајсторског пјевача напустио зарад контроле деспота. Постао модеран. Небо презрео, у себе се затворио. Филозофију забравио. Својим се филозофијама одучио од филозофије..., оне једне и једине – што небесима се отвара. И зна: „нису она Бог, већ само његови свједоци”. Казују Му славу. Чути тај *λόγος*, њиме се умити, у славу ући, у част Богу пјевати..., шта би се друго могло и пожељети?

А да све поводом имена постане *flagellum aëris* модерност се својски потрудила. Ко данас хоће да запажа привидност неког бића, да указује на његову илузорност, довољно је да каже: *ἴσο је само име*. По строгим научним гледиштима име је *flatus vocis*, празан звук, ништа више. Или, како каже пјесник – једно ваздушно ништа!

Љубећи ту и такву научност, филозофија је име задржала, али тако да оно у имену више ништа не значи (и не смије да значи). А када не значи, не може ни да обавезује.

Раскида се вјеридба разума и Логоса. Готово је са чудесним стражарењем. Име филозофија сад прогнано лута, идеја се сасвим раставила од појма. Је ли то тек парадокс, само парадокс, или већ неко разбојништво, једна тако модерна покраденост, оробљеност, инхерентна свему? Отклизавати од имена – неименовати ствари, није ли то престати говорити *оно шио јесте*?

Филозофија се празни, али истовремено и шири. Наша невоља није у томе што не умијемо рећи шта филозофија јесте, већ што не можемо јасно одредити шта она није. Јер, очито, све може бити. Када се тако рашири, са њом нико више не жели имати ништа лично. Филозофира се са дистанце. Непристрасност, објективност, знаком су озбиљности, строгости. Под тим знаком језик говори једино оно што дискурс му заповиједи. И само оронулост прелијеће преко зуба.

Платон је упозоравао: да бих могао филозофски говорити, па онда и говорити о филозофији, да бих се другом могао обратити, потребно је најприје да се филозофија обрати мени. Ако се обрати, она и преобрати. Обраћа се увијек именом, а преобраћа оним што име носи, што нуди и на шта позива. А шта је то што име носи? На шта оно позива?

Једино што носи начин је постојања: релација са Другим, са бескрајно Другим, са Исконом. На то и позива. Није ту ријеч о позиву да се нешто чини, већ о пуштању Другог да у нама чини. Кроз име Друго погађа. Кога погоди, изврће га наопачке. Погодак растресе. Али та растресеност не расипа, већ успоставља.¹³ Засвођује. Друго (и)ме неопозиво веже у „мене”. Исконска је моја ситуација – бесконачно парафира коначно. Његова тетоважа утврђује се у мени и штити, као купола што штити цркву. Ријеч Бог долази на врх језика.

13 Видјети: G. D. Farandos; *Platons Philosophie der Periagoge*, Würzburg, 1979, str. 97.

Да ли ће се филозофија обратити то никако (и никад) не зависи од нас. Догоди се или не. Што би рекао Платон: „Усуд бира”. Ко је изабран, тај је наређен, рукоположен. Прима њене дарове (понуде) и може их другом пренијети.¹⁴

Отуд је *јовориџи о филозофији*, у једном посебном смислу, истовјетно као *јовориџи о Боју*. Ко себи умисли да је могуће о њима говорити, а не слушати њихову Ријеч, постаће, што каже Августин, „јалов проповједник ријечи извана, јер их не слуша изнутра”. А ко их уистину чује, тај прекинута даха већ је разјапио чељуст. Речено му је: ти немаш посљедњу ријеч! Зато, пази на уста своја! И човјек..., већ пресложен је. Именом погођен. Ријечју обраћен.

Када то падне у заборав, филозофија улази у једну прилично бесловесну работу – аутопродукција имена. Умјесто да именом буде одређена, она име одређује, и тако себе стилизује. Као када бисмо сами себи почели давати имена. Што си мање вјеран имену, изгледа више си филозофичан. Властито име, оно право име, бива скрајнуто, потопољено, јер смета нашим именима. Узима му се језик, говор. Име се одузима. Не може да стоји за себе. И најзад, одлази са сцене.

Али, за невољу модерних, име не може отићи тек тако... Јер није име дугме да се загуби и нестане без трага. Може се држати нечујним, кривити, издавати за ово или оно. Може се лагати, лагати у име... али у имену лажи нема... Такво је какво је, говори што говори. У њему је „чвор бића, најдубље скривен нерв његов”.¹⁵ Име не умије да лаже; лажу они који га окрећу, стишавају, који му утробу изврћу, не би ли у имену говорили у своје име. Иако га сатиру, убити га не могу. Склањају га, забрањују, али оно је

14 Сјемена логоса која је примио, која су у њему разрасла, може да сади и у друге душе, а та сјемена „даље вјечно бесмртност пружају..., а онога ко их има творе блаженим све до највишег (божанског), колико је човјеку могуће” (Федар, 276е-277а).

15 П. Флоренски; *Смисао идеализма*, Београд, 2000, стр. 25.

ту, увијек ту. Сада као неко „тајно” име. Знају га и користе тек неки, они чаробњацима налик, што земљу му умију уздићи у ред свете пјесме и сунцу понудити на поклон.

Ако на позив имена нешто од филозофије и дође, ако се одазове, једно је сигурно: разбиће све оно што се данас зове филозофијом. Удариће на себе, у свом појму... Све док свјетлост искона не погаси придошла значења и настала имена. Док грчка кост не забијели. Онда име, то тајно име, није само шифра, којом се ствар потчињава ријечима чаробњака, него управо „монограм који се ослобађа дискурса”.¹⁶

Име, као онај један (*monos*) знак, једно слово (*gramma*), у којем је све понуђено. Духовни дар за сва наша утврђења. Свјетло из дубине старога зденца. Сâм Бог у њега уградио је правац. И дао му силу...

Од ње стреса се дискурс, у расулу бјеже правила и прописи. Распадају се наше мјере зарад *нарави њраве мјере*. Ко име зна..., и силу ову позна. Срце му она награђује. Душу саздаје у којој божански плам може да гори. Гледаш ли те, од имена позване, те чаробњаке..., видиш их на границама, на јарболима у сталном бдењу над људима... Шиба их ледени вјетар, зло изгара и пржи, а они, упркос свему, веслају према дану... Привучени свјетлошћу искона. И пресвучени. Изнутра. Бог их зареди као звијезде на небу пресјајне. Даде им да осјете силу која младицу духа увијек може истјерати у цвијет. Повести у радост. А, чему друго магија служи! Уосталом, није ли име, којим је новонастало биће било именовано у Едену, Вавилон имена сломило у парампарчад? Тмуше одагнало и најавило дан.

Има ли у себи те снаге име *филозофија*? Има ли још увијек? Имамо ли ми снаге име позвати и поново га до-

16 Ђ. Агамбен; *Маија и срећа*, у: *Профанације*, Београд, 2010, стр. 22.

чекати? Кад бисмо имали, ко зна, можда бисмо прибавили пропусницу за срећу!

Изгледа смијешно, звучи узалудно! Излишно...

Али, „Марта, Марта само једно је нужно”, вели Христос, алудирајући притом на Марију пуну љубави, која је, са аспекта овог свијета, сасвим излишна. По реду ствари Марија је нужна, и та нужност чињеница је људскога, очигледност. А *овај свијет*, некад као и сад, стварност је која се зида против очигледнога. Њему у инат. Што је у тој стварности важно сигурно није битно. И обрнуто. Битности су пуштене да престану. По лешевима играју им стрвинари. Пирују. И увезују у кола, у мреже, у ланце... Институције, универзитети, тржишта..., све неки апарати, комплекси... ствари без живота, а жедне живота. Множе се невиђеном брзином, као зараза. У њима само смрт има укус и мирис живога.

Данас свако говори о губљену реалности, о симулацији и симулакруму, а зна ли шта говори? Откуд да зна кад више ништа не осјећа! Уосталом, како то површно и плошно да разумијева нешто чему су вијекови требали да се попне до овога опојнога мрака?

А „то нешто” увијек је ту и дјела. Док плошно чува свиње и једе коријење, док гладује глад гладну, не види да се у њега урезује. Тајна историја остаје на кожи, на капцима, у ноздрвама, уморног човјека. Увијек остаје једна историја коју наша повијест не може да свари!

У њој одјекују Христове ријечи: најпотребније је оно што је овом свијету излишно!

Истинска је потреба, кажу, само она коју постојање осјећа да буде то што јесте. Ако птице суштински требају лет, шта треба човјекова душа? Једино умовање, духовање. Дакле, човјек треба филозофију, али истинску, што значи филозофију у уму и по духу, а не по свом (по разуму)...; филозофију која не би полазила од исписа

извјесности, већ од уписа посљедње сврхе; најзад, филозофију која је однос и разговор са Другим, бескрајно Другим, са извором Добра. Тај разговор, с обзиром на људску ситуацију, нужним је начином разговор о спасењу.

Сјетимо се на час велике библијске сцене – разговора Аврама са Богом о уништењу Содоме и Гоморе. „Колико треба праведних да би се спасла грешна места? Педесет, четрдесет, десет, пет? Колико праведних је потребно у нашем свету? Смисао приче је једноставан: оправдање света су људи који живе на њему. Они су, такође, и његова оптужба”.¹⁷

Заиста, колико треба праведних да би се спасила грешна мјеста? У овом тренутку можда није толико важно какав ће бити одговор на питање колико је важно само питање... Задато мишљењу, зар не отвара нове визуре, нове јер су тако старе?

Колико треба праведних да би спасили Содому – прве су ријечи религијског мишљења – ријечи које граде спасоносну везу истовремено са извором правде (Правдољупцем) и оним у Содоми. Ријечи хоће да спасу Истину! Треба ли у филозофији да је другачије?

И дотакла се суштинска веза мишљења и религије. Мишљење не постаје религијско зато што има религију за своју тему, или што спознаје и хвали вјеру, чак ни тиме што оправдава вјеру у очима критичког разума. Веза је много дубља. Мишљење је религијско самим тим што је разговор са Другим, разговор о спасењу свијета.

Залуд вам те ријечи – повратак на стару позицију је немогућ! То данас и врапци знају. Нарочито они. Врапци то и наређују, јер њихово је вријеме. Мудра сова одавно је у егзилу... Хоћемо ли врапцима вјеровати или

17 J. Тишнер; *Криза мишљења*, у: *О кризи* (пр. К. Михалски), Нови Сад, 1987, стр. 106.

већ једном схватити да је њихов императив „пука догматска претпоставка, чији скривен темељ представља вера у напредак и рационалност историјског процеса“?¹⁸

Онда, упркос свему, можда и вриједи покушати са истинском филозофијом? Барем једном у животу!

Али ми смо посљедњи људи, по свим прорачунима већ мртви. Шта год да предузмемо, касно је. Све су прилике, нама је одзвонило. *Овдје и сада* не преостаје ништа. А шта се нуди кад не преостаје ништа? Има ли будућности и након што буде *йрекасно*? И која би то ријеч била могућа уз узглавља умирућих? Имамо ли још оне снаге која на живот гледа из тачке одласка, у перспективи оног што би могло бити *заувијек*.¹⁹ Није овдје посриједи *йочело знања*, већ исходиште пјевања! Ко мисли да то нема више ништа са истинском филозофијом, грдно се вара.

Можда личи на излизане фразе, временом згажене. А шта ако су излизани они којима овако нешто може постати фраза? Шта ако се њихово вријеме, које изгледа у пуној снази, у ствари лагано завршава? Заиста, зар се не скврचाва? Чак и силе које га држе..., зар им погребно звонно управо не звони?

18 Видјети: Л. Штраус; *Град и човек*, Београд, 2002, стр. 17. Насљеђени модели немају никаву снагу! – то је тачно и заиста вриједи, „али само за модерно схватање тих модела“ (V. Gerhardt; *Selbstbestimmung. Das Prinzip der Individualität*, Stuttgart, 1999, стр. 56).

19 Видјети: Ф. Хађађ; *Рај на врајшима. Оілег о радосіи која узнемирује*, Загреб, 2015, стр. 8-9.

I

У ЧИТАЊУ ЈЕ СПАС

1. Балада о Звијери

Филозофија није све, већ само ријеч у штиву. Као што је композитору и најпотпунија симфонија тек нота неисцрпног напјева, тако је и Сократу филозофија проход у оно боље од ње саме. Дође час и он знање оставља пред вратима, како би закорачио на тајновите и ноћне стазе ероса. Мора, јер тамо гдје сада иде, знање не иде, не може да иде, не зато што је слабо, већ што је неадекватно. Оно застаје и сâмо отказује. А Сократ зна: гдје знање застаје, отвара се загонетна област пристајања и учествовања. Онда, филозофирати не значи само нешто разгртати, анализирати и тумачити, него и душом се упијати у ријеткост тајне што из њега сјаји. Не схвата се све из појмовне ширине, има нечега и у близини... Не мисли се све као предмет пронађен у уму, има и онога гдје ум проналази себе... Кажу, тек на крају искуства почиње мишљење. Можда баш онда кад човјек примијети да је примјећен. Једино тада богати се духом.

А такав богаташ не хвали се појмљеним, јер слути да схвата тек прасак непојмљивих значења. Не тежи већој спознаји, него се привија уз оно што надмашује појмљи-

во.²⁰ Филозоф је. Зна да не зна. Не зна Истину, али за Истину зна... (јер душа је трпи). А ко за њу зна, сиромаштво осјећа, недостојност, зна за своју ништавност. То га не баца у нихилизам, већ отвара и подиже за захвалност. Зато је филозоф и боговима драг. Ништавност га је учинила подобним за преношење истине која је већа од његове властите.

Док се душа слубљивала са тајном свијета, свијест о сиромаштву рађала је духовну глад и жеђ. „Блажени гладни и жедни правде, јер ће се наситити” (*Мтш*, 5, 6). Кад љубав пукне, а душа се затвори у себе, знање незнања смјеста се изметне у полигон за охолост. Истину не знам, не могу да је знам..., а онда, дођавола с њом! Сазнаваћу само оно што ми доноси корист и успјех. Зацарити релативизам. Све мјерити својом мјером. Ребра духа ломити чекићем знања.

Против овога филозофу је нужда устајати. Он, који зна да не зна, најважније ипак зна: постоји Истина, неизоставно..., макар и све до сада мишљено било заблуда! Отуд и вјерност истини може бити сачувана, па макар је нико до сада није сачувао!²¹

Филозоф је борац за истину..., увијек кадар ударити на оно што филозофију угрожава пријетећи да је доврши. А, на хиљаде врагова ту се роји... у њој самој, изван ње. И салијећу. Сваки хоће да је отме, са једнаким жаром, и тако је истањи да више ни смрт не пожели да је узме.

А врагови..., ко је с њима још изашао на крај? Јер, како овладати оним што овладава, како запосјести оно што иначе запосједа, а да то не буде уплитање у густу мрежу шпијуна, доушника?

Не, са враговима се на крај не излази, од њих се не бјежи... Ко пожели нешто такво, већ је погинуо а да није

20 Видјети: А. Ј. Хешел; *Човјек није сам. Филозофија религије*, Ријека, 2010, стр. 21.

21 В. Бењамин; *Искусство и сиромаштво*, Београд, 2016, стр. 13.

ни примјетио. Него..., пошаста се излагати мора (јер ионако већ смо изложени)..., пред врагове треба стати, у коштац се ухватити, што значи: одбацити симулирање, престати са ескивирањем, скупити сву снагу и навалити – „за кост их хватати” и заједно с њима сурвати се у провалију збивања. Као некоћ Платону, филозофу је увијек силазити у оно *неукрашено* свијета и човјека. Али, Логосом силазити... Тако и сурвавање показује неку чар. Само ономе ко не избјегава опасности и не преза од радикалних питања, отворена је могућност повратка оној Ријечи која му је изградила памћење и позвала га да мисли. А обливена духом, кажу, она је и врагове знала одагнати, својим их дахом одувати. И смрт тако разгртати дуж оне косине на којој вријеме доспијева.

Знам, гдје год да је о тој Ријечи ријеч, ту увијек расте и опасно. Сјећање је пуно варки. Нарочито у једној цивилизацији која прошлост скрнави и преобликује у споменик властитој истрајности у садашњости. Прошлост је Наказа. Запад је Нарцис... Да нема Наказе, ни Нарциса не би било... Испиаће јој крв до последње капи...! Модерно је сјећање нарцисоидни програм. Само спектакл за слабиће...

Да ли то значи да због ове опасности филозофија треба одбацити археолошке задаће? Никако, јер одбаци ли њих, себе ће расути. Завршити са мишљењем. Нема филозофије ако се прошлome не окреће, али то не мора у себи носити нешто обновитељско или регресивно.²² Прошлом се не враћа само због страха од будућег, већ се одговара на насушну потребу поврата дубине и ширине искуства које је човјек имао о властитом свијету.

Кажем имао, јер очигледно да искуства губи. Стога, све треба чинити да се старе истине заволе.²³ И приче

22 Видјети: Х. Грасија; *Филозофија и њена историја*, Београд, 2002, стр. 225

23 Нова и заиста оригинална књига, вели Вовнарг, само је она због које бисмо завољели старе истине. У свако доба пламте оне у

које их опричавају... На томе ће се овдје радити, барем покушавати...

Онда узмака ми нема: мораћу опет причати приче... Ако оне и јесу фикције и сањарења, не треба заборављати да постоје и оне врсте сањарења које одвраћају од стварности само да би нас у њу вратиле на дубљи начин. Наша их је прошлост пуна.

Зато кад причам, мојих прича и нема. Што је од мене, само је службовање и причест. Као какав морнар стрпљиво везујем чворове старог канапа, дубоко увјерен да су они још увијек кадри уприличити смисао и подарити свјетлост. Некад се то лијепо говорило: „опричај старо и постани тегљач царства"! Више не можеш, није ти ни дато!

Али, најприје, старе приче ваља чути. Чути њих није „чути било шта". Дугу браду приче имају. Ријечи им у споју са извором ријечи... Шикљају са мјеста гдје се прочистила грозота, гдје се исталожила прошлост и гдје се већ дочарава будућност. Свако вријеме боље ће опричати од ововремених прича, јер за разлику од њих, окренуте су према извору. Ако их слушамо, јасније чујемо глас овог *saga*. И потпуније. Ако пратимо њихов ритам, у овом *овдје* идемо даље и продиремо дубље.

Није данас ствар у томе да тих прича не буде, да не буде Христова јеванђеља или Платонове филозофије, него да се измисле јеванђеља према потребама тржишта,

славу вјечне Истине. Могу ли да нам не дођу кад су тако снажно проживљене и тако дубоко испричане? Само слијепа незахвалност не види како се попут риба праћакају у ријечи искуства нудећи се разумијевању, проживљавању. Старе истине у ствари и не старе, старимо, огрубљујемо, ми, па нам стога њихова виталност изгледа тако одбојна. Нараштаји који долазе неће им исцрпсти смисао, не зато што их је тешко разумјети (напротив, то су једноставне истине), већ зато што их више не умијемо читати (П. Адо; Духовне вјџбе и античка филозофија, Загреб, 2013, стр. 58).

и филозофије по својој мјери. Јеванђеља су посвуда, филозофије су посвуда..., бујају попут корова... и управо од тога ваља их спасавати.

Приче томе и служе. Ако им се посрећи, заличиће на оно што су хуманисти 17. вијека звали *сјасења*. Намјера *сјасења* била је да неки појам опричавањем ишчупају из модерних извртања и покушају довести до његовог пуног значења, или како каже Ортега, „да материју свих врста, коју живот у сталном таласању избацује пред нас као бескорисне остатке неког бродолома, пресложе и поставе у такав положај да у њој зраци сунца дају безброј одбљесака”.²⁴ На овај начин спасавати теме, проблеме, није друго него мишљењу и животу враћати оно што им се упорно одузима. Понајприје духовност. Самим тим и божанскост.

Овдје то конкретно значи: увдећи поново у игру олако одбачену метафизику и искуство трансценденције озбиљно схватити модерну мисао, те провјерити, одмјерити, може ли она величати напор којем се подвргава, а да то уистину остане филозофски часно и досљедно?

Њен највећи напор свакако је отклон од Бога. Тачно је, рођен је он муком и болом, али шта ако је узрокован претјераним нагађањем?

Уистину, каква је то мисао која проглашава да је задовољна тиме што се више не мора старати о Богу? Осјећа ли она било какав немир? И шта је мисао без немира?

Празна надутост осуђена да се показује задовољна собом... Глуматање луцидности која надахњује једино куквичлук... На њеним протезама, а у својим уморима, сад клизимо ка најнижој тачки.

Па шта се то догађа? Како је до овога дошло? Шта се десило па је било могуће да дође? Како то да филозофија

24 Х. Ортега и Гасет; *Медијације о Дон Кихоту*, Нови Сад, 2000, стр. 6.

која је била борба за *оно што јесте*, сада приређује славе ништавилу! Филозофија без Бога..., је ли то могуће с обзиром на њено име, на властито име? Свијет без Бога... Земља без Неба..., је ли могуће с обзиром на оно што јесу? Човјек без Бога... како с обзиром на људскост?

А можда све то... само да би човјек Богом постао... Бићеш као Бог!

Човјек као Бог – није ли то уистину чудо? То што се беспрекорно надувава..., тај човјек и његова охолост... Да једно такво биће себе сматра Богом, да се уопште може осјећати моћним... чудно; да је самотноме свемиру човјек једини друг... и да његов ум надилази све остало... још чудније! Чак се са бесловесним додирује... Али, чудо које се догађа свакодневно, и то не само сваког дана него и око свега, било да је ријеч о предностима или хендикепима, постаје нешто нормално, уобичајено.

Бога, коме је некад пјевала и у властитом имену га честила, филозофија сад дочекује без било каква немира... Ријеч Бог не чува више ниједно питање за мисао.²⁵ Бог је сам отишао (не оставивши о себи никаква питања), па нема ни потребе да се на Њега обазире. Са својих висина пуштамо Га да прође и напосред ступамо у „своје одаје”. Уређујемо башту „својих ријечи и свога језика”. А све што је друго и другачије нека слободно отплови на облацима уназад... у заборав!

Доста прича о небесима и свјетлу, наклапања о уздицању, ваља силазити доле, одважно и храбро, спуштати се у таму минерала! Молити се скривеном Богу, што из позадине влада свиме, лишен таштине и илузије – Богу понора. Пустите већ једном Бога Оца, пустите Идола, Понор је отац! То је истина! На њеним леђима јашу слободни појединци, не синови Бога, већ креатуре понора. Сваки умишљени Прометеј – „дубоко ријешен да по-

25 Видјети: М. Руђенини; *Одсућни бој*, Загреб, 2005, стр. 172.

свети Земљу, а Небо остави врапцима”.²⁶ У мислима сви револуционари, нови неимари, а у стварности већином спонтани побачаји.

Креатури ништа лакше него Бога убити. Повриједи-ти Онога за којег кажу да је непромјењив – каква је само чар у томе. И увијек неко враголанство (које подиже цијену). Погледајте: моја пљувачка, иначе кратка домета, досеже не само бијелу голуницу него и голуницу Духа Светога! Кад пљувачка то може, треба ли још доказивати да је тај Бог пука лакрдија? До мозга више не долази да је Он неизмјерна љубав која чак и такве гадости допушта... Зато и јесмо креатуре... А наши рајеви обиље измета. У њима још само цријева умију запјевати *йјесму над йјесма-ма*. Код креатура космичка се авантура нужним начином завршава тријумфом хемороида.

Флобер бијаше у праву: модерност је „одлучила дићи дворац на трулим даскама изнад септичке јаме”!²⁷ Клоака као хијероглиф једне цивилизације... као „јама истине” (В. Иго)..., мјесто гдје маске падају и гдје се знакови друштвене величине изједначавају са отпацама обичног живота. „С једне стране, све упада у егалитарну равнодушност, али се истина о читавом друштву може ишчитати преко фосила које оно непрекидно одлаже у своје одводе”²⁸

И сад, привикавај се на измет, буди лакши од вјетра... ходај по њему као Исус по води! И не кукај... Барем једном погледај у себе и око себе, али без илузија. Буди поштен и признај: овај свијет, ма какав да је, ипак је нешто. Најзад, наше је дјело. А шта бисмо имали да је Бог остао? Нулу! Јер, како стварати кад Он је ту? Закујмо га, стога,

26 Видјети: Д. Најдановић; *Парадокси марксизма. Кријика Б. Вишеславцева*, у: *Философија историје И. Х. Фихтхеа и групи сјисис*, Никшић–Београд, 2003, стр. 180.

27 Цитирано из: С. Церовић; *Вријеме је крв. Умјетник у цивилизацији смрти*, Београд, 2012, стр. 195.

28 Ж. Рансијер; *Полијика књижевности*, Нови Сад, 2008, стр. 20.

чавлима на крст знања – у мукама да издахне као исувише екстремно нагађање које људско онемоћава.

Онда, крик Божије смрти као тренутак модерног ослобађања... Све се ослобађа, филозофија (могућности њеног испитивања), човјек, свијет. Тренутак је истине! Нове истине! Слушајте сад: истинска Божја супстанција је човјек! Атеизам је тајна сваке религије! Једном за свагда избио је тло под ногама болном питању о Богу!

Најједноставнији је одговор, онај Волтеров: нема Бога! Рафиниранија је свакако Стендалова изјава, због које му је Ниче силно завидио: „Једина исприка Бога јесте та што не постоји”.²⁹

Са религијом је готово! Ушла је у стечај, јер неопозива је исцрпљеност Божје владавине!

Али како се до овога дошло? Је ли нова истина плод увида или је пресуда?

Атеизам је тајна сваке религије – то вриједи само онима који су претходно одлучили да побришу Бога. Без икаква разлога. Питаш ли их зашто то чине: одговарају у хору као Шекспиров Јаго: а зашто да не, ето хоће нам се... и што је најважније: може нам се!

Ништа на Западу није имало тако блиставу каријеру као ова пресуда. Постаће разлог, моћан и убојит, довољнији од свега довољног. Предају ће развезати и просути, изметати је у нешто вриједно просипања. И небо ће учинити трном у души. Бога напакон разложити. А шта ће стварати, шта нудити?

Па, ако се баш инсистира, много тога: домунђавање са властитим скелетом; масу „еманципованих” идиота опремљених за дисање са венама пуним мрака; ствар-

29 „Тиме непостојање Бога постаје Божјом исприком због неуспјелог стварања. То је атеизам као теодицеја” (Ј. Молтман; *Расцјепаки Бој. Кристјов криж као шемељ и криштика кришћанске теологије*, Ријека, 2018, стр. 263).

ност од које се добија астма...; кошмар као једини вид луцидности...

Страшно је када се пресуда облачи у истину..., још страшније када се то може чинити неометано..., а најстрашније је када људи пожелеле да баш такву истину отјелове. И ето *nâs*, ето их и наши хуманизми, хуманизми без Бога – сви одреда кумулативни порази *homo sapiens*!

Само хорде које Бога исцрпљују. И пију себи у част. Његову апсолутност претачу у себе. И онда му се смију. Али смијех им одаје молитавост. Јесу, сатрли су Божје мјесто, али нису видјели да је истог часа погинуло и њихово царство. Сад свако црта бедеме свог живота вјерујући да у рукама има и истину. А оно..., само мјехурови!

Речено је давно: бедеми које црташ у ствари су бране. Једино цвијет који избије из бедема, који бедем пробије, може бити прозор отворен мирису прољећа. Унутар бедема се не цвјета. Прољећу је ту забрањено да дође. Такав је разумски „ред” и „пропис”. У прописаном свако хоће бити модеран, бити субјект или „своје острво”. Али како у том острву да се препознаш кад је забрањено да ти море буде опричано? Шта је острво без бескраја вода које га утврђују и саздају? Шта је прича без изрицања тишине из које окапава? Ти шта си без „захвата који дух твог народа чине могућим”? Која је наша највиша могућност: бити субјект затворен у себе или постати прозор отворен ка Другоме?

За модерне дилеме нема, одлука је пала, пресуда до-несена: друга опција више и није људска. Како и да буде, кад Истину смо скратили за главу.

Да ли је, онда, модерна филозофија уистину претрпјела губитак Бога или га је упорно промицала? Није ли на себе, одважно и храбро, преузела задаћу ликвидације Бога? И смјеста се обукла у лаж. Па сад тврди како од првих корака није прихватала ни Бога ни оно божанско као односиште својих мисли. Могућа је само она фило-

зофија која би полазила од човјека.³⁰ Да ли то значи да је Платонова филозофија немогућа? Да поред ове наше, то више и није филозофија? Већ само неко, како би рекао Кант, *Schwärmerei* – сањарење, сањарија. Аристотелова филозофија, то је већ *Arbeit* (рад). И онда чинити све да се Платон преобрази у Аристотела... Модерност је вријеме *Arbeit*-а, а не аристократске игре...

Али докле се стиже са таквом филозофијом? Докле стигоше такви људи? И њихов свијет?

Онај свијет, онај човјек и она филозофија који су захвални богу што су се ријешили Бога, јесу ли они за било какво стизање? Јер шта да стигне и гдје да стигне искривљеност и промашеност у основи? Зар није „стигла” већ у почетку – у ништа, у глодање властитих костију?

Предузетна жеља за аутоконструкцијом морала је скончати у аутодеструкцији. А жеља за јасноћима у сљепилу. Све је лаж. И увијек је на снази, као и бесловесни напори да се то сакрије. Сума тих напора, сума је наше културе. Дно нихилизма. А на дну најгора од свих слика: одвратно моралисање, неки чист морал... јер без њега лаж не би била потпуна. Зато, и када убија, Запад навлачи маску анђела. Лијепа имена надијева и бомбама. Узалуд је њему истину говорити. Лаж неће истину, зато јесте лаж. Али хоће моћ. И то је *исти*на лажи. Заборавите осјећања, заборавите говор који је одлучио да тражи! Овдје се ионако живи везаних очију!

30 Примат човјека касније ће замијенити примат структура и превлађујућих константи људске мисли и понашања, преузетих из антропологије (Леви-Строс), социологије (Бурдије) или повијести менталитета (Фуко). Ко ријеч Бог узима у уста бива извргнут руглу. Што се Бога тиче, боље је било шутјети. Али након краха комунизма, нарочито, након напада на Америку, Бог поново промаља у филозофски дискурс. Као да се враћа, али Бог који се враћа у потпуности је зависан од индивидуалних склоности појединих аутора (Ж. Грондин; *Сјектјакуларан иоврашак Боја у филозофију*, у: *Айеисти* којјеја Боја?, Ријека–Сарајево, 2010, стр. 123-132).

Хоћемо ли се онда икада почети будити у свијести о страховитој судбини која се због смрти Бога испунила? И још испуњава..., управо сад доживљавајући врхунац?

Нови свијет, нови човјек, нови град... ако нешто од тога још може доћи до свијести, не свједочи ли једино о банкруту? Сефови су празни... Ничег нема, у човјеку, у свијету, у граду... ничег вриједног. А смећа напретек! Ту треба живјети, радити, оставити душу и срце... Запушеног носа. Гледати одразе кристалног дворца уз залазак сунца... И шта ће се видјети? Шта се може видјети, сем оног што и Заратустра је видио: „Само дроњак од ђавола!”

Је ли то метак намијењен Богу пробушио човјекову душу и разнио му свијет? А маљ који смо за Њега сачинили – овај stroj модерности – није ли умлатио сам себе? Модерност се убила модернитетом! Да ли је уопште могло другачије?

Гурати човјека што даље од Бога, и по сваку цијену, гдје је могло одвести него у ропство, и то двоструко: друштвено и духовно. Лијепо се то некад казивало: ко измиче и вазда избива док Бог прибива, истањиће се у ништа... Ту је, али као да није. Глумата да јесте. Јадан је. Баш као модерни Запад. Млохав, показује мишиће. Безуман, обећава да ће избројати све завоје и вирове што творе спиралне маглице живота. Без идеје, без сврха и осјећања, личи на покрет само зато што је свуд околу мртвило. Напокон се раскопчала тајна модерних времена: нису она хтјела ослобађање и развој нашег ја, једино што су захтијевала, што су требала, тражила, и на крају себи створила, јесте – терор.³¹

Треба снаге па баш у томе видјети драму повијести, максимум концентрације, велику кризу модерности, управо ону у коју смо и сами укључени (која не умије да прође...), а „очитује се у неред у који рађа тиранијама и

31 T. Mann; *Der Zauberberg*, Frankfurt a/M, 2003, str. 507.

колективним злочинима, чега су последице огањ, рушевине и крв.”³²

Нестанак Бога човјека је испоручио властитој егостичкој шупљини. Ужас. Али то ужасно – ми смо хтјели! И још хоћемо – свом својом снагом! Охоли..., знамо Бог је свугдје осим у охолости..., зато је заигравамо, не одустајемо. У нашим устима изрека „Бог је мртав” одавно је постала чин, попут оног убојичиног. Човјек је убица Бога, сви ми. У лудој обузетости, убица не види: „оно најсјајније и најмоћније што је свијет досад имао искварило је под нашим ножевима – ко ће спрати крв с нас!”³³ Знамо ли шта чинимо? Јесмо ли икада знали? И је ли уопште било до знања? Или је довољно то што смо хтјели. А силно смо хтјели... Ништа тако и на тај начин... Убити Бога – хоће се из петних жила..., као да од тога све зависи. Хоћемо, хоћемо да можемо и лудо у то вјерујемо? О Боже, ко то хоће кад ја хоћу? – питање је свих питања.

Ако смо Бога већ убили, како смо то учинили? Онако како је једино могло и како много тога иначе убијемо за себе – једноставно затворимо свијест. Постојање примјеравамо жељама и разумским истинама, иако добро знамо да је код њих највиша стопа смртности!

Заиста, онога часа када се свијест затворила за сферу божанског, почела је „несретна историја модерног сујевјерја које свет хоће да схвати и излечи из једне тачке. Где богова нема, владају утваре (Новалис)”³⁴

А гдје утваре коло воде, знајте, идеја Бога се сатире. Зато се кола и воде. Бог је преварант, страшни судија,

32 А. де Либак; *Драма айсеисичкој хуманизма*, Ријека–Сарајево, 2009, стр. 31.

33 Ф. Ниче; *Радосна знаносиј*, Загреб, 2003, стр. 108.

34 Р. Зафрански; *Романиизам. Једна немачка афера*, Нови Сад, 2011, стр. 96.

деспот, играч, директор луктарског позоришта. Заиста, „у ово доба не бих пожелело бити Бог”!³⁵

Утваре идеју сатиру, но могу ли да је убију? Никако. Једино што могу јесте да је ране, повриједе или препусте небризи. Раде све да она у нама онемоћа. А онда је заскачу, прекривају као рој идеолошких црва, пију јој крв, јер могу опстати само ако се њоме хране. Није ли онда све модерно у својој сржи *вамѿирско*? И нови свијет и нови човјек. И она култура која их обезбјеђује!

Бог се напушта, али само да би израсле утваре у којима и даље желимо пронаћи крхотине његова сјаја. Ко тврди да Бога нема, у ствари крпи старе идоле: новац, ужитак, Ја, слобода и право, и на крају почне дивинизовати ништавност. Од божанског се бјежи напуштањем људског, а од религијског само изласком из оквира логике.

Напад на Бога, није ли то и са логичког становишта суманутост *par excellence*? Јер не ради се о томе да се удари на неку идеју, већ на извор постојања, на оно што *јесће*. Једно тако ефемерно биће попут човјека, једна трица, одлучила да нападне *јесће*, оно што га надилази. Својим редом да замијени ону „добру сложеност” о којој говори Платон. Заиста бесловесно! Јер шта може та трица осим заплести се у кучине...

Лакрдија! Но, ко је спреман да је чини? Ко то може? И још хоће... лакрдијашем бити?

Само онај који мрзи и жели освету. Светити се Богу, а онда и човјеку који је могао у такву глупост вјеровати... Својим гњевом, који добија карактер светог гњева, раз-сновати постојање и поново га засновати! Ништа нам више неће бити забрањено, јер највећа опасност склоњена је с пута. Бог је мртав! Његов леш није само знак смрти, већ, како рече Ниче, и дивовског митарења: одбацивање старог и раст новог перја...

35 K. S. Gutke; *Die Mythologie der entgötterten Welt*, Stuttgart, 1971, str. 45.

Старо смо одбацили, ништа лакше... А гдје је ново... Као птићи остасмо голуждрави. Ништа зато, постоји консензус: ја то нећу примјећивати на теби, па немој ни ти на мени, а у међувремену, свако сваком перје нека хвали...

Није ли онда атак на Бога својеврсно издајство? У основи! Издаја основе... онога што *зайраво јесће*. Ако се *јесће* одузима из свијета, из човјека, како се могло очекивати да то истовремено не буде и самоодузимање тог свијета и тог човјека? Као да постоји неки пакт, потписан споразум, завјера: стална издаја основе – не бити како јесте, како Бог заповиједа, већ како ја хоћу, како је воља. Или на начин модерног... Као неки бог... Чудовишно, али једино под тим условом окупља се у стварност. Издаја је копча модерног. Од ње на Западу све живи. Али на жези те уске логике шта може да се одржи? Ко опстаје?

Кад Бога смо убили, Чудовиште је искочило из понора. Звијер. Ослободила се нека сила која на наше очи једним потезом мијења физику, историју, биологију, криви нашу свијест. Мајка свих револуција. Највећа револуција у историји.. и најчуднија... та је модерност!

Шерлок Холмс се могао дивити крађи Оријент-Expresa скупа са локомотивом и свих осамнаест вагона, али овдје је ријеч о нечему сасвим другом: неко или нешто нам је украдо свемир, а да, при том, нисмо ни трепнули.³⁶

„Испод стола свијет је прелазео из руке у руку, али ништа се није видјело – ни дашка вјетра, осим за оне ријетке очи које су гледале чудовиште што се из дубина пење ка површини свијета”. А видјеше оне долазак неописивог... Не личи ни на шта..., ни на шта из свијета облика и значења. Нешто несразмјерно, безоблично, нешто чега не може и не би смијело бити, „искаче из гробова и зубима се баца за грло свега живог”. Ко је могао и сања-

36 Видјети: Ф. Хађађ; *Ускрснуће. Уиуће за ујорабу*, Сплит, 2017, стр. 119.

ти да ће те некад блиједе утваре временом постати тако румене од крви, напете од мишића и засићене интеракцијом, организацијом. Имена им нећеш наћи, јер за тај ужас имена и нема. Изгледа, „једино је Шекспир о томе нешто слутио: кад би то име нашли, његов звук морао би бити исти као звук имена Јаго”.³⁷

Ко вам долази у госте? Јаго! У звуку као да се осјећа зло коме нема одупирања.

А, ко вам долази на вечеру? Ђаво! Није ли и звук исти? Јаго је син свога бога. Ђавола. Имена им долазе из магичких времена и освајају стварност као од шале. „Ко чује тај звук, готов је. Одмах последије звука. Шекспир је видио покрет у муљу душе. Брзи вијугави покрет змије. Уједе и нестане, прије него је око уочи. Остаје језа. Најкраћим путем отров стиже до срца”... У имену Јаго има „елемента Генезе”, нека комична верзија. Лакрдија. Јаго звучи као очишћена варијанта Јехове. Баш као и ђаво. Док Јехова осјећа и ствара, они рачунају и уништавају. Уз њих се одмах појављује страх, па змија, па смртоносна интрига... Клизави су и глатки. Измичу. Изађу без разлога из срца таме и униште свијет из забаве, па се поново врате и засједну у фотеље мрака, чачкајући зубе. Јаго је нови човјек за новог бога. Ђаволски је саткан. Јаго је *сви ми*. Као и његов Бог, постаје монопол на зло и лаж.³⁸ Јер, лаж јесте..

Гдје чудовиште уђе, а у све улази, укида законе живота. Брише трагове старог човјека. Све што је он осјећао, волио, замијениће вјештачким ..., неће бити доказа не само да је тај човјек постојао, већ да је такво постојање уопште било могуће. А свијест ће до те мјере распарчати да ништа неће разумјети, ничега се неће сјећати. Оно што је хтјело све, више неће умјети хтјети. Повлачиће се не само из свијета, него и из чула. Свијест ће добровољно падати у несвијест.

37 Видјети: С. Церовић; *Вријеме је крв*, Београд, 2012, стр. 158.

38 Ибид., стр. 159-160.

Ко звијер сретне, сазнаће све о људима и историји, јер гдје чудовиште прође, не остају тајне. Све се зна, али да се разумијемо – нема више ничега. И то је тајна звијери.

Око ње приче ће кружити... Обијати јој праг. Ако устреба звијери ће и пјесме пјевати. Баладе.

Балада о звијери – шта би то значило? Најприје унутар звијери се кретати (*balein*), са њом плесати (*balare*) и пјевати, причати, не би ли изазвали једно древно осјећање које није од ње... А из њега, по зову срца, можда и нека мисао прострели... Некад... И избади смеће... Још ако препозна Оног који је на вратима увијек чекао... можда се отворе ризнице у којима осмијеси се чувају... А радост прибира.

Оно што надгледа из даљине све што се дешава и њиме управља..., а што су најсмјелији назирали тек на крају мисаоних путовања, пробило је нашу кожу, увукло се у крв, у кости и месо. Тражи нас кроз лавиринт свијести... Стројеви, апарати, комплекси, мреже... Све у једном: Чудовишта, Звијер. То је право име модерности. Властито. Оно тајно име које попут чаробњака ваља дозивати ако модерно хоћемо разумјети. Као и свако право име, и ово је данас забрањено име. Чудовишта су нас дресирала да вјерујемо у фантоме, да бжежимо у виртуелне свјетове и дишемо са дистанце..., о модерности да говоримо, али правог имена да не спомињемо.

Ко би овдје да се игра чаробњака, личи на лакрдијаша. Везивати модерност и чудовишта додуше јесте допуштено, али на томе остати значи модерност сакатити. Сводити је на једну страну, искључиво негативну. Обиље редуковати само на један облик.

А откуд уопште то да је модерност од једнога облика! Врцава је она. Из епохалних дубина свјетлост јој избија (врца) у снажном млазу. Онда се смири, дубине се смире. Тад стану играти површине, буркати се. Што бијаше врцаво, поста врдаво. И модерност почиње вјешто да клиже, плеше. Своје коло да везе... од разних игара. При том, као Протеј,

мијења ликове. Сваки лик образује свој дискурс. Мноштво слика, теорија, па онда, мноштво дискурса који унутар себе не посједују јединствену регулативну идеју. И ко би ту враголанку ухватио, самјерио, успио везати за једну форму, садржај, или неки предзнак идеолошког вредновања?³⁹ Схватато је и овако и онако, и као свјетлост наде и као таму резигнације, као велико обећање и још веће разочарање, као прогрес али и као декаденцију. Истовремено. У тој игри, немајући појма о томе шта значи модерно, покушали смо се извући тако што смо олако почели говорити о постмодерноме.⁴⁰ И тек онда збрка.

Али шта ако модерност хоће управо то? Стално да буде нестална. Мноштво ликова као мноштво епизода, чија изгледна неспојивост у ствари маскира њихову јединствену потку – све су епизоде дио једне серије, сваки облик дио јединствене структуре. А гдје имамо структуру, вјероватно има и оног што структурише.

„Структура је ствар другог степена: није скуп ствари или простих материјалних елемената, већ распоред по којем су ти елементи распоређени. Очигледно је, реалност тог распореда има неку вриједност, значење,

39 Модерност – је ли она једна? Да ли је модерност Декарта иста као модерност Викоа, Паскала? Шта је онда модерност? Упућени знају да питање мора остати питање. Одговора нема, барем не оног једнозначног. Никад га неће ни бити. Али, како га и очекивати кад многострукост значења појма увијек производи збрку при покушају његовог рефлексивног утемељења. (видјети о томе: В. Велш; *Наша њосѝмодерна модерна*, Нови Сад, 2000).

40 „Ја не знам шта значи *њосѝмодеран* и у ком погледу се тај појам разликује од појма пред-модеран, а чини ми се и није потребно да то знам. Шта долази после пост-модерног? *Посѝ-њосѝ*-модерно, *нео-њосѝ*-модерно или *нео-анѝи*-модерно? Оставивши етикете по страни, још увек нам остаје питање: зашто је тако раширена неверица у добробит модерног и где се налазе извори оних аспеката модерног који ту неверицу чине посебно непријатном?” (Л. Колаковски; *Модерно на бесконачној ѝроби*, у: *Криза* (пр. К. Михалски), Нови Сад, 1987, стр. 70).

које је различито од реалности елемената”.⁴¹ Структура измиче очима – зато је тај назив и сачувао ауру тајновитости. Онај дио модерности који се у теоријама (сликама) појављује не само да је изговор да структура остане скривена и удаљена, већ и да се сваки говор о ономе што структурише унапријед дезавуише. Теорије указују на чињенице, некада дају савршен преглед чињеничног стања, али им увијек промиче скривено јединство ствари. Можемо чињенице гомилати до миле воље (и колико је то уопште могуће), а да нам се никада не открије јединство њиховог смисла. Да то закријемо, можемо обликовати неко спољашње јединство, јединство у главама субјеката, па се онда надати у бескрајну моћ комуникације: једно ће се с другим удруживати и тако најзад породити неку свјетлост. Али свјетлости ни за лијека... До данас. Увијек се затиче исто: расуло, русвај... Показује се једна тужна чињеница: сво познавање чињеница у ствари је неразумијевање и може се оправдати само у служби неке теорије. Филозофији, која је савршено супротна информацији, императив је разумијевање. С ону страну површности чињеница, она мора, колико може и дах је носи, зарањати у дубине, па ономе што се збива изналазити ткање, и ако је могуће, идентификовати ткаца.

Онда, уронити у загонетку модерности и из ње говорити! Загонетка није попут других ствари, она уопште није ствар, па отуд и урањати у загонетку не може значити учену и систематску анализу феномена модерности. Кад бих и пожелио све то уредно послогати и до танчина разјаснити, викнуо бих смјеста: „О луда ли наума. Моја плећа нису за то”!⁴²

41 Х. Ортега и Гасет; *Медијације о Дон Кихоту*, Нови Сад, 2000, стр. 50.

42 Ко да испита све сложене чиниоце тог преврата, кад их је готово немогуће и побројати? С друге стране, одавно је обзнањено да се модерност и гласине о њој не подударују. Једна доста хаотична

Постоји јасна свијест: „нововјеки дух нас има и онда кад мислимо да ми имамо њега”.⁴³ Наивно је сањати једноставна ослобађања. Модерни смо од главе до пете.⁴⁴

У том смислу, нема текста против модернитета чија грађа није дубоко модерна – позива се на модерне ауторе, као полазиште узима њихове мисли, реченице, а не реченице из Библије. Сви радо говоре о томе да је једна од битних карактеристика модерности његов иконоклазам, но често прешуте да је модернитет изузетна склоност „за стварање нових икона, ако не и идола. Он критикује Библију као профани текст, а профана дјела уздиже као све-

ситуација, али увијек и сасвим модерна, јер модерност производи властиту ситуацију. Можда је та производња уједно и прилика да нас успава над својом загонетком, да растварајући се у бескрајни низ *огредница* (које ће се онда расподјељивати у бескрајни низ надлежности) завара? Да својом дисперзијом огласи једну суштинску некомпетенцију над самом собом? А кад себи даје за право да говори о себи, онда никаква загонетност ту не постоји – као да је спонтаност на дјелу. Модерност много држи до тог изгледа, о спонтаности једино брине. Али спонтаност, о којој брине, натегнута је, у себи нервозна. Можда, управо та брига налаже манијакалну производњу садржаја? Нека свега има превише како ничег не би било! Ове гесте модерност одају – читљива је у њој и неспорна једна необична страст да се закрије, ућутка? Као да без тога ње не би ни било?

43 Н. Kuhn; *Romano Guardini. Der Mensch und das Werk*, München, 1961, стр. 76.

44 Тако је и онај, који се у ослону на традицију одлучи да критикује модерност, још увијек модеран. Јер надовезати се на традицију значи да је традиција била прекинута – полазна тачка је *йрекид*. А то је сасвим модерна ситуација у којој наслеђе старих не изгледа као позната полазна величина. Дакле, заокупити се својим корјенима може само неко ко их је изгубио, јер укоријењено дрво, дубоких корјена, не брине се о својим корјенима, него о својим плодовима, како би их што боље показало сунцу (видјети: Ф. Хађађ, *Кад се све йако има расйасйи. Размишљања о свршејку кулйуре и модернишеји*, Загреб, 2019, стр. 64).

те текстове”⁴⁵ Многе Ничеове, Хајдегерове ии Деридине ријечи постале су филозофима попут ријечи јеванђеља. Цитирају их тражећи савјет од Библије. Сви смо ту модерни, можда и одавно „болесни од модерности” (Ниче), да више нисмо у стању ни да замислимо некакав живот изван оних њоме задатих оквира. Чудовишта су нас заразила.

Многе прагове већ смо прешли... а све што знамо о томе јесте да смо их прешли, а да то нисмо ни примјетили... Хоћемо ли остати спавати на том непримјећивању или скупити снаге и питати: шта се у међувремену збивало, шта се збивало док смо ми спавали? Јер, евидентно је, ма шта ми о томе мислили – неки злочин се десио... и још се дешава... нешто насилно окренуло је свијет и човјека у свијету... и још их окреће... Нешто чудовишно... у структури... и као та структура.

Мислити га значи *йокренуџи йосџуџак* против овог сада, против себе у том сада. Па неумољиво иџи натраг, све до почетка неравнотежа које одлажу разрјешење наше судбине и будућности... Иџи уназад на мјесто злочина, трагом злочина, почињеном од нас, али и упркос нама, чији се ток убрзава са савременом историјом и чији су очити знакови свеопшти отпад, свеопште кајање и свеопшти ресантиман... Заозбиљно узимати виђења, снове, ријечи предака – јер будућност је у њима била испуњена крицима много прије него што су крици одјекнули на земљи...

„Давид и Голијат као коначна слутња оног што долази: психопата вуче за косу главу Бога и уноси је у ноћ. Ради неуморно и методично. Мало касније сједи на крову свијета и говори: *ми радимо божји йосао*”!⁴⁶

45 Ф. Хађађ, *Кад се све џако има расџасџи*, Загреб, 2019, стр. 63.

46 С. Церовић, *Вријеме је крв. Умјетник у цивилизацији смрџи*, Београд, 2012, стр. 34.

То нешто што долази, што је дошло... и као Запад се поставило, тај психопата... шта је или ко је? Лица нема, нешто невидљиво, неухватљиво..., само маска и лаж. А ипак главна улога... Ставља нас у тамнице. Ником не да изаћи, а зауврат, сваком даје право да измишља нове свјетове... Свијет се замрачио, сан затворио. Христос се враћа тамо одакле је и дошао... у ништа. Црта је подвучена. А све је, изгледа, било за ту црту... Дефинитивно се успјело. План је спроведен. Звијер се весели својим ријечима... Оним које Бога протјераше. Ходају сад земљом, лако да је и не додирују. А куд прођу..., ту трава више не расте.

О, Боже, ко размота плашт овај сабласни и поста *Erlkönig* наше уморне душе? Ко нас то замама у царство богиње Автохирије? У царство самоубиства!

2. Читач

Ко крене у оваква извиђања, звони му наредба: увијек и у свему почињати од оног што је *īu*, што се збива. Научити читати оно што још Јеванђеља именују као *ta semeia tōn kairōn* – знакове времена (*Мтл.* 16,3).

Шта су они, ти знаци, и како се читају? Зашто их апостол одмах супротставља залудној жељи за упознавањем лица небеског? Шта претпостављају да би били ваљано одгонетани?

Питања много, превазилазе могућности. Често у грозницу одвуку, што и није чудно: јер вријеме кад се призове смјеста и неко *vertex* (вртоглавица) погоди. Веће незгоде за мишљење нема... Вријеме је... не знам шта, некад ама баш ништа, а некад опет све. Једном паралише, други пут окрилати, па опет притишће... У времену, из-

гледа, много је времена – читави легиони, а сва су опет од једног времена: од онога које нас има неопозиво. У њему је почетак и крај. Доноси нас, али и разноси. Неумољиво води тамо гдје времена засигурно више неће бити. У свијести о времену најприје забубња ова фурија нестајања. Можемо се њиме играти, затварати га у своје сфере, подруштвљавати сатовима и новцем, зауздавати и контролисати претварајући га у робу, али на крају вријеме увијек побједи. Прегазати... Тешко се оно подноси.

Можда би се то и промијенило када бисмо научили времену се пусти... Када бисмо научили живјети...

Није довољно да смо живи и да живимо, него још морамо *знајти* живјети. Човјек је уистину незгодан случај. Уз вријеме, можда и најнезгоднији. Вријеме и временитост – двије незгоде у њему падају уједно. О себи неће никад знати управо оно што би морао да зна. Непознати почеци, свршеци обавијени тамом, а човјек сам, изложен између њих... лицем у лице са временом. Зна, нешто с њим ваља чинити, са собом у њему, али шта? Зна, треба *знајти* живјети – али како се то учи и од кога? Да ли од себе самог, из свог времена, од *живојта кроз живој*? Или, од другог, из другог времена, и *јреко смрјти*?

Ово прво, колико год примамљиво било, показује се као немогуће, јер како себе да учим нечему кад то нешто не знам?

Пошто смо увелико модерни, друго нам је смјеста одбојно – не само да изгледа немогуће, већ звучи скандалозно: преко смрти *ићи* ка животу..., учити о животу са руба живота, и још од другог на том истом рубу! Бесловесно нешто.

Али, упркос свему, ништа неопходније од тога – *научијти живјети*. Живот не може другачије да се живи. И чини ли икад неко нешто друго осим што учи да живи..⁴⁷

47 Видјети: Ж. Дерида; *Марковсе сабласјти*, Никшић, 2004, стр. 12.

Тај необичан ангажман за себе, за своје вријеме, истовремено немогућ и неопходан, јесте човјек. У свијет избија као неприлика, потпуно савијен (смотан) околностима – *complicatio* у чистом стању. То је једино биће којем се ситуација мора објашњавати. *Бийи-у-свијеџу ...* најприје значи: *нишиџа ми није јасно!* Изгледа, најбоље је држати се привида да се сналазим у ближем окружењу, које се већ неко вријеме зове *свијеџи живоџа*. Одрекнем ли се даљих питања као да сам на сигурном; одрекнем ли се читања и тумачења, све изгледа лакше... Нека онда заборав постане прва дужност и пут у ново! *Oblivio sui* – истакнимо на наша једра и запловимо! Хватајмо ситне насладе, ужитке..., и засигурно прокоцкаћемо живот.

А шта је то у људском животу у игри да се прокоцка?

Једино смисао. Сваким чином човјек га захтијева. Умјесто да безбрижно живи по нагону, он тражи смисао, пита се о разлозима живљења, одгонета и ишчитава свијет као да је шума симбола, жели с ону страну, жели неку оностраност која не мора нужно бити неки други свијет, већ начин којим се продире у тајну овог свијета, начин да се дохвати негов мистериј и пије са његова извора.

Научите већ једном, говорио је Паскал, човјек је биће које бесконачно надилази човјека. По својој суштини он је *transhuman*, прекољудски, надљудски. И то није спорно, али увијек ће остати спорно како се постиже то *trans* људског? Да ли путем културе и отварањем трансцендентноме, оностраноме, или путем технике и генетичких манипулација? Да ли помоћу мистерија ријечи или ничеанском вољом за моћи?

Како се сачувати од грешке? Ко да буде сигуран да неће оманути? Себе промашити, живот упропастити. Упропастити живот – то је само наша привилегија.

Но, упропаштавање се може вршити двојачко: онако са површине, усавршавајући средства упропаштавања искључиво зарад забаве (сва средства забављања живота

у ствари га упропаштавају), и из дубине, кад се живот упропасти баш добро и до краја. У овом другом случају, вели Хађађ, постоји нада да ћемо промашујући живот можда успјети у својој смрти.⁴⁸ Јер кад живот добро и до краја упропастимо тек тад можемо истински позвати у помоћ. Признање да сами увијек све упропастимо, није ли то већ нека спремност за милост?

За нас је она (та спремност) понајприје млитавост. Модерна одлучност успјех тражи у животу, а са смрћу... дођавола!

Али, шта одлука мијења на ствари? У мору наших планова, пројеката, и даље је само једно сигурно – умријећемо.

Та је сигурност говорљива, увелико и поучљива. О човјеку је већ рекла много, готово све. Дала да наслутимо нешто веома важно о свим нашим ослонима, о сваком фундању и заснивању – човјекова судбина не заснива се на његовој вољи, већ на некој моћи која је изван (и изнад) њега.

А када је ситуација таква, молитва је нужна. Није то опијум, није бијег, већ чист реализам. Ако нас ичему вријеме може научити, то су стрпљење и молитва. Смјеста је ту и нада, и то она која гледајући смрти у лице растаче сва људска надања. Ко уистину мисли, коме се „облик срца” још није претворио у „принцип главе”, не предаје се очају. Тиме задобија и неку небеску одважност. Снагом мисли приморан је на наду.

Не говорим ово јер уображавам да сам хришћанин па ми вјера налаже. Не, то је филозофска констатација проистекла из искуства. А то што живот непогрешиво потврђује стварност која је хришћанска, ту нико ништа не може, ја посебно. Није да се нисам, у ритму модерности, својски упињао ову чињеницу окренути на времену примјереније (самим тим и боље) емоције, обратити је на агностицизам, али напосто није ишло. Разлог је једно-

48 Видјети: Ф. Хађађ; *Како усијети у смрти. Антииметога за живљење*, Сплит, 2020, стр. 10-11.

ставан: стварност је увијек јача од мојих илузија. И много убједљивија од представа о њој.

То признати никако не значи ићи против филозофије. Јер, ако је филозофија, како каже Платон, спознаја праве истине у *ономе шито јесће* (ἀλήθεια τῶν ὄντων), трајна борба духовне мјере против оног безмјерног, ако филозоф јесте борац „за *оно шито јесће*” (Држава, 490а), „што *заправо* јесте” – οὐσία ὄντος οὐσα (Федар, 247ц), и молитва онда придолази као потпуно *разбориша сивар*.

Само она изручује љепотама духа, али и добротама.⁴⁹ Филозофија је *εὐχέσθαι* (eúkhesthai) – молитва, а филозоф *ικέτης* (hikétēs) – молитељ. Бог га позива у мишљење. Ако одговара на дозивање, истовремено изриче обећање – завјетује се оном што га дозива, заклиње се на вјерност. Знамо од Хомера: ко формулише заклетву постаје *ὄρκος* (horkos) – онај који себе унапријед завјештава моћима божанства. У завјету је неки однос, тачније, завјетовање је нека врста долажења до божанскога..., излазак из свога скученог времена у „цијело вријеме богова”...⁵⁰ Једном ријечју: филозофија...

49 Додуше, човјек може и без молитве да маше неком својом слободом, али вријеме већ покаже: та јадница не зна ни шта би чинила, ни шта би започела..., јер „бљутава и досадна за собом повлачи напуштање свих идеала, животну тромост, замореност, гађење” (Е. Fink; *Zur Krisenlage des modernen Menschen*, Würzburg, 1989, стр. 169).

50 У долажењу и досезању јесте *ικέτης*. Хомер користи синтагму *δόμον ικέσθαι* – *доићаи, досећи своје оињишће, враијиши се у завичај*. Одисеј моли бога ријеке на чије ушће га је олуја избацила: „прилазим (*ικάνω*) теби у кога се много уздам ... и бесмртни богови треба да имају поштовања у оног који им лутајући дође (*ἵκηται*), као што сада ја после много патњи, приступам (*ικάνω*) твоме току и твојим коленима... Смиљуј се, Господе, проглашавам се твојим *ικέτης* (Од. V, 445д; видјети: Е. Бенвенист; *Речник индоевројских усџанова*, Нови Сад, 2002, стр. 415 – 421). „Прилазим твојим кољенима” (*τὰ σὰ γούναθ' ικάνομαι*), прилазим да бих сазнао... И Сократ је молитељ, свакодневно се моли богу који га је позвао да се бави филозофијом, „прилази његовим кољенима” и себе проглашава за *ικέτης*-а.

Модерне филозофије, настројене против филозофије, убијеђиваће у супротно: молитва гуши мишљење јер не допушта никаква питања. Молитва и питање се искључују. Тачно, али само у тлапњама модерности.

Довољно је сјетити се Августина: „Господине, у твојим сам очима постао себи загонетка – *questio mihi factus sum*” (Исјовијесџи X, 33). Питалац Бога не пропитује као објект над којим доминира, већ као Оног који њега испитује и у све прониче. Сумња се окреће против себе и свог времена – пропитиван сам све до сржи властите искренности! Од тог тренутка свако питање праћено је позивом у помоћ. Не умишљам да истину држим у мрежама онога што већ схватам, него молим и преклињем Истину да ми дође раскривати тамо гдје још не схватам.⁵¹

Мали сам ја за оно што се збива... Сувише мали. Вријеме је моје краткорочно. Зато, избави ме Гоподе! Избави ме... и изведи... да видим... да схватим...

У молитви је онда увијек и неки наук – учи нас да *везујемо њочейшак и крај*. Ко то научи, читач постаје. Али молитва је тешка, тежа од свега тешкога. И „неће је сви”. „Сви” хоће оно лакше, проходније. Иду од гледишта до гледишта, мијењају тежишта... У промјенљивом одмах виде *tembra disjecta* – „расточене чланове”. Свако узима онај себи ближи, увијек новији члан. Потом у њега сваки други учлани. Сажме. Разбија да сабије. Кује своје видике и перспективе. Успоставља своје законе. Тако људи све чине по свом, свезују и развезују, али једно никако не умију: везати почетак и крај. Зато и морају умирати, говорио је Алкмеон...

Могло би се то схватити и овако: морају умирати али за живота, јер се грозничаво држе оног времена у којем су присутни, увјерени да је то и „цијело вријеме”. Коначност

51 Видјети: Ф. Хађађ; *Како данас њовориши о Боју*, Сплит, 2018, стр. 120-121.

им укрућена, скврчена у смежурану садашњост. У животу су као у гробу... Човјек је уистину жив, вели Платон, кад се крилата душа измаше у велико или цијело вријеме богова (*Менон*, 86а), кад се предаје божанском као домовини. Измахивање отвара „поље коначности” – изводи драму субјективности. Трагедију узношења. Распињања. Једину радост постојања.⁵²

Уосталом, човјек је живот такав да увијек виси о једној јединој нити. Ко уистину мисли, обраћа се невидљивом, непојмљивом, само да та нит не би пукла. Ходећи по хриди, коју мрви сваки корак, ка неизбјежном одрону и крају хода, у њему тиња горка жудња да сазна управо оно што му није дато од почетка да зна: наиме је ли живот као сунчаник који надживи сјене што му круже површином, или је пука збрка невезаних чињеница, хаос прерушен у тлапњу? Боже, је ли ова мука живљења било чега вриједна?

Ко овако пита, већ је кренуо по оној најдубљој бразди која се у нама заорала, много прије нас. И почиње да чита. Опрашта се од себе као средиштем свега... па и времена. Упија у оне стварности којима тренутно не припада... За душу, то је одувијек било самоприбирање.

Кад се душа прибира, човјек се оријентише. Покушава наћи „своје мјесто”.⁵³ Јер, ако га не нађе..., све је узалуд.

52 У коме се одигра, тај осјети сву дубину древне мудрости: добра човјека ништа лоше не може да снађе. Јер супротности се не мијешају. „Као што толике реке, толике провале облака и толики лековити извори не мењају укус мора – чак га и не ублажавају – тако ни сва сила несрећа не преокреће праведну душу: она одолева свему што је снађе и даје му своју боју, јер је моћнија од свих спољних ствари. Не кажем да их не осећа, већ их побеђује и иначе кротка и блага, узвраћа ударце”. (Л. А. Сенека, *Дијалози*, Београд, 2002, стр. 20).

53 Појам оријентације у модерном добу постаје актуелан у Кантово доба, тачније, уводи га једна расправа о Спинози између Ф. Јакобија и М. Менделсона о начину спознаје Бога, која поставља оријентацију као главни проблем. Менделсон оријентацију схвата као однос здравог разума и ума, док Јакоби централно мјесто даје

Неће се засводити, у облик извести. Без мјеста неће га ни бити. Просуће се. Парадоксално је и крајње амбивалентно то што је човјечно! А, све што је амбивалентно, парадоксално, вели Платон, мора да је и а-топично (а-topos). Кад је атопично, мјеста нема, а кад нема мјеста простор је између јасно утврђених мјеста природе и бога. Из природе измјештен, а Другим (богом) већ позиван, како да зна на које „мјесто” да стави криптограм?

Мора читати, јер мора се оријентисати... Али како то чинити?

Ослоним ли се на оно што вријеме пружа, оно временито, оријентација неће бити ваљана. Тачније, то уопште неће бити оријентација. Јер, како оно трошно, пролазно, да оријентише, кад данас је ту, а сутра већ није? Прије да заварава, даје привид оријентације, варка у погледу циљева. Додуше, понуди неке смјерове, али правац изостаје. Смјерови без правца ништа не значе. И ничему не служе. Осим да сакрију да правца уопште нема. И онда

вјери. Кант ће се укључити у расправу једним кратким текстом, којим је „емпиријски географ напoкон постао географ ума” (Е. Касирер; *Кант. Живот и учење*, Београд, 2006, стр. 51). Одмах стаје на страну Менделсона, бранећи ум као основу оријентације (дајући субјективном принципу и моћи суђења централно мјесто). Чланак завршава ријечима: „пријатељи људског рода и онога што је људима најсветије, не оспоравајте уму оно што га чини највишим добром на земљи – наиме, његово право да буде *јосљедњи јробни камен истине*” (*der letzte Probiertein der Wahrheit zu sein*). Прије тога се обавезује: „показаћу да заправо само ум, а не тобожњи тајанствени осјећај за истину или неуобичајена интуиција (*Anschauung*) под именом вјере која, поред ума, провјерава традицију или откривење – да нам само чисти људски ум... даје могућност да се оријентишемо” (И. Кант; *Шта значи оријентисање се у мишљењу*, Архе I/2004, Нови Сад, стр. 251-259). Али већ након Ничеа и Кјеркегора легитимно је питати: може ли се још тражити код људског ума истина? Може ли тај ум оријентисати човјека који је био принуђен да погледа у очи безумљу смрти; који није увидио од другог него је доживио у властитом искуству сву безизлазност очајања?

ово сулудо, метежно, кретање. Заодјенут својим смјеровима свако је на свом путу неповратно изгубљен (дезорјентисан). Да се ипак може живјети и кроз живот пловити без оријентације ми смо понајбољи свједоци. Питање је само колико је то још увијек људски живот?⁵⁴

Оријентација у времену могућа је само помоћу оног што вријеме надмаша, оног што остаје. То јасно показују духовне праксе оријентисања – филозофија и религија.⁵⁵

Хришћанин у овом времену препознаје знаке месијанског времена и помоћу њих ишчитава и тумачи своје *saga*. У овом *овдје* види његово присуство, у току историје препознаје обиљежја економије спаса. Јер, све је читљиво „очима наде у будућност Христа“.⁵⁶

У једном другачијем смислу, али формално слично, и филозоф може читати своје вријеме, оно видљиво, само помоћу нечега што Грци зову *ἄδηλον* – невидљиво. Он у времену увијек тражи „оно нешто“ захваљујући којем мноштвено не дјелује као многоструко различито, већ као „једно и исто“.⁵⁷

54 Што каже Сенека: „Нема разлога да мислиш на основу седих власи и бора, да је дуго живео. Није он дуго живео, већ је дуго био у животу. Шта, зар неш сматрати да је много пловио онај кога је јака олуја, по изласку из луке, повлачила тамо-амо и која га је, захваљући наизменичним ветровима који су беснили одасвуд, вртела по истом простору у круг? Није он много пловио, већ се много мучио” (Л. А. Сенека; *Дијалози*, Београд, 2002, стр. 64).

55 Филозофија и религија су једине духовне праксе или „технике” оријентације. Видјети: Х. Либс; *Религија њосле њросвеиџиџелсџива*, Београд, 2012, стр. 161; од истог аутора: *Geschitliche Identität und Kontigenz*, у: *Normen und Geschichte*, Zürich, 1979).

56 Ј. Молтман; *Расџеџи Боџ. Крисџов криж као џемељ и криџиџика кришћанске џеолоџије*, Ријека, 2018, стр. 37.

57 Сјетимо се, Каликле подругљиво приговара Сократу да говори „увијек исто” (*aci tata*), а Сократ, не желећи остати дужан, смјеста допуњава његов приговор: не само то, него и *о исџиџим сџиварима* (Горџија, 490е–491б). Тако наговара и Каликла да пође путем филозофије, мада зна да за то овај није кадар, јер ослањајући се

Заиста, покушам ли да разумијем збиљу, бесједим ли са њоме *лице у лице* не прибјегавајући појму, прво што схватам јесте да ум увиђа тек танак слој дубински нераскривенога, *ἀδηλον*, „валић окопњеле шутње, непробојне за радозналост и знатижељу као далеке крошње у сунтон”.⁵⁸ Космос је неизмјеран наговјештај, унутрашњи живот безимен навод, а само је *курзив* мој. Могу ли провјерити навод, препознати му извор и сазнати шта ствари као цјелина назначују? Хоћу ли знати повући црту између незнаног исходишта и знаног исхода? Гдје престаје извор, а почиње изградња? Шта сам ја без ових питања? Ко сам, без односа са цјелином? И шта је мишљење: мој прорачун или одзив искуству да су ме ствари надјачале смислом?

Узалуд одгонетам... да сасвим разбистрим... Као горући грм то у мени пламти, али неће да ме сагори. У себи носим више од разума, јер ево хватају трудови неизрецивога! У њима чујем Платона, Његоша... кроз њих ја сам им савременик. Само неизрециво умије духове да свезује. У Једно. И пресложи их у читаче...

Будућност мишљења не може бити у нашим изумима и новотаријама, већ само у сарадњи са прецима, а преко њих и кроз њих, у сарадњи времена са вјечним, тмина са свјетлостима. Мишљења има само уколико је про-

искључиво на природни разум он нигдје и ни у чему не умије наћи било какву константност (*ἀεί ταῦτά* – оно исто). Каликле објелодањује природно право *снаје разума* која не само да узима све што јој се нуди, него сасвим по праву треба и убудуће све да изнуђује. Стари закони и традиција разумску снагу спутавају и на тај начин развијају „слуганство у нама”; законе пишу по правилу слабији да би укротили јаче (као лавови што се кроте)... зато здрав разум као „прави муж” мора окове прошлости скинути са себе, газити старе списе и законе и устати као једини „наш господар” (*Горџија*, 483д–484ц).

58 А. Ј. Хешел; *Човјек није сам. Филозофија религије*, Ријека, 2010, стр. 11.

дубљивање прошлости! Читати Библију, Хомера, мислити са Платоном, Његошем... за нашу је памет најбоља земаљска будућност. Култура која није продор безвременског у вријеме ни култура више није. Баш као ова наша... само неко *ιδιώτης* – нешто неупућено, невично. Стога и разорно, варварско.⁵⁹

Отуд ни људски живот не може бити нешто *с* времена на вријеме, јер постоји „традиција живота“.⁶⁰ Вођен њоме, и једино њоме, човјек себи долази, загледан увијек ка оном што у сваком времену премаша вријеме. Пред њега је постављен и њиме упитан једнако као што су сви прије њега били постављени и упитани. Дугује му своје *јесће*, на исти начин као и они што му дугују. А то дужништво одгаја, обликује. Од њега се разраста.

Бити читач онда није друго него бити човјек. Јер да би устину био, човјек мора потврдити биће Логоса. А кад се то догоди, може се са Томом Аквинским рећи: човјек мишљењем јесте *ἦο ἡἰο јесће*. Човјек јесте кад чита Друго. Кад са битним општи и он постаје битан. Извлачи се из површности, необавезности, скоковитости, лутања,

59 Што Платону бијаше идиотски, данас поста норма: будућност интелигенције је у нашим новотаријама – у некој будућој интелигенцији, посве другој, која ће, кад напокон докине вјечна питања, постављати сасвим друге проблеме, практичном животу много примјереније.

60 Човјек је, и поред свега, каже Г. Кригер, једно „стационарано стање“, једна врста „равнотеже међу процесима“. Данас смо ту, једнако као и Грци некада, препознајемо се као то и такво дато – за себе бивствујуће самство (душа) – и то, не захваљујући себи (како је хтјела модерна свијест са својим појмом слободе који човјеку даје божанске овласти), него оном Другом, извањском, од нас различитом и независном, оном „стварном“ које нас тек позива да будемо... Стога човјек „у традицији увијек проналази, оно што сам треба да буде – иначе би изгубио и себе и свој идентитет и никако ‘се’ не би могао мијењати. У рјечци ‘се’ крију се суштина и традиција (Г. Кригер; *Повијест и традиција*, у: *Филозофски јодушњак*, Бања Лука, 5/2007, стр. 287– 310).

досјетки и постаје свјестан недостатака у досљедности, те окреће леђа *варавом свјејлуцању времена* (Гете).⁶¹ Осјећајући властиту недовољност трага за потпуношћу. Тражи излаз. Спас.

Човјек је хијатус који зјапи у свијету. Све пролази, али само у њему та пролазност доживљава се као таква. У игру тад улази ништавило које постоји у свијести, а не и напољу, у свијету.⁶² Ко сам онда кад свјешћу се већ трујем? Како се из тога избавити? И на кога се при том ослонити?

Питајући овако, можда већ одговарамо милости, а да тога нисмо ни свјесни. Можда смо у искушавању мистерија егзистенције милошћу већ ношени, а да је не умијемо назвати именом? Шта ако наше усне управо стога више не цвјетају, и ријеч нам не доживљава полет! Оно што у сваком времену налаже хитност мишљења није одлазак у неки онострани пакао, него западање у бласто и сужен поглед на овом свијету.

Нису времена ником спремала добродошлицу, па неће ни нама. Одредна су тамна. Уплакана својим ранама и властитим болом који их бичује. Наивно би било „бол и ране” сводити на површ „овога дана”..., јер у њима

61 Није згорег сјетити се овдје Родена и његовог чувеног дјела у пластици *Мислилац*. Није он хтио поставити споменик било којем филозофу, нити је намјеравао створити прототип на чијој се гести могу школовати опонашатељи, а будућа мисаона чела могу се набрати у узорне боре. Не, он поставља споменик *човјеку као њаквом*. А тог мислећег човјека не смјешта било гдје, не ставља га у празнину, на неки слободан трг, већ управо испред једне академије. „Ставља га да размишља на *врашима њакла*, оставља га да са *la porte de l'enfer* за леђима, мисли о судбини оних чије је згоде и патње пјесник Данте описао с ону страну врата на којима пише: *Нека они који улазе најустије сваку наду...* Првобитно назван *Поетом* за Родена лик се преображава од израза зорног имагинирања и фантазирања, што лети и лута, до симбола напора *мислиоца* који спознаје и поставља посљедња питања” (видјети: Р. Висер; *Маршин Хајдегејер у мишљењу на њушу*, Загреб, 2003, стр. 8-9).

62 Р. Зафрански; *Време*, Београд, 2017, стр. 63.

има нешто много старије, дубље и значајније. Тешко га је и наслутити уколико се не болује и из ране не крвари. Само онај ко на такав начин свједочи кадар је у цјелости захватити „свежањ тмина свог времена” (Агамбен). А ко то умије савременик јесте (без обзира на вријеме).

У сваком времену прегршт је вијести које баш и нису радосне. Одкад зна за себе човјек зна и за кризу. Мање-више, она је на почетку хришћанства (прича о стаблу спознаје добра и зла, о људском братству које је прво и братоубиство), засигурно је на почетку филозофије (повлачење божанског реда, правде – *Dike* и западање у *a-dikia*, повлачење *potosa* и западање у *a-potija*). Критичне ситуације дефилију временом. „*Ερρει δὲ τὰ θεῖα* – одлази оно божанско” – говори Софоклов краљ Едип; *δοῖοι* су *οἰῖσι*ли, понавља Платон; *свијет* *ἰори* – вели Тереза Авилска, прије њих краљ Давид констатује: *ужас одасвуд*. Ова искуства варира и модерност: *оскудна су времена* (Хелдерлин), *распада се веза времена* (Шекспир), *биѝак се љовлачи* (Хајдегер).

Искуство ноћи, затамњења, изгледа, свеприсутно је. Али, мора ли ноћ бити ужас и пропадање, као нама што је? Има ли у њој и неке љепоте? Зашто би уосталом ноћ била мање божанска од дана? Шта ако је првоздајнија, стихијнија?⁶³ Уосталом, зар се бездани не раскривају само у ноћи? Није ли то доба кад се бездан разгали..., губи се јасност обрису, сталност граница... и полако, скидају се копрене. С ноћи се боље види и у дан. Хоћемо ли онда умијети искористити нашу ноћ? Хоћемо ли у тами времена неку свјетлост рашчитати? И напokon се отворити за пуни утицај најважнијег питања, старог колико и сама филозофија (којег данашњи филозофи и не помињу) – *quid sit deus*?⁶⁴

63 Видјети: Н. Берђајев; *Ново средњовековље*, Београд, 1990, стр. 8.

64 Л. Штраус; *Град и човек*, Београд, 2002, стр. 254.

Криза је огромна. С почетка, од почетка. До дана данашњега. Свака криза, ако је то уистину, налаже радикално довођење у питање. А радикално пропитивање... оно човјека натјера да се усмјери према првим узроцима. Ту и јесте љековитост кризе: није она само површинско буркање, већ прокопава до костију, до душе, до Другога...

Али моденост се нарочито трудила овом искуству припремити крах. Простор љековитости одједном је баруштина илузија! Боље моја горчина и болест (каква год да је), него срећа и здравље путем наркотизације! Треба ствари узети онакве каквим јесу., и Бога напакон поразити као и ону душу која са њим шурује. Изгубљених битка заиста је много, за Бога и душу пораза је прегршт... но, бијаше ли иједан кадар згаснути им свјетло? Подрхтавање земље Небо може узнемирити, али га не може опустошити. Није ли онда полазећи од тог извора снаге *ogozio* могуће чувати и градити упркос сталним разарањима? При том још и пјевати! Чак и кад сутрашњица не пјева. Не разбијати главу само око тога *како даље, већ како се враћати*: шта да узвратим Господу за све што ми је учинио! Ко се на овај начин враћа сигурно ходи напријед. Истрчава у смрт. Јер ако је живот одговор онда је смрт повратак кући.

Изгледа, одувјек је „ствар човјека” била у томе да се од двије могућности определијели само за једну: или је све ништавило или је све милост! Опредјељење на живот и смрт! За живот или смрт! За Бога или ђавола!

Као опредјељење истиха се оно надаје већ у самом искушењу кризе. Иако је криза од почетка, сваки пут (и код свакога) кад се са њом суочи, збива се нека врста запрепаштења. Како је могуће да смо до овога дошли?

Запрепаштење, вели Хађађ, може имати само два мотива. Или, наслућујемо да је човјек створен за неки милосни позив, па наша критичка ситуација, колико год банална била, није посве нормална; или још увијек вјерујемо у Прогрес, у будући успјех, не у божанску објаву, него у

друштвену револуцију, у човјека који се спасава властитом снагом и властитим плановима. Тада не можемо никако да схватимо како се криза могла догодити, зар сва предсказања свијета и сви научни прорачуни нису предвиђали мир и сигурност? Први од двају мотива је тајанствен, мистеријски. Свјedoци смо, тај се мистериј данас лако може оспорити као опскуран. Онда или глуматамо равнодушног циника и кажемо криза је нормална, ужас је својствен људима! И смјеста упадамо у противрјечје, а да то и не видимо: јер ако нам је ужас својствен, зашто се онда чини тако ужасним? Или, одмах прелазимо на други мотив, који засигурно није мистериозан, али је изузетно глуп, будући да се темељи на утопији напретка кога одавно демантују и тоталитаризми и либерализми.⁶⁵

Како год, искуство мрака подразумијева постојање неког извора који није мрачан. Да би се тмине препознале, зар се најприје не мора припадати некој свјетлости? Да би се осјетила несрећа у пуном капацитету, зар се прије тога није осјећала срећа? Моје тмине бијаху обасјане свјетлошћу која није од мене... Радост је од те свјетлости!

У њу треба *иодјећи*, *иодјећи одавде* – *έντευθεν έκφυγεῖν!* Бијег и јесте филозофија. Али кад бјежи одавде, из свијета, филозоф не жели да се надмудрује око ствари које су далеко (филозофија би тад била сљепарија), већ ствари које гледа и обичан смртник хоће бар једанпут видјети *одозго*, полазећи од Духа. У *иџом иџоџеду* он чита, али кроз њега (тај поглед) увијек је већ и рашчитан.

А како се тај поглед у даљем развоју све више гаси, све мање је и читача. Дакле, њих нема не стога што не-

65 Они су прибавили и пружају практичне доказе да утопија напретка нужно окончава царством терора. Тачно онако како нас је упозоравала и параболa о сјемени и кукољу – „када слуга помисли да је господар, када створење преузме улогу врховног суца, па почне чупати сав коров прије саме жетве, онда ишчупа и само сјеме” (Ф. Хађаћ; *Како данас џоворийи о Боју?* Сплит, 2018, стр. 143–144; стр. 152).

мамо више шта да читамо, већ што се добро истањила способност читања.⁶⁶ Она је на историјском минимуму, јер су на минимуму и духовне праксе оријентисања. А тај минимум истовремено је максимум науке и њених форми знања. Уклањајући подручје рада старих пракси оријентисања потпуно ће их обесмилити. Кад се из времена вјечност уклони шта од филозофије и теологије може остати сем лакрдије – примјеравање свега овом времену.

Ако је свима јасно шта је на духовном плану раст науке однио, знамо ли шта је он донио?

„Једино погоршање нервне осјетљивости”, рећи ће Ниче (а то је само друго име за декаденцију). Искуство се више не одвија, већ гомила. Резултат је интензивирање опажања и истовремено умртвљивање критичких способности. Најјасније се то види на умјетности. Умјетник постаје све префињенији, рефлексивнији, продире у дубље нивое психолошке анализе, што нужно води незадовољству традиционалним језицима и облицима умјетности. Они ће бити најприје одбијени, а потом сасвим расточени. Јер тако то ради модерност: увијек почне са деструкцијом традиционалног појма облика, а заврши растакањем самог облика. Неко вријеме то изгледа као изванредно ослобађање креативне

66 Још од времена када је Гутенбергова галаксија тврдила да је читање приступачно сваком појединцу постаје јасно да ће се убудуће производити народи глувонијемих. Сви знају слова, али нико више кроз њих не умије путовати. Сви читају, али приљубљени уз епидермални слој ријечи, у читању више ништа не срећу, сем глупости. У читању данас нико ништа и не тражи, само узима унапријед припремљене порције. Увијек по властитом укусу. Читам што ми се свиђа. Читам да се забавим. Читам кад не знам шта бих са собом. Читам да убијем вријеме. Заборавили смо: „читање је духовна вјежба, једна од најтежих. Људи, говорио је Гете, не знају колико времена захтијева да се научи читати. Требало ми је осамдесет година за то, а да још не могу рећи јесам ли успио” (П. Адо; *Духовне вјежбе и античка филозофија*, Загреб, 2013, стр. 58).

енергије, но веома брзо пропада у нешто бескрвно, мртво, што се може звати експерименталним маниризмом или „непогрешивим кезом енергије која бива преусмјерена у покушај оријентације”.⁶⁷ Као да се увијек потвђује старо начело: ко у облик дира, дира у живот. Јер живот јест облик, а безобличност смрт.

Како је са умјетношћу, тако је и са мишљењем. И оно постаје све савршеније, логички дотјераније, али никако и ваљаније. Упоредо са усавршавањем мишљења усавршава се и писање, а усавршавање суптилности језика стимулише и усавршавање суптилности читања.

Цијели овај процес који изгледа као повећање софистицираности показаше се као сужавање домета и губитак креативног замаха. Одједном, није више важно оно што се чита, већ начин на који се то ради. И позорница је спремна за долазак херменеутике, тачније херменеутика као теорија тумачења. Умножавају се до дана данашњега, ми њима овладавамо (методама и техникама тумачења), али право је питање шта те теорије раде?

Ништа, осим што производе сопствене претпоставке. Као да смо себе заледили у увјерењу да ће нас неко техничко средство научити памети... некад... било кад!

Кад је на сцени мноштво теорија, као данас, оправдано је питати која је од њих је валидна? Ниједна, а истовремено и свака. Напросто, валидност неке теорије релативна је спрам неодређеног броја претходећих позадинских теорија, баш као што је математички доказ досљедности једне гране математике релативан спрам друге математичке теорије. Тиме је космос старе *theoria* замијењен вишеструким и вишеструко разломљеним свјетовима успјешних теорија које се међусобно такмиче, оспоравају и нападају.

67 С. Розен; Херменеутика као политика, Нови Сад, 2016, стр. 168.

Нема више чињеница, постоје само интерпретације. Тачније, постоје „партије које праве своје конструкције у парламенту фикција који називамо јавношћу”.⁶⁸

Ту сви галаме, а нико никог не слуша! У демократском фону ова се бука воли звати разговором. Циљ чита-ча није долазак до истине, већ учешће у „разговору” оних који читају, гдје сваки аргумент има право да доведе до слагања без позивања на било који ауторитет. Јер, руку на срце, неке истине којој треба доћи и нема. Не постоји истина коју тражимо, већ само она коју из своје слободе стварамо. Истина као објективна и стабилна структура (која би постојала ван субјекта) напосто је мит, а митове ваља демистификовати.⁶⁹ За наше вријеме више не вриједи – „истина ће нас ослободити”, него „слобода ће нас учинити истинитим”. Сваки мистериј тако има да устукне пред новим и модерним мистеријем – мистеријем појединца, који је увијек нешто више и другачије од истине која жели бити општа.⁷⁰ Филозофија не треба да демонстрира Истину, већ да поспјеши могућност консензуса који би се могао посматрати као истина.⁷¹

68 „Плурализам интерпретација значи хронични сукоб о самој основи смисла онога што би требало да важи као основно – како више не постоје спољашњи, природни, услови постоје још само социјални конструкти” (П. Слотердајк; *У истом чамцу*, Београд, 2001, стр. 184).

69 О модерности као кретању од једне истине, те готовог, затеченог, свијета ка процесу стварања мноштва правих, чак и сукобљених верзија или свјетова, видјети: N. Goodman; *Weisen der Welterzeugung*, Frankfurt a/M, 1984.

70 Видјети: Р. Зафрански; *Колико истине човјеку треба?*, Загреб, 2010, стр. 205.

71 Дискурзивно успостављени консензус требало би бити једини извор нормативног важења. Не баш разборита идеја – „јер дискурс о нормама може се уопште водити само тамо гдје судионици у дискурсу већ собом доносе нормативна убјеђења о којима се води дискурс” (Р. Шпеман; *Еколошка свест као симптом кризе модернитета*, у: *Криза*, Нови Сад, 1987, стр. 98). Како онда дискурс

Зато, ум мора „изнова да се мисли”. При том, смањити захтијев за јединством, а појачати моменат плуралности.⁷² Опраштајући се од јединства, вјерујемо, и мисао се опрашта од насиља над собом и стварношћу. Збогом трибуналу и надтрибунализацији!⁷³

Изгледа, нашем времену није довољно да памет само угрожава (као свако вријеме што је угрожава), него је хоће сасвим побрисати. Одједном је памет терет. Да би трчали напријед, њега се мора лишавати. Ваља се растерећивати..., а то, у крајњем, увијек значи: распамећивати. Наше царство тражи неку другу и другачију памет! И обилато је ствара. Нова памет себе потврђује искључиво пљувањем по старој. Да би се геста показала неопходном, жури се и филозофију учинити популарном – како би свако могао видјети да сама памет воли на себе пљуцкати. Љубитеље мудрости замијењују (*йолу*)интелектуалци и стручњаци.⁷⁴ Памет долази у руке скептика, конвенционалиста и деконструктивиста, а њихово послање је једно: својом (новом) памећу у срце памети забити колац. Сад сваком на свијету мора постати јасно оно што је тим (новим) паметњаковићима одавно јасно: демократија бескрајно надвисује истину и филозофију!⁷⁵

да буде извор убјеђења? А с обзиром на савремене прилике, како консензус да буде посљедња инстанца истине за претензију на важење? Нису ли објективни услови нашег преживљавања, какви год да су, потпуно независни од тога да ли о њима постижемо или не постижемо консензус? Није ли онда консензус често утемељен у заблуди? И зар, као такав, не може бити смртоносан?

72 А. Wellmer; *Zur Dialektik von Moderne und Postmoderne. Verunftkritik nach Adorno*, Frankfurt a/M, 1985, стр. 108.

73 Видјети: О. Marquard; *Abschied von Prinzipiellen. Philosophische Studien*, Stuttgart, 1981, стр. 19.

74 О њиховом погубном утицају у нашим политичким приликама видјети: М. Ломпар; *Полуинтелектуалац и национална йолийшка*, Београд, 2021.

75 Видјети: П. Слотердајк; *У истом чамцу*, Београд, 2001, стр. 186

На све стране ничу етичке и стручне комисије као *ин-сџијиуџи савладане ѓамеји*. Оне тумаче, донесе правила..., јер ионако струка све зна... Ко не жели да ступи у ову радну заједницу просвећених *не-даш-зналаца*, мора на себе примити подругљив назив фундаменталисте. Сат је обрнуо уру: глупост је потегнула мудрост на крст, памет је постало оно што памет никако не може бити.

Истина се свлачи са умишљених висина и враћа у мноштво да је черупа. У мноштву мора бити „мноштво истина” – зарад „мноштва апетита”. Па како онда истина да пјева, којим гласом? Наше *bel canto* да јој буде основ! Но, је ли то још пјесма или збрка, привремена мјешавина аморфне и неуредне, прозаичне и узбуркане свагдашњости? Пој врабаца са кровова (Слотердијк). Сваки звижди своју перспективу. И то је дух времена. Сваком дај понешто, али никоме ништа битно. И стално ће се сретати *нишија* с *ничим* увијек се надајући *нечему*. Принцип свих ђавољих игралишта!⁷⁶

Што за Платона бијаше највећа опасност за истину, за град, као мјесто и мјестиште истине, модернима поста принцип – тражити посебно.

А кад свако по свом тражи, читање више не може бити просветљење, већ постаје *проблем*.

Бави се собом, обузима га *eros* наших дана – *џехно-филија*. Као што данашњи човјек није у стању да изведе ниједну темељну дјелатност без помоћи техничког упутства, тако ни данашњи читачи (*софисџицирани џумачи*)

76 Све су позиције једнако ваљане. И заиста јесу, равноправност позиција важи за све позиције осим за једну – „стабилне истине има”. Није ли онда позиција која слаби стабилност истине итекако стабилна, управо онда кад је сигурна да је истина нешто што се цијепа и дијели на различита, али једнако вриједна становишта? Није ли расцјепканост само нова форма стабилности и обавезности? Не скрива ли се испод „нестајања истине” раст истине у посједу моћи?

не могу прочитати ни једну страницу без метода и анти-метода. Раније се препирало око значења списа, а сад око уметнутих филтера, између оног ко чита и самих текстова. Нестају аутентични читачи, бујају епигони.

Њихов стварни господар је историцизам, било онај лагано прикривен апелом на филолошку одговорност или онај осликан дречавим бојама структурализма и постструктуралистичке деконструкције. Кад историцизам господари, нема више мјеста за класична питања. Губе смисао и сврху искључиво из једног разлога – претпостављају да се мишљење може практиковати и мимо воље господара. А тога не смије и не може бити! Јер, воља је господара! За његову вољу множе се језички хоризонти, изопачене логике, и окупља она „шаролика банда марксистичких, ничеовских, фројдовских, хајдегеровских, прагматичних, феноменолошких херменеутичара академске заједнице”.⁷⁷ Све нађене разлике има смјеста да се претворе у направљене. Пошто их сами производимо, можемо их ревидирати до миле воље и како нам се прохтије. Све вокабуларе и критеријуме који би се могли употријебити против наших ограничености, стављамо ван снаге. Свим језичким играма у којима не побјеђујемо, одузимамо легитимитет. Разбијамо сва огледала која не увјеравају да смо најљепши на свијету. Наше нормално стање јесте стање „трајног споразума о наставку генералног штајка против очигледности”...⁷⁸

Повијест херменеутике могла би нам онда опричати и оно суштинско модерности, тачније и боље од било чега другога. Првобитна сврха читања и тумачења била је да објасни ријеч Бога. Касније је проширена у покушај да се регулише процес објашњавања свијета. Деветнаести

77 С. Розен; *Херменеутика као њолифика*, Нови Сад, 2016, стр. 186.

78 Видјети: П. Слотердајк; *У исјом чамцу*, Београд, 2001, стр. 190-191.

вијек нас је научио да је Бог мртав, а двадесети да је готово и са човјеком. Како се обим херменеутике све више ширио, а шаролика знања гомилала, тако су два оригинална извора херменеутичког значења, Бог и Човјек, све више нестајали. Са собом су однијели и космос, а нас оставили са сопственом брбљивошћу „коју бирамо да зовемо филозофијом језика, језичком филозофијом или неким од њихових синонима. Ако ништа није стварно – стварно је Ништа; нема разлике између писаних редова текста и празних простора између њих”⁷⁹

Читати..., данас то значи још само заузимати позе у једном дискурзивном логору из којег се очито даље не иде. Ту се обожавају разлике, а све пршти резигнацијом и медиокритетством. Поприма робијашке форме. Читач је налик предузетнику, од сопствених брбљарија кадар је сачинити робу. Игром интерпретација себе закивати у симулацију. Такав више ништа не свједочи. Тачније, свједочи сâмо ништа. Сасвим је отупио за битно.

За разлику од њега, прави је читач учесник збивања, мартир – свједок. Зато и умије да окреће перспективе, размиче наносе времена, баш као слагар што слова размиче. А кад слагар размиче, вели Агамбен (тумачећи Бењамина), то увијек значи: хиперчитање. Читати два пута, *двосируко* читати.⁸⁰ Увијек и изнова читати. Ко из-

79 С. Розен; Херменеутика као политика, Нови Сад, 2016, стр. 187. Заиста, тезе попут оних да текст мора бити схваћен унутар контекста свог повијесног периода, те да су тумачења и резултати аутора функција његове повијесне перспективе, да чак и смисао ријечи трпи промјене током повијесних преображаја, да не постоји истрајавајући слој људске природе, а тиме ни проблем, а камоли рјешење, изузев дате повијесне формулације – иако је требало да значе „обнову филозофије”, неизбјежно су довеле до тога да више нема значења текста који читалац, који припада другој повијесној перспективи, треба да схвати.

80 Ђ. Агамбен; *Вријеме ишло осћаје. Коменћар уз Посланицу Римљанима*, Загреб, 2010, стр. 132.

нова чита тај је *relegerent* (дословно: *изнова чииајии*) – религиозни. Тако је барем говорио Цицерон.

У његовим је устима, кажу, латинска ријеч *religia* по први пут зазвучала и одмах објавила нешто нама тако чудно: није у спору са знањем, већ са празновјерјем.

„Празновјерњима зову оне који по цијеле дане изводе молитве и приказују жртве да би им дјеца остала на животу. Али они који брижно испитују све што се односи на поштовање богова и тако рећи то *изнова чииају* (*relegerent*), они су религиозни” (Cicero; *De natura deorum* II, 71-72).⁸¹ Изрази празновјерје и религиозно овдје су добили значење, први погрдно – *nomen vitii*, други похвално – *nomen laudis*. „Понављано читање, враћање предаји, традицији која се преиспитује – *diligenter*, тј. са пажњом, ето како саму себе описује ријеч религија. С друге стране, живот у некритичком прихватању насљеђа, у инструменталном присвајању, карактерише празновјерје. Њему богови никад нису циљеви које треба наслиједити, него средства која ваља искористити. Боговима се служи да добије *ово* или *оно*, као што се данас очекује добробит од технике. Празновјерје не ступа у заједништво са божанским, све се догађа у оквиру трговања или неког трика. На истом манипулативном стајалишту у односу на егзистенцију темељи се и технократија, данас владајући сцијентизам, као и сваки облик религијског фундаментализма. Не само да не умију читати, него њима никад и није до помног читања, одбијају га тражећи увијек неко магијско понављање. С друге стране, бити религиозан значи двоструко и са пажњом читати оно што долази у насљедство. Није ли то налик на озбиљну заљубљеност у тајанствени дар егзистенције?⁸²

81 Цитирано из: Ф. Хађађ, Кад се све тако има распасти, Загреб, 2019, стр. 149.

82 Управо из те заљубљености, религија се моћно опире сваком сцијентизму и фундаментализму. Док она у свему препознаје тајан-

Религија није воља за моћ, већ тражење истине у мистерију постојања, марљиво *йоновно чийшање* у којем нас и вјера и разум, свако у свом реду, отварају Логосу. Прије сваког знања о *јесіе* читач – *relegerent* чуди се том *јесіе*. Диви му се. Јер исто је *дивийи се и биийи...*

Бити читач онда значи не само разумом разлагати, већ и чуђењем обасјавати. Ако разум свијет прилагођава појму, чуђење ум прилагођава свијету. Разум је коначан, чуђење вјечно. Као стање ума, не мотри оно збиљу кроз решетку знања. Ништа не узима за готово, јер све га изненађује. Битак је заиста невјероватан!

Никад неће бити одговора на радикално људско чуђење, јер оно никад и не излази из упитаности. Није естетски ужитак, већ бескрајна напетост. Као полог који стави пред крајње питање, па ужасне властито недовољно страхопоштовање и преслаб ужас. Кроз чуђење постављени смо пред питање..., али неизрециво сад пита. Наше је или побјећи или шутјети! Ко заћути, стави прст на уста своја, тај слуша. С њега полако љушти се окорјелост и охолост. Носи бреме чуда и хоће га одмијенити за простодушни увид у оно за шта ваља и треба живјети. Бреме нити може одложити нити га довијека носити не знајући циља. Ето како из душе извире пријемчивост за трансценденцију. Смисао јој не схватам кад је шире гласине и намеће неки наук, запазим је кад сјевне као искра са наковња ума.

ствени мистериозни дар, сцијентизам и фундаментализам одбијају сваки мистериј који би се изнова читао, више воле материјал за краткорочне циљеве, грађу којом се може користити. „Ужасавају се прихваћања трансценденције, јер одувјек сањају властиту дивинизацију. У бити то су јефтина, користољубљива, гледишта; служе се и духовним и материјалним искључиво у циљу преживљавања. И сцијентизам и фундаментализам у ствари су логистике. Ништа не читају, само узимају што се може и да узети”. У логистикама нема логике, јер ни Логоса ту нема. Онај који чита, *relegerent*, превладава логистику и уводи логику у највишем и непотрошеном значењу те грчке ријечи (ибид, стр. 151).

Зазидан у појмове, модерни се човјек овоме може цекрати, исмијавати га и презирати до миле воље, но дозвољно је да једном стане између Неба и земље и погледа – сâм поглед ушуткаће тог дрекавца!

Живећи само од изрецивога, ваљам се у прабини умјесто да прекопавам земљу. Ништа не читам. А и како бих, када не хајем за мистериј са којим ме опстанак испреплиће и везује, када се оглушујем на космичке откуцаје што душом танано одјекују?

Чуђење, као сјеверњача, одбацује ка полу смисла. Гради читача. Дакле, читам, урањам у језгро, само ако ме битна цјелина занесе па застанем, а не утекнем у заборав. Када цјелина занесе, у звоно она сачини..., и чујем: у овом времену одјекује нешто што од њега није, у пролазно и трошно капа оно што је увијек *ѿу*.

Да *биѿина цјелина јесѿи*е – ту спора нема, али како јесте – смјеста рађа раскол. Отуд, разних прича има, дијаметрално супротних, јер временом се однос човјека са цјелином мијења, различито се доживљава, што је уској вези са начином саморазумијевања. Европски је човјек прошао пут од осјећања битне цијелине живота као пуноће (логности) до модерног осјећаја празнине. Од хармоније сфера, гласа смислености, до вјечне тишине бесконачних простора. Од милости до сиромаштва. Од радости до очајања. Но, да ли је тај пут израз историјске нужности? Да ли је дефинитиван (у смислу да располаже правом на истину), како воли да се приказује? Јесмо ли сигурни да је промјена предзнака цјелине у складу са истином?

Кад Шопенхауер каже: „у бескрајном простору безбројне свјетлеће кугле, а око сваке кружи десетак мањих освијетљених, изнутра врућих, а хладне стврднуте коре на којој је слој плијесни произвео жива спознајна бића”, онда се мора признати да такво самоопажање једва да се разликује од депресивног стања. Спознајни живот открива себе као слој плијесни на охлађеном планету! А

ако ум тако може гледати на цјелину, зар, између осталог, данас не погађа и попут болести!⁸³

Цјелина је апсурдна – ова тврдња није резултат истраживања истине, већ оно жељено и захтјевано разуму! Од ње разум профитира. Јер ако је тако, и само ако је тако, може он да се хвали како доминира над цјелином, јер разум увијек (и само) доминира над апсурдом. Зато и нема друге шансе да се загосподари стварношћу осим да се она обесмисли. Не свијетли више цјелина, него блиста разум у доминацији над њом. Није ли то већ знак болести? Изопачења. Зар доминација не стропоштава у очај, јер шта значи доминирати у ничему? Који је смисао доминације на охлађеном планету? Бити први у студенима... И шта би уопште била доминација плијесни? Од властитог свјетла разум се помрачује. Уби га аутономија!

А када је цјелина надрационална, разум не може да доминира, већ се пред њом скруши, среће се са тајном, напреже он крај својих могућности да га облије нека виша свјетлост (свјетлост мистерија). У томе се може чинити неспретним смијешним, траљавим. Не чуди што истински читачи свјетину подсјећају на клонове. Све због диспропорције између оног о чему говоре и онога што јесу. Њихова уста премала су за бесконачност, њихова срца одвећ уска за неизмјерну љубав. Ко се заогрне Христом, ко се заогрне Добром, одаје утисак лакрдијаша у превеликој одјећи: губи се у њој, заплиће, спотиче о предуге ноговице и најзад стропоштава на тло. Пада у истом тренутку кад је почео зазивати небеса. Смијешан је, а не покушава насмијати. Смијешан је на властити рачун. Нужно. Јер Дух је врло духовит.⁸⁴

83 Р. Зафрански; *Колико глобализације човек може поднијети?*, Загреб, 2008, стр. 8.

84 Биће ту увијек и онога о чему Платон говори, наиме, у држави је филозоф и туђ, али то је само у очима светине, коју је држава искварила и која као врједности признаје

Модерни разум не заогрће се ничим. Био би то знак недораслости или бедастоће. Разум је на висини онда кад није компромитован другим. Кад је само свој. Чист. Го. Као какав нудиста. Тај и не жели више да чита, јер хоће само да заблиста.

Отуд је модерност ера пројеката, невиђених аспирација, једно лудило увјерења да се све може. Данас је јасно, бијаше то ера бајки. У почетку груба ће збиља мрвити снове, а онда ће жељење чинити све да снове по сваку цијену приближи реалности. Усљед тога, сâмо реално бива присиљено на повлачење. И тако стигосмо до нас и нашег времена у којем жеље својим остварењима, наочиглед свих, почињу да утјерују страх у кости.

једино лукавство, довитљивост и бруталност (*Тешей*, 176д); или речено модерно, која под вриједностима подразумијева искључиво тржишне вриједности.

II

ПРИЧА НАШЕГ ВРЕМЕНА

1. Таоци на неодређено вријеме

Драма је ово вријеме... Драма затварања и тешкоћа..., драма издаје („убода из засједе”) и отрова (увијек према формули змије).⁸⁵ Драма изневјеравања. И злочина... Ни имена, ни коvine не можеш му пронаћи... Што је било са неким смислом, потекло је узалуд. И сад пропада на све четири стране свијета... Сâм свијет се осипа, побољева... Земља је у стању вриска. Изгледа..., завршава...

А ми на њој... трагови у нестајању, трагови који се бришу (које системски бришу). Иако стално на путу, у некој журби, помака нам нема. Још увијек стојимо на прагу вијека. У нови не умијемо ући, из старог не знамо изаћи. Јер, ниоткуда да се прође... и нигдје. На прагу смо, између *овдје* и *џамо*. Они који се проналазе, при налажењу на прагу се губе. Више и не знају гдје су. А хтјели смо претрчати, праг хитро прећи, кроз славља и пировања. Сад кад смо приморани зауставити се, видимо: нећемо успјети, изгубићемо сву присебност! Не..., праг стољећа нико неће прећи!

Али како ту издржати? На прагу бити! Како уопште мислити између тог двога – трага који се брише и осјећаја

85 А. Бадју; *Спољне*, Загреб, 2008, стр. 26-27.

завршености свијета! Шта је онда наше стољеће, наш вијек?⁸⁶ Може ли се из њега избавити? Може ли се избавити вијек из његове тамнице, тамнице која је он сâм? Како у њему бити, а већ за живота не понијети црнину за собом? Има ли уопште излаза из ове драме, драме људске и свјетске жалости? Постоји ли граница паду, овом нашом пропадању!

Не..., одавно ми не питамо, барем ништа битно (а камоли да одговарамо). Стојимо ту гдје смо и тупо се смјешкамо. Смијешно је, јер на прагу смо и клацкамо се. Смијех је туп, јер зашто се уопште смијати ако се праг не може прећи? И као нека стрела напета од живота ка одсутности свеколиког смисла... сваки је човјек! Нешто страшно! Овај пут... страшно јадно...

Слијепи дани дробе. Глуве ноћи притишћу. Нешто се пробија, ушло је..., и није од јуче... На наше очи се распојаса, разлока ослоне и расу облике. Боже, шта је то што измјеша црте лица, поремети слова и изврну значења?

Поштено говорећи, не знам. Трудим се да читам..., али залуд. Убог, више и не разазнајем шта је шта... Укочен на прагу, осјећам само... страшна бујица тече. Сваки њен удар увијек ми једно дозначи: не знам зашто, али Бог ме напушта!

Зацрнило се вријеме. И све више црни. Тмине се згушњавају... од свакојаким наноса... од разнолика глиба.

Све од чега се разраста, што предаја је давала, давно је одбачено. Са дубоким увјерењем да је превазиђено.

86 У односу на шта мјеримо времена, доба? Најзад, како и на основу чега уопште саставити стољеће, успоставити га као објект мишљења? Није ли то сваки пут изложити га сингуларној вољи каква је воља спекулације? А ко кога у ствари обликује: стољеће спекулацију или спекулација стољеће! По мјерилима науке историје, ми смо у 21. вијеку. Но, можемо ли се сјетити неког посебног тренутка који брише 20. вијек? Има ли га уопште? Онда, 20. вијек још увијек траје.. (видјети: А. Бадју, Стољеће, Загреб, 2008, стр. 7-8).

Учили су нас у све да сумњамо, и још, да заклето вјерујемо да тако увијек идемо *даље, још даље*. Посматрај сад те тркаче, све нас, генерацију за генерацијом – свака иде даље а да не трепне, корака лака, необавезно и раздрагано. Иду *даље* од Платона, *даље* од Христа... на опште задовољство. А кад од њих иду даље, куд у ствари иду? Ка некој свјетовној промућурности и ситном прорачунавању, ка јаду и биједи у којој је *ићи даље* од неког фудбалера или пјевача готово „чудесно постигнуће”, а *ићи даље* од Христа обична тричарија, „најлакша ствар на свијету”.⁸⁷ Тамо гдје су часни преци доспијевали тек на крају, ми започињемо не бисмо ли увијек отишли *даље*. Бавимо се искључиво успјехом, о смрти готово да и не размишљамо. Морбидно, да морбидније не може бити!

Очевином нисмо сијали..., зато и нема меда у нама. Расту само горчине. А такви... шта ће у дјецу полагати? Чиме могу да их богате? Изгледа ничим, сем страхом. Али тад их не богате него хапсе! Уосталом, како да богате они који су се хранили „својом снагом”? Шта могу дати растворени у времену, у пијесак претворени? Шта нуди онај попијен огледалом или екраном! У шта се то, Боже мој, начинисмо?

Посљедње је и касно доба. Увијек је то и вријеме кад мислиоци оштре погледе. Кроз тмине да продру. Попут умјетника ломе свој кист и задубљено посматрају. Али шта?

Па, покрете живота. Сјетите се, не баш тако давно, многи су са усхитом клицали: по први пут живот је наш, припада само човјеку! Тек сад почињемо да живимо уистину људски живот! Свануо је дан! Напокон. Живот није испунио древна обећања..., али нека није... У томе јесте сјај *нове* истине? Пружиће нам бескрајно више! Неиспуњење старих обећања сад обећава! Као да ра-

87 Видјети: С. Кјеркегор; *Сйрах и дрхѿиање*, Београд, 2002, стр. 180.

дост увида из тога излива и неки елан поскаче. А онда одједном..., нагли полумрак..., заустављено и исцрпљено вријеме. Живот смрзава. Хваљени покрети у ствари су укочене позе. Наш дан, којем се клицало, није друго до прихваћена ноћ. Не једна, већ хиљаду и једна ноћ. Тамо гдје се требао испрсити човјек који је и од Бога отишао *даље* (превазишао га), сачекује још само живинче! Препаднуто, склупчано на себе. Ново јутро оцвало је, а да није ни заруменило. Свијетла ниоткуд... На Бога забора-висмо ... Је ли он икада и постојао?

Не знам, али јасно чујем његову музику која замире и удаљава се. Свира *ойрошшај*... Шта ако је тај *ойрошшај* једини прави? Темељно искуство доба; огромни знак који на чудан начин прибира све знаке времена, освјетљавајући их изнутра. Бога нема, а то значи: почиње ера самозаборава, сталног падања и отуђености! И трајаће дуго. До краја времена. Извјесније је то од свега извјесног.

Смрт Бога, ипак је превелик догађај за нас. Очигледно. У њега постављени, према њему никад нисмо ни стајали. Нисмо знали, јер догађај нисмо ни присвајали. Напросто, није нас било на његовој висини. И сад смо нижи од свега нискога.

Спуштам се онда у те низије да узмем све своје постићености, сва своја оклијевања., и наравно... кренем *даље*. У складу са временом, трудим се да то буде надмоћно. Но залуд, беспомоћност никад већа. Ех, кад би барем њоме могао неке помоћи! Али зашто уопште помагати у ономе што данашњи свијет узима заозбиљно, кад је све то чисто лудило!

Послужим ли се Бењамином, његовог грбавог човјечуљка (кога призива из својих успомена, а који, у разним облицима, настањује машту сваког од нас) могао бих поставити као слику доба. Тај станар „изопаченог живота” није само знак дјетиње незграпности, није само лакрдијаш што краде чашу ономе ко жели да пије и мо-

литву онеме ко жели да се помоли, већ је знамен оног заборављеног. *Изойаченосїи, їрба, накарадносїи*, све су то облици које ствари попримају у заборавау.⁸⁸ Заиста, *їрбава* су нам времена..., од заборава саздана. А најприје заборависмо Царство..., ми који живимо као да Царство нисмо. Ми грбави... И баш такви какви смо, *никакви*, аутентичан смо знак свог времена.

У њему знакови више и нису трагови *нечеїа*. А кад нису трагови нечега, *нишїи* је у њима већ оставило трага. Ослобођени од идеје, појма, суштине, улазе у бесконачан дискурзивни простор саморепродуковања без краја.⁸⁹ Лутају около без сврхе. Рецитују сами себе. Зато ником и не звоне. Сасвим у складу са временом које себе схвата као насилно лутање без јасног циља и резултата. *Овдје* и *сада* све је поносно управо тиме што је *изїудљено!* Кад је све изгубљено, кад нема ни циља ни сврхе, једино што остаје сâмо је кретање. Оно је *arché* у двоструком значењу глагола *archo*: *диїи иїрви*, први који нешто чини и *наређиваїи*, бити главар (*arhont*).

Двадесети вијек (из којег се излаз још не види) не обећава као деветнаести, већ извршава. Са ријечи прелази на дјела, те „постаје”, како каже Бадју, „реално онога чега је 19. вијек био само имагинарно”, симболичко. А онда ужас, ужас реалнога. Којег ђавола смо сањали! Обећани рајеви остварењем посташе изразито паклени. Вијек који је хтио живот сад повраћа гној и смрт. Зачет у крви још увијек нас сатире својом мртвачком тежином. У њему је и нека чудна снага, сила... гомила се и скупља од давнина да би сад прокуљала... Необуздана ломи кичму времену, али ипак води, зацртава смјерове. Бјесомучно производи... Хоће ли се једном обуздати...! Можда тре-

88 Видјети: Ђ. Агамбен; *Помоћници*, у: *Профанације*, Београд, 2010, стр. 36.

89 Ж. Бодријар, *Прозирносїи зла*, Нови Сад, 1994, с. 9–10.

ба вјеровати... Звијер ће саму себе припитомити! Неко обећање је ту, додуше нејасно, али се развија. Зато је 20. вијек затвор и нови дан, истовремено. Чудно неко вријеме – журно граби напријед, док осјећа да је нешто дубоко у њему сломљено, прекинуто, неспособно одржати се. Мора смо опловили, звијезде избројали, атоме подијелили и нико више да пита: има ли ичега, сем мртвог свемира и немарне знатижеље?

Звијер, одавно устала, обзнањује страшну истину: прилика модерности већ је прошла..., права узвишеност је иза, али и мимо ње. Оно што је било скроз волунтаристичко одједном осјећа мањак своје воље, док нека друга и другачија воља њиме узраста. Мора јој се служити, с ону страну сваког ентузијазма, мора јој се давати, према њој се штимати. Јер само тако може се убудуће бивати. „Ко, мој вијеку-звијери, смије, да ти гледа у зјене...”⁹⁰

Као да избора нема: модерност се морала латити мучног поправљања властите немоћи... И започиње ера пост-модернога, што није друго него игра модернога са властитом смрћу. Или, ако хоћете, миловање Звијери. Дух модерности увијек је на челу погребне поворке. Формира тужну колону и спрема посмртне говоре или дискурсе краја. Он је церемонијал-мајстор, коловођа краја. Док говори *крајни ѿговор* очекује да кроз смрт и даље живи.

И тако све, не знајући куда иде, иде својим путем. Мора. Од почетка је заповијеђено: *напријед* марш! Иде се, важно је да се иде, увијек *даље* и *даље*, па макар обећања више и не била испуњавана, а програми провођени. Нико за то и не хаје кад сâмо је кретање извор величине! Једино још да се човјеково срце тој величини преда...! А

90 Пјесма Осипа Менделштама насловљена *Вијек*, за Бадјуа, представља егземпларан документ начина на који се наше вријеме односи према самоме себи.

да би се предало, мора да се развеже и да то развезивање буде темељно. Бити одсутан себи самоме, независно од било каквог циља..., присвојити сва давно отпочета одвезивања..., развезати се *до краја*. Наступиће *крај веза*... Једно вријеме заговара их нихилизам који се труди бити спокојан. У основи је терористички, јер не препушта се лако, не пристаје једноставно на *нишија*, активан је. У 20. вијеку реално још увијек фасцинира борце стољећа. Величају га чак и у његовој страхоти. По узору на Ничеа, дозивају бездани, намигују им.⁹¹ Иду на реално, са њим хоће нешто да чине, прочишћавају га, својом руком клешу. Не желе се више препуштати Повијести, са повјерења прешли су на неповјерење. Повијест мора бити својом руком савладана и својом вољом присиљена.

Овај нихилизам у ствари је креација: најављује крај цивилизације утемељене на старим везама и тражи нови *ordo*; ствара поредак *без веза*, призива неку *одвезану снагу* да би човјечанству вратило истинску стваралачку моћ. Човјек, да би напоскон људски био, мора се ријешити свих предиката.⁹²

Када терористички или епски нихилизам (оличен у нацизму и комунизму) сконча у кланицама (свјетског рата, конц-логора, гулага) и нихилизам је присиљен да промјени форму, те постане знатно мекши. У наше је дане, стога, свако умно дјеловање ограничено, обуздано

91 Видјети: Р. Зафрански; *Романтизам. Једна немачка афера*, Нови Сад, 2011, стр. 96.

92 То је нарочито видно у комунизму: човјек се схвата као супротност свим формама омотавања, у супротности са свим предикатима, насупрот породици, власништву, нацији... Пролетаријат нема никаквог предиката, нема никакве домовине. Ова антипредикативна концепција човјека пресијеца цијело стољеће, без проблема са пролетера сели се на грађанина. Изузетно важна заједничка тачка је непријатељство према породици, као првобитном извору егоизма, традиције, поријекла (видјети: А. Бадју, *Стољеће*, Загреб, 2008, стр. 68).

неумољивим апсолутизмом стварности, коме се све подвргава. Постали смо дјеца судбине и нужности. Ни Бог нам више не може ништа дати, јер и он је присиљен да се подвргава... Најбоље што можемо јесте да заобиђемо зло, а да бисмо то учинили, најкраћи је пут избегавање сваког контакта са реалним. Изградићемо нови поредак, нову стварност, али тако да је сасвим окренемо, да јој промјенимо род – и да то окренуто буде једина реалност! Без бојазни могу се вратити и везе, јер неће везивати као прије. Одсад се веже без близине и сусрета. Везивати се, а да нема свезивања.

И умрежисмо смо се, без везе... Без суштинске везе. Кад је техничка повезаност стала на мјесто сусрета, охладише се све везе. Заиста, ако је неко потенцијално увијек ту, како може бити стварно у близини? Тако створисмо заједницу (виртуелну) у којој су сви..., али гле чуда: и кад су сви ту, никога нема!

Бијаше то најбољи начин да увијек изнова проналезимо ништа, баш у складу са временом. Данашњи нихилизам отуд је деактивиран, постао је пасиван. Самим тим и непријатељски настројен према сваком истинском дјеловању и мишљењу. То је нешто што понајмање треба овом времену, све што оно тражи јесте: мислити *као да* се мисли и дјеловати *као да* се дјелује. Напокон изаћи из историје и прећи у симулацију...

Онда, гдје смо кад смо у мрежама овога свијета? По њима просути. Њима сапети. Има ли икога да каже шта је то *данас*? То умрежено, дигитализовано, глобално... Изнад свега *ојасно*, на замку налик, што никад луђе није грабило напријед...

Је ли оно стварно или утварно? Или је стварност сад утварност? Кибернетичка вјечност... свијет растворен..., космос стрпан у рачунар... Лудило метафизичара технокултуре!... Ко њиме није инфициран, изгледа, ни нормалан није...

„Биоскоп ставља униформу у око”, говорио је Кафка. Шта онда рећи, пита се Вирилио, о „диктатури која се врши више од пола века помоћу једног оптичког материјала, свезнајућег и свугде присутног”? Попут сваког тоталитарног режима, он „подстиче да се више и не сећамо да смо некад били индивидуална бића”.⁹³ Прво су нам узели душе, потом и тијела, да би нам сад и њихову слику отимали. Тортура коју виртуелно врши над тијелом незапамћена је. Савремени човјек освојен је мрежом до те мјере да се и раздиоба тијела прераспоређује на основу графичких картица. Сад произилазимо из „профила” и путем „преференција”, без обзира на глас који нас прати, породицу која нас утемељује!

Кад се оптички кабл постави за простор неограничених могућности, смјеста је наложена и смрт феноменологије, а тиме и сваке часне филозофије. Нико се због тога није ни почешао, а камоли побунио. Не ради се више о томе да се феномени спасу, већ да се изгубе у информацији, сакрију иза рачунања, иза брзине рачунања која превазилази свако промишљено трајање, свако разборито мишљење. Долази владавина броја у свој његовој математичкој свемоћи. Број као средство надвладава *аналојон*, тј. све оно што има неку везу или сличност са живућим.⁹⁴ Тријумф је смрти. Свугдје и за сваког.

93 „Плодна аудиовизуелна околина одавно нас је одвукла да се више не окупирамо сложеном спољашњошћу нас самих коју отимају, скривају, испитују, манипулишу без нашег знања – војници и полицајци, али исто тако банкарци, лекари, политичари, индустријалци, стручњаци за рекламу итд. – који потајно отимају наше оптичке клонове, наше модерне омотаче, да би од њих краткорочно направили несвесне глумце виртуелних светова, њихових номадских игара” (П. Вирилио; *Информатичка домба*, Нови Сад, 2000, стр. 33).

94 С. Моравиа о томе нешто слуги: „Зло се данас зове Број... нуклеарно оружје, маса као хомицидно оружје, израста из броја. Тако се броју који се може уврстити супротставља број краја

сродстава, затвореници наследних мана, пренијетих не више генима, спермом, крвљу, него неизрецивом техничком, мрежном, контаминацијом.⁹⁷ Неки *нови* хероји. Од старих се разликују, јер већ су мртви. Неке *нове индивидуе*. Од старих се разликују, јер немају аутентичности. Бити индивидуа, сад значи бити интерактивна, комуникацијска честица у вјечном *feed-back*-у, прикључена на мрежу, увијек спремна да се организује, вођена својим хендикепом или својом повлашћеношћу као аутономна микрочестица. Очито, то више и није *individuum*, већ *dividuum* – подвојен свим активним улазима свог екрана, неспособан да се сабере. Како онда очекивати да се такав човјек, у себи подијељен, сасвим одвојен од ближњих, одупре заповијеђеном кретању? А с друге стране, ко таквом да ускрати право на стална ревидирања свог идентитета и личног шарма?

Ето како настају ови хаотични скупови, које данас још зовемо и друштвеност, гдје је слобода само статистичка резултанта судара подвојених сингуларитета, а нипошто некакав егзистенцијални проблем.

И онда силна настојања да се ова испразност уздигне на ранг обиља. Гомила врабаца са кровова отпочиње своју оркестрацију. Ваља здушно прославити оно што један од њих у заносу зове „големи планетарни хипердокумент *Weba*“: „то врло чудно тијело које израња на нашем хоризонту и објављује плуралну поруку коју је *немојуће зауставији*, која је жива, бесконачно растућа *кујка смисла* коју она излучује и од које се човјечанство храни шаљући га самом себи.“⁹⁸

Све овдје пршти од аутореференцијалности! До ужаса! То „*немојуће зауставији*“ једне поруке не произилази

97 Видјети: П. Вирлио, *Информатичка бомба*, Нови Сад, 2000, стр. 38.

98 P. Lévy; *World Philosophy*, Paris, 2000, str. 161.

овај пут из њене отворености пробоја, него из тога што је израслина која не престаје бујати (попут карцинома). Нешто наказно израња на хоризонту..., људи постају аутофаги, човјечанство се храни својом излучевином, поруку шаље самом себи и јасно је да та порука нема никакве сврхе, осим што је фантастична похвала властитим средствима комуникације... Нарцис се спојио са Дедалом...⁹⁹ А тај спој, старог ће Прометеја, оца модерности, послати у пензију. Наравно, са дубоком захвалношћу. Крађа ватре ипак је нешто фундаментално. Без ње, како би узаврео лонац модерности? Но, кад се вреће устали, кад постане нешто нормално, инжењер Дедал улази у моду. Његов се лавиринт заиста показује као чудесан проналазак сасвим примјерен времену: стално си у тамници, али будући да увијек напредујеш на путу којем не знаш смјер, мислиш да је на свакој кривини излаз, те можеш вјеровати да си на некој угодној шетњи. Увијек ћеш се сретати само са својим вољеним ликом. Никог више нема... и ничег. Само Нарцис (ти) и Дедал (лабиринт).

Њихов сусрет отворио је врата једној новој бесмртности: бесмртности тотализације, продужавања и понављања себе. Као идеал предлаже се путем техника самомаксимализације, уцјене успјехом, безусловног остваривања људског бића као програма. У класичном смислу бесмртност је квалитет нечег што прелази с ону страну смрти, квалитет над-живог. У својој савременој (мрежној и техничкој) верзији, она је квалитет преживјелог, тј. нечег што је мртво и што из тог разлога постаје бесмртно, овај пут на другачији начин.¹⁰⁰

99 Видјети: Ф. Хађаћ; *Кад се све њако има расцјепи*, Загреб, 2017, стр. 17.

100 „То више није фаталан него баналан квалитет нечег што више није у опасности да умре пошто је већ мртво” (Ж. Бодријар, *Илузија краја*, Београд, 1995, стр. 36).

Ако је Христ својом смрћу и васкрсењем побиједио смрт, чини се да овај свијет даје све од себе не би ли учи- нио нешто слично. Убити смрт, али не васкрсом, већ удво- стручењем саме смрти, одузимањем смрти свачему и сва- ком понаособ. Док нас Христ чини васкрслима у нади, овај свијет нас из очаја унапријед претвара у *εἶδωλα καμόντων* – *eidolon*, утваре, сјене (што само наликују свом првобит- ном облику). Имамо опстојност, али реалитет нам је друге врсте. Као хомеровске душе које након смрти долазе у Хад (*ψυχαί δ' Αἰδοσθε κατήλθον*) – и даље постојимо, не опо- нашањем живота, већ свечано окренути сами себи, као вјечни ликови. На скали „напредовања” утвара је највиши степен модерног, јер је утварност једино „стање” подлож- но новој врсти бесмртности. Управо у наше дане (и преко нас) извршава се тај прелаз од *живих мртваца* ка *уиџва- рама*. На живе мртваце већ гледамо са извјесном дозом носталгије. Чине се чак и симпатичним, јер у њима је ипак било нечег људског. Утвара није ни мртва ни жива. Про- зрачна је и безизражајна. Медицински чиста. Због свега тога савршен је клијент. Није успјела умријети, јер није успјела ни живјети.

Док је Христ преузимао смрт у прослављени живот, живи мртвац апсорбовао живот у недефинисану смрт (његове ране још су пуне гноја), утвара ће одбацивати и живот и смрт. Тијело јој је растјеловљено, присутност аветињска. Христ је побиједио смрт будући да посвуда око себе зрачи животом; живог је мртваца смрт у то- ликој мјери побиједила да је носи са собом посвуда; а утвара... није побиједила ништа, само не жели при- знати да је побијеђена. Христ повезује земљу и небо, живи мртвац преплављује земљу под небом, а утвара има своју *facebook* страницу.¹⁰¹ Фућка јој се и за небо и

101 Видјети: Ф. Хађаћ; *Како усијети у смрти*, Сплит, 2020, стр. 163-164.

за земљу. Увијек је на седмом небу. Увјерена у властиту бесмртност.

Нова (утварна) бесмртност не одвија се у неком другом, позадинском, свијету, већ у овом (виртуелном) свијету, који управо због тог одвијања постаје наш *позадински* свијет. Он је неки *дрући свијет*, али овај пут дефинитиван. Нема алтернативу у реалном свијету, јер сад је он реални свијет. Тиме и мјесто тоталног празновјерја. Ова компулзија бесмртности, дефинитивна бесмртност, ствар је нарочитог лудила – лудила нечега што је досегло крај, у смислу засићености, угојености, ужирености.

Гојазност савремених система, та „дијаболична трудноћа” (удебљаност свега и свачега, информатичног апарата, комуникације, меморисања) напокон ће ставити тачку на употребну вриједност. Систем је ликвидира вишком производње. Толико је ствари произведено да никад неће бити времена да се њима послужи. Толико има порука и сигнала да нема времена да буду прочитани. Име неке посебне мучнине у тој нечувеној некорисности. Мучнина једног свијета који буја, који хипертрофира, а не успијева да се породи. Мучнине једног човјека који трчи на све стране (човјека од акције), а не успијева нигдје да стигне. Хоће све, а ништа не постиже, осим што пјени властитим срамотама. Бајни и врли нови (мрежни) свијет не умије да избаци ниједну идеју. Сви ти програми, планови, пројекти, одлуке... нису у стању да роде неки догађај...¹⁰² Мучнина јаловости ексклузивно је модерна мучнина...

Онда и теза да је мрежни свијет нова „купка смисла”, простор неограничених могућности заиста може да стоји, али само за оне јалове, контаминирание „религијом рачунала”. Испијајући живот у част његова привида, она (та религија) разиграва мртваце. Ослобађа затворенике. Притиском на *click* претвара их у утваре. Који другачије

102 Ж. Бодријар; *Прозирности зла*, Нови Сад, 1994, стр. 32-33.

не могу бити живи и слободни, пјеваће јој оде. Војска оних већ попијених увијек је спремна да је брани. Са главом у екранима, не осврћући се, баца се у неограничене могућности. Неограничене могућности..., али чега?

Па једино оног давно започетог процеса нихилистичког ширења, гдје се расуло старих вриједности смјеста промовише у нову вриједност. Ко на ову игру пристане, добија привилегију да и даље гаји наду да ће преживјети упркос престанку свог постојања.

Како је само лаган био тај корак којим смо преко залуђености техником отклизали у догматизам тоталитарне технокултуре! Сасвим се упетљали у петље моћи – одсада ће нас заробљавати, тлачити, али искључиво уз наше саучешништво. Сви упадосмо у замку, не толико друштва и његових правила, колико онога што је модерност (вјекови прогреса) учинила од нас, од нашег тијела и душе.

Да је у оваквој стварности истини одзвонило, јасно је. Али колика је у њој лаж? И каква је то лаж!

Својевремено је О. Вајлд говорио о *йройасѝи* лажи. Чини се оправдано, јер своју часну функцију да завашава о реалном, лаж је одавно изгубила. Но, је ли то заиста њена пропаст или је посриједи својеврсна мутација лажи (и у повијести појма и у повијести праксе лагања, о чему ће говорити Х. Арент)?

Једна од специфичности нашег доба јесте и та што тек у њему лаж досеже апсолутну границу, постаје *йойѝуна* и *крајња*. На дјелу је једно хиперболичко нарастање лажи, досезање крајње тачке, једном ријечју, на дјелу је апсолутна лаж. Могућност *крајње* лажи незамислива је без чудовишне манипулације чињеницама, а та је чудовишност опет назамислива без развоја масовних средстава комуникације. У савременим мрежама лаж постаје савршеном.

Најуочљивије је то на тзв. политичкој лажи. Некада се она тицала искључиво оног тајног – наиме, података који никад нису обзнањени, док се сада политичка лаж

бави стварима које су нам испред носа и сасвим добро познате. Улази се у процес прераде и прекрајања повијести пред очима оних који су ту исту повијест свједочили. Умножавају се слике догађаја, слике свих врста, чија сврха, за разлику од некадашњих *ѝриказа* догађаја, није да угађа стварности него да понуди *ѝоѝѝуну замјену*.¹⁰³ Дакле, слика више није ту да упути на оригинал, већ хоће да заузме његово мјесто. А може да га заузме јер изложена је гледању много више него је оригинал икада био. Да би слика живјела, оригинал мора умријети, бити сатрвен, сасвим уништен. У том смислу, модерно је лагање, с ону страну прикривања истине, *унишѝење стѝварносѝи*. Уништава се *јесѝе*, а *није* се поставља за јесте. И обе-збјеђује једном *заклеѝом вјером*.

Онда, не апсолутно знање као крај повијести, него повијест као преобраћење у апсолутну лаж.¹⁰⁴ И то јесте Запад. Лаж истином постала. То је овај „систем”, и ми у њему. Не можемо рећи, он лаже, мреже лажу, већ *лаж јесу*. И ми у њима не лажемо, *лаж јесмо*. Кад говори и шта год да говори „западни свијет” од својега говори – утјеловљује лаж, у нама, у државама, законима, институцијама... Империја лажи.¹⁰⁵ Ђаво главом и брадом.¹⁰⁶

103 Видјети: Н. Arendt; *Truth and Politics*, New York, 1968, стр. 252-254.

104 Ж. Дерида; *Повијесѝ лажи*, Сарајево, 1996, стр. 18.

105 „*Imperare* је намјестити, предузети одређене мјере... *Imperium* је територија заснована на наредби... Суштина ријечи *imperium* садржана је у акту сталне акције” (М. Heidegger; *Parmenides*, Frankfurt a/M, 1982, стр. 58-60). Лаж мора да дјела, како би се за истину намјестила. Кад дјела, ништи. Ништење убија, али ништењем убијено смјеста је *ѝокривено*, аранжирано, поново из-мјерено. Убиство је као радна акција, али непрекидна. Злочин који се прекрива суманутим убрзањима; фалсификовање краја и прорачуна краја; фалсификовање времена и одвијања ствари убрзавањем тока (Ж. Бодријар; *Илузија краја*, Београд, 1995, стр. 15-16).

106 Сјетимо се, Христ каже: Сатана је „лажов и отац лажи.. кад говори лаж од својега говори јер је лажов и отац њезин” (Јов, 8, 44).

Хоће ли ико смоћи снаге, икада..., хоће ли се усудити, па повијест модерног Запада причати као повијест ове и овакве лажи! И одважно је најавити као *истиинију њовијесѝ*? Ко зна, можда би се тада и та повијест по први пут причала без лагања! Али ко би у њу још повјеровао! Има ли га?

Да ли је уопште могућ, ако знамо да се лаж, то некад либерално средство комуникације, већ дуже вријеме сва залаже у свјетску и антрополошку производњу. У мрежама она је огромна фабрика бестидности – „овог овдје и сада”. Сваки појединац лажју око себе шири хладноћу под чијом заштитом једино може да напредује.

То да је отац њезин повезује се са лажју – ђаво је лажов и отац лажи. Али он од својега говори – *ek tōn idiōn*, што значи: ђаво је искрен, ако је искреност рећи оно што се има у дну себе. Но, ако ђаво већ јесте лаж, не видим какво би му задовољство било у томе да лаж само говори. Његова искреност није стално лагати, говорити лаж, већ још нешто, много важније: истину коначно повезати са собом, а не са сâмом истином. Ђаво говори себе. Присвојни гентив се не односи на лаж, већ на лажова. Ђаво је отац лажова који је он сâм! Сво његово предузеће састоји се у томе да буде отац саме себи, радије него син Божији. Свима показати, обзнанити радосну вијест – од властитих сам дубина, а не од тамо неке Ријечи! (Ф. Хађађ; Вјера злих духова, Загреб, 2013, стр. 118). Дакле, његов је наум да будемо у лажи и да будемо лажови, тј. да наставимо лагати. Није ли то наум овог глобалног, умреженог, свијета? Отац лажова не мора нужно увијек да лаже (не морају ни мреже увијек да лажу) битно је да нас наводи да будемо као он – да у самој истини будемо лажљиви, да лажно и са лажју у њој стојимо, што је засигурно најбољи пут ка проклетству. Као и овај свијет и ђаво много обећава, али нема чиме частити. Једино што даје јесте *oudeis* – ништа. Није то обично ништа, што ријеч *oudeis* и сугерише, већ управо оно ништа нихилизма што не престаје да ништи. Довољно је етимолошки рашчланити ову ријеч: *ou-de-hei* и све ће се рећи: више не један. Ништа, не као пуко ништа, већ ништа као нијекање јединства, цијелога, Бога (Ф. Хађађ; Вјера злих духова, Загреб, 2013, стр. 143). Ђаво јесте сав од тог нијекања, његово биће је спрјечавање милости! Није ли то и биће модерности? Сасвим наше биће! Биће нихилизма (видјети: З. Арсовић; Поетика отетог свијета, Бања Лука, 2019).

Какво смрзавање! Какав стврднути одлив догађаја! Какав вакуум од *јесіе*! Сва сунца на западу су зашла... да никад не изађу..

И нема никог ко смрзнут није, кога лаж није увукла, пресвукла и у свој (дигитални) комбинезон обукла. Што каже Адорно: „Сваки је човјек унижен у глумца једног монструозног документарног филма који више не зна за гледаоце, јер и посљедњи међу њима мора судјеловати у оном што се догађа на филмском платну”.¹⁰⁷ Свијетом маршира једно у бити фашистичко расположење, само дигнуто на куб: реалитет ужаса отклонити од себе као *чисіу* *іройіаіанду* како би се ужас проводио без приговора.

Крајња техничка перфекција сасвим се сјединила са сљепоћом! Оперативна стварност техничких средстава, ништавна истина научног мишљења, два сасвим различита аспекта знања су се фузионисала, а да се због тог нико никад није ни побунио.¹⁰⁸ Напротив, за тили час све је постало тако пожељно и нормално. Чак здраво. Није ли онда наша *основна* болест у нормалном? Није ли здравље болест?¹⁰⁹

107 Т. Адорно; *Minima moralia*, Нови Сад, 2002, стр. 27.

108 П. Вирилио; *Информатичка домба*, Нови Сад, 2000, стр. 8.

109 Већ од 19. вијека, лекари не воде рачуна о пацијентима, већ о „људском животу”. Усредоточују се на борбу против смрти, на „побољшање” живота, а у међувремену пацијент постаје резидуални објект, а потом и технолошки конструкт. Медицина је све више оптимизација, управљање животом, менаџмент. По дефиницији СЗО, здравље захтијева интеграцију мог имунолошког система у свјетски друштвено-економски систем. Ту тежња за здрављем може постати опасни болесни поремећај и главни патогени фактор. Немојмо заборавити, 1975. године створен је термин „имунолошки систем”, исте године Mikrosoft је лансирао свој оперативни систем DOS, а пет година касније у свим часописима већ се говори се о здрављу као „стању биолошког система”, а о смрти као о неповратном „слому или паду система”. Ако је то здравље, онда се мора питати: како се оно уопште може осјећати? Јер, како да се осјети кибернетички оптимум? Како премостити амбис између тијела

Болест здравих пустоши времена. Најлакше се дијагностикује на несразмјери свакодневног живота и могућег разборитог живота (свако троши ненормалну количину енергије да би остао нормалан, свако осјећа да живи онако како не би волио да живи). Одају је погледи угасли. А нарочито лица... у свом повлачењу, нестајању, у некој махнитој жељи да се потру.¹¹⁰ Мрежни људи „очи су без лица”.

Болест здравог (нормалног) прокопава до костију. Једно вријеме преузимала су је друштва, да би данас за то своја плећа понудила земља, планета, глобус. Заиста, ако хоћеш да видиш шта те мори, од чега болујеш, нема потребе да се окрећеш у себе, већ гледај у глобално! Твоја је болест на екранима, приказује се као ток породичних серија. Огољена као информација, боли у гигабајтима и мегапикселима. Једно у суштини заустављено лудило (јер дошло је до краја и ничег „новог” не може изродити). Али баш као такво граби напријед, не би ли субјективну несрећу напоскон интегрисало са објективном.

Умјесто пророка, данас феноменолог најављује: „И гледаћеш лудило како се напухује, шепури и даје препоруке... Сијући смрт, изграђује правила за живот! Испо-

оног којег доживљам и дијагностичког тијела? (И. Иљич; Здравље као лична одговорност? Не, хвала, Загреб, 2011, стр. 34).

110 Чим је потекла прича о самоконституишућем субјекту, одједном је постало срамота имати лице. Оно што је аутономно не подноси лице, јер лице га проказује, не да му за право. Ја (субјект) кажем: владам собом, а лице ми измиче! Кажем: себе сам створио, али то лице, доврага, није моја творевина! Сличност коју има са мојим прецима скандалозна је, демантује ме на сваком кораку... „Дубина коју лице отвара мојим погледом дубља је од мисли које ми пролазе главом. Али не измиче лице само с обзиром на поријекло, већ и с обзиром на своје одређење. Другима се нуди непрекидно, мимо моје воље. У трену док говорим, други виде моје лице, ја га не видим, оно им се дарује не чекајући мој пристанак. Мимо хтјења одаје моју присутност” (видјети: Ф. Хађаћ; *Каг се све њако има рас-йасйи*, Загреб, 2019, стр. 174).

ручује нормалности... све болесније и болесније. Сваку трунку смисла би да позоба, сваку пријатност у свакидашњем да исиса. Да све охлади..., и тако охлађено држи на дистанци... У једној нарочитој смрти... Мрежној.

Болно јасне постале су ријечи Г. Андерса: „Оно што је сада први пут важно јесте апсолутно очувати свијет каквим јесте.” И то до најмањег детаља, до у танчине...; сачувати испијања кафе, одлазак у позориште, биоскопе, наравно на утакмице; сачувати брак, али брак између мушкарца и жене (јер наваљују неки други бракови, одједном све може бити брак – још мало па ће се моћи и са буквом вјенчати) и рођење њихова дјетета, било оно хендикепирано, или још горе, предодређено да постане министар у неком новом сазиву. Сачувати све..., јер управо *то* све хоће да отму... Отимају... И као да већ отето је...

Свједоци смо, нека нам је сила преко ноћи то све и узела... задњу мрвицу слободе.. Живот сасвим изокренула. Још интензивније га сабила у мреже..., да из њих више никад не избива.¹¹¹ Такво отимање не памти се. С једне стране, елегантно, уз наш пристанак, но у спровођењу ригидно и потпуно сумануто, оличено у гомили мјера и правила којима је заједничко једино то да прекидају сваку везу са памећу.

Чудовишно, али ријечи П. Левија које описују логорашко искуство, савршено осликавају и нашу ситуацију (што нимало не треба да чуди): за трен ока „готово пророчанском интуицијом, пред нама се открила стварност:

111 Донедавно свему овоме могла се приписати извјесна претјераност, јер има живота и изван мрежа. Зубобоља није виртуелна... Онај ко гладује, неће глад утолити симулацијама. Сопствена смрт није медијски догађај. „Постоји живот с ове стране дигиталног света, и то је једини живот који имамо...” (Н. М. Enzensberger; *Nomaden im Regal*, Frankfurt a/M, 2003, стр. 128). Данас је управо тај живот постао мета напада; чини се све да га немамо, да у њему не буде дјелића који би био наш, тј. који би остао ван контроле система.

стигли смо до дна. Ниже од тога не може се пасти, не постоји јадније људско стање... Ништа више није наше"... одузели су нам дан, ноћ, све оно у дану и ноћи..., чак наше навике и рутине..., „ако проговоримо неће нас слушати, ако би нас чули не би нас разумели... Одузеће нам и име, а ако будемо хтели да га сачувамо, мораћемо у себи да нађемо снаге за то, да учинимо све да иза тог имена остане макар нешто од нас, од нас какви смо некад били..."¹¹²

Али зашто? Који је разлог?

Очито је било: нешто нас је напало? Али шта? Ко је непријатељ?

Па, вирус! Јасно је као дан. Јесте, вирус напада... али шта ако смо њиме нападнути? Је ли природан или произведен? Ако је произведен, ко је онда непријатељ? Није ли вирус само друго име за терористу, исиловца. А све је почело изгледа са Јеврејима... Аветињска нека сличност... али веза гвоздена...

Па, оно што нам се догоди, бијаше ли пандемија или рат..., рат који се и не објављује, јер ко још зна шта је то и кад је почело!

Каква поремећеност... и промућурност... Искривљена, али убојита... Све су прилике, присуствујемо једном новом истребљењу, овај пут више налик испирању (у којем ће се жртве итекако бројати). Није га наложило варварство, већ логика тржишта и профињеност (до гађења доведене) знаности. Не покреће се напрасно, није подстицано бијесом, него је планирано до савршенства. Завијајући страхом, ужасно је рационално. Није му циљ посве уништити живот, већ испрати га, побрисати све оно што још искуствујемо и памтимо као људски живот (живот за живота угурати у смрт и тако одузети и смрт). И онда на том побрисаном поново писати, уписивати нови живот, нову стварност. Најзад створити човјека

112 П. Леви; *Зар је ѿо човек?* Београд, 2021, стр. 27.

који ће све то моћи прихватити. Човјека *без људскої...*, неку у страху љуљану утвару којој на ухо могу пјевати радосну вијест гласом реклама, а у такту препорука СЗО или неке друге испоставе моћи.

И док нас тако љубазно уништавају, живот испирају у име здравља човјечанства, смрт отимају у име преживљавања, можда нам и заискри колико нисмо умјели цијенити оно што смо имали и што нам је дато. У односу на препоручену стварност, зар сваки дјелић свакидашњице не заслужује да га прихватимо са захвалношћу, са јасним осјећајем да је дат као милост, односно, са погледом на мистерију постојања, са рјечју о чуду цијелог тог несигурнога живота, која мора разломити печат на нашим уснама у молитви и пјесми? Разумијевања су нам тако слабашна, хтијења тако незахвална, да је потребно да некој стварности запријети распад како бисмо је коначно почели познавати. Тек кад се тло затресе схватимо колика нас је великодушност до тог часа носила.¹¹³ Као и свака и ова великодушност је тиха, скривена, и не тражи узврат.

Не знам је ли се одоцнило, да ли је за све касно, али знам, важно је понављати, понављати наглас да све одјекује: свијет треба сачувати онаквим каквим јесте! Никакво мијењање свијета, већ његово очување! Не ради се овдје (као код Андерса) о потреби да чувена Марксова 11. теза о Фојербаху превлада, напротив, ваља утврдити да она од почетка бијаше бесловесна. Све модерне идеје, како оне о коначном схватању свијета тако и оне о његовој поправци, о стварању раја на земљи, пуцањ су у празно.¹¹⁴ У бити, вјешто артикулисана мржња на створеност

113 Видјети: Ф. Хађађ; *Шиа је њо обидиљ?* Слједом *џрансценденције у њаћама и друјих улџрасексистиичких њоџега*, Загреб, 2020, стр. 18.

114 „Та чежња за оствареном праведношћу никад се не може озбиљити у секуларној повијести; јер чак и ако би неко боље друштво укинуло садашњи друштвени неред, прошла биједа се не би поправила и не би се укинула невоља у околној природи” (М.

чији је циљ само један: по сваку цијену запријечити милост. А ко њу одбацује, на крају губи и природу. Ко занемарује Створитеља, заборавиће и створење. Ко презире невидљиво, неће видјети ни оно што види!

И доћи ће дан... „ватре ће планути како би се свједочило да су два и два четири. Мачеви ће се исукати како би се доказало да је љети лишће зелено. Мораћемо бранити, не само невјероватну вриједност и разумност људског живота, већ нешто што је још невјероватније: овај големи и немогући свемир који нас гледа равно у очи. Борићемо се за видљива чуда као да су невидљива. Гледаћемо у немогућу траву и небеса и обузимаће нас необична храброст. Бићемо они који су видјели и свеједно повјеровали”¹¹⁵

Данас уситину треба бити мистик да би се у мору најраскошнијег гламура препознало оно што је очито.

2. Тражи се нови човјек!

Наша криза, онда, није оно што се о њој прича, наиме, није економска (финансијска), нити је еколошка, већ је антрополошка, метафизичка, најзад духовна. И као таква, јединствена у повијести: нико прије нас није био у прилици да темељно и радикално искушава кризу *хуманизма*. Недвосмислено, ово је највећа криза, толико корјенита да и сама ријеч *криза* може изгледати као заваравалујући еуфемизам.

Говорити о другим кризама, без ове темељне, пуко је брбљање. Нудити рјешења, без темељног разрјешења, мла-

Horkheimer; *Die Sehnsucht nach dem ganz Anderen. Ein Interview mit Kommentar von H. Gumnior*, Hamburg, 1970, стр. 69).

115 Г. К. Честертон; *Херейици*, Ријека, 2021, стр. 219.

тити је празну сламу. Ипак, међу нама само то, брбљања и замлаћивања..., прочити знакови сљепоће. Човјек или неће или не може да размотри сопствени случај. Руку на срце, улог је огроман: модерно саморазумијевање, модерна слобода. Ко да сјече грану на којој сједи? Ко да удари против својих сигурности? А шта ако нам грана замрачује шуму, а сигурности уручују отказ на овој земљи? Засигурно.

Наше доба до усијања ће довести једну од носећих идеја модерности – идеју новог човјека. Времена су нова и модерна јер почивају на темељној и неупитној тези да човјек уколико се не ослободи религиозних и метафизичких предрасуда никад неће повратити своју изгубљену есенцију. Људска слобода могућа је једино смрћу Бога.

А шта ће (у најкраћем) чинити нови човјек, онај који се ослободи Бога?

Нема ту много опција (и све су већ исцпрљене): или ће настојати да се оствари егоистички (позивајући се на један ексклузиван и суверен индивидуализам, као код Штирнера) или колективно (кроз један дуг историјски пут, као код Маркса), или ће се најзад (попут Ничеа) упутити ка надљудском, кроз трансмутацију вриједности врсте. Све ове мисли колико год различите биле имају исту суштинску црту: теже неком идеалном преображају, еманципованом људском роду треба придодати неку финалност, неко *с ону сирану* које више није онострано религије, него *људско у људском*, превазилажење властитог стања, нека трансценденција која потиче од властите моћи... Човјек (а онда и људска врста) мора да напусти себе, мора се научити заћи с ону страну сопствене краја, ако хоће да упозна велику зору, метаморфозу постојања...¹¹⁶ То би, напосред, био човјек *сам њо себи*.

116 То залажење *иза себе самога* варира у заиста широким спектрима значења: *превазићи, надмашивајти, прекорачити, преијетити, преобразити, обојитворити, најнурализовајти, преијетити у шехнику, изложити њонору, њонитијити; или: лишијти људскости,*

Нови човјек за нова времена. Али њега још нема, тек треба доћи, тачније, ваља га изградити. У једном трену, човјек се од створења изметнуо у програм. Каква илузија! Али, каква надмоћна илузија!

Двадесети вијек није друго до опсесија да се та илузија озбиљи. Идеја новог човјека кружила је између фашизма и комунизма. Сценографија готово иста: пролетер који стоји на прагу еманципованог свијета и егземплярни Аријевац, Зигфрид, који покорава змајеве декаденције.¹¹⁷ Дискусија око тога шта је стари човјек кога треба надићи насилна је и непомирљива. У оба случаја, пројект је крајње радикалан. Његовом реализацијом не узима се у обзир сингуларност људских живота – постоји само материјал за опште циљеве.

Исход је познат: крах илузија пратиле су ријеке крви, фабрике смрти. Збивале су се најтрагичније политичке катастрофе нашег времена, а можда и свих времена.

Али, Богу хвала, све то је иза нас. Идеолошки пројекти стварања новог човјека једноставно су пропали. Отворено се признаје њихова илузорност. Зато нема трика да се то понови. Тако се каже..., само каже..., у ствари, тако се лаже.

Можда се данас нешто мање интересује за стварање новог човјека путем епских идеологија, међутим, он се интензивно ствара другим средствима. Аушвиц, Хиро-

*уљудиии, ђређвориии у нешиио надљудско... Нисмо ли током неких два вијека „прошли читаву галерију ових фигура, попут хегеловског духа...“ да бисмо сад, падали „исцрпљени, сломљени под теретом нашег апсолутног знања, одакле према нама, за разлику од знања Духа, не избија никаква друга бесконачност осим бесконачности бешчашћа захваљујући којој ђревазилажење човјека задобија облик неумољиве доминације над људима путем свеобухватног процеса, који чак није више њихова историја, него машинерија равнодушна према њиховој судбини и сасвим обузета својим властитим експоненцијалним и експоненцијално таутолошким развојем” (Ж-Л. Нанси; *Нацистички миии/Деконструкија хришћанстива*, Београд, 2017, стр. 55).*

117 А. Бадју; *Силоеће*, Загреб, 2008, стр. 14.

шима, нису никог отријезнили, само су наложили другачије методологије. Без много помпе и приче, стари се науми настављају. Са ријечи се прелази на дјела. Што није могла епска, груба, идеологија учиниће наука и њена мека идеологија. Што није ишло великим политичким пројектом, доћи ће аутоматизмом ствари. Кохерентно је онда да се осуда прометејског политичког пројекта подударна са техничком (а онда и финансијском) могућношћу промјене специфичности човјека. Промјенити човјека у ономе што је њему најкорјенитије био је револуционарни пројект, недвосмислено лош пројект, „а сада је то научни проблем, за који она евидентно може наћи рјешења”. Наука зна и може створити новог човјека. И шта да се ради са том чињеницом? Хоће ли кренути у серијску производњу? И од кога то зависи? Одговор је свима познат...: *ѝрофитић ће рећи!*¹¹⁸

Прелазимо из реда пројекта на аутоматизам профита. Пројект је много убијао, убија ли аутоматизам? Чини се још више и много учинковитије! Свакако, софистицираније. Нико се више не може позвати на одговорност. Криминалце и протуве које смо могли именовати, замјенили су криминалци који су анонимни, тачно толико колико и дионичарска друштва.

Човјек је застарио, овај свијет треба нешто друго, другачије, нешто подесно за смрт без трага. Једино на томе се озбиљно ради, све остало је игра. Наступа ера откупљења човјека путем науке, технике, путем профита. Побољшати његову каквоћу као што се побољшавава каквоћа парадајза или било којег другог производа (не би ли на тај начин уштимао са тактом свијетских процеса). Не манипулише се више језгром уранијума, већ језгром људске ћелије. Истребљење *homo sapiensa* неће се догодити случајним уништењем, него програмираном мутацијом. На путу смо да остваримо еугенику о којој је трећи Рајх могао само да сања.

118 А. Бадју; *Свољеће*, Загреб, 2008, стр. 15.

Полако и човјек почиње да схвата да стоји у нечему што је големи експеримент. Оно што је некад експериментисало искључиво на животињама и биљкама, сад веома успјешно експериментише са њим. Додијељена му иста судбина коју је он намијенио животињама: да умре жив иза бодљикавих жица неке експерименталне фарме. И још, на фарму да иде добровољно. Самог себе узимати за заморца као што се то чинило са остатком свијета, живим и неживим. Весело улагати своју судбину као што се то чинило са судбинама свих других и свега другога. Крајни циљ: научити се жртвовању, експерименту без ограничења!¹¹⁹

Ниче је вјеровало да људска врста може остварити сувереност само превредновањем, трансмутацијом вриједности, иначе остаје везана за празновјерја (како она религијска, тако и она она модернија психолошка, техничка, укључујући и предрасуду о себи као дефинитивној врсти – не бесмртној у смислу славе, него дефинитивној по овладавању опстанком, по техничком фетишизму). Таква се трансмутација вриједности није догодила. Тачније, она се догодила, али не онако како је Ниче желио: не с оне стране, него с ове стране добра и зла; не с оне стране, него с ове *сйране* истинитог и лажног, лијепог и ружног... Границе људског и нељудског бришу се, али не зарад надљудског, већ подљудског, зарад нестајања симболичких карактеристика врсте.

Онда је модерност процес у којем оно људско, постепено али сигурно, губи сваки легитимитет. С ону страну свих испразних научавања, бијаше то ђаволски наум да се стари човјек и његова друштвеност завитлају у пакао! Да се са Богом већ једном заврши. Као нека глорификација пада! Надмјена.

119 Изгледа, свака се удобност на крају плаћа: „положај домаће животиње повлачи за собом положај животиње за клање” (Е. Јингер; *Одмештање у шуму*, Загреб, 2013, стр. 28).

Не могу да вјерујем да сам пао са небеса! Како бих могао, ако сам одмах запао у *ressentiment*, у зловољу. Кроз историју овај је *ressentiment* тако чест да није нимало разборито са њим збијати шале. Можда му је коријен у оној искомској драми коју зовемо падом? Шта ако та дубока рана и данас омета успостављање синовства људског и синовства божанског, тјерајући нас да стално једно супротстављамо другом, све док сасвим не изгубимо компас.

Ово што се збива онда и није друго до посљедица пада, тачније, посљедица равнодушности према губитку свега што нас је чинило људима. Дато је то сваком да види, а опет, не мора нико. Можемо и даље ћорави до у бескрај нагањати кривце. Увијек су криви они на власти. Заборављамо, њих непогрешиво бира извођач великих радова рушења и растакања – модерни дух, дух времена. По европском простору он већ дуже вријеме мајсторски повезује „значајне наступе са безначајним извођачима”.¹²⁰ Успон тих креатура назамислив је без нашег пада. Ако су само они криви, шта ћемо са армијом индивидуа, оних добрих грађана, које се баве једино тиме како придобити наклоност олоша кад дође на власт? Та гомила застрашених, одједном постаје *засипрашујућа*! Увијек спремна увести нас у само срце тоталитаризма.

Дуго се сматрало да је тиранин тоталитаризму најбитнији. Двадесети вијек показује сву илузорност таквог вјеровања. Оно што тоталитаризам суштински дефинише јесте идеологија на власти која влада и владарима. Њени најистакнутији представници служе јој као пиони. У праву је Х. Арент: доктрина не треба горљивог поборника, он за њу може бити и погибелан, јер често је миса оно разграђује и тако ризикује да у њој опази грешке. Пожељнији је онај који је пушта да дјелује, критикује мало, према потреби, али не уочава никакву стварност која би

120 Е. Јингер; *Одметњање у шуму*, Загреб, 2013, стр. 34.

је могла промијенити.¹²¹ Идеални поданик тоталитарног режима није увјерени нациста, комуниста, или бриселски фанатик, него равнодушни појединац за којег више не постоји разлика између стварности и фикције, истине и лажи.¹²² „Господин идеални” напoкoн је створен: грађанин западних демократија. Довољно је аполитичан и податан да постане савршеним саучесником. Слободан, отворен... да носи маску и мрзи Русију.

Отуд савремени тоталитаризам, за разлику од некадашњих, уопште нема потребу да контролише мисао као идејни садржај и да намеће идеолошке догме, јер он већ контролише саму способност мишљења – „претварајући у флуид све духовне тачке ослонца, све животне оријентире, вриједности и увјерења”¹²³

Ето у чему се „смирише” они који су хтјели свијет мијењати и по свом градити. Угасише се својим јасношћима. Баш као и онај поглавица анђела, Луцифер, свјетлоноша, који поста Кнезом тмина. Хтјели су нову зору, а освану ноћ. Мрачнија од мрака. Стојимо у паклу (или је пакао прешао на нашу страну); у апокалипси, али, овај пут, голој и без краљевства. Голубица коју Ној шаље више се не враћа. Арка је осуђена на пропаст. Постоји једна шала која нашу ситуацију предочава на елегантан начин: човјек скочи с врха небодера од сто спратова. Како пада поред сваког спрата људи га чују да говори – „засад је добро, засад је добро...”¹²⁴ Понаша се сасвим у складу са временом – прорачунава ризик, али исход је заправо и више него извјестан.

121 Видјети: Х. Арент; *Извори тоталитаризма*, Загреб, 2015, стр. 65.

122 Видјети: К. Ј. Fridrich; *Totalitare Diktatur*, Stuttgart, 1958.

123 Б. Шијаковић; *Философија и теологија у контексту савремености*, у: *Отијор забраву*, Фоча–Београд, 2016, стр. 15.

124 Е. Гиденс; *Одбјели свей*, Београд, 2005, стр. 16.

III

О ВОЉИ И ЧУДОВИШТИМА

1. Гдје воља зареже, ту смисао не расте

Све што је модерност обећавала, што је проповиједала..., од тога очигледно нема ништа. Само паравани, штитови, који се постављају пред провалијом како би нас стално држали у увјерењу да негдје и нечему идемо, да марширамо напријед према некој раскошној палати..., што увијек личи нам на Рај. Ето како је модерност хтјела бити хуманистичка. На исти начин и постмодернитет хоће бити постхуманистички. Све у свему... ништа ни у чему. У принципу, један лош Дарвин...

Човјек је животињска врста, једна међу многима, ничим изузета и нимало интересантнија од мрава или свиња.¹²⁵ Ко каже *врста*, већ мисли *њено њреживљавање*, јер ништа друго код врсте и не заокупља пажњу. Кад је

125 „Међу животним облицима познатим на земљи, показује генетика, човјечанство није посебно – настали смо из других облика и убрзо ћемо нестати, јер генетска разноликост и промјењив околиш воде к непрекидној еволуцији. У биолошким и хемијским терминима блиско смо везани, и нисмо важнији од, рецимо, купуса. Није било *великој уређења*, Дарвин је био у праву: еволуција напредује насумичним догађајима, а ми смо тренутни производ еволутивних процеса на земљи” (К. Хигинс; *Вјера у Боја: обични људски осјећај*, у: *Атхеисти којеј Боја?* Ријека–Сарајево, 2010, стр. 146).

тако, не треба нам више духовно обликовање (образовање), ваља се што јаче приковати за опстанак. Нека се, онда, екологија и биоетика постарају за наше врсно усавршавање, тј. за „исправно” постајање тог нечега налик свињама или мравима. И ето га наш хуманизам, хуманизам без програма, „животињски хуманизам” – одвија се у промоцији жртвеног тијела као спектакла или норме. Нема више шансе да се постави питање човјека, а да му се одмах не придода атрибут *мученої, масакрираної, изгладњелої, истїредљеної у їеноциду, болесної, зараженої* (у процесу требљења вирусима). Ако човјек није ништа више од животињске датости неког тијела, његов је најспектакларнији израз патња – једини израз који је могуће продавати, као што то добро знамо још од циркуских игара.¹²⁶

До крајних консеквенци доведено је оно што Левинас препознаје као *елементїално зло* модерних процеса¹²⁷: човјек се своди на биолошко и сасвим прикива за тијело (онако како га схвата биологија) – *Ја сам своје тијело*. Окован, увиђам да ми је ускраћена свака моћ да измакнем себи, да пробијем своје „мало и скучено вријеме”. Потреба за избављењем и спасењем сасвим се гаси, тијело се одсијеца од духа (егзистенција од димензије премашивања) и окреће искључиво себи, потапа у биологију. А све то, само да би се и Ја одрекло своје екстатичке природе, конститутивног отварања и измахивања према Другом (што јесте духовност) и свело на стање затворености. Умјесто „динамичке екстазе постојања изван природе – личности, долази индивидуа: статичка индивидуална самосвијест, која индивидуалну природу, као своје Ја, супротставља другим индивидуалним природама”.¹²⁸

Индивидуа се среће са другима не у простору личнос-

126 А. Бадју; *Сїтољеће*, Загреб, 2008, стр. 166.

127 Видјети: М. Абенсур; *Елементїално зло*, поговор у: Е. Левинас; *Неколико рефлексїја о филозофији хїлтеризма*, Београд, 2000.

128 Х. Јанарас; *Личностї и ерос*, Нови Сад, 2009, стр. 379.

не посебности, већ у простору природе, као индивидуална врста, као објект и непрелазна граница индивидуалног задовољства... Дакле, не у простору слободе, већ у простору нужде. Слобода се добровољно враћа у природно бивствовање, а оно се појављује као нужност, *fatum*.¹²⁹ Није ту ријеч о борби слободе и судбине из које израста трагика, већ се слобода преокреће у судбину (Левинас)... И ето је биједа модерног људства. У идентитету Ја и тијела једина је истина. Њоме се спроводи најрадикалније и најнеопозивије окивање – *чињеница да је Ја оно само*.¹³⁰

Празнини сад одзвања *Ја ња Ја*, другог и другачијег гласа ниоткуд. У основи све је Исто: још само надутост присиљена да се показује задовољна собом. Хладноћа индивидуе све је смрзла. И нагризла. Понајприје себе. *Бији индивидуа*, то значи разлијети унутрашњи живот! Нико више не види цјелину, а и како би, кад изгубио је властиту? Расточио јединство самосвијести. Светиња, доброта, љепота, корист, раздјељују се. Ни у мислима их више не можемо удружити. Немогуће је да их склопимо, као што је немогуће да земљу, шуме, поља и ријеке повежемо у једно. „Светиња је бојажљива и трне у тајности, лепота је неделотворна и сањалачка, добро је ригорозно, а корист – фамозни идол наших дана – безобзирна је и сурова. Ни за шта није потребан углић душе.”¹³¹ У нама се и даље смјењују психичка стања, али нема цјеловита живота. Душа напросто није супстанција. Није овдје посриједи нека модерна измишљотина, већ стварно самосазнање индивидуе. При распаду душа себе заиста не доживљава као супстанцију. Остаје само психички ток,

129 Видјети: W. Schultz; *Grundprobleme der Ethik*, Pfullingen, 1989, стр. 45.

130 Видјети: Е. Левинас; *Неколико рефлексција о филозофији хийлеризма*, Београд, 2000, стр. 12-14.

131 Видјети: П. Флоренски; *Сјуб и тврђава исјине I*, Београд, 1997, стр. 121.

веза асоцијација – психички прах. Десупстанцијализација је истина индивидуе, но је ли индивидуа истина човјека?

Кад се постави да јесте, једно старо питање не престаје да се враћа: како то да се људи боре за своје робовање (са истим жаром) као да је посриједи њихово ослобађање?

Но, ово што сад скончава у неком нарочитом мраку почињало је врло енергично, полетно. На моменте се доимало и узвишеним. Човјек који храбро и одважно улази у посјед своје величине, сам без ичије помоћи... – призор заиста величанствен! Хришћанском Богу откуцала је ура. На његово мјесто ступа човјек и напоскон ће ствари узети у своје руке, у руке властитога ума. То узимање Бога ће додатно помрачити, његову слику изблиједити. Изблјегнути Бог, рачунало се, мора ојачати изгледе за јединство људског рода. Но, веома брзо увиђа се грешка при рачуну. Модерни ум увелико почиње да изневјерава. Цјелина о којој се трабуња некако се и може мислити, али живјети никако. Оно „уни” универзума распрскава се. Остаје само рој крхотина. Са свих страна улијећу разлике, јуриша појединачност. А шта је појединачност која се ослободила цјелине и притајила у себи самој? Ништа друго до зло, али зло које се овај пут не може и не смије избјећи. Јесте..., понор ће се разјапити..., али никако бјежати! Него, изаћи у сусрет! Гледати га у висини очију. Погледом без илузија. Мјешавина смјелости и разборитости, коју заговора Странац из Елеје, овдје не помаже. Сувише је млака. Пошто се понору препушта и смјелост се мора појачати до крајњих граница. Све док не надвлада и не тријумфује над разборитошћу. Започиње модерно очијукање са лудилом.

Овдашњост јесте грозна, таква је одувијек и била, али имамо средства да је учинимо подношљивом. Можемо. А то што ми можемо, све више ће се ослађивати. Овдашњост не само да преуређујемо за боравак, већ је и посвећујемо. Какав год да јесте, овај свијет мора бити најбољи од свих свјетова. Ако му при том ипак затреба

неки Бог, никакав проблем, измислићемо га. Сад је умјетност та која је позвана да очува религиозно језгро. Уосталом у нова времена то је једино примјерена (једино исправна) религија. Не, дакле, хетерономија, откровење које долази споља, већ развијање стваралачке слободе у човјеку до апотеозе Сопства. Човјек је слободан само онда ако изњедри Бога – говориће Шлегел.¹³² А да би то могао, најприје треба себе узети, задобити. Шта јеси, то се увијек тек испоставља – у часу одлуке. „Бићеш оно на шта се одлучиш“! Себе узети можеш ако се најприје заволиш, а да би се заволио мораш се хтјети! Или, како се то љепше каже: мораш се одважити на себе. Намјесто логике слабљења на сцену ступа логика јачања. Она тражи поглед који ће скршити отпоре срца. Живот влада само уколико надвладава. Треба га хтјети, уистину хтјети.

И кренуло се са критиком „слабих и болесних карактера“, критиком животу туђег система, што је водило егзалтацији живота ван система. „Заиграло је тијело у истини и истина у тијелу“. Живот и ништа друго до живот! Европом, свуд удиљ, одјекују Панове фруле, плешу се баханалијски плесови, лежи се по салонима на тигровим крзнима и пале плавичасте свјетиљке¹³³ ... Призивају се нимфе из градских предграђа и стамени сељаци да отјелове пагански прадух. „Очекивала се епифанија грчких богова, а умјесто тога дошао је Хитлер.“¹³⁴ „Шлаг на торту“ модерних прегнућа...

Мислити како је тај *долазак* чист историјски случај, а нацизам нека аномалија човјековог расуђивања или случајни идеолошки неспоразум, значи уопште не мислити.

132 Видјети: Р. Зафрански, *Романтизам. Једна немачка афера*, Нови Сад, 2011, стр. 98-99.

133 Р. Зафрански; *Колико истине човјек њреба?* Загреб, 2010, стр. 136.

134 К. Елер; *Демитологизовани Плајон*, Луча ХХ/2, Никшић, 2003, стр. 120.

Само празна надмјеност. Додуше, нешто критикује, али не види да је критика као у оној шали: ругала се шерпа лонцу како су му велика уста!

Нацизам – нема ту преокрета..., никакав лом..., чак ни трзај једне друштвене форме на издисају... Није то лудило, још мање зараза, већ нешто много озбиљније, темељније, отуд и нешто сасвим очекивано, чак логично. Видјело се све, али се није хтјело обезбјеђивати... Не жели се ни сад... Никако. Питање је колико се то на Западу уопште могло?

Јер, како рече Нанси, нацизам „суштаствено припада његовим диспозицијама уопште, тачније, темељним диспозицијама субјекта”.¹³⁵ Елементарним осјећајима (Левинас). Утробе из којих гмиже на Западу су итекако плодне.¹³⁶ Није Хитлер био *исјред* и *иоред* Запада, већ у њему. У њему је био и прије него што је био против њега. Из њега се и усправио да би био против њега... Зато га и „мртав” осваја без муке.¹³⁷

Нацизам је онда „искључиво западно питање”. Ексклузивно европска ствар... Чудовиште које нас не прогања само с леђа, већ заскаче и из будућности (Еспозито), цртајући у међувремену и обресе савремених срећа.

У несрећи нацизма можда се никад није тако дубоко стајало као данас... Јер и та се несрећа никад није овако разјапила... и разапела... те одважно иступила као *сва наша радосић*... Невјероватно витална, са невиђеном способношћу мимикрије и метаморфозе, она и даље ства-

135 Отуд се ни „анализа нацизма не смије никада схватити као пуки досије оптужбе, него радије као још један прилог општој деконструкцији историје из које потичемо” (Ж-Л. Нанси; *Нацистички мити/Деконструкција хришћанства*, Београд, 2017, стр. 45).

136 „Ниче је”, каже Т. Ман, „непогрешиво најавио период фашизма у коме живимо и у коме ћемо, упркос војној побједи над фашизмом, још дуго живјети” (цитирано из: Р. Римен; *Вечито враћање фашизма*, Београд, 2019, стр. 9).

137 Видјети: Д. де Ружмон; *У зајрљају ђавола*, Градац, 1991, стр. 47.

ра побуде..., као и увијек лишене величине, гаји склоности..., као и увијек, само за отрцано. У *зайадном* се тако одомаћила да је јасно чујемо како звижди у владајућим мислима и удара такт политичким дјелањима.

Чврст сплет политике, права и медицине који одређује свакидашњи живот, а који је нацизам успоставио, никад није попуштао и губио на снази. Напротив, стално се појачавао и усавршавао. Данас је живот (*bíos*) на раскршћу свих путева, на раскрсници свих пракси: политичких, друштвених, економских, технолошких, културних. Онда и није чудо да савремени режими, сасвим по узору на онај нацистички, љекарима дају невиђену моћ над животом и над смрћу. Добијају владарски скиптар и свештеничку књигу, али само да би се демонстрирало да наука има апсолутну моћ над животом. Не било која, већ наука како је разумијевају дотични режими. Као изасланици власти, љекари показују да једино та власт (ослоњена на своју науку, а она мора постати „наука свих“) посједује дефиницију ваљаног живота, живота који има вриједност, и да, самим тим, може да успостави и границе ван којих живот може бити легитимно угашен.¹³⁸

Ако моћ прихвата живот као предмет својих прорачуна и средство за своје циљеве, сасвим је нормално да једино она може одлучити да жртвује један његов дио у корист другог. Ту би ваљало потражити разлоге зашто

138 Лекари – они многобројни који су се препознали у режиму – нису оклевали да прихвате дату пуномоћ и да је примењују са ревносном ефикасношћу: од издвајања деце и одраслих за које је одређена „милосрдна смрт“ програма Т4 преко онога што се и даље називало „еутаназијом“ за ратне заробљенике (кодекс 14ф13), па све до велике *Therapia magna auschwitzciense*: селекција на улазној рампи у логор, пуштање у рад гасних комора, потврда смрти, вађење златних зуба из лешева, надзирање кремирања. Ниједна фаза у серијској производњи смрти није могла измаћи њиховој контроли (Р. Еспозито; Нацизам и ми, Српски преглед 1/2017, Бања Лука, стр. 142).

су тако лако, без буке и без икаква бунта (некако „иза леђа”), настали облици власти који до савршенства доводе могућност убијања.

Али треба бити праведан и одмах рећи: у својим наумима и провођењу тих наума, нацизам је био много искренији, онда и поштенији, од оног што је данас на снази. Од почетка до краја са њим се било начисто. Ништа није увијао: укинути либерални концепт индивидуе и марксистички концепт хуманости и надомјестити их концептом заједнице *Volk*-а, укоријењене у свом тлу и уједињене ланцима исте крви” (Хитлер ово износи у Рајхстагу 1937. године). Једна нужност стварања свог човјека, „стварања стваралачке крви”... Борба за један *Weltanschauung*!

Борба, али не напросто, у смислу да један поглед на свијет побједи и савлада други. Борба овдје није само потхват доминације, већ потхват производње свијета – „конструкција и усклађивање свијета” сходно нечијем погледу. Аријевски свијет није свијет у којем се *овдје* и *сга* живи, већ свијет који ће доћи, који ће бити свијет који је постао аријевски. *Weltanschauung* мора бити апсолутно отјеловљен, што захтијева свеобухватно превртање читавог јавног живота сходно владајућем погледу. Нешто попут *нове нормалности* (једна другачија стварност конструирана нечијим погледом, интересом)! *Anschauen*, виђење, као интуиција која иде у срце ствари и обликује бивствовање...¹³⁹ А гдје је виђење, увијек је ту и воља...

Weltanschauung – тражи вјеровање; он треба постати нова религија... Вјеровање не извире сасвим само, него мора да буде пробуђено и покренуто у масама. Свака идеја, становиште, свака вриједност, остају празне и без циља ако нема вође (*Führer*-а) који ће масе покренути ка њима. Ово вјешто руковање *weltanschaulich* (вјеровањи-

139 Видјети: Ж. Л. Нанси/Ф. Лаку-Лабарт; *Нацистички мии*, Београд, 2017, стр. 44.

ма), гдје је тешко раздвојити увјерење од манипулације, зачето са нацизмом, диже се данас до неслућених висина.

Ако је хитлеризам луцидно искориштавање диспонибилности модерних маса за мит, савременост показује да манипулација није тек нека техника, већ сврха... Нацисти манипулишу масама, али то чине путем нечега у шта и сами вјерују, док се данашња манипулација не може замислити без цинизма. Моћ прописује вјеру у коју сама не вјерује... Вјеровање је за масе, моћ хоће контролу. Њена логика, која је породила и нацизам, остварује се сад у чистом стању! Но, смије ли се то рећи? Наиме, да ли је нацизам заиста израз те једне, дубоко модерне, логике?

Никако, рећи ће многи, јер „он не настаје из екстернизације, већ из декомпозиције модерности. И то не стога што не садржи елементе, фрагменте, делове модерности, већ зато што их повезује, или преводи, у апсолутно нови концептуални језик које се уопште не може објаснити политичким, социјалним, антрополошким параметрима претходног језика”¹⁴⁰

Је ли нацизам, онда, раскидање са модерном динамиком и заузимање сасвим другог смјера? Ако је тако, он је у односу на модерност ипак неко застрањење, ексцес? Нацизам није модеран, јер декомпонује модерност, расклапа је и склапа по свом. А није ли ова геста дубоко модерна? Све оно што нацизам ради са модерношћу много прије чини она са платоничарским или хришћанским идејама. Логика посве иста, као и динамика уосталом.

Да је нацизам уистину застрањење и ексцес, из његове несреће Запад би већ некако успио изаћи, не би је цијелим бићем грлио, као данас, и тврдоглаво одбијао експлицирати властити тоталитаризам. Можда се управо ту сакрио онај узнемирујући и за савремене мислиоце

140 Р. Еспозито; *Нацизам и ми*, Српски преглед 1/2017, Бања Лука, стр. 140.

тако неухватљиви елемент? Ко га раскрије, јасно види: неке несреће која би се везала искључиво за нацизам и нема. Постоји само модерна несрећа, она западна (нацизам је само један њен дио, аспект). Отуд јој и снага. Није нацизам гром из ведра неба, већ логичан израз одавно потамњелих модерних небеса, која нам се и даље обилато сручују на главу. Несрећа нацизма не умије да стане, јер је најсвојственија.

Једина промјена коју доносе анти-нацистичка времена јесте та да је „*принципий Фүхрер*” замијењен „*принципом програма*”. Довољно је објаснити разлику између „једног Фүхрер-а” и „једног програма”, па да буде јасно шта класично модерну окупљену „црну масу” (Канети) која кличе Хитлеру, разликује од постмодерне, умрежене, расцјепкане, „шарене” масе која кличе безличним фантомима: слободи, правима. Ријеч је једино о разлици између пражњења и забаве. Дакле, разлика је у форми иживљавања унутар увијек једне „грађанске религије” – да ли је то религија умјетности, хероја, демократије и људских права, сасвим је исто. „Карлајловска црта” присутна је у свакој: „апсолутно, слијепо повјерење и жарко обожавање...”¹⁴¹ (ова црта можда је најизраженија данас, у систему медијализоване културе). Предмет обожавања више се не тражи у вертикали, већ се проналази *vis-à-vis*, на истој висини. Без увида у то, духовна сакаћења, дивљи оружани сукоби, медијски ратови „остају само ирационалне турбуленције којима малограђанско истраживање прилепљује ознаку *нејојмљиво*. Формула хоризонталног идеализовања, у којем год се облику остваривала, увијек заврши самообожавањем најпожудније просјечности”. Њено уздизање логичан је резултат модерних кретања и може једнако добро објаснити како хитлероманију,

141 R. Michels; *Masse, Führer, Intellektuelle. Politisch-sociologische Aufsätze 1906-1933*, Frankfurt – New York, 1987, стр. 293.

тако и битлсоманију, родне и сексуалне маније, и шта још не. Губећи духовност, народи обожавају сировост и необразованост! – Манова констатација вриједи овдје као законитост. Ето шта Хитлера доводи на власт – исто оно што и данас на власт доводи једнако просјечне личности. Толико ништавне да су нам невјероватно сличне. Преко њих увијек можемо сањати сан о великом успјеху – без икаквих постигнућа... Пробој и слава одсад се не остварају захваљујући способностима, већ захваљујући несхватљиво очигледној вулгарности. Сасвим у складу са епохом, данашњи су лидери само у човјека претворени мијазми, трајни грчеви необразовања и осветољубивости, „наказе од зависти и срамоте”, захтјеви за признањем који морају изаћи на зло... А у њима увијек можемо, и то непогрешиво, нађушити оно што је без сумње и наше властито. У том смислу, Хитлер је само нарочит „производ једног већ устаљеног процеса проналажења ликова према мас-медијалном, хоризонтално пројектованом модусу. Управо га у тој особини, као карлајловског фантома, треба препознати као носиоца функције, која је и послије премјештања политичког пражњења на неполитичку забаву, остала карактеристична за афективну равнотежу либералних масовних демократија”.¹⁴²

Све ово много боље од теорије показује пракса. Од *Reich*-а Запад не одустаје – никад. Увијек може да га реконструише. Од грубљег да учини мекши. Мајстор је то. У сваком трену и сасвим безболно умије да раскида са својим неуспјесима и застрањењима. Довољно је да отпјева пјесму „*I am free* – Ја сам слободан”. И повеже се са Евровизијом...¹⁴³

Кад Хајдегера питају ко је или шта је у рату победило,

142 Видјети: П. Слотердајк; *У истом чамцу*, Београд, 2001, стр. 148-150.

143 Р. Escobar; *All the Way to Odesa – Strategic Culture*, правда. рс/2022/8/30/ журиш на Одесу.

његовор одговор је: Исто, наиме побииједило је оно што је у рат повело. А да ће то „побииједничко” у ствари бити само један другачиији, и свакако свеобухватниији, логор, непогрешиво осјећају преживјели логораши. Гнушају се послиијератног третирања логора и његових жртава. Све је пуно фраза и кичастог говора, позе и лицемјерја, којима се надима хладноћа грађанског субјекта. Оно без чега Аушвиц није био могућ, сад утврђује истину о њему. Страшно.¹⁴⁴

И док су сви брбљали о невиности жртава, „ја сам их”, вели Кертеш, „готово преклињао да схвате да не могу прогутати ту горку пилулу да сам био једино невин”. Јер, у чему би постати љекар, инжењер или тако нешто, мог-

144 Д. Клаусен; *Границе њросвееиийељсїва*, Београд, 2003, стр. 229 „У маглу прошлости није Аушвиц увила слабост друштвеног сјећања, већ је Аушвиц потиснут артефактом индустрије, који носи име *холокаусїи*. Шлагворт *холокаусїи* стекао је у међувремену функцију произвођача смисла, јер нуди емоционално прибежиште од интелектуалног сећања на доживљени бесмисао... Претварање *холокаусїи* у својеврсни кођ истовремено рационализује и ирационализује Аушвиц. Потоњи свет некритички се служи психичким техникама које је установила психоанализа. Артефакт *холокаусїи* трансформише Аушвиц у смислену структуру *ноћне море*, што одговара захтевима секундарне обраде” (стр. 7-8). Холокауст је учена транскрипција латинског *holocaustum*, а што је превод грчког *holocaustos*, који дословно значи: *чиїїав сїаљен*. „Семантичка је повијест израза битно хришћанска, јер су га црквени оци употребљавали при превођењу комплексног жртвеног учења у Библији. Вулгата углавном преводи јеврејско *olah* са *holocaustum* (*holocausti oblatio* – жртва паљеница). Отуд је израз *холокаусїи* почео своју семантичку селидбу која га је довела до тога да је у народним језицима све чвршће преузимао значење *највише жртїве из њоїїїуне њреданосїи светїим и вишим разлосима*. Кад се у случају *холокаусїи* успостави веза између Аушвица и библијског *olah*, те смрти у плинским коморама и потпуне преданости светим и вишим разлосима, то не може а не звучати као спрдња... Зато тај израз, каже П. Леви, никада нећемо употребљавати. Ко се њиме још служи доказује своје незнање или неосјетљивост – или обоје заједно” (Ђ. Агамбен; *Оно шїїо осїїаје од Аушвица*, Загреб, 2008, стр. 21-22).

ло бити нешто друго него ући у неки нови радни логор, много већи и суптилнији, те се посветити ординарном уништавању људи? И онда ријечи од којих се мрзне: „О срећи концлогора, о томе бих им требао говорити следећи пут, када ми поставе питање!”¹⁴⁵

Заиста, када се прихвати наша срећа, овај тип грађанског благостања и тупости, са правом се може са Кертешом запитати: није ли логор био бољи, барем са стране крајности, у погледу отварања питања трагичне вертикалности? Једна од најмрачнијих истина, колико год била тврда и тамна, даје да се осјети нада, барем и у негативу. Код Кертеша је довољно јака да увиди испразност свих свјетовних надања, али није довољно религиозна да би „пошла изнад до нашег првобитног позива”.¹⁴⁶ Једно је јасно: уколико овај живот не може процвјетати као живот вјечни, свијест ме присиљава да признам како он нема ни трунку смисла. Никакво сјећање, нарочито оно историјско, неће моћи поправити уништавање Жидова. Заиста, шта може сјећање? И још сјећање под палицом историје? Јер, шта може та историја? Шта је њен суд? Ко се на њега још увијек позива, није ли већ издао своје људско достојанство неком анонимном ауторитету?¹⁴⁷

У нашем случају, јесмо ли сјећањем поправили страдање Срба? Или смо њиме жртве поново убијали? Историјом сакатили. Сјећање које остаје без односа са прошлошћу развија једино заборав!¹⁴⁸ Право говорећи,

145 I. Kertész; *Dossier K*, New York, 2013, стр. 32; *Човјек без сугдине*, Загреб, 2003, стр. 34.

146 Видјети: Ф. Хађаћ; *Рај на врајшима. Ојлед о радосћи која узнемирује*, Загреб, 2015, стр. 250-251.

147 В. Штролц; *Филозофија одговорности за друго*, Лука XVIII/XIX, Никшић, 2003, стр. 64.

148 Непостојање односа према историјској прошлости „не може се сматрати свјесном одлуком, која данас или сутра може да буде ревидирана, него је то једна врста менталног *apriori*-а, једна *друга кожа* западневропске свијести”. *Друга кожа* у ствари је

дужност сјећања само је *сѝекѝа*кл уколико је не прати заповијест наде. Нека ђавоља мирођија.

Не жели се овим рећи како Запад није покушавао, и да још увијек не покушава, оборити нацизам, и бацити га назад у пакао из којег је изашао. Али, то чини увијек вјетром од ријечи. Освјештавајући и просвјетљујући искључиво друге, никад није ни покушао свјесно проћи кроз тај мрак, можда и стога што добро зна шта би га снашло. У одори ликујућег научног знања и исувише људске истине, могао би проћи као некоћ под Тројом вођа тесалијске војске Еурипил, кога бира „мрачни жријеп”. Мит, који красно причава В. Иванов,¹⁴⁹ говори да је разјарена Касандра с „прага горућих ризница” бацила пред ноге побједника од давнина заборављену шкрињу – рад чаробног Хефеста. Зевс ју је некада давно даривао Дардану, градитељу Троје, као залог његовог божанског очинства. „Дар је морао бити освета, зато не узимати, већ бацити!” Знале су то друге вође које су упозоравале Еурипила да шкрињу на дно Скамандра похрани. Међутим, желећи видјети и тиме ријешити тајну жријеба, Еурипил, ипак, односи ковчег и, отворивши га, при блијеску пожара, у сандуку не видје брадатог мушкарца овјенчаног расцвалим грањем, већ идол Диониса – идол од смоквина дрвета. Ко погледа у бога, прича нам Паусанија, разум му се мрачи. Поглед у бога у ствари разоткрива гледатеља. Ко је неприпремљен, наставља Паусанија, мора да полуди. Мит даље шути. О разлозима лудила, само то знамо. Али, видимо Еурипила, цара, гдје у интервалима здравог разума напушта обале спаљеног Илиона и не узима курс ка

тотални губитак сваког сјећања на колективну прошлост оријентисану на нацију. „То несјећање прекрива се меморијалним говором, који пријети да се изметне у кич-ритуал академске интелигенције” (К. Н. Bohrer; *Ekstasen der Zeit*, München, 2003, str. 10).

149 Видјети: В. Иванов; *Предосећања и љредсказања*, Београд, 2001, стр. 67-69.

родној Тесалији, већ иде равно под скути бога Аполона на Делфима. Његова свјетлост је лијек. Лијечи радикалним преиспитивањем.

Запад није за такве куре, милије су му парцијалне интроспекције. Срачунате. Све што би могло да указује на истину интимне сфере одавно је бачено на дно Скамандра. Иако се очекивало да европски ум у свом средишту постави противудар самом себи, он је самокритике подузимао једино да би се аутоафицирао, јачао и градио увијек у истом смјеру. Заборавио је подлогу сопственог рођења: највиши облик сукоба (*agon-a*) јесте борба против себе, борба душе у себи. Мрзити себе, односно сопствену вољу за очувањем, за преживљавањем у кондензованом стању („здравом егоизму“), за негостољубиву одбојност према позивима Другог. Да је Европа била тако будна и бесана у себи, не би имала енергије за нападе изван себе! Да је Запад био способан мислити своје „западање“, знао би да пропада не зато што залази, већ „што одбија заћи и упорно истрајава на себи“.¹⁵⁰ Наравно, слободан је да не жели и да не подржава свој залазак, слободан је и да се бори за „сопствене вриједности“, али та слобода исувише кошта: у „борби за себе“ обезбожује све вриједности, а потом „обезбожење“ промовише као нову вриједност. Додуше, свако има право на сопствену трулеж, али откуд извлачи право да трулеж чини универзалном?

Очигледно, из топуза! Витлајући њиме, Запад се намеће и промовише, деморалишући тако цијели свијет. По њему растеже свој задах. Сваког противника доведе до пропасти сводећи га на своју слику. А он, кратковид и прибијена носа, у томе жели видјети властито ослобођење. Ко не зна за вриједности, присиљен је да љуби карикатуре. Нема гдје пронаћи уточиште него у идиотији, у којој може заборавити на бљесак властите пропа-

150 М. Качари; *Геофилозофије Европје*, Београд, 2010, стр. 137.

сти. Све је њему могуће и све пролази. Дижући до неба разлике, може слободно да пљује на друго и другачије. Позивајући се на чињенице, може се заносити аветима. Европом се може одушевљавати и након њеног самоубиства.¹⁵¹ Слијепо вјеровати у неко будуће уједињење, док осјећа да га овдје још само мржња свезује. Таквима заиста не могу помоћи, јер њима више ни Бог не помаже. У бриселском тангу интензивно попримају лик негдашњих плесача на жици Истог: окорјелог нацисте или комунисте – газе све за ријеч Партије!

Ко од тога не скреће поглед, раскрилиће му се и она велика површина модерног пејсажа која јасно одражава: у чудовишном пактирању људског и биолошког на дјелу није било само рушење сваке цивилизацијске вриједности, већ поништење вриједности цијеле једне, у суштини, духовне цивилизације. Уништити вјеру у дјела духа и бацити се у пијанство конзумеризма.

Заиста, цијела је модерност у знаку „ослобађања” тијела. Али као што савремена експлозија секса одговара његовом нестанку, тако и експлозија тијела одговара његовом мрцварењу (до путпуног затирања). Секс смо убили сексуалношћу, тијело тјелесношћу, што ће рећи, и једно и друго убили смо концептима који их лишавају дубине: сексуални чин растављен је од заљубљене вјерности и рађања, а тијело сасвим окренуто од духа. А све то да би укротили „старо тијело” које је исувише подложно диктатима извана. Најприје смо прогнали душу старих, са невиђеним жаром послали је дођавола, а на њено мјесто поставили неку технократску вољу која ће сасвим исцједити тијело. До те мјере га мрзи да жели његову мутацију путем техничких програма. Заиста, нико није могао ни слутити колико далеко се може догурати

151 J. Паточка; *Избор из филозофских сјиса*, Нови Сад, 2013, стр. 32.

у ходу унатрашке. У нашем рају људско сјеме није више ради сијања, ту живородност припада епруветама!

Али каква је уистину људска материја? Је ли то само *materia prima*? Или је и она која звони ријечима? Сјетимо се: Христ не пристајући на Сатанине наговоре одговара ријечима из Старога завјета: *не живи човјек само хљебом!* Ако не живи само хљебом, то значи да живи и духом. А ако духом живи, то опет значи да тијело треба дух за живот. Не заборавимо: и дух треба тијело! Што каже Кулман, „не постоји разликовање између живота тијела и живота духа. Дух никако није опозив тварнога. Живот тијела је истински живот. Ако је смрт уништење тијела које је створио Бог, онда слиједи да је смрт, а не тијело – оно што треба поразити васкрсењем”.¹⁵²

Када говори о „пути”, о „тијелу”, Св. Павле не мисли тјелесност, већ гријех и његову силу која обузима и тјелесног и унутрашњег човјека.¹⁵³ Када са агонијом пита: ко ће ме избавити од тијела смрти ове? (*Рим*, 7:24), усаглашен одговор Новог Завјета је: Свети Дух. Као обећање вјечног живота не тражи се напуштање тијела, већ да оно буде обучено у духовно, непропадљиво, тијело, васкрснуто у Светом Духу.¹⁵⁴

С правом се онда може питати, да ли је Западна теологија (ослоњена на Августина и Оригена), а онда и запад-

152 О. Cullmann; *Immortality of the Soul or Resurrection of the Dead?*, London, 1994, стр. 35.

153 Павлово разликовање између *ујџи* и *духа* није разликовање између тијела и душе, већ је ријеч о разлици између два начина и облика живота: први је питање насиља и пожуде, а други ствар правде и самилости. Један потпада под закон, док је други утемељен у љубави (видјети: А. Бадју; *Свети Павао: ушмељење универзализма*, Загреб, 2006).

154 Не жели се овим рећи, напомиње Аквински, да у тијелу и даље не осјећамо нешто оптерећујуће, већ само то да оптерећујуће које осјећамо никако није нарав пута, већ чињеница да је та нарав рањена гријехом. Гријех није од пута, већ од духа и његове употребе слободе (тачније злоупотребе).

на култура, уопште усвојила оваплоћење? Је ли га хтјела усвојити или га је брже-боље погрузила у докетизам? И најзад замијенила једном онтологијом моћи (у којој неки дух увијек малтретира и изнурује тијело), у којој моћ постаје метод којим се (увијек за неку или нечију вољу) разбија хармонија између реалног и истинитог?

Можда је то од пресудне важности, можда Запад и јесте то: ставити оваплоћење у заграде! И тако га држати..., не дати да важи... Нема веће опасности за сваки затворени систем апстрактног вриједносног усвајања свијета од оваплоћења, јер тај свијет оно увијек окреће посве непредвидљивом изненађењу упада нествореног у створено, тј. најблагодатнијој неодредивости.¹⁵⁵

Човјек није, ни свијет није, ништа није, уколико је окренуто милости – такав је закон модерности. Али тај закон... не кажњава ли он сваког од нас у основи, у фундаменту?

Да Бог може нахранити гладнога, ријечју нахранити, окрепити му тијело – није ли то уистину наша највиша могућност? Марко их прво нахрани ријечима, па (они) не узимаше храну до заласка сунца, не зато што су се суздржавали, већ што нису имали потребу. Наше тијело нераздвојиво је од ријечи, сасвим прожето духом. Слобода која одсјеца тијело од ријечи, постаје тамница. Слобода која ријеч одсјеца од тијела, постаје лудница. У сваком случају страда трансценденција.¹⁵⁶ Изокреће се...

155 Н. Лудовикос; *Аналошки иденитијетии: стварање хришћанској соистива*, Београд, 2021, стр. 3.

156 Али, зар сваки комадић нашег тијела не упућује на њу? Најзад, што би рекао Ф. Хађађ: зар нам трансценденција није и у гаћама? „Слободно спустите поглед и погледајте средиште тијела и шта видите? Пупак. А шта је тај мој пупак? Знак да ја нисам створио сам себе, већ да потичем од других. Погледајте још ниже и шта видите? Свој пол. А шта је мој пол? Знак да нисам начињен само за себе, него да у самом тијелу тежим да пођем према другоме” (Ф. Хађађ; *Шта је то обидиљ*, Загреб, 2020, стр. 44). Мушкарац постаје

Изокрећу је они који је одбацују, али једнако тако и они који је промовишу и заступају. Пошто у свакој трансценденцији реално сопство бива опозвано, увијек вреба опасност не само да личност постане полуга моћи, већ и њена основна храна!

На Западу се управо то и десило: превладао је један појам духовног који није друго него у себе затворена воља. Чак и кад бива принуђена благодаћу, она је усваја у себе и собом искључиво за сопствену снагу. Синергијски дијалог Божије и људске воље кроз Дух сасвим је укинут.. Воља је једино воља за моћ и доминацију. Човјек јесте та воља, тај дух, а тијело је само инструмент.

Онда, модерно слављење и протежирање тијела (са свим нередом којег производи) не долази од некаквог разузданог животињскога тијела којим више не влада суверени дух, већ од изопачена духа који искориштава сасвим огољено, истругано тијело и има моћ над њим.

Изокретање духовног морало је за собом повући и губитак материјалног, наравно оног материјалног које би имало смисла, које не би било тек магацин сировина, већ залиха облика. И тако се обресмо у либералним центрифугама свога времена. Ту западне демократије немају шта наметати остатку свијета осим једног сасвим разоружаног тијела увијеног у обланду животињског хуманизма, на којем јасно пише: постојање је могуће тек уз подршку извана! Човјек постоји уколико је вриједан милосрђа. Човјек је милосрђа вриједна животиња, али не више Божијег милосрђа, већ милосрђа силе западнога (напреднога) свијета.

Ето гдје (и како) скончава модерна амбиција да се зло чупа из коријена (властитом руком), да се добро чини својим снагама, а срећа планира без изненађења. Бијаше

мушко што је више окренут жени, жена је женственија што је више окренута мушкрацу. И за наук феминисткињама: други пол се не мјери, већ се ми мјеримо према њему! Ријеч је о једној претходној усмјерености која нема ништа са нашом вољом.

то поприлично злокобна амбиција. Свијет у којем живимо ништа друго и не показује. Посвуда поставке злокобнога... И сам свијет... још само као изложба злокобности (отуд и злокобна изложба). Никад страшнија...! Гледаш га, а његова слика испоручи ти властиту – „оаза ужаса у пустињи досаде” (Бодлер)! Престравиш се од тога. Постање јасно: свијет дјелотворности и спектакла, гдје се Вјечни продавао за ситне идоле, а жеља за заједништвом утапала у похлепи трговања, суштински (и по логици ствари) треба неку „добру вијест проклетства”. Неког свог ђавола. А тај, бивајући великим прогнанником, својој ће братији разаслати радост природних слобода, дивљу радост да буду свијет довољан сам себи. Једном ријечју, увијек ће давати шансу да се буде модеран! Радикално модеран.

Дајте ми само оно што ми припада по природи, све остало нека буде како јесте! Хоћу да будем сам у стварању своје среће, да будем својим власником. Хоћу исправност без милосрдне љубави, јер осјећам цијелим бићем: позван сам да ствар узмем у своје руке.

Како смо се само овдје утврдили, у овој мисли ушанчили. Чинило се, ништа сигурније од тога није. А онда нешто пуче баш ту, у основи, а ова тврда, најтврђа (најсигурнија) мисао указала се као фикција, и то фикција која кошта, јер од ње смо чинили аксиом, полазну тачку у борби против старог свијета вјеровања, градили стамениост модерних времена. Изгледа, слобода, као и цијели процес ослобођања, одвијали су се само у мислима, између корица књига, а врло мало (готово никако) у спонтаности. Отуд модерна склоност хиперболама. Насушно су потребне онима који дубоко осјећају властите неравнотеже. Ријечима јуришамо на небеса, призивамо дивља и отворена мора, а у стварности сасвим смо огрезли у страх.¹⁵⁷ Нешто нас спутава. Веже. Нешто у дубини. Сва-

157 Толико нас он одређује да више нисмо кадри примјетити

ко ту везаност живи. С муком је подноси...Али у исти мах осјећа – „још горе би било кад би нас неко одвезао”!¹⁵⁸

Додуше, и даље посједујемо онај нагон разума који напишава у мраку, али чим хоћемо нешто спонтано, обавезно кренемо путем најнижих побуда. Јер идемо увијек уздигнута носа, умишљајући да смо сами своји мајстори и да ћемо својом руком (а путем технике) побољшати и себе и свијет. Без Бога, властитом снагом, створити рај на земљи. И сваки пут болно приземљење: наш рај је паклен, а што је новији, изгледа, то је ужаренији. Какву смо само илузију породили...да нас храни!

Но, ако је то илузија, модерна је повластица била у праву њу довести на власт. Ако је то сан, и даље је он застрашујуће привлачан. Јер, ушима још увијек одзвања: бићеш као Бог! А шта смо више жељели? За чим више изгарали? Најзад, за ког другог ђавола смо своју слободу везали? И сад се од утвара и снова нико не жели растати. И не може. Знамо да сањамо, али по неком ђаволу, настављамо да сањамо!

Можда је то и стога што се иза овог сна скрива један други, много темељнији, који му је побуда и пред очима прикрива његову грозну мору. Наше практично обожавање учинило га је не само појмом, већ и стварношћу. Најстварнијом стварношћу. Силом стварности чији смо фанатични залуђеници.

Ријеч је о ономе што Хајдегер назива *воља воље* или *воља за вољом*. Нека авет до дана данашњега опсједа нуж-

његово присуство. „Лишен такта, тог урођеног животног знања, уз то и неспособан да разликује апсолутно у непосредном”, модерни човјек, онај који је требао и хтио бити краљ, одједном се у цјелини природе појављује „као епизода, дигресија, јерес, реметилачки чинилац, чудак, поражени који је све закомпликовао, чак и свој страх, који се код њега претворио, појачавајући се, у страх од самога себе” (Е. Сиоран; *Паг у време*, Нови Сад, 2008, стр. 11).

158 Ф. Кафка; *Дневници* 1910-1913, Београд, 1984, стр. 28.

ностима и њеним законима којима се беспоговорно подређујемо. Усађује се у удове наше, увлачи у мисли. Срца затвара. Постаје домен једног необичног, али свакидашњег *вјеровања*. И нико више и не жели из сна да се буди на једину стварност, на једину радост, на Истину. Са модерношћу човјек је постао биће трајно бременито неманима.

И заиста, откад смо Бога убили, нешто чудовишно, као аветињска празнина чије намјере нимало нису пријатељске, изгризло је свијет; полако али сигурно ушуњало се у срж сопства. И сад влада..., унутра..., извана. Нешто као *зла душа свијетиа* (Платон), *наојаки Бої* (Шелинг) или *злобна воља* (Шопенхауер). Увијек нека сила... која поправља и уништава, уздиже и спушта, освјетљава и затамњује... Подсјећа на Фортуну, ону заводницу и лошу мајку, понајчешће курву...; господарицу точка промјена, точка времена, који се нужно претвара у точак за мучење... Венера која на школки излази из пјене... Личи на Изиду због једара које разапиње на вјетру.¹⁵⁹ Некад је хировита кормиларка, некад акробаткиња на Сфери. Осмјехује се само онима на себе посађенима, одважнима... Обасипа добрима једино спавача. Који пак застане и хоће да види..., пред њим се повуче, скрива се...

Кад уђе, а вјешто улази, у нас се устоличи као непрестана жудња, налик на паразита у потрази за тијелом домаћина у којем би се настанио. Потпуно је равнодушна спрема наше добробити, као сила која бурка валове и користи их за своје недукочиве циљеве.¹⁶⁰ Та одбојна, безимена, ствар у сржи нас самих, коју можемо осјетити изнутра са неупоредивом непосредношћу мириса руже, укуса јабуке, неумољиво је туђа. Надира извана... као неко чудовиште... и то свјетско. Јер овај свијет и није

159 Видјети: Ж. Старобински; *Дарежљивосї*, Нови Сад, 2009, стр. 62-63.

160 Видјети: Т. Иглтон, *Свєїи шєрор*, Загреб, 2006, стр.103.

ништа друго до понор свјетске воље. Бесконачна жудња... Ништа које жели Нешто... које гладује за нечим... Стално гладовати, ждерати... Ждерати и бити прождеран... Понор... Хаос... Потпуно напуштање смисла...

Изван нас, у нама, још само Адов жвал. Неподношљива тежина. Као нека лоша бесконачност... Узвишеност која се изјаловила... Непопустљива рана засјечена дубоко у срце свијета, у срце сопства... која одбија зацијелити... Нешто уистину демонско. Све производи и у подлози му лежи... баш као неко *hurokeitemon*.

И управо на тој подлози ваљало би вјежбати читања модерности. Полазити не од славних почетака, већ од прилично отужнога краја. Заносну пјесму модерних сирена покушати пјевати уназад.

Али шта могу такве пјесме, назадне? Њихова ријеч, шта може? Може ли проћи кроз смрт и изаћи на „зелену обалу“; може ли стати на упражњен престо живота и почети са враћањем смисла у све ријечи из којих је одавно исисан? Може ли звијер побједити? Може..., али у сну!

Па зашто онда та пјесма, те ријечи? Чему!

Једино, невоље да оголе. И напјев да им буду! Ионако је речено: „У посљедним временима мораћете се спасавати невољама!“ (Св. Игњатије). „Спасавај се невољама“ – и још „невоље распали свуд околу“!

Па ако се узмогне, и пјесма успије, да ли то значи да ћемо, попут славних грчких морнара, смртоносно дејство модерних сирена избјећи? Да ли се о томе овдје уопште ради? Шта ако смртоносност треба најприје презети. Жалац смрти примити. Невољу посвојити. И тек онда њоме се спасавати. Да не буде забуне, невољу посвајати не значи испод ока јој намигивати и шуровати са њом, већ је чинити својом – проварити је. Али шта то може невољу варити, и још надвладати? Која снага за то треба? Кад се невоља надвладава, ко у ствари надвладава? И шта ту човјек може?

Све је ту, па разгледај, рекао би Достојевски, на себи одважи, јер невоље никога нису мимоишле. А кад обузму, види: да ли их савлађујеш или биваш њима савладан? Да ли их својом снагом вариш или те невоље по правилу трују?

Ономе ко се не опсједа супремоћима, живот ће прије сваке снаге и силе обзнанити немоћ. Снаге су мале, а плећа нејака да би невоље понијела. Поштено говорећи, немамо ми невоље, већ оне имају нас. И по правилу нас скрше.

Али, шта ако се с невољама и не игра у томе ко је јачи, већ у томе ко ће признати слабост? Ко слабост призна, некако је и позна. А који је не позна, све друго облачиће у обличје своје слабости.

Осјећај слабости, недостојности, није ту да истакне неки психички недостатак, већ говори онтолошку истину: нисмо ми створили себе, постојања је незаслужен дар. Признати то, значи узводити се ка највишем људском достојанству – достојанству створења.

Ко се тако узводи, смјеста види: једино што има снагу, што је можно, невољу посвојити, проварити, јесте радост. И то она једна, јединцата – радост одозго.

Али за нас је све прекасно? Касно је чак и за Онога који радост доноси, јер наш је свијет сасвим отишао дођавола! По злу се креће. Но, да ли је Христу потребан свијет да му радост да? Зар мјесто послања радости није сама невоља? Невоље времена нису препрека, већ потврда радости. Радост је као и битак, а битак не очекује да му ништавило дотури могућност постојања, већ ствара властите услове могућности. Христ сваког ђавола зна, разумије све ђавоље проsvјете, па и не очекује да се он поправи, да увиди да гријеши, већ силази да га победи. Напросто, свијет не треба да буде свијет да би му Христ пришао. Све што се од тог свијета тражи је да остане какав јесте – грешан, заробљен гријехом, у сатанском загрљају посве изгубљен. И још да, као овај наш, уопште не

види ту изгубљеност, већ се силно труди преметнути је у врлину, у просперитет. Онда долази Он да прогласи ослобођење робовима, да врати вид слијепима. Кад то проглашава, Христ се не жели, попут модерних прегалаца, рекламирати, већ само разоткрива истину нашег стања – поробљени смо, уз то још и слијепи. Има ли неког или нечег што би било кадро демантовати овај налаз? Некад, као и сад.

Али опет, ко ће то слушати? Ја не могу. Никако. И никад. Јер неподношљиво је. Нарочито модернима. Јер они су први који хоће да могу *све сами*. Зато се својски труде, попут завјереника у назаретској синагоги, да Христа једном засвагда убију. Обично се убија непријатељ. Али човјек кроз историју показује да се ипак најспремније убија онај који доноси радост, јер једино је тај у стању да нас демантује, и то објективно, откривајући нашу биједу без остатка. Ковачу своје среће осјетно дозначи неспособност да радост даје сам себи. Сам се можеш убити, али усрећити никако! За то потребан је други, а у њему и кроз њега, кроз нас заједно, увијек и Он који радост доноси. И сад погледај: никад (и никако) Христ не тражи да га заслужимо, да будемо свети (јер онда не би било милости), већ само да признамо нашу изгубљеност, нашу тугу...¹⁶¹

А Ја управо то неће, никако неће, јер, као модерно, прво је у повијести који зна шта хоће. *Ја хоћу бијти Ја* – сам себи стваралачки темељ. Добро се осјећам само у ономе што сам налазим и откривам. Хоћу све по своме. И хоћу да може баш тако. А онда, дођавола са милошћу! Одбијам срећу коју она нуди – *за мене* је отров! Дар који је бесплатан а обавезује, чини ме дужником у бескрај. А дужник, како да буде власник себе? Поредак милости ремети природни поредак, а кад је тако, „природни” се раз-

161 Видјети: Ф. Хађађ; *Кад се све њако има расјасати*, Загреб, 2019, стр. 69.

ум кочопери. Сасвим природно. Њему закон није проблем, служиће до смрти ако треба, али милост... Зашто се напросто није остало код природног, чему тај вишак изнад закона, тај дар натприродног којем морам бити захвалан цијелим животом а да ништа не задржим за себе? То ме роби, не ослобађа. Моју моћ онемоћава. А Ја хоћу моћ, хоћу да буде *воља моја*. Јер син сам модернога. И као такав, не тежим испуњењу воље неког од богова, него желим вјеровати (онако ђаволски) да је моја воља божанска, боља од овога свијета, искра одозго што је пригушена испод својих пепела.

Уосталом воља је „оно једино у нама” што даје добар разлог да себе цијенимо; она нас и са Богом посличњава, јер гради у господаре себе самих (Декарт). Одједном је воља мјера свега, призивно судиште истине; „Лончар овог блата што свијет се зове; критеријум и давалац вриједности. Свако биће и свака твар морају се посматрати *sub specie voluntatis*.”¹⁶² Ништа непредвиђено не може бити изнад моје воље..., па ни онај догађај који је одгаја. Воља је средиште свијета. И као таква, само модерни ексклузивитет.

Али, зар западно хришћанство није припремило концепт духовнога у којем је дух у себе затворена воља, којим ће у потпуности заразити модерни ум?¹⁶³

162 Модерни јунаци, сви одреда, опијају се самовољом. Круже око ње, све док их не очара. Најхрабрији се напрежу да кроз самовољу допру до највише слободе, да се ослободе свих основа морално-социјалних традиција. Самовољом они „само исказују верност свом подземном прародитељу – антихероју: изграђују себе на самовољи као темељу. Пројавити апсолутну самовољу за њих је пројавити себе, последњу суштину своје личности” (Ј. Поповић; Философија и религија Ф. М. Достојевског, Бања Лука, 2021, стр. 62).

163 Кључна тачка из које западно хришћанство почиње да клизи из хришћанске предаје јесте Августин, тачније августиновско-оригенистичка синтеза која се десила у 12. вијеку (која је августиновску мистику испреплетла са оригенистичком антропо-

Није ли онда и средишња улога воље хришћанска заоставштина?

То јесте тачно, али је истина да само модерност употребљава ову заоставштину за револуционарну сврху

логијом). Августин за модерну филозофију постаје одређујући управо стога јер је први који је мишљење, као највиши вид бића и сазнања, повезао са вољом. Воља мишљење чини екстатичким и кадрим да узлети изван природе. Штавише, „воља је та која првенствено опскрбљује ум сваким од његових објеката, пошто од ње зависе избори ума”. На тај начин воља постаје екстатичко средство доминације мишљења над стварима. Чињеница што се воља „одлучује” за мишљење (у смислу да је мишљење дјелатно само кроз волитивни моменат) онтолошки значи да се душа, као мишљење, пројављује кроз своје вољне чинове; „мислећа воља или волитивна мисао је постављена изнад и дјела као старатељ – човјек је коначно његова воља, људско суштасво јесте воља изражена као мисао, вољна мисао. Стварни доказ човјекове личне егзистенције јесте његова мислећа само-воља. тј. чињеница што он жели себе самог”. А каква је структура ове воље? По православном предању, воља се тиче цјелосне личности. То је воља која стреми уцјеловљењу психосоматскога Бића у напредовању – односно једног настојања у заједници – према Богу, посредством љубави. Тако се човјекова воља као љубав тиче цјелокупне творевине и историје, и то као пројава екстазе створених природе према њиховом Творцу, у Светоме Духу. Међутим, код Августина, усљед неговог непопустљивог спиритуализма, воља у коначној анализи стреми повезивању Бога са човјеком, и на тај начин пројављује аутономни покрет сизеренства духовног над материјалним, како у појединачном човјеку тако и у цијелој творевини и историји. У том смислу, могло би се рећи да Августин у односу на предањско хришћанство ствара суштински *нову волунџаристичку онџолоџију*, која би се могла узети као логичка претходница модерних схватања суштине бића као *воље за моћ*. Не тврди се тиме да воља за моћ исцрпљује Августинову мистику, али се ипак мора рећи да је она „радиоактивни онтолошки резидуум, модел редукције и контемплације који се оголио управо онда када се мистика секуларизовала, то јесте, када је постепено преко Декарта и њемачког идеализма изнова постала филозофија. Теологија је изгубила тло и остале су само огољене филозофске координате у облику у којем сада преовладавају модерним филозофским универзумом” (видјети: Н. Лудовикос; *Аналошки идентитетни: стварање хришћанској сојсџива*, Београд, 2021, стр. 33-34, стр. 45)

чињења човјека власником природе и себе самога (од ње чини силу реалнога).

А да би се то постигло – наиме, да се роб природе преобрази у сизерена (њеног власника) – најприје се сама природа морала реконструисати. Геометријска интуиција Декарта почетни је корак овог процеса. Анализа практичних проблема или физичких тијела путем геометријских схема завршила је као геометризација свијета. А то није ништа друго него произвођење свијета вољом. Сам човјек себе поставља као начело свјетске производње. Секуларизује се божанска ауторска намјера у стварању књиге свијета: књига је сад читљива не зато што је не могу разликовати од себе, већ зато што сам је Ја својом вољом довео у постојање.

У праву су они који кажу: модерна је филозофија у ствари чин воље.

У одређеном смислу филозофија је то била и раније, али са једном кључном разликом: ако су Грци хтјели да ум (умско) буде Бог, код модерних ум одлучује да воља буде Бог. Чак првотнија од Бога.¹⁶⁴ Отуд модерни нагласак на моћи. Али, није ли на овај начин ум унижен? Зар се не промовише управо оно што је за Платона нижи дио душе?

Модерни човјек, чини се, хоће слободу само зато што не може да прихвати ограничења својих страсти или жеља. Или, речено језиком платонизма, он одбија идеје као ограничења *eros*-а. Чуђење и страхопоштовање пред присуством божанског замијениће радозналешћу или

164 Ово гледиште свој највиши филозофски израз има код Шелинга. „У крајњој, највишој, инстанци нема другог Бића осим хтења. Воља је *Ur-sein* и само њој се дозначују сви предикати истог тог прабића: одсуство ослонца, вечност, независност од времена, самопотврђивање” (Ф. В. Ј. Шелинг; *Филозофска исцртавања о суштини људске слободе и предметима који су са њим повезани*, Београд, 1985, стр. 45). Сам Бог производ је воље.

жељом да се зна „оно што покреће божанско”. А своју жељу да буде Бог храниће увијек антиципацијама бесконачне моћи науке.

Но, ко је иоле поштен мораће признати: моја је воља колебљива, а моје *Хоћу* често тек граматичка фикција. Али, коме је то још важно ако хоћу увијек и само истрајавати – ја, наиме, увијек *хоћу хѡјјеѡи*. Да бих уопште био *морам моћи хѡјјеѡи*.

Man muss wollen können – мора се моћи хтјети! Ништа боље од ових Кантових ријечи не одређује простор модерности, и истовремено, немогућност да се у њему артикулише нешто попут етике.¹⁶⁵ Ово незграпно ређање модалних глагола као да оцртава колац који се забија у срце заједнице...који се *мора моћи* забити...

Модерни човјек тако се простире пред идолом воље о којој сања да је суверена. И да га спасава. Заиста, она човјека извлачи из трагедије постојања, али само да би га уловила у замку буржоаског романа: *снивај сад, уроњен у ружину водицу!* Неизбјежно то заврши негирањем стварности.

Па шта? Зар у томе нема неке дражи, нечег нама привлачнога... *сѡрашно* привлачнога? Свијет не можемо створити, али створени свијет можемо негирати и на његово мјесто постављати „свој”. Онда сањати – свијет који се подвргава мојој вољи... Очаравајуће нешто! Воља јача од природе, од Бога. Ко томе да одоли? Бити бог умјесто Бога... Најзад, шта је у томе лоше?

Можда би свијет скројен по нашој вољи заиста био слободнији и мање погибелан од онога којег је обликовао Бог или природа? Није ли то могуће? Ако јесте, не би то било лоше, напротив, било би нешто добро, засигурно боље од постојећег. Па, зашто онда не покушати? Зашто

165 Видјети: Ђ. Агамбен; *Дисѡозиѡив и груѡи есеѡи*, Нови Сад, 2012, стр. 54

се томе не упутити, не тежити, ако треба, зашто не и сањати? Ништа људскије од тога није. Само не одустајати. За нашу слободу немогућег нема само уколико се вјерује, свим снагама, онако заклето. Оно што желиш биће ако га довољно хоћеш.¹⁶⁶ И човјек поста то хтјење, акција. А воља наше добро божанство, божанство које удара печат на дјело које је створио зли анђеол Случај. Својом руком обликује модерност, а и нас по свом ствара и то на начин да никад више не можемо оживјети велики одсјај одговора који у нама бијаху похрањени.

Заиста, склоне ли по страни све епохалне варијације модернитета једино што остаје пуки је процес воље – динамика техничког угађања, неуморна надметања умјетничких авангарди, игра промјењивих констелација искуства, мода и свака друга врста краткорочне актуалности, коначно и процедура споразумијевања која никад не окончава... Чист процес се појављује као биће модернитета, али и као његово трошење, ишчезавање. То нарочито препознају они аутори који изразито офанзивно интерпретирају нову ситуацију – истини модернитета долази се ближе што се више поистовјећује са њеним кретањима! „Рембоово *il faut être absolument moderne* само је наизглед девиза за умјетнике. Ту се у ствари показује да се модернитет за праве савременике састоји у стапању са мобилизацијом. Пијан треба бити брод у цјелини, а не само тетурави морнар.”¹⁶⁷

166 То је идеологија америчког сна: ништа није немогуће једном кад се за то одлучите! „Неуспјех је према тој глупаво хибристичној доктрини напросто мањак снаге воље. За неке је грађане Сједињених Држава израз *не моћи* погубан као и ријеч *комунист*... Бившег америчког председника Р. Регана навелико су хвалили да је своје земљаке наводио да се осјећају добро у погледу себе самих. Било је то тек једно од његових мањих злодјела” (Т. Иглтон; *Свети џерор*, Загреб, 2006, стр. 101).

167 Видјети: П. Слотердијк; *Сиврашна дјеца новој вијека*, Загреб, 2017, стр. 59.

Напросто, све што важи и хоће да важи, мора извршавати налоге воље, опсједати се силом њеног кретања. Али тим кретањем, као код Платонове зле душе свијета, не влада Логос, већ и у његовом склопу претеже оно *ψιјελολικο* – *τό σωματοειδής*. А битан вид тјелоликога непрекидна је бујица, динамични и силни напон, необузdana струја долажења и одлажења – „преплављујући и отичући вал”, „колебљиво њихање и титрање, потресање на све стране” – *ἀνωμάλως πάντη ταλαντομένην σειεσθαι* (Тимеј, 52е). Вријеме се растаје од вјечности. Проваљује. У свој силини аутономног кретања.

А такво, откинуто, аутономно, кретање, не врши се више на исти начин „ни око средишта, ни у истом смјеру, ни на једном мјесту ни према неком реду, правилу или збору” (Закони, 898б). Њега води нешто што не умује, нешто не-умно, мада се својски труди да изгради свој ум. Не-умно је истовремено не-складно. Све што *јесће* баца у стање нереда (*ἀτάκτως ἔχειν*), од њега чини завођење несклада и завођење наскладом.¹⁶⁸ Пребацује га у сасвим други род... Постепено се растаче цијели склоп збивања, а устоличује владавина хаотичног, понорног, које све мобилизује по себи и за себе. И хоће бити бог овог свијета.

Заиста, чим пробије, воља се наочиглед поставља упркос Божјој вољи, у намјери да је замијени. Омотава и човјека и свијет. Даје обећања. Хоће ревизију и поправку

168 Шта значи овај платоновски израз? Без страха од заблуде могло би се Бодријаром рећи: „као стварност умрети, а произвести се као опсена” (Ж. Бодријар; *О завођењу*, Подгорица, 2001, стр. 84), обмана. Онда у обману завести и обманом заводити. Двострука су овдје дна – завести у смислу обманом преварити (обманути), али и обману завести, уписати као редовно стање. Према томе, обмана није најприје субјективни привид, већ постаје нешто објективно, услов могућности овог свијета. Завођење вољом временом мора израсти у *заводљивост* – у тежњу свега другог да буде заведено, јер само тако може да бива.

стварања – тако да се не омане тамо гдје ваш драги Бог у правилу пропада! За то анагажује, мобилизује људство. У срце времена, у срце филозофије, али и у наше срце, као закон уписује један неупитан (а увијек чудовишан) антиплатоновски и антихришћански ефект: живот у иманенцији кадар је у себи, без било каквих проблема и напетости, примити све оно што се некад смјештало у трансценденцију!¹⁶⁹ Човјек је ишчупан из религиозног хумуса, па му се акција спуштања суштина из трансценденције у иманенцију показује као акција достојна дивљења. Резултат је поражавајући: толико духовних мотива спајало се и укрштало да би на крају испало ово, сасвим недуховно, практично, *свјетовно царство*. Није ли се онда оно узвишено спуштало у низине само да би се давило? Зар то није један од атрибута за ону ништећу, обнављајућу, моћ о којој причам? За вољу. А модерни ангажман (у свим својим варијететима) само настојање да се она устоличи, а њено господство зацари?

Све мора доћи под власт воље. У вољу се све *мора моћи* обући. А то конкретно значи: њоме се мора све пресвући. Сјајно то уочава В. Бењамин. Модерност је требала бити ослобађање и препород, али никакво препорађање није се догодило, збивало се само пресвлачење свега вољом или како то Бењамин означава, „збивала се *галванизација*“.¹⁷⁰ Као што се у физици један метал пресвлачи, прекрива другим металом, примјеном истосмјерне електричне силе сталне јачине – галванизује, тако и у овом свијету, дјеловањем неке силе (воље), све бива пресвучено нечим другим, нечим што оно није. Пресвучено је *покривено*, аранжирано, поново из-мјерено, омотано.

169 П. Слотердијк; *Стирашина дјеца новој вијека*, Загреб, 2017, стр. 17.

170 В. Бењамин; *Искусство и сиромаштво*, Београд, 2016. стр. 51.

А у *омоѿаѿи* већ одзвања нешто спрјечавајуће, нешто што пријети и хоће да узме под своје.

Галванизација је главна модерна операција, у сржи је секуларизације, напретка, модерног ослобађања. Напросто, све битне ријечи модерности њој се заричу. Без обзира шта и како говоре увијек истом служе: униформизација свега вољом (и његово галванизовање). Наш свијет, без сумње је галванизован свијет. Галванизацијом се врши заповиједање воље. Дакле, наш свијет је заповиједање воље. Ни више, ни мање.

Ово заповиједање ваља разумијети, каже Шлук, у оном простом смислу у којем кажемо: *хѿѿе!* Воља заповиједа тако што пушта у дејствовање оно збиљско сходно претходном прорачуну његове дејствености. Не заповиједа она нешто па се онда то нешто спроведе, него је заповиједање воље одређујуће започињање самог дејствовања. Оно „није никакво *impero, ut id fiat*, него једно *iubeo id feri* – у себи спровођење оног што је заповиједа-но”¹⁷¹.

А шта то заповиједање хоће? Шта воља заправо хоће?

Оно што воља хоће требало би називати циљем. Онда и питање *шиѿа воља хоће* крије у себи очекивање да ће познавање циља пружити објашњење о вољи и њеном хтијењу. Но, овдје ствари стоје другачије: „Оно што воља хоће, њено хтјено (*Gewoltes*) одређује се из ње саме (и само из ње). А она хоће само једно: да се свугдје, и у свако доба, извршава њено заповиједање. Хоће осигурану постојаност свог заповиједајућег господарења.”¹⁷² Осигурање снаге заповиједања воље за овај свијет је нужност. Након што су унутар мјеста човјековог постојања скинути окови са природних енергија, све за-

171 К-Х. Фолкман-Шлук; *Увод у филозофско мишљење*, Београд, 2001, стр. 88.

172 К-Х. Фолкман-Шлук; *Увод у филозофско мишљење*, Београд, 2001, стр. 90.

виси од тога да се прорачунавањем оне узму у властите руке, тј. да се подвргну заповиједању воље. Сада је јасно: снага заповиједања била би оштећена, чак у основи и укинута, уколико би унапријед дати циљеви одређивали њено хтијење. Никакве циљеве изван себе она нема, она хоће трајање своје дејствености, свог господарења. Она хоће саму себе, бесмислену и бесциљну, али моћну, штавише, премоћну. Живи у свом мањку. Бесконечно је кретање највише приближава вјечном испуњењу за којим жуди. Хоће да увијек хоће, сваки пут више и више.¹⁷³ Она је *воља за вољу* (воља не смије и не може имати други циљ до себе саме, јер иначе би се заситила, стала би у *себе хйтијењу*, не би више *могла да хоће*). Баш као Ја или неки ђаво. Њеној нарави припада да одстрањује циљеве као циљеве, сврхе као сврхе. Јер ширење је бесциљности, бесврховитости. Представа циља служи само да се ова бесциљност закрије. Али и скривање бесциљности опет је нешто вољно, те посједује начин *држања у тајности*. Није то држање у тајности *овоја* или *оноја* од *овој* или *оној*, већ напросто држање у тајности оног шта се заправо збива. Оно се (то једно *incognito*, једно држање у тајности) провлачи као магла кроз све области модерног живота, тако да у сваком од нас влада тамно осјећање да никад неће исправно докучити шта је у овом *сада* заиста на снази. Отуд стрепња, та нераздвојна пратиља модерног живота на свим његовим путевима. Можда је од осјећаја неухватљивости још чудовишнија слутња да је

173 „Свака воља је *хитији-дигији-више*. То се коначно постиже као вишак моћи. Ниче на тај начин поима очување ствари у њеном бићу (које је по свом суштству *Селдсидехаујунј*, као могућност сувереног дјелања). Отуд, воља за моћ, као самопотврђивање сопства, јесте темељна потврда суштства *per se*. Другачије речено, воља за моћ је у основи воља за суштством, воља за бићем” (Н. Лудовикос, *Аналошки идентитетни: стварање хришћанској сојства*, Београд, 2021, стр. 47).

тамо *иза нишѿа* опет *није*, тачније, да је оно што се *држи* у *ишајносѿи* у ствари Ништа бесциљности, само Ништа нихилизма. Ништа које ништи. И да је то једина снага овог свијета. Његова Сила. И бог. Сâм ђаво.

Тако се пред нашим очима затвара круг најнеобичније дијалектике кроз коју је воља провела западног човјека: „Полазећи од скоро неограниченог повјерења у сопствене моћи, у свој духовни потенцијал, у своју могућност за изналагање потпуно извјесног знања, у своје мајсторство над природом и своју прогресивну судбину, он је дошао до нечега што изгледа као потпуна супротност: дебилитујући осјећај метафизичке безначајности и личне узалудности, духовни губитак вјере, несигурност сазнања, узајамно деструктиван однос према природи, као и продубљена несигурност у вези са људском будућношћу. За само четири вијека Бекон и Декарт постали су Кафка и Бекет”.¹⁷⁴ Или..., једно стрмоглаво и журно падање из еуфорије у панику!

2. *Katastrófa*. Или, како је почела модерна бајка

Наш је свијет у потпуности произведен науком, констатује Хајдегер, чиме, у ствари, хоће рећи да је свијет (као и све у њему) постао *израз* воље, не воље субјекта, већ воље за вољу, дакле, неке силе или снаге која бескрајно надмашује човјека. Постајање свијета вољом није неки спонтан процес (како се често приказује), већ најприје пројект, диктат саме воље. Ако сваку ствар воља пресвлачи у израчунату дејственост, она је већ инфичира

174 R. Tarnas; *The Passion of the Western Mind: Understanding the Ideas That Have Shaped Our World View*, New York, 1991, стр. 393–394.

собом, што значи да је изокреће и по свом диктира: да не буде оно што *јесће*, већ што воља хоће! Зато је овај свијет зараза вољом, а пандемија његов облик. Једно вирусно ширење и вирусно диктирање. Наметање. Силно. И наметање силом.

Да..., воља је насилничка, револуционарна, а модерност раздобље револуција које не умију да стану.¹⁷⁵ Наступ јој је експлозиван, чак разбојнички. Кад долази, у галопу долази. Пробија. Реже и разлама епохе. Производи зјап, зијев – хијат. Одступа од поријекла, допуштајући и нама да једним чином, из свог хтијења, иза себе у ланцу живота оставимо снаге претходног рада очева и мајки.

На њочейку дијаше Рез! – можда би овако требало отпочињати радосну вијест модерности. Рез је свему родитељ. Модерност избија (шикља) из хијата, што ће рећи, из искуства одмака, прелома: из тога што је садашњост одвојена (разрезана) пукотином од прошлога. Оно што постоји или што се чини, за модернитет је на сасвим прегнантан начин *сага*; садашње је и већ по томе другачије од оног што је било, макар му на други поглед и наликовало. Модернитет значи „разумијевати се у контрасту”: у смислу *новој* насупрот *стјаром*, а тада и у смислу просвијећености насупрот обузетости причама, религиозном тлапњом и наивношћу. О смислу процесâ више не одлучују почеци, већ свршеци. Важне су будућности, не поријекла. Преко ноћи планови су постали јачи од коријена.

175 Ријеч револуција долази из астрономије. У Коперниковим главним дјелима, али и код Галилеја, револуција означава „окрет небеских тијела и небеских свјетова”. Није требало пуно чекати да се ова предоцба о кретању звијезда пренесе у политички сектор. Доступни извори показују да се то први пут дешава у Италији: револуцијом се означавају догађаји у малим градовима државама. У сваком случају од када су Галилеј и његови савременици почели човјека означавати као зрнце прашине, избацивши га из средишта космоса, и преокрети у великим царствима означаваће се као револуционарни.

Модеран је нагнут према напријед и одржава равнотежу само захваљујући кретању изазваном привлачном снагом будућности.¹⁷⁶ Тежиште битка не пада на прошлост. Чак ни садашњост није наставак неког увијек ваљаног *некад* у медију актуелног живота. Први то схвата Хегел – у епохалној формулацији збиљност означава као *моућносћ онога што сљеде*. Откад су у мишљењу пробили вријеме и будућност, прошлост и садашњост представљају *доба инкубације немани*, која се на хоризонту промаља под заваравајуће-безазленим именом: *Ново!*

Оно што је *сада* (и што треба да важи) мора се увијек моћи изнова утврђивати, поткрепљивати или оповргавати. Једном ријечју, мора се *кришковица*. Модерност је битно критична и самокритична, што јој несумњиво прибавља снагу. Садашње које се утврђује, критикује, неминовно пролази и постаје страно, али *садашњосћ* остаје, па се садашње увијек изнова показује као *ново*. И опет се утврђује, поткрепљује, оповргава. Што се некад чинило просвијећеним, данас је већ обузето чудним, чак тјескобним представама, животним формама које изгледају тужно и туробно. Или, што се некад чинило еродираним, излизаним, данас носи црте бољега. *Данас се претвара у јуче, јуче у данас.*¹⁷⁷ Једно увијек пропада док се друго поставља. И тако укруг. Тим круговима, који се још називају и *кризе*, модерност себе челичи. Обожава сурвати се у кризу, јер је кадра прерадити је у напредак. Од те прераде уосталом и живи.¹⁷⁸

176 Видјети: К. Помјан; *Криза будућности*, у: *О кризи*, Нови Сад, 1987, стр. 124.

177 Видјети: Г. Фигал; *Модернишети*, у: *Смисао разумијевања*, Загреб, 1997, стр. 95-96.

178 Њено основно искуство јесте да са савременошћу не иде све како би требало да иде, нешто генерално не ваља са свијетом, па га треба мијењати. Једном рјечју: свијет је у кризи. Отуд се потреба за иновацијом уграђује у само ткиво модернитета. Из кризе настаје, криза је диже, криза је и држи. Напријед се без криза не иде. Перманентно их производи. Тако се аутоафицира, одржава на животу.

Гледа ли се оптимистично, чини се да модерна времена постају све просвјећенија, лагоднија, но песимистично гледано, она су све изгубљенија, опустошенија. Или, с ону страну оптимизма и песимизма, времена постају другачија. Јер рез воље све засијеца..., на небу и на земљи..., само небо и земљу... И испод плећки тетовира ...тјерајући га да увијек буде ново.

Све да буде ново! Нови свијет, нови Град, нови човјек! Уосталом само име – *modernus* (који значи *недавни, скорошњи, нов*) – говори о начину саморазумијевања модернитета.

Novum постаје водећа ријеч. Ријеч крилатица. Неће се дуго чекати да пређе у слоган. Али, појам „*novum*” није модерна ствар, нити модерни изум, већ га обликује старина. Кажу, термин *modernus* настаје у раном средњем вијеку. Од почетка у његовој је употреби присутна извјесна двојност: са једне стране означава отвореност духа и неконформизам, а са друге, помодно бављење површностима. *Novum* се испрва везује уз појам почетка или поријекла, који, између осталог, носи у себи клицу „насиља” над нечим што је дотада постајало. Човјек је сам собом увијек неки почетак, а његов властити егзистенцијални *novum* узрок је способности стварања новог. Стога је то *ново* често означавано као потпуна произвољност, а доживљавано као опасност, као новотарија које се треба чувати и, ако је могуће, што прије лишити. Али *novum* је исто тако и „чудо” у којем може доћи до раскривања старог. Не треба заборавити, оно што ново-

Кризe нису, као раније, нешто што настаје и пролази, из чега се излази, већ нешто што је уграђено у саму нарав доба као његов механизам. „Криза је заострена оном брзином којом је филозофско-историјски замагљена; она никад није политички схваћена, него остаје скривена у филозофско-историјским сликама будућности...” (видјети: Р. Козелек; *Кришика и криза. Сјудуија о иајшоенези ираћанској светиа*, Београд, 1997, стр. 35-36).

ме даје дигнитет и ореол славе у ствари је хришћанство. Рождество Христа виђено је као нешто истински ново, као једнократни почетак историје, које својим свјетлом обасјава све старо и омогућује му препород.

Управо тај мотив новог преузима воља и хоће га задржати, али увијек у секуларним формама очишћеним од хришћанства.¹⁷⁹ Не треба скривати, јер сама воља не скрива – жели бити попут Христа, апсолутно нова! Али као богиња овога свијета, смртног и пропаднога, нужно скончава у моди, у некој врсти култа који ће већ са погледом уназад бити изван моде.¹⁸⁰ Док је апсолутна новост увијек нова, јер је живи, вјечни, извор којим се све напаја (и зато увијек може да изненади, наново забљесне), модерна је *новости* сложена диктатом воље. Њен аранжман. Чак и нека врста „идеолошкога строја”, пошто су у њу већ уграђени (урачунати) и напредак и бољитак. Таквом „новом” треба и једно „старо” (ново старо) на којем се може непрестано и поуздано потврђивати. Нарцис тражи Наказу (да би јаче блистао). И производи је...

Воља хоће да све буде ново, али у том хтијењу није јој

179 У формама револуција Новог вијека, „које бивају инспирисане растварањем старих поредака и њихових *arche*, да би потом новаторски дух преко ексклузивне науке и филозофске спекулације коначно доспио до сфере политичког у којој ново постаје опште и свуда тражено добро” (видјети: В. Н. Цветковић; *Воља за ново*, Београд, 2007, стр. 19).

180 У њемачком језику ријеч модеран истовремено значи *савремен* и *јомодан*, док у другим језицима то није случај. Али, ипак се чини, вели Колаковски, да су Нијемци у праву: „Није сасвим јасно како ову разлику треба дефинисати, поготово у оним областима где се оба придева користе. Наравно, у неким случајевима те две речи не могу међусобно замењивати једна другу; у изразима као што су *модерна технологија*, *модерна индустрија*, реч помодан никако не би одговарала, али је зато тешко објаснити разлику између *модерних идеја* и *јомодних идеја*, *модерној сликарства* и *јомодној сликарства* или *модерне одеће* и *јомодне одеће*” (Л. Колаковски; *Модерно на бесконачној њроби*, у: *О кризи*, Нови Сад, 1987, стр. 69).

стало да се нешто препороди и изнова забљесне, напротив, она га упреже у своје планове и растеже кроз своје програме. На тај начин крњи и разбија. Мрцвари. Троши и замјењује. Воља бјесумучно производи, али ништа не може да створи. Тако показује сву слабост свога чеда – модернитета. Очигледно, слабост долази од немања позитивног садржаја. Изгледа, за модернитет не постоји неко *за*, већ само *јројшиив*. Без Бога је, то сви знају, али са ким и са чим је – то *само ђаво зна*. Једна генерација поставља и крунише идеје, вриједности, нацрте, да би им друга већ одрубила главе. И тако укрут, док антимодеран не постане скроз модеран, а скроз модеран не постане потпуно антимодеран. Ко је с ким, ко против кога, опет, ђаво би га знао.

Нема сумње, аутокритично понашање прибавља снагу модерности, чак и неку достојност. Али од тога она често прави и спектакл. Представља се као нерањива увијек говорећи: нисам ли то већ показала! „Више проказује него што навјештава, више денунцира него што анунцира, више се удостојује него што признаје достојанство. Има сасвим негативно величанство и тиме је најучинковитија. А кад треба некако од себе дати позитиван глас, спушта се на најплошније баналности.”¹⁸¹

181 Ф. Хађађ; *Кад се све ипак има расјасији*, Загреб, 2019, стр. 65. Па је ли онда модерност мит или феномен? Питање се нарочито заоштрава у ситуацији када се, као данас, увелико говори о нестајању модернитета. Ко тако говори пред очима мора имати безброј хетерогених призора који се, како вели Слотердијк, сви стичу у једној уопштеној тврдњи: „Реална модерна и њена слика, која је деценијама владала, двије су различите ствари. Теза колико тривијална толико и изненађујућа. Ипак извесно је: дистрибуирани програми модерности нису до сада нимало, или су само недовољно, правили, наизглед, једноставну разлику између феномена и његовог мита – односно, то нису ни могли да ураде пошто су и сами били агенти мита” (П. Слотердијк; *Койерниканска мобилизација и ипшоломејско разоружање*, Нови Сад, 1998, стр. 13).

И новим свијетом зацари се полумјера, половичност и нека отужна владавина просјека. Устао је „онај најбезобличнији монструм друштвеног живота – средина. Схвативши шта се збива, средина је себе веома брзо прогласила главном звијездом на модерној позорници. Све чега се такне постаје попут ње – наизглед добродушно, без карактера, али увијек тиранско”.¹⁸² Тражи поуздане досадњаковиће, медузе без костију и обличја и диже им цијену. Од њих очекује да за великим округлим столовима проналазе свјетске формуле поравнања, док воља увијек гази по свом. Непоколебљиво мекана средина све претвара у хибриде. Хибрид је мезимче воље, јер само тај полутан може постојано остајати на путањи коју она зацртава и одушевљено јој пратити ритам.¹⁸³ А он (тај ритам) својим ће тактовима – наглашеном *tezom*, и увијек нешто мирнијом *arзом* – непогрешиво сабијати у сингуларност, у слатку новост пропадљивога.

Рез воље све је претумбао, окренуо наглавачке. Окретање није тек нека спољашња, случајна геста (просто нешто окренути, срушити), већ је *окренућости* само срце модерности. Нешто као њен пројект. Конфигурација новог свијета проводи се у *модусу изокрећиања* (Шопенхауер). По правилу ту је и ометање, спрјечавање. Увијек неко искривљење, изопачење, одвођење на криви пут. Или, первертирање. Модерна збиља изокренута је збиља. Перверзна до страшила...

182 П. Слотердијк; *Срџба и вријеме*, Загреб, 2007, стр. 168.

183 Дакле, хибрид није нешто случајно, већ оно тражено, неопходно, модрних процеса. Хибрид – то значи састављен из различитог, двоструког порекла: полутан. Као што комбинација различитих сорти винове лозе важи за посебно отпорну на филоксеру, тако се сматра да ће се хибридизацијом друштва и његових чланова развити нека врста имунитета на глобалне процесе (К. Легови; *Хибридне културе*, у: *Европа или Америка. О будућности Зайада*, Београд, 2003, стр. 71).

Има у томе неке коби, вели Шопенхауер. Неког знамења! Као знак нечег страшнога, страхотнога, што долази и хоће да узме.

Драма је то окретање... Колико год космичка била она је и драма наше крви. Тако велика и обухватна да је питање може ли је данашњи човјек уопште мислити. Његова свијест у њу и не жели задријети. У драми и сама окренута, пред драмом се повлачи. Затвара у себе. Модерна је. Одбијајући да се мјери са било каквом другошћу, сања своју апсолутност. И што је више сањала, себе је интензивније губила. У затвор се скврчавала. Само да драму одбије од себе! Ту и тамо пусти је да клизи њеном површином, али дубље не може заћи. Никако. Јер, кад би ушла, ко зна? Десило би се нешто страшно, толико страшно да човјек не би могао да поднесе тај звук из властите мозга.

Не знам да ли је веће драме икада било, али убијеђен сам, засигурно је неће бити. Јер, након окретања нема више могућности драме или трагедије. Остају само епизоде страдања, несрећа и смрт. Нема ни онога који би трагичност могао да осјети – јер како појединац (индивидуа) да доживи драму личности? Било би то исто као од богаља тражити да упозна радост покрета!

Ова је драма уистину посљедња људска драма (гдје би актер био човјек). Можда и свјетска. У њој душа и свијет међусобно се глођу. Узајамно свлаче. И док одбацују одјећу, не виде – и себе су одбацили! Једно од другог неповратно се удаљили. Душа неће више излазити у свијет, а ни свијет у њу више неће залазити. С једне стране, океан затворене свијести са чијих обала узалуд зовемо у помоћ, а с друге, пародија свијета у који смо изгнани и кога не можемо поднијети без генетских модификација своје суштине. Да се отвори свијест, недостаје духовна снага;

да се разори пародија, недостаје морална снага.¹⁸⁴ Једно вријеме брижно ће се чувати и лицкати њихове фасаде. А кад се изнутра испразне и оне ће пасти. Саме. Као данас што падају. Све ће бити принуђено да затвори очи пред огледалом. И расуће се ни у ништа. Остаће само празни-на. Смрт. И као њихов главар... *костур драме*.

Иако је модерна, драма није нова. Напротив, стара је да старија не може бити. Можда су све наше драме само епизоде оне архи-драме описане у књизи Постања! Зар и модерна драма није драма трансакције, неког новог уговарања, погађања, баш попут оне рајске? Воља, као неки ђаво, нуди човјеку власт и паре за мрвицу душе. Човјек пристаје. Не може да не пристане, јер рационалан је. А рационалан зна рачун. Трговац је. Гледајући кроз разумске наочари мисли да је далековид и већ себе види како профитира и постаје Богу налик. У перспективи можда и већи од њега. Зарад наше памети, људске памети, пакт се мора склопити, јер (са становишта разума) само луд не би прихватио *све* за *ништа*!

И обзнањена је формула за освајање свијета. Нагодба, пакт, са неком силом... а против Бога..., једино је то *жива историја*, све остало је инерција.

Кад модерности пакт наново склопи, изокретање може започети своју блиставу каријеру. Најприје се окрећу небеса. Сунце, које је до малочас било божанско и „свему давало храну раст и постање” (Платон), сад поста голема праскалица пред гашењем. У тренутку, умјесто једног свијета добисмо мноштво свјетова, „углављених један у другог до у бесконачност” (Паскал). Они више не формирају цјелину, нису повезани хармонијом, већ супротстављени у борби у којој опстају само најјачи. На небесима све се одвија као у оној холандској пословици

184 Видјети: С. Церовић; *У канцама хуманитета*, Београд, 2000, стр. 212.

коју наводи Спиноза: „Велике рибе једу мале...” Борба сила одржава структуру свијета у кретању. Чува Небо. Небо и јесте универзална борба..., а она (та борба) ништа друго до „суштинска представа воље” (Шопенхауер).

Сунце и друге звијезде не помјера више љубав, већ воља. Пропела се на небеса и засјела као неки Бог. Наопаки. Округли... Као и онај хришћански и овај својим законима одржава свијет на мјесту, али увијек на свој начин: троши га и нагриза у бесконачној жудњи. И сад: „Свака планета носи своју невољу плачући на својој оси...; оне предано завршавају свој празни и бескорисни посао...; не наред – све је уређено, означено, написано на златним линијама и ватреним алегоријама; све корача ка звуку небеске музике суровим стазама, и заувјек; али *што све* сада је ништа.”¹⁸⁵ Небо је и даље ту, али остало је без значаја. По први пут човјеку придолази страшна мисао: *небо је њразно!*

Неко вријеме она га не омета у жељи да се на небо и даље пропиње. Али сада то може чинити само као Петрарка кад се пење на Ванту, да би гледао са висине.¹⁸⁶ Пјесници, један за другим, не престају узлијетати на небеса, но сваки тај лет оконча у истом: празна трансценденција! Бодлер „пије ватру што испуњава ведрину свемира” да би разумио „језик цвијећа”, тј. да би био у стању да схвати најнижу категорију бића – немуште ствари. Човјеков логос не вјенчава се више са божанским, не трансцендује ка мистичној тишини која пребива у надмоћи интуиције неизрецивог, него жуди да се обори у тишину вегетативног. Јасно је: небесима се спрема пад. А човјеку... паклена доминација.

185 Цитирано из: Р. Браг; *Мудросиј светиа*, Нови Сад, 2012, стр. 284.

186 О „погледу одозго” (*Blick von oben*) видјети: П. Адо; *Не заборава да живиш. Геџе и њрадиција духовних вежди*, Београд, 2009, стр. 67.

Окретањем неба и земља се окренула. Откинула од Неба. Отковала. Од давнина хваљена као неисцрпна хранитељица, сад је још само куглица избачена из носа празнине, измијешана са блатом мртваца и у простор одгурнута неким смијешним фрњоклом. Није то више она *многосијазна земља* (Хесиод), која свему далеком омогућује блискост. Напротив, све се на њој раздаљује и хлади. Као и она сама. Али, може ли земља земљом бити ако се Небу не отвара!

Може. И хоће. *Хоће да може*. Мора..., јер, сад ће воља божанску башту орати. У њу садити. Ново небо и нова земља ће никнути. Свако за себе и без обзира на друго. Сретања неће више бити. Између неба и земље... коров мржње ће порасти. Снагом воље... Неко *Kraft*, за коју кажу да је увијек и *geistige Kraft*, земљу ће развести од Неба. Мајсторски.¹⁸⁷ Као неки сплеткар, смутљивац. Интригант.

Најприје ће вријеме зарезати, окренути, па онда њиме на везу земље и неба ударити. Кад веза пукне, у настали зјап нови ће се Хронос населити. Божанство модерних дана.

Звона епохе само њему у част звоне! Долази, доћи ће, да никад више не оде..! Биће то вријеме цвјетања! Празнично вријеме. Ослобођено и вријеме ослобађања. Прекинуће тиранију Неба. Напасника Урана завитлаће у

187 Као лисица репом брише своје трагове, тако да изгледа да је за развод крив увијек неко други. Понајприје онај мрски Платон и још мрскије хришћанство. Платон је започео „кукавну повијест” дијељења и раздвајања Неба и Земље, на шта се плодно надовезало хришћанство. Хришћански дух промиче неку скривену стварност, стварнију од опипљиве ствари, и на тај начин у свијет уграђује презрење свеколиког свјетског, земаљског. То су наша, модерна, запажања. О кукавних ли запажања! Без слуха и очију! Зар земља код Платона не крије Небо као што прљава луковица крије зумбул! Као и у јеванђељима, и код њега Земља и Небо једно друго призивају као основа и облик, обећање и испуњене, закон и прекршај. Више него се узајмано надмећу, они једно друго истичу. А њихово непријатељство... модерни је изум. Зарез воље у „тијело” времена.

Хад. Геја ће напoкoн продисати... А са њом и ми, сино-ви јој храбри... Сва јела са небеске трпезе спустиће се на земљу и као *људски* специјалитети послуживати. И незамислива миграција ће се збивати, незапамћен транспорт суштина. Вријеме је *vehikl* тог кретања..., средство, можда и једино којим је могуће легализовати и легитимисати новоосвојени *ѝрoсѝoр* модерности. Али шта је у ствари то вријеме? Ново вријеме.

Ништа друго него *oдичнo* или *ѝрoфaнo* вријеме. Како је онда *нoвo*? По чему?

Откада је човјека и вијека и тог времена има. Новина није у сáмом времену, већ у његовом статусу – по први пут *oвo вријеме* нешто је самостално, јер нема никаквог другог, другачијег времена. У ранијим епохама обично, профано, вријеме постоји, али увијек преко односа са вишим временом, са вјечношћу. Ту везу треба сад разве-зати. Неће воља клупко времена распетљавати, јер би се у њега упетљала, него ће га као Гордијев чвор мачем ре-зати. И нема другог трика, сем овог насилног, да се врије-ме растави од вјечности. Нема друге смицалице, сем ове анатомске (*vaтoмiа* од *vaтéμveiv* – разрезати, сецирати) да се они међусобно супротставе.¹⁸⁸ А кад се супротставе, више вријеме једноставно се одстрањује. Постоји само оно вријеме које након операције остаје: *oдичнo вријеме*, профано, земаљско вријеме. Или, *saeculim* (у првобит-ном значењу те ријечи: *oвo вријеме*, *oвo гoдa*, *дiiиi oд oвoгo времена*, и најзад, *koји ѝpиiдaгa нoвoм вијекy*).

Saeculim је вријеме онако како га ограничена људ-ска егзистенција свакодневно доживљава..., владавина

188 У вјечности прошло и будуће нису двоје, *oвдје* је свугдје, а *сага* траје *зaувiјек*. Ништа погрешније од сматрања да је вријеме супротност вјечности. Не почиње вјечност гдје вријеме стаје. Вријеме је вјечност разломљена у простору, као зрака разломљена у води. Једина стварна супротност вјечности је *paсiiяaње*.

praesens-а. Секуларизација¹⁸⁹ се онда посматра као одбацивање вишег времена и схватање времена као нечег често профаног. Догађаји постоје само у једној димензији, на већој или мањој временској удаљености и у каузалним односима са другим догађајима исте врсте.¹⁹⁰

Пријемодерно разумијевање времена увијек је било вишедимензионално, вјечност трансцендује и обуздава вријеме, било да се ради о вјечности Платонове филозофије или вјечности библискога Бога. У оба случаја, вјечност није само бесконачно профано вријеме, већ нешто непромијењиво, неко сабирање времена у јединство,

189 Термин секуларизација долази из области права и има значење насилног присвајања црквених добара од стране свјетовне државе. Правничко поријекло термина узроком је бројних и различитих вредновања секуларизације, зависно од тога да ли се у први план ставља више или мање успјешно крођење црквеног ауторитета од стране свјетовне власти или чин противправног присвајања. Тек касније термин се проширује на појаву културног и социјалног модернизма уопште, с циљем да означи специфично западне начине живота у којима се „смањује значај религије као средства социјалне контроле”. У том смислу секуларизована друштва нису *eo ipso* а-религиозна, „већ друштва у којима је оно што нам треба, што имамо, и што јесмо постало потпуно независно од наше религиозне припадности“ (Х. Либс; *Религија њосле њросветијићелствва*, Београд, 2012, стр. 108). Тако схваћена секуларизација далеко је одмакла. Онај од кога се нигдје не очекује да учествује у религиозном животу, на крају ће заборавити религију и њене садржаје. То наравно не значи да је он, ослободивши се религије, ослобођен и оних проблема на које религија нуди одговоре. У филозофском смислу секуларизација се односи на укупан процес „свлачења ствари са Неба на земљу”, који се зове разним именима: процес посвјетовљења, рационалног рашчарења стварности, процес демитизације стварности итд.

190 То је вријеме-период. „У њему се ствари дешавају једна за другом. Кад је нешто прошло онда га више нема. Тренуци у времену су транзитивни. Ако је А било прије Б, а Б прије Ц, онда је А било прије Ц. Исто се дешава ако квантификујемо ове односе: ако је А одавно прије Б, а Б одавно прије Ц, онда је А одавно прије Ц” (Ч. Тејлор; *Доба секуларизације*, Београд, 2011, стр. 65).

отуд израз: *hai aiones ton aionom* или *saecula saecolorum*.¹⁹¹

Човјек је могао да живи потопљен у обично вријеме, али је исто тако могао од њега да се окрене ка вишем времену, како би с боговима ближе обитавао. Могао је и једно и друго, али без другог човјеком није могао бити. Однос са вјечношћу старом је човјеку напросто све (само језгро хуманитета).

Воља управо ту засјеца, то *све* да проспе. Одстрањује више вријеме. Кажу, не значи то смјеста поништење, већ најприје присвајање. Али на крају ипак изађе на исто. Јер, како се присваја више вријеме?

Једноставно, посматра се и разумијева из хоризонта обичног времена. Критички обрађује и усваја, што значи: доводи пред суд људског разума и мјери његовим мјерилима. „Измјерити све мјерљиво и мјерљивим учинити све што је немјерљиво” – ова Галилејева максима може да служи као мото нових времена. Наopakост се успоставља као закон. Садржај вишег времена мјери човјек аршинима свог малог и скученог времена. Осмишљава га. Али то је осмишљавање смјеста обесмишљавање, јер заборавља нарав *йраве мјере*. Све је сад у *йрвом йлану*. Што у њему није, као да га и нема. Али зар не постоје ствари које изгубе вриједност ако се објелодане, а скривене, гурнуте, негдје иза или одбачене изнад, достижу врхунац?¹⁹² Не важи ли то некако и за људе: можда би многи од модерних остварили пуноћу своје личности да нису горјели од жудње да се истуре у први план. Тачно је, први план

191 Велико вријеме преуређује и сабира обично вријеме, уводи „искривљења” и привидне недоследности у профани редослед ствари, зато и догађаји који су у профаном времену међусобно далеко у вишем времену могу бити у блиској вези. Жртвовање Исака упућује на Распеће Христа – на божанском плану ова два догађаја су један поред другог.

192 Х. Ортега и Гасет; *Медијације о Дон Кихоту*, Нови Сад, 2000, стр. 34.

привлачи али је истина да поништава, јер све самјерава површи.

Бољег начина да се нешто обесмисли нема. Захтијевати од дубоког да се испољава као површно! Високо да се показује као ниско! Страшно ниско.

И настаде ово чврсто, уређено, временско окружење (оквир) које обухвата тако да почиње да личи на природу. Окружење у којем *се живи* конструкт је воље, једнозначан секуларном времену које, да би се у њему урадило оно што се жели, мјеримо и подвргавамо контроли. Овај временски оквир исрцпљује и ништи сâмо вријеме, убија сваку могућност смисла.¹⁹³

Оквир је у ствари временска тамница – *stahlhartes Gehäuse* – гвоздени кавез, о коме говори Вебер. Будућност хапси у име будућег времена, футура.¹⁹⁴

193 Укидајући разлику вишег и обичног времена, укида разлику између бића и надбића. А у тој разлици смисао станује. Није истина у бићу, него силази на биће да га осмисли. Ако је разлика укинута, остаје само биће, биће лишено истине (надбића). Апсурд. Разлика између бића и надбића, најреалнија реалност, одбацује се као илузија, само да би илузија могла постати биће. Ђаволска инверзија. Модерни дух, као и Сатана, памти разлику бића и надбића, но гоњен тежњом и страху да овлада бићем, неће за њу да зна. А да ли то значи да је са вишим временом уистину готово? Да ли оно нестаје кад ми одлучимо да га нема? Најзад, откуд човјеку сигурност да не постоји друго вријеме, вријеме различито од временитости субјекта? Је ли та сигурност резултат искуства или декрета! Зар се људској егзистенцији непрестано не дозначује управо супротно: постоји вријеме различито од људског времена, вријеме које му је наређено; „вријеме којем се људско вријеме не може ни подврћи”. Неко „неумољиво вријеме” (Ц. Салис; Платоново насљеђе, Загреб, 2009, стр. 177). Нејасно, чудесно, али живо и дјелатно. Није ли једино његов рачун крајњи рачун, наспрам којег су све наше рачунице напросто ништавне?

194 Једва да се схвата у коликој мјери „будућност”, којом се служи са свих страна, представља „депонију илузијског отпада преоптерећене садашњости” (П. Слотердијк; *Страшна дјеца новој вијека*, Загреб, 2017, стр. 263).

То двоје никако није исто. Будуће вријеме или футур односи се на оно *шћо ће бићи* почевши од оног *шћо јесте*; будућност, на оно што ће бити почевши од оног *шћо ће бићи*. „Будуће вријеме настоји се погодити као развитак из клице, *будућности* изненађује као упад неког лопова. *Будуће вријеме* припада подручју предвидивога и нечега што је могуће планирати, *будућности* отправља према хоризонту неочекиваног, према догађају. Таква је смрт, таква је љубав, такав је други, ако је уистину други. Они се догоде као бљесак муње без најаве метеоролога”¹⁹⁵

Будућност и будуће вријеме иначе иду заједно, срећу се и преплићу, али у канцама воље морају се растављати, јер кад би се сусрет допустио постало би јасно да је футур подређен будућности, односно, да је будућност неумољиво надмоћна будућем времену. А како, онда, модерност да цвате?

Зато воља све затвара у футур. Као у затвор. У њему је примат футура тако логичан: мојим плановима и прорачунима будућност смета, јер збуњује, усмјерава према неизрачунљивом, с ону страну предвиђања. Боље је, и свакако логичније, заједно са глобалним планерима називати је *ризиком*!¹⁹⁶

Умјесто да буде увод у оно што нас надилази, вријеме се стеже у „оквир предвиђања”.

Збогом, онда, рајска топографијо!

Све везано за стари свијет одједном се чини дјетињастим! У наше дане небеса су нигдје... Земља је ништа... Ми смо и даље ту..., још увијек кажемо: између неба и

195 Видјети: Ф. Хађађ; *Кад све се тако има расцјепи*, Загреб, 2019, стр. 15.

196 Али то што ризиком зовемо понајприје је дар, милост. По којој се логици дар претвара у ризик? Којом логику укидамо очигледности које су изнад нас? Је ли људска логика не признавати оно темељно, ултимативно или је то логика воље (логика процеса), која хоће за темељ да се постави?

земље. Али над нама бескрајна (анонимна) пустара, а испод нас још само мрачни бездани. Небо ћути..., Земља јеца. Одозго ништа..., одоздо ништа... Између два ништа и ми... ништавни. Сами. Страшно сами. „Ни четири коца немамо да разапнемо шатор” (Бубер). Никад оваквог бескућништва није било? И оваквих самоћа?¹⁹⁷

197 Човјеку је свијет некад био дом. Посматрањем (theoria) свијета Грк себи кућу зида. Са хришћанством ствари се по том питању мијењају. Хришћанска душа признаје један сасвим другачији свијет. Ранији систем сфера замјењује двама међусобно супротстављеним областима – царством свјетлости и таме. Човјек састављен од душе и тијела припада обема царствима – истовремено је поље битке и њен трофеј. Али за разлику од Грка, он у свијету није удомљен, већ је у битном бескућник – усамљеник између горњих и доњих сила. Спас налази само у Христу. Ово усамљеништво као да га инспирише, човјек почиње да се чуди не само свијету, већ и себи самом. Августин понавља, изнијансирано, псалмопјевчево питање: Шта је човјек, те га се опомињеш? Обавјештење тражи од Оног који обавјештење једини може дати: *quid ergo sum, Deus meus? Quae naturae mea?* – шта сам, дакле, Боже, која је природа моја. Јасно је да Августин нема у виду само себе, ријеч *natura* показује да у сопственој особи подразумејева човјека, оно биће које је сам назвао *grande profundum* – великом тајном. Питајући о човјеку, Августин се чуди том бићу, као што се диви планинским врховима, звјезданом небу, диви се и човјеку. Грци се чуде човјеку, али само као дијелу потпуно чудеснога свијета. Хришћанин се чуди у човјеку оном што не треба да се схвати као дио свијета. Ако је чуђење првих одавно прешло у методско филозофирање, чуђење других први пут се појављује у свој дубини и непријатности. Строго говорећи, то није филозофија али утиче на сву будућу филозофију. Управо ће вјера бити та која ће на поставгустиновском Западу подизати нову кућу за усамљену душу. Тако настаје хришћански космос. За човјека тог времена он је најстварнија стварност. Сваки читалац Божанске комедије у мислима је учествовао и у силажењу у најнижи круг пакла и у пењању преко Луциферових леђа кроз чистилиште ка горњем свијету тројичнога Бога, не као у експедицији у још непознате земље, него као у путовању по крајевима већ одавно унесеним на карте. Но, продором модерности и кућа креће да се оспипа. У тренутку кад се нови свијет слави као *amplissima domus* (најбољи дом), његови зидови фактички се већ разбијају под Коперниковим ударцима. Са свих страна надире

Станиште цури, лик се оспипа. Стојимо разапети између једне прошлости које не умијемо да се сјећамо и једне будућности која више не умије да долази. И док тако стојимо и ово *saga* нам се одузима. Ничему се више и не надамо!

Вољом изнутра засјечени, резом превраћени и у хијат потопљени, начином битка сад обзнањујемо да смо онтолошки полупроизвод који се треба довршити у радионици „властитог живота” – осцилирајући између полова поправљања свијета и самозбиљења. Оно што се веома брзоплето називало слободом у савременој перспективи може се схватити једино као ефекат реза, хијата (тимае и као продукт воље). Рез је нешто што носи (и снажно обиљежава) нови лабилни субјект у ситуацији кад је пријекло постало преслабо да *a priori* структурише будућност оног ко из њега потиче. Он креира и онај крупни субјективни обрат из кога ће истакати нова форма унутрашњости и ново поимање идентитета.

безграничност..., одозго..., одоздо, извана, изнутра...а човјек, између њих, сам самцит. Сасвим незаштићен. Може ли се такав свијет уопште доживјети као неки дом? Додуше, једно вријеме још се може дијелити херојско одушвљење величином тог свијета (попут Бруна), или занос (попут Кеплере) пред његовом хармонијом, али доћи ће дан кад ће се намјесто тога почети дијелити ужас пред тишином бесконачних простора. Шта је човјек у тој бесконачности? Шта је човјек тако сам? Модерна усамљеност много је потпунија од хришћанске и теже ју је савладати. И сад настаје нешто заиста ново, нешто чега прије није било, наимае, мораће се градити слика свијета, али се више неће градити свјетски дом. Прихвати ли се озбиљно идеја бесконачности, о неком човјековом удомљењу више не може бити ни говора. Сlike ће се временом мијењати, али ће дијелити увијек исти парадокс: слика, која је нешто коначно, мора у себе да прими оно безгранично. У главама генија формираће се замисли свијета, али такви свијетови више се неће моћи представити. Све док не дођу они који ће напокон признати – *imago mundi nova, imago nula*. Живјеће се у свијету о коме се више не може створити ни слика. И управо то ће бити наше осјећање свијета (видјети: М. Бубер; Два типа вере, Београд, 2000, стр. 128-131).

Имати пуно бивствовање увијек је значило бити у додиру са извором постојања. Док је некад тај извор био изван нас (Бог или идеја Добра), сад је у нама. Човјек је биће бременито дубинама. Могло би се говорити о индивидуализованом идентитету, оном који је особен и којег откривам у себи. Са овим појмом идентитета узраста и нововјековни идеал живота: да се буде *вјеран себи* и свом особенем начину бивствовања, што ће се још називати и идеалом *аушентичности*.¹⁹⁸

Сваки човјек има особен начин бивања, свако има *своју мјеру*. Позван је да живи свој живот на тај начин, не опонашујући притом ништа друго и никог другог. Ко нађе своју мјеру, спасен је. Никакав Бог му за то више не треба. А мјеру налази само онај ко обнови аутентични морални додир са самим собом. Том присном додиру са самим собом, фундаменталнијем од било којег моралног становишта, Ж. Ж. Русо даје име: *le sentiment de l'existence*.¹⁹⁹ И ето га извор све радости и свег задовољства!

Одједном: Ја сам своје извориште, Ја сам властита изворност. Њу само Ја могу артикулисати и открити. Дакле, изворност не може бити из нечега изведена, већ мора бити у себи *произведена*. Збогом части, живјело достојанство!²⁰⁰

Кад прошлост више нема снагу да обликује, то морам чинити сам.²⁰¹ Себе морам производити, пројектовати.

198 L. Trilling; *Sincerity and Authenticity*, New York, 1969.

199 Видјети: Ч. Тејлор; *Политика признавања*, Сарајево, 1995, стр. 12.

200 Да би неко имао част, не смије је имати свако. Част је интринсично ствар *préférences*. Као супротност овом појму настаје модерни појам достојанства који се данас употребљава у универзалистичком и егалитарном смислу. Премиса која је овдје у основи јесте да свако у њему има удјела (ибид. стр 8).

201 „Један исти захтев хоће да се наметне свачијем духу: збацивати традиционалне предрасуде и поново градити на основама онога што остане након збацивања, то јесте на способности ослобађања од предрасуда, уздржавања или, а то се своди на исто, инди-

Или, ако вам је драже, себе морам измишљати. Прошлост је само материјал за такав потхват, пука сировина која сваког условљава, а да више никог не одређује. Однос према њој није, као раније, наслеђивање, већ зарађивање. Парадоксално, вели Слотердијк, „морам се зарадити из оног што сам добио”.²⁰²

Бити модеран значи занимати се за нов почетак. А занимација... она мора ићи до опседања. Онда, грозница новог почињања, врућица која има сваког да тресе ако хоће бити у складу са временом. Има ту и нечег хистеричнога: тежити да се буде сасвим свој! Нечег *сйрашно* хистеричнога..., што хоће да се постави за темељ... за погон кретања унапријед...

Како се уопште стиже до новог почетка?

Постоји једна условна могућност, а то је заборав. „Заборав је уметност да се почечи нађу тамо где их заправо нема.”²⁰³ Отуд сва модерна измишљања, стратешка сјећања, прекрајања и разарања памћења. Нека више нико не робује прошлости, прецима, него свако да служи напретку! Само онај ко се поузда у његову логику може бити и даље тражен као бабица новог. Зато, шчепај себе и своје шансе! Буди напокон свој.

А шта значи то – *хйјетии дййии свој*?

видуалне аутономије. Уништити традицију и поново градити на основи субјективности – способности, скривене у сваком човеку, да постане субјект, тј. да освоји своју аутономију, дакле да сам створи оно што га одређује као истински хуманог – то је онај захтев који, од почетка до краја, покреће модерни начин мишљења” (Р. Легро; *Идеја хуманости*, Нови Сад, 1993, стр. 60).

202 П. Слотердијк; *Сйрашна дјеца новој вијека*, Загреб, 2017, стр. 61. Кафка у роману *Несйали* (Америка) јасно предочава о чему је у ствари овдје ријеч: „Дакле онда сте слободни? Да, слободан јесам”, рече Карл, „и ништа му се није чинило безвриједнијим”. Може ли постојати неки други резултат бесловесне одлуке да се блиједа традиција замијени интензивним хипотезама?

203 Р. Зафрански, *Време*, Београд, 2017, стр. 37.

Ништа друго него свим силама и без обзира на све ударити на чињеницу створености, рођености. Извршити операцију над собом, у самом себи, увијек својом руком. Модеран може бити само онај који је прекомпоновао почетак – изиграо рођеност и напослетку победио створеност (својом снагом). Тај и такав појединац, човјек који мисли, суди и дејствује самостално, који се гради својом песницом, средиште је *модерној менталијети*. Индивидуална независност (а не више релација са Другим) срце је људског, оно истински хумано.²⁰⁴ Не бити више син, престићи поријекло и бити себи отац... Прескочити рођење, порицати памћење, засновати нов идентитет, „бити сасвим чист, нов као новорођенче” и просто, и увијек тупо, рећи: „Ја постојим, баш Ја, упркос свим вашим причама.”²⁰⁵

И шта све модерна мисао неће измишљати, чему се све неће довијати да би заобишла, ућуткала, рођеност, створеност. Одједном је *дигни бачен* израз наше фундаменталне ситуације у бивству. Човјек живот себи не може дати, у њега је бачен, ... или, човјек живот не може себи дати, али га среће, то јест, у њему се нашао кад се срео са самим собом.²⁰⁶ То је све тачно, али овако постављено, бескрајно је далеко од истине! Додуше признаје се: живот себи не можемо дати, али само да би се прешло на то да смо у њега завитлани, бачени. Баченост је прво од чега треба поћи.

Јесмо ли заборавили: живот најприје треба бити рођен, треба бити дат, да би се могло *дигни бачен*. Може ли ово уопште бити заборављено? Никако. Може се само

204 Р. Легро; *Идеја хуманосији. Увод у феноменологију*, Нови Сад, 1993, стр. 165.

205 Х. Вајнрих; *Лети. Уметности и кријика заборав*, Београд, 2008, стр. 301.

206 Х. Ортега и Гасет; *Структура кризе. Суштина Галилејевог учења*, Нови Сад, 2015, стр. 70.

свјесно и прорачунато одбијати. Ко хоће славу модернога, и у тој слави жели се градити, себи мора ускратити рођеност!

За Грке и хришћане не само наопако, већ преступно: *hybris* који се у крајњем мора обити о главу. Нешто титанско је у томе – од *titaínein*: који превисоко пружише руке... И који зато морају испаштати. Јер стићи ће их Ериније... Оне ионако све стигну.

Градити себе значило је некад једноставно поћи од почетка, од *биџи рођен* – од чињенице створености, што никако није лагодно. Јер створеност хоће рећи да је наш битак прожет не-битком. „Попут неких модернистичких умјетничких дјела скроз наскроз смо у помутњи због саблазни властите не-неужности.”²⁰⁷ Истовремено, и чудесно и страшно. То што јесам, чудо је над чудима, мистериј присутности..., јер није ме морало бити. С друге стране, паклена не-неужност, ефемерност. Темељно егзистенцијално искуство искуство је контингенције.²⁰⁸ Модерне

207 Т. Иглтон; *Свети џерор*, Загреб, 2006, стр. 38.

208 „То темељно искуство ми хришћани означавамо као искуство контингенције” (К-Н. Weger; *Der Atheismus und die Gottesfrage*, Düsseldorf, 1981, стр. 67). У таквом искуству открива се „религиозна димензија људске стварности” (W. Pannenberg; *Anthropologie in theologischer Perspektive*, Göttingen, 1983, стр. 43). Искуство коначности бића је искуство контингенције. Контингенција је централни појам цјелокупне метафизичке традиције (и филозофске и хришћанске). Проблем контингенције *in nuce* садржи све филозофске проблеме. Контингенција се често преводи као случајност и требало би да буду еквиваленти. Случајност је, појашњава Х. Либе, „оно што не тражећи га налазимо...; случајно је оно што нисмо очекивали да сретнемо, на шта нисмо рачунали; случајност се не може дедукавати из општих закона вероватноће”. Са индиферентношћу случаја према нашим жељама, очекивањима, плановима, повезана је чињеница да он, у контексту добитка и губитка, може чак постати предмет игре. Ако овим мислимо на коцкарницу онда је заиста нејасно шта тема *случаја* има заједничко са темом *религија* или *филозофија*. Али ако себи разјаснимо да игра значи игра са слу-

доводи до клонолустии, па брже-боље убацују споне између себе и свијета, не би ли показали како су у ствари и те како потребни, док је за вјерника то радикално и екстремно мјесто на којем се његова уста спонтано отварају у вапај према Ономе који има кључеве живота и смрти. *Me voici* – ево ме, ту сам! Реци ми – шта значим!²⁰⁹

Прије свега, *Ја сам рођен*. У самој тој реченици *Ја* је један *групи*. Рођен је он, а он сам *Ја*. Чак и прије него сам почео говорити да бих рекао *Ја*, то *Ја* већ сам примио од ријечи других, од ријечи Другог. Дакле, то *Ја* примио сам

чајем који се, метафорички речено, игра са нама, онда се ова ствар појављује у сасвим другом свјетлу. Починемо схватати и ону трагичну ноту у њој. Постаје јасно: са случајем се игра све док игру не схватимо озбиљно. Кад до тога дође у свакодневном животу, онда, случај настојимо претворити у неки смисао, тачније наша очекивања (кроз проширење или сужење) усмјеравамо на новонасталу ситуацију у коју нас је случај довео. То се у свакодневном животу назива *ипраксом ипревадавања контингенције*. Али таква пракса са религијом и филозофијом нема никакве везе... „Рђава је и религија и филозофија уколико настоји себе препоручити у областима где већ постоји нека морална или политичка пракса. Место религије и филозофије управо је тамо где би сасвим бесмислено било оно контингентно претварати у смислено. Напросто, пракса филозофије и религије има посла са оном контингенцијом коју је немогуће претворити у смисао”. Смисао живота није никад сигуран. То, опет, не значи да је немогућ и да га нема. Ваља га тражити, оријентисати се, што можемо само имајући потпуну свијест о властитој контингенцији. Призната контингенција, учи филозофија као и религија, јесте превладана контингенција. „Превладаност ништа не решава, јер предочавање контингенције нема структуру предочавања проблема (за чије решавање треба покренути неке снаге). Признањем апсолутне зависности не мењамо стварност, већ себе, свој однос према њој и према самоме себи” (Х. Либс; *Религија иосле ипросветишћелства*, Београд, 2012, стр. 169-171).

209 Контингенција бића која трансцендира наше постојање није нешто што се може реформисати. Од ње ниједна револуција неће ослободити. Техничка достигнућа и политика пред њом су немоћни. Једино што у овом погледу остаје „умност је религије” (D. Rosseler; *Die Vernunft der Religion*, München, 1976, стр. 23).

као он. У темељу моје присутности у свијету је другост. Неопозиво и непрекорачиво. Сопство као други, али не ради упоређивања (сопство као нешто друго), већ „у смислу имплицитности – сопство утолико... уколико други”²¹⁰

Ова утемељујућа другост јасно дозначује да наше испуњење никако не може бити у тлапњама о аутоконструкцији. Све што јесте, па и то Ја, много је шире и различитије од оног што мора бити према нашој вољи и нашим начелима. Избор који врши Бог није избор налик на Дарвинов (носи ознаку рађања, а не произвођења).²¹¹ У сусрету са Њим (са Истином, са Вјечним) Ја управо постаје други, из коријена други, али не други него што јесте. Бог преокреће човјеков положај, али не крњи му нарав. Сад може јасно да види: моје право биће није скривено дубоко у мени, већ лебди изнад. Тек у имену Божијем добијам своје право име. Књига *Изласка* (3,14) садржи тај изванредан обрат. Јахве се обраћа Мојсију: „рећи ћеш народу – *Ја јесам* (JHWH) посла ме к вама”! Мојсије као да прије свих говори *Ја је један друји!* Започиње са једним Ја које није Ја онога који говори. Ова промјена није отуђењем, не ништи Мојсијево Ја, већ га успоставља дајући му послање, показујући да суштина ега није егоистична, већ апостолска. *Бији свој, αὐθεντικός* – аутентичан (вјеродостојан, неспорног поријекла или ауторства, изворан) значи *бији њослаји* – од Бога за друге.²¹² Људска нарав тако је допуњена славом.

По Истини Ја није аутономија, већ хетерономија. И то је правда сопства, говориће Левинас.

Али хетерономија проводи насиље над модерном жељом за аутономијом! Она је све неизабрано, то врије-

210 П. Рикер; *Сойсйво као друји*, Никшић, 2004, стр. 12.

211 Видјети: Ф. Хађађ; *Шта је то обийељ?* Загреб, 2020, стр. 121.

212 Видјети: Ф. Хађађ; *Рај на врајима*, Загреб, 2015, стр. 300.

ме, то мјесто, ти родитељи, тај пол, та њушка, све то јесте моје, а није од мене. Неиздрживо. Излуђује. Из тог *диџи рођен* као да ми увијек намигује *диџи дјеловањем Духа светјої*. Зато, по сваку цијену превазићи муку и скандал истинског почетка. Отклонити рођење... Очигледно, ту је неки отров за мене.

Нешто ме почиње прије мене, нешто чиме не владам. Са моје тачке гледишта: скандал! Али, Богу хвала, долази разум да открије слободу отпочињања, овај пут у самоме себи. То што сам започет учинићу подношљивим једино ако научим да сам започињем (без било чије помоћи). Зваће се то буђење, тачније, побуђивање разума на ново рођење. Или, слобода. Да би била и одржала се, мора пригушивати истину *Ја сам рођен*. То је услов могућности. Истина разума ступа насупрот истини вјере и уклања је. *Ја сам рођен* истина је вјере, јер произилази из вјеровања, не из гледања. Нико није видио како се рађа, већ је повјеровао неком ко му је то рекао. Истину о свом постању нисам добио властитом интроспекцијом у своје Ја, него путем свједочанства другог. Пошто истина вјере силно развлашћује долази разум са својом радосном вијешћу: одсад се свако сам рађа, својим плановима! Животни план је програм супротстављен скандалозно случајном почетку. Направити се онаквим како нам то налаже разум. Постати силом за коју ћу знати да сам о њој овисан. Након случајног почетка који допушта да будем, започиње нови, други, почетак којим се слијепи, нехотични, битак намјерава замијенити свјесним, циљаним чињењем. Одједном: Ја нисам више онај који је створен, него почетник који сам може да отпочне. Дакле, нисам оно како *јесам*, већ како намјестим да буде – нисам што *јесам*, већ неки аранжман са собом; не више створење, већ субјект – сам себи и отац и творац, мјерило за вриједности живота. Нови човјек који се по први пут „развија

из властитих засада и властитом иницијативом”.²¹³ Пунктуални субјект који више није у власти Бога, већ је самовласан.²¹⁴

Очито, новим временима није требао човјечуљак који израња из опскурне приче у којој се мијешају Бог, рађање, утерус, она су хтјела растегљиву и продуктивну јединку (индивидуум) која се уклапа у планирање. Субјект никако не смије бити рођен, већ собом и из себе конституисан, дакле, произведен.

Рођење се мора осавременити. Што значи: или докинути (ускратити) или поправљати, све док се не избри-

213 Р. Гвардини; *Конац новој вијека*, Сплит, 2002, стр. 44.

214 Власник мора бити власник са својим својствима, без обзира на то над чиме има власт. А основно својство власника је моћи надzirати, држати под присмотром и контролом. У случају субјективног себевласништва то конкретно значи: у себе упити и на себи примијенити оптику свргнутога Бога. Слободан сам и више нема потребе да ме Друго и Други надгледа, то могу чинити сам. Ја од сада надзире. Ако то не би могло, како би уопште собом владало. Опијен собом и не видим – власт Бога замијенио сам влашћу огледала, Божју милост функцијама рефлектовања и самодопуњавања. Бога нема, „реално друго” је ишчезло, али биполарни однос остаје. Ја свој живот организујем водећи се привидом да могу одиграти истовремено двије улоге одједном – и своју и Божју, ја сам и надзирани и надзиратељ. Величам ту способност и не примјећујем да су врата шизофреније већ одшкринута. Моја вриједност јесте у моћи надопунити се. У њој је залог владања. Господар познаје самог себе и не смије никако дозволити да кроз њега продре поглед другог господара, да га фиксира поглед другог. У привиду да видим самог себе могу уживати, само зато што сам све друго и све друге протјерао из свог унутрашњег простора, мијењајући их техничким средствима самодопуњавања. Свијет се располиутио на унутра и изван, на Ја и не-Ја. А ја више не знам гдје је шта. Је ли оно вани унутра, а унутра можда вани? Теза да је све вани једнако је ствар делирија, као и захтијев да се све има унутра. Скуп тих делиричних субјеката твори данас оно „друштвено” (видјети: П. Слотердијк, *Сфере I*, Београд, 2010, стр. 87-88).

ше и сјећање на традирани фенотип човјека.²¹⁵ И кад год чујете, а чућете неизоставно, ону дреку о роду, о полу, о сексуалним оријентацијама, и све те дрекавце, знајте једно: на дјелу је посвемашња акција одрођавања. А ти што дрече њени су агенти. Да би могао себе производити, човјек претходно мора себе од-родити: *dé-génére*. И духовно и тјелесно окренути се од предака.²¹⁶ У односу на њих застранити, у неку руку и закржљати. Човјек је за-старио, а дегенерик је у моди. Човјек је *aut*, дегенерик *in*.

Данас се западне демократије труде да сваком обезбиједо право да барем једном годишње мијења име и пол. Имамо право да будемо оно што нисмо... Напокон, имамо право на *нишиџа*... *Право на нишиџа, слобода за нишиџа*, као врхунац западних права и слобода! Није ли то логичан исход модерности... Ко у томе види нешто друго, обавезно нека вади балване из свога ока...

Намјесто рођења, стигла је фабрикација, фабрикалност. Нико се није ни почешао... Умјесто да се због тога мишљење заострава, развијало је још само слуганску тупост.²¹⁷ Фабрикалност је напокон замијенила Божић. Ис-

215 „Ми једноставно не знамо шта нас чека. Када се једном дирне у природу, онда се то више не може исправити, па оно што је покренуто измиче свакој контроли. Тако генетика постаје мотор аномије” (D. Grünbein; *Das erste Jahr*, Frankfurt a/M, 2000, стр. 177).

216 Одвезати се од очева и дједова, јер брз напредак постиже се захваљујући способностима усмјеравања путем посљедњих технолошких открића. У мјери у којој се прати напредак, стари се препуштају самима себи. Од њих се заиста нема чему научити. Сад је на младима да нам објасне живот. Искуство старих у овом свијету не може да вриједи колико у њему вриједи неко упутство за употребу. Шта је уосталом ријеч традиције у односу на посљедњу ријеч технике?

217 Мада су очекивања била сасвим другачија „...ако би технолошка моћ стварно почела да се петља око дирки на којима ће генерације и генерације морати да свирају своју мелодију живота..., онда ће размишљање о ономе што је људски пожељно и чиме треба да се руководи избор – укратко размишљање о слици човјека – бити

ход и крајни циљ побиједили су смисао. Умјесто раја, још један „веома пристојан пакао” (Клодел)...; тоталитарне решетке...; либералне дезинтеграције... Биједа Запада... Биједа као неминовност! Јер, само онај који није знао да се зачуди над *првим доласком* морао је трчати за *задњом* техничком смицалицом... И у трку уљепшавати властите тамнице.²¹⁸

Рез воље сасвим је поцијепао конвенционалну повезаност епоха и најавио „олујна времена”. Оно трајно и постојеће у њима већ испарава. Расте нешто ново, немирно и промјени склоно. Све што јесте у олујном је елементу и мора се наново обликовати, изнова датирати, поново усмјеравати. Заиста, ништа тако немирно као модерност није. У марширању напријед, попут Фауста, види она своју муку, али и своју срећу.

А тамо гдје се напредује мора се интензивно разјашњавати са оним прије себе. Чак и кад се оно хоће одбацити. Отуд повијесност игра еминентну улогу у опстанку модерности. У својој основи, и из основе, нова су времена гладна повијести. Таква глад се не памти. Из ње се рађа и наука историја. А од тог часа, глад ће повијест обилато стварати. Нико нема толико историје као модерни што је имају... Максимум повијести. Али, не лези враже, максимум повијести производи минимум традиције. Модерни животи, бивајући све повијеснији, све више су трошнији, катастрофичнији.

О чему се у ствари ради?

неопходније и неизбјежније од сваког размишљања или умовања које се икада захтијевало од разума смртних људских бића” (W. Frühwald; „*Leib*“ sein und „*Körper haben*“ oder *Körperdiskurse und Geschichte und Gegenwart*, у: *Literatur in Bayern* 73/2003, стр. 7).

218 Ускраћивање рођења начело је тоталитаризма. Ново-рођени који није догађај *sui generis*, нужним је начином један момент дијалектике, промјена у зупчанику друштвеног строја..., још један члан Партије.

Кад се занима повијешћу, модерност се искључиво оријентише ка преломима, промјенама, тако да „њено око остаје слијепо за непромјенљивост трајања извјесних супстанцијалних основних црта мијењајућег живота. А управо се процес овог трајања, истрајавања, неке увијек већ испуњене суштине, назива именом традиција”²¹⁹

Дакле, под именом традиција, модерност мисли оно што традиција напосто није (на велике преиначавајуће усуде и чинове прошлости), па онда то *није* поставља за *јесће*. Традиција је *ѿрошла ѿовијесѿи*, а под тим се подразумемијева само веза ранијих промјена са оним данашњим, дакле, јединство повијесног процеса којим смо се развијали све до данас. Овим је триком модерна свијест од традиције саградила средство за властито самопотврђивање (она је нешто старо наспрам којег сам увијек нови), произвела „појам традиције” у којем је традиција попут старе конзерве, нешто већ зрело за деструисање и одбацивање. Свако питање о великим темама традиције (човјештву, свијету, Богу, смислу) пригушила је претпитањем о повијесном стајалишту таквог питања, о релативности наших схватања итд. Оно у питању упорно се тањило, трошило, док није сасвим ишчезло, тачније, док није постало пука дискурзивна творевина. Ничег нема, постоје само интерпретације! Што значи: мишљење трајно искључује памћење у корист необавезности.

Али како другачије у времена ова, олујна? Да она долазе јасно је већ са Француском револуцијом која је произвела прави делириј на свим подручјима живота. Посебно у филозофији. Што је и разумљиво, јер напokon (и по први пут) угасило се оно *Свјетло свијетла* које је само бијег из времена. Рађа се ново. Свиће дан. Ето га и *ју-ѿарње руменило* – пробија кроз кости, до сржи. И ми му

219 Г. Кригер; *Повијесѿи и ѿрадиција*, у: *Филозофски ѿдишњак*, Бања Лука, 5/2007, стр. 287–310.

пјевамо: „О, дођи ти ново, окрепљујуће, чак и несањано сунце!”

Такав феномен у историји човјечанства, вели Кант, више се не заборавља, јер је у људској природи открио склоност и способност за боље. Хегел од тог догађаја датира нову епоху – јер откад сунце стоји на небеском своду и око њега круже планете, није виђено да се човјек постави на главу, тј. на мисао, и по њој изгради стварност. Коначни је тријумф филозофије, практичан тријумф: сопствене мисли постају дјело! Сад свако може, чак и са удаљености, да се осјећа саучесником епохалних збивања. Напокон смо добили доказ за оно о чему се стидљиво говорило: идеје и дух владају свијетом. Само треба пронаћи праве мисли које погађају живац времена.

Све то чини да овај догађај добије ореол „предсказујуће приче” (Кант), те постане пра-сцена сваког будућег утемељивачког дјеловања.²²⁰ Овим мислима, потоња, запањујућа, каријера Наполеона даваће сигурност. Напокон, долази, пробија, природна сила генија, устаје и ломи све уобичајено. Он који је један од нас, обична поријекла, отјелотворење је *Свеште револуције*. Трансцендентални субјект историје постао је тијело... Нови бог, приличан приликама. Модерним приликама. „Танано испредана системска категорија сада је на коњу – видио сам је како је изјახала, та свјетска душа...” (Хегел).²²¹

220 Француска револуција не престаје да побуђује дивљење код европског човјека. До данас је то једна од најславнијих епизода европске историје. Кога брига за геноцид у Вендеу! „Фућка нам се” за системска настојања да се помоћу гиљотине уздигне човјек! „Боли нас Ђон” што је револуција породила невиђен хаос, па се у помоћ морало позвати царство корзиканског каплара... Европским лицемјерствима изгледа никад краја.

221 Видјети: Р. Зафрански; *Романтизам. Једна немачка афера*, Нови Сад, 2011, стр. 137-138.

Као и у многим другим приликама, филозофија и овдје само потврђује онај иронични коментар Мефиста (на питање Хомункула којег би филозофа требало да консултује да би доспио до пуне егзистенције): „...гдје сједну авети на престо и филозофији ту је мјесто”. Умјесто најављивање и већ слављене слободе превагу односи терор и *увијек ново* утњетавање. Из Париза 1793. године Г. Форстер пророчки пише: „Свијету тек предстоји тиранија ума (људског ума), можда најнеумољивија од свих... Што је ствар племенитија и што је изврснија, то је скрнављење ђаволскије. Пожар и плављење, штетна дејства ватре и воде нису ништа према несрећи коју ће произвести људски ум...”²²²

Наполеон, онај који је до малочас био сунце новог дана, не губећи одмах ореол генија, постаје монументална прилика из ноћног свијета „животињског магнетизма” – који је као медицинска вјжба и природно филозофска спекулација фасцинирао савременике. Не више нови Бог који пружа свјетску руку спаса, већ велики хипнотичар који својим умјећем у сан баца дио земље, „бог празног неба и новог времена”. Нешто баш налик ђаволу (и даље свјетски дух на коњу, али зао, демонски дух, против-дух, злодух, мјешавина Прометеја и Мефистофелеса).

Дејством догађаја из 1789. године државне радње великог свијета преко ноћи претворене су у театар импровизација. Носиоци главних свјетских улога зову се акција и реакција – да би се у 20. вијеку преименовали у раст и рецесију. Поставља се сцена на коју долазе, и могу доћи, само агенти воље, њени контрахенти. Надиру разбаштињени људи, људи прекинутог поријекла; у хортама пристижу издајице рода, изроди, гробари хаби-

222 Цитирано из: Р. Зафрански; *Романџизам. Једна немачка афера*, Нови Сад, 2011, стр. 142.

туса... Бастарди...²²³ Усуд их бира, како би у искључиво у њихове руке испоручио будућност (друге и другачије елеминише). Јер они се не осврћу, само грабе напријед. Нестрпљиви су, уопште не презају да се од старог отргну по кратком поступку. Са Богом и религијом револуција рачун своди декретом – цјелокупан посјед цркве проглашава се националном имовином. Наравно да то није дозвољно, јер раскид са *ancien régime* мора бити радикалан, остваривати се на беспримјерно дубок начин (будућим бастардима за наук). А то значи: моћ старог времена треба у коријену уздрмати и елиминисати. Вријеме се мора дехристијанизовати. Али како?

Лако, јер ту су револуционари да скупштинском одлуком утврде како се вријеме више не рачуна од Христа, већ од њих самих. Није овдје посриједи само темељно реформисање традиционалног календара, већ покушај да се *једним ѿишезом* избрише идентитет културе настале у склопу хиљадуипогодишњег хришћанског рачунања времена. Ова интенција, колико год се у будућем вјешто прикривала, у сâмом је бићу модерности. Брисање и потирање памћења нераскидиво су везани за појам напретка. У ствари, ради се о услову: без похаре памћења напретка нема.²²⁴ Ни модерности. Елиминација памћења прошлости и садашњости производи убрзану и тоталну мобилизацију *унајријед*.

Мржња на прошло исходиште је „новог варварства“, које пламену предаје све што му се чини безвриједним! (Јер у чему се састоји варварство него у томе „да не при-

223 „Полазак старе Европе у нови вијек одвија се у знаку фасцинације аномалијама поријекла. Повјесничари културе с добрим су разлозима у пријелазну зону између средњовјековних и нововјековних односа смјестили једно стољеће бастарда – *de facto* ради се о више стољећа, и траје то до данас” (П. Слотердијк; Страшна дјеца новог вијека, Загреб, 2017, стр. 265).

224 Видјети: М. Остен; *Покрадено ѿамћење*, Нови Сад, 2005.

знаје оно што представља вриједност”).²²⁵ Револуција му је „уводни догађај”. Обзнајује: брод човјечанства не само да се одвојио од старих спона и веза, „већ се у целини преобликовао у онај брзи параброд, који ће онда у 20. веку добити име Титаник”.²²⁶

Али да настане баш тај и такав брод потрудила се моћна теоријска претходница. Прије градитеља брода били су конструктори. Идеје које догађаји из 1789. године озбиљују нису револуционарима с неба пале, већ надиру из саме утробе модерности. Човјек који ће (револуцијом) закорачити у нови дан, прије него то учини, морао се теоријски осигурати, како вели Слотердијк, у некој врсти „политичке антропологије”. Хобс је њен зачетак. Са њим отпочиње теоријско укидање племства. „Више од стотину година пре него што је *terreur* Француске револуције показао вољу да одсече све главе које су желеле да стрче изнад онога докле досежу главе грађанског узраста, политичка антропологија, која је у зачетку, обара идеју отмености тиме што психолошким аргументима из природе изводи доказ да сви људи животаре на истим афективним темељима и да су све разлике готово безначајне с обзиром на огромне сличности у погледу њихових унутрашњих нагона”.²²⁷

Као прави модерниста, Хобс људско своди на биолошко. Човјек је жудња за самоодржањем. Ништа више, а ниже..., изгледа, није се ни могло. Човјечно се мисли искључиво *од доле*. А кад се тако мисли, човјек се у ствари бескрајно сумњичи. Идеја презира за модерност се качи као насљедна полна болест. Ако се људско мисли *од доле*, природа човјека схвата се као нешто што се

225 P. Eckermann; *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*, Wiesbaden, 1959, стр. 369.

226 М. Остен; *Све је велоциферски или Гейеово откриће усјо-рености*, Нови Сад, 2005, стр. 41.

227 П. Слотердајк; *У истом чамцу*, Београд, 2001, стр. 158.

може теоријски прорачунавати, практично одгојити, васпитати. Самим тим, постоји принуда да се и политичка заједница конструише полазећи од равни најнижих нагона. Је ли, онда, случајно да смо у добу градитеља машина (политичких или цивилних) и анатома, физичких као и моралних? Да би схватили како ради погонски мотор *звани човјек*, неопходан је увид у оно што му је покретач. А покретач може бити (и смије бити) само нешто најелементарније врсте. Страх све покреће. Ако је тако, сви смо једнаки! Модерна је, као програм и као погон, у овој средишњој позицији: *apriori* је одбачен сваки људски ексцес и прекорачење *навише*. Обавеза да се буде у средини неизговорено је *наг-йравило* бивања у свијету у својству грађанина, поданика, човјека.²²⁸ Просјек је грађанска нормалност. Модерно друштво у њега инвестира и свуда жели да види људе на чије се себичне мотиве увијек може ослонити. Отуд и „егалитет у постхришћанском добу није вриједност *йо себи*, већ представља средство којим динамизовано модерно чудовиште – држава – на темељу чврсте претпоставке заједничке и поуздано ниске људске природе само себе организује”.²²⁹ Кад се утврди оваква једнакост, смјеста се рађа и методски контролисана склоност сваког да презире сваког. Из интереса за једнообразним поданичким субјективитетом директно произилази интерес за поузданим темељом опште простоте.

228 На тај начин племство је психолошки побијено. То ће касније имати пандан у оповргавању светаца, односно, исувише добрих људи, чиме су се дичили француски моралисти 18. вијека. Као што је Хобс радикалним мотивом страха сасјекао коријен идеји племства и отмјеног живота, тако су моралисти радикалним мотивом *amour-propre* уништили премисе ексцесивног идеала несебичности, у којем је био извор концепције светог живота.

229 П. Слотердајк; *У истом чамцу*, Београд, 2001, стр. 157.

Једном кад се обзнанила велика тајна човјека – тајна једнакости, савременици су почели другачије да живе своју неједнакост. Другачијост човјека другачије се тумачи. И ето је тајна демократије: нађене разлике одбацити и замијенити их направљеним (измишљеним). Свако разликовање враћа се искључиво онима који разлике и праве.²³⁰

Са оваквом антропологијом за леђима револуционарима није било тешко отпочети рад на темељном раскиду са освештаном прошлошћу. Наравно, такав потхват није могао проћи без тектонских поремећаја укупног живота: мијења се његово гравитационо поље, ритам; на мјесто старог *andante* и постепеног напредовања, ступа акцеларација која захвата све области. Брзина улази у мишљење, у дјелање, одвраћа од самоспознаје и оријентише на напредак.

Искуство убрзања у знаку напретка Бењамин (тумачећи слику П. Клеа *Angelus Novus*) мајсторски сажима: „Оно што се нама јавља као ланац догађаја, он (анђео) види као једну једину катастрофу, која без престанка гомила рушевине на рушевинама и баца му их под ноге. Радо би он (тај анђео) застао, будио мртве и састављао све што је било растављено. Али из раја дува олуја и пуни му крила, тако је јака да анђео више није у стању крила да склопи. Олуја га назадрживо носи у будућност, којој је леђима окренут, док хрпа рушевина пред њим нараста до неба”²³¹

Олуја..., све ће раздувати, јер она... сâмо је чудовиште. Напредак. Готово је, авети су ослобођене. Овај пут не на-

230 Тако се успоставља „ланац револуционарних ревизија које треба спровести: нема владара, постоје само процеси подређивања; нема талената, постоје само процеси учења; нема генија, постоје само процеси производње. Нема аутора, постоје само процеси програмирања – и програмирани програмери” (ибид. стр. 184).

231 В. Бењамин; *Анђео историје*, Београд, 2017, стр.157-158.

падају из прошлости, већ салијећу из будућности. Све је тако велоциферски! Заиста „окат” је био тај Гете.²³²

Брзина и само брзина. Брзина у дјелању, брзина у мишљењу. Нестрпљење је срце таме. Пребрзо мишљење рађа заблуде, пребрзо дјелање насиље.²³³ У ствари ријеч је (како то Гете показује у Фаусту) о једном дефекту, а-историјском, онтолошком, дефекту који је Мефистофелу итекако познат – дефект људског разума, тачније: дефект аутономије. Ко освоји њу (наиме аутономију) не треба му никакав ђаво да га потјера у пропаст. Учиниће то нестрпљиве тежње самог разума. (Пажња! Ово говори сам ђаво: „И да се ђаволу предо није, он пропао би ипак на крају.”)

Нестрпљивост урнише феномене. Без дозволе разума више се ништа не може ни појавити. Природни разум је унутрашњи непријатељ који у виду нестрпљења на све стране, као у каквој бусији, вреба на човјека. Да пристанеш уз свој разум – једино је што ђаво хоће, јер пристајући на разум, пристао си на њега: потчинио се диктату брзине, чула адаптирао убрзаној перцепцији... Из тог сљевила може настати само неограничена вјера у динамику напретка. Једна религија ништавила. Ђавоља. Њему се сви одреда приклањамо, увијек на фаустовски начин, у име опкладе чија је *ultima causa* проклињање стрпљења. Ђаво је одувијек знао шта ради: нестрпљиви

232 Преплитањем *velocitas* и *Lucifer* Гете гради термин *велоциферски* који означава само срце модерности. „Фауст је *avant la lettre* – жели више него што зна. Он наступа као заточеник жеља једног друштва које само поставља захтеве и жели њихово испуњење и то одмах, сместа... Фауст појмовима *брже* и *више* антиципира међузависност брзине и квантитативног повећања, а што ће Маркс описати као систем капиталистичког привређивања” (М. Остен; *Све је велоциферски или Гетеово откриће усјореносији*, Нови Сад, 2005, стр. 35).

233 Видјети: R. Koselleck; *Der Traum der Vernunft*, Darmstadt, 1985, стр. 78.

прво ударе на Бога,²³⁴ јер нико као Он не вријеђа њихова царства.

На пламенику разума најприје испари оно трајно и постојеће. Фауст то осјећа и зато мора, баш као и ми, све више и брже да дјела... зацртава, да нешто стиже, испуњава... А то значи, ђаво мора исто тако за њега да дјела. Да би му задовољио прохтијеве, утажио нестрпљење, на располагање му ставља све инструменте велоциферског као таквог.²³⁵ „Њихове појавне форме на почетку 21.

234 Као Јевреји некад на Христа. Сваки пут удара се из истог разлога: Христ није као ми, није саприпадан. Не тражи ништа за себе. Није саможив. Наравно да су сви, било моћни било незнатни, било некад било сад, огорчени на њега. На мукама мора умријети, јер је неподношљив, јер је Љубав. Не може такав међу нас, јер није у складу са разумом. У сваком времену и за сва времена, Христ жели само једно: бити оно што јесте – Истина. Моћници га мрзе, каже Кјеркегор, „јер је народ желио учинити царем, а народи ће га мрзити, јер није хтио да постане њихов цар”. Јевреји у њему виде „оног који ће доћи”. Он и долази. Али хоће Га за „сад”. Уображен народ жели га за своје самољубље. Заборављају да „онај који ће доћи” јесте и „онај који долази”. Тренутак је и вјечност. Народ хоће тренутак затворен у себе, ограничен. Жели тренутак који ће у тој ограничености ударити на вјечност. Јеврејима Христ мора бити „онај који ће доћи” скројен за тренутак. Пошто вјечност никако није за такав тренутак, Христа ће убити. Касније ће га и други стално убијати „зарад тренутка”. Историја је постала перманентно убијање вјечности за „овај трен”, „за себе” (видјети: С. Кјеркегор; Две расправе, Београд, 1990, стр. 15-16).

235 „Сви смо ми каткад свесни да су и најсложенији механизми створени само да бисмо побегли од свог најважнијег задатка. Јасно нам је да и главу забијамо у песак, наивно верујући да ћемо тако утећи од сопствене савести са стотину очију. Знамо да своје срце поклањамо држави, стицању новца, друштвеним везама, па и науци, само да би га се некако решили... Људи журе на све стране, јер беже од себе самих, и при том се претварају да су задовољни, да би од оштрог ока прикрили своју беду. Из истог разлога, смишљају се нове, помпезне речи које одзвањају као прапорци, па се њима кити суморни живот и, уз пуно буке, праве светковине... Сви ми без изузетка страхујемо од присећања и урањања у поноре сопствене

стољећа имају додуше друга имена, али се заправо односе на исте ствари. То су инструменти за повећање динамике, брзине и раста модерне: брзи мач, брза љубав, брзи капут, брзи новац, и на крају брзо уморство Филемона и Баукиде. И Фаустово глобално село, по милости Мефиста, већ савршено располаже и управља дигитално убрзаним и виртуелним свјетовима видео-клипова. Његов виртуелни арсенал сеже од Валпургиних ноћи до дозвољене лепе Хелене, од архаичних дубина Мајки до буке већ одавно извојеваних битака. То су секвенце слика једне убрзане културе, које се све брже смењују са Луцифером као omnipotentним артефактом једног (царског) забавног и шаљивог друштва, а ово се, у знаку грандиозне површности и перфектног управљања временом, разоноди до смрти.²³⁶

За старе вриједности мјеста више нема. Мртве су. Но, нека нико не мисли, увјеравају нас, да су вриједности мртве јер их је неко убио, не..., мртве су јер више нема никакве потребе за њима. Онако како су се до сада јављале – у одређеном облику и на одређеном мјесту, наиме, у натприродном, у оном изнад, издвојене, дигнуте на виши степен – више не могу да стоје. Треба им ново мјесто, ново тло, напосто, треба поставити нови принцип вредновања. И док теорија блебеће о новом осмишљавању вриједности, пракса их бјесомучно производи искључиво по моделу економије.²³⁷ Видио је то још Гете: моћи ће бити и опстати само оне вриједности које долазе

душе. Зашто нас тако често прогоне непријатне успомене? Какве нам то утваре не дају да спавамо? Око нас су духови који хоће да нам саопште нешто важно, а ми не желимо да их слушамо..." (Ф. Ниче; *Шојенхауер као васийијач*, Београд, 2020, стр. 86-87).

236 М. Остен; *Све је велоциферски или Гејсерово откриће усјорености*, Нови Сад, 2005, стр. 38

237 Стога Шмитт говори о тиранији вриједности (С. Schmitt; *Säkularisation und Utopie*, Mainz, 1967, стр. 62).

са обиљежјем напретка. Доспијеваће разним средствима у најудаљеније ћошкове свијета... „и на крају успоставити сатански, изокренути, амерички свијет – свијет мравва” (Гете).

Или, наш свијет. У њему све што опстаје и хоће да устраје сигурно је у криву, а оно што иде према напријед, и бубња у име права и слобода, на својој страни има сво право. С пуним правом даје себи *йраво*. Тим *йравом* на *йраво* и само право се угасило. Као и све друго, окренуто и прибодено на колац моћи, још је само храна за разне стрвинаре. Ништа више није у свом појму, идеји, већ растављено од тога лебди у празном простору. Не само да је окренуто наглавачке, већ му се заповиједа да тако окренуто и стоји. И онда стална увјеравања да другачијег стајања и нема, да уопште није могуће. Накриво стајање нема алтернативу!

Окренути наглавачке, преокренути, изметнути – Грци за све то имају један израз: *katastrófa*. Наивно је онда мислити да се нама катастрофе спорадично дешавају, не, катастрофа је нешто што се непрекидно збива. Катастрофа је стална, јер извртање је стално. Није више ствар догађаја, већ плана и програма. Пројект дешавања. Песница воље. Без *каџастџрофе*, без окретања наглавце, обртања *оној шџџо јесџџе*, не би могла себе да диктира (наређује). Нема диктата без подешавања, а отуд ни модерности без самостилизација.

Све су наше невоље од модерне катастрофе, а сва наша изметања од тог су темељног изметнућа. Изметнућа темеља. Онда је и лудило стално. И темељно. Данас отворено јуриша. Хоће постати принципом. Кажеш ли му да је лудо, оде ти у лудницу!

Критиковати ово наше стање, мисаоно га образлагати и аргументовати, такође је својеврсно лудило. Јер ријечи одавно не помажу. Оно што од њих кола у јавном простору полудјело је, јер лудилу и служи. Кроз ријечи

и мисли још само лудило зијева. Језик је пребачен у простор чистог верглања и ту остављен да полуди до краја. Шта онда преостаје, а да је при том уистину људски?

Изгледа једино урлање. Заиста, кад видимо ко управља животима, ко снабдијева у мишљењу, ко издаје препоруке – урлик је једино примјерена реакција. И једино часна. Што каже Сиоран: „Требало би се оспособити за свакодневно урлање барем четврт сата, у ту сврху ваљало би отворити урлаонице.”²³⁸ Једино то, било би друштвено корисно.

3. Успон чудовишта

Иако изгледа као наше чедо, воља је Голем, чудовиште које превазилази. Додуше, човјека избацује у средиште, али само као мјерну јединицу (којом се мјери и премјерава бивствујуће у цјелини). У том својству добија штап и скиптар: постаје *subjectum*. Човјек је напоскон загосподарио свијетом, тј. његовом продукцијом. Али не значи то да свијетом владају (конкретни) људи, већ свијетом влада воља помоћу „суштине човјек” – апстрактног и анонимног начела ума, ума као таквог (или умности).

Као сасвим људска ствар, умност је творевина воље, а људски ум постигнуће (производ) модерности. Грци знају да постоји „ум у човјеку”, али он није нешто људско, већ божанско. Божанско је присутно у човјеку као онај најбољи дио душе – управо ум.²³⁹ Кад користе синтагму *људски ум* филозофи њоме означавају „не-прави” или „тако-

238 Е. Сиоран; *Паг у време*, Нови Сад, 2008, стр. 119.

239 Имајући ум у себи, човјек и сâм јест божански. Човјек који може рађати оно божанско у себи је демонски човјек, као Сократ што је био.

звани ум” – *ὁ καλούμενος νοῦς* (Аристотел; *О души*, 432б). Није човјек измислио ум, већ је ум њега измислио. Човјек мисли само зато што је био мишљен. Људско мишљење учествује у снази божанског која му допушта да мисли.

Наравно, могућност да људски ум потпуно замијени и истисне божански постоји, али је као могућност грчким филозофима потпуно бесловесна.²⁴⁰ Платон је јасан: ко људском разуму (попут софисте) даје неограничено повјерење показује неумјешност у опхођењу са логосом, невичан је уму, не умије у њему стајати, једном ријечју, и то оном грчком: он је *to idiotikos*.²⁴¹ Умом се служи, а не зна истину ума (нити позна истину о људској умјешности).²⁴² Човјек је, а промиче му истина о људскоме. Забо-

240 Видјети: К. Елер; *Субјективност и самосвјест у антици*, Београд, 2002, стр. 9.

241 Грци говоре о провали људског разума. И добро говоре, јер не познаје се нешто као *ϊρροδνι ρασίι ραζυμα* – постоји само провала, навала. Људски разум је незасит када треба запосјести подручје које настаје повлачењем истине. Његово својатање тог терена грчки дух одмах означава као нешто опасно и за човјека погубно. Сјетимо се Демокритових ријечи: „Убоги разуме, од нас узимаш своје аргументе и с њима хоћеш да нас срушиш. Твоја побједа биће твој пораз” (Б 125, Д/К). Нешто слично, више у виду императива, наћи ћемо и код Хераклита: *Υβριν χρή σβεννύναι μάλλον ἢ πυρκαϊήν* – „Безмјерну дрскост разума треба гасити прије него пожар”. И Парменид поучава да остајање код разума није у стању поштовати унутрашњу консеквенцу логичкога мишљења, које увијек стоји придржано уз божанску димензију.

242 Платон прича једну стару причу, причу опомену, причу о људској умјешности. А она каже: свака људска умјешност, па и умијеће мишљења, потиче из раздобља након одласка богова (раздобља преврата – *μεταβολή*) које је истовремено стање велике људске невоље (*ἐν μεγάλας ἀπορίας*, *Државник*, 274ц). Кад богови оду, остаје упражњен простор по којем ће се распростирати људска умјешност. Међутим, умјешност никако није проналазак људи. Људи бијаху сасвим беспомоћни све док нису добили дарове (*δώρα*) од богова – а највећи дар, поред прометејске ватре, јесте онај од Атине и Хефеста – дар умијећа, *τέχνη*. Пошто су богови опремили

равља да припада неизмјерној ширини Логоса, која му, кружећи око свега, дарује свјетло разума и језика.

Слично ствар стоји и код хришћана. Бити хришћанин (између осталог) значи бити прожет дубоким осјећањем да се на Божијој љубави темељи све. Онако како је она *ex nihilo* створила свијет, тако нам и омогућава искуство да смо вољени и потврђени спрам Ништа. Човјек у својој слабости није биће којем је у првом реду потребна спознаја, него биће којем је потребна љубав! Повјерење у мишљење је секундарно, изведено. Што каже Зафрански: „Само ослањајући се на вјеру, ум може вјежбати схваћање.”²⁴³ Под капом небеском ништа није, и не може бити, самостално, аутономно, јер Богом је дано и њиме управљано. Битак не може да носи сам себе: створен *creatio ex nihilo* он увијек овиси о *creatio continua*, од сталног дотока Божије милости.²⁴⁴

На овај начин и Грци и хришћани (свако на свој начин) упућују на нешто лако уочљиво, једноставно, али и ултимативно, фундаментално: у својим дубинама људски разум није алатка мјерења, него понајприје способност за заједништво и хвалу. У дубинама није рат него мир. Ум је евхаристијски прије него постане логички, а онда и логистички. Неће човјек „разбијати главу” нечим чему се претходно није дивео. Филозофија почиње чуђењем, задивљењем, говори Платон, за њим и Аристотел, а Св. Јован свједочи да је Логос име Сина, а све то значи да ум

и свијет и човјека за њихов самостални опстанак, њихови дарови не могу сами по себи бити разлогом кварења и пропадања. *Τέχνηαι* су израз божје бриге о човјеку и у свом исконском облику теже ка божанском. Али кад се свијет „напуни смртним и тјелесним, а људска ћуд превлада”, све се то прекрива забором. Одједном су *τέχνηαι* сасвим људска ствар којима се служи по властитом нахођењу.

243 Р. Зафрански; *Колико истине човјеку ѿреба*, Загреб, 2010, стр. 111.

244 Ибид., стр. 110.

у својој суштини није рачуналачки него синовски.²⁴⁵

Ако је тако, човјек се ум може остваривати само на један начин: окретањем ономе што га твори, Творцу, а онда и у комуникацији са браћом и у стваралаштву у складу са створењем.²⁴⁶

Тако окренут ум је пасивност, а нама треба акција. Сљубљен са фундаментом ум се Другом повинује, слуша, попут *Epimetus* гледа уназад, а нама треба *Prometeus* – ослобођеник, онај који види унапријед, видилац. Ко се другом повинује зависан је, а нама треба независност. У то име, ваља ум окренути од изворних окретања, развезати од свих веза. Изузети од *legein* – опште свезаности, од логосности. Ако треба и фундамент разлијети. Ум се мора одлучити за себе! Одлученост је знак пунољетства. Само пунољетан ум модеран је ум. Једино мјесто за мисли и осјећаје полета. Другог ума, сем људског, у космосу и нема. Као некоћ божански, он у себе прима све мисли и сва осјећања. Његова је свјетлост сунце што након епоха дугога мрака напокон излази.

Али да би био *ново сунце* (и да би могао да блиста), ум се мора одрећи дара. Одувијек је то било искушење и човјека и анђела. Сатана је више волио блистати, него пустити да га прожме виша свјетлост. То хоће и људски ум. Хоће да блиста, не да свијетли. Онај који блиста бљеска одбијањем свјетлосних зрака, почев од своје површине која у ствари и не прихвата свјетлост. Онај који свијетли обасјава прозирношћу, почев од темељне расположивости. У њему (и кроз њега) Друго дјела, нешто чини.

245 „Ништа, ништа своје нећу! Нећу ни разум. Ти једини. Ти само! *Dis animae meae: salus tua Ego sum*” (Ј. Поповић; *Философија и религија Ф. М. Достојевској*, Бања Лука, 2021, стр. 115).

246 Видјети: Ф. Хађаћ; *Благодан је бици рођен у ово вријеме*, Сплит, 2021, стр. 44.

Наравно, доћи ће дан када ће се морати питати да ли је за овакву одлуку било разумних разлога? Да ли је човјеков ум, заиста, битак који носи себе самог? Може ли то уопште бити, јер ко би онда човјек био – смртник или Бог? Најзад, није ли нас управо ова и оваква одлученост сасвим разлучила од истине? Што се ум више за себе усавршавао није ли се тиме јаче од истине одучавао? Да би коначно са њом завршио у једном грдном неспоразуму. А тај неспоразум, у најкраћем, јесте модерност.

Истина се схвата као производња субјекта: човјек ствара истину, а људски ум њен је зачетник. Тако се развијало просветитељство, али се истовремено блокирао, затворио (онда и забранио) онај други смјер „наука о истини” са којим је мишљење и почело: стварање истине није човјеков чин, јер она егзистира као самоприказ и догађај цјелине који човјека увлачи у своју игру. Не ствара човјек истину, већ она ствара и обликује њега (онда и његов ум).

О тој *неусловљеној условној* модерност не брине, прије да се од ње брижљиво чува. Услове умности упорно премјешта на страну самог знања и техничке дјелатности која одатле проистиче. Само на том путу могло се доћи до неосцијентизма и неопозитивизма, који већ дуже вријеме владају западним мишљењем. Свјedoци смо, да су, без било каква отпора, провалили и у она знања која за предмет имају човјека, чак и у саме идеологије, чији се механизми демонтирају и чије се структуре слободно излажу. Математичко формализовање, којег практикују, сачињава објективизам нове методе (у савремености она се развија до крајњих консеквенци). У новој науци о човјеку вриједност не служи као начело разумљивости, већ постаје мјесто у којем уточиште налази *једна велика Лаж*: „Нагон или инстинкт, механички феномен који се објективно може установити, даје својом спонтаношћу илузију субјекта и кроз свој циљ даје привид сврхе; сврха себе проглашава за вриједност, а тада се нагон, окићен

практичним умом, уздиже на ранг вриједности и универзалног начела...” Овдје се треба сјетити Спинозе: „Оно што је вриједно жељења важи као вриједност, а вриједност није оно што подстиче жеље”²⁴⁷

Левинас је, онда, у праву: нови појам ума, људски ум, у ствари је окупација умности, насиље над њом. Насиље је исконско, јер је насиље над исконом (својеврсно преграђивање искона и производња извора, окупација смислености ригидним појмом смисла, љубави законима, правде праведношћу, значајности значењима). Као такво, праформа је сваког другог насиља... Не-историјско је, али тим насиљем почиње историја. Без њега историјско би насиље било несхватљиво, просто не би имало *онџолошки ѿемељ*. До даљњег онемогућава да се универзум бивствујућих ствари приведе под захтјеве правде (*Gerechtigkeit*), јер инсталира закон да све што *може* да се мисли мора да прође кроз *руке свијести*. Обесмишљава збиљу, повлачи је у свој круг, како би јој могло изнова приписати (давати) смисао. И онда рећи – другог смисла и нема!²⁴⁸ Све што *јестје* чини замисливим и сазнатљивим, пребацује у други род, како би га имало и њиме овладао (располагало). Неће човјек да се повинује ономе што јесте, већ *јестје* сили да се покорави и повинује њему. Свијет је само слика и прилика људског ума.

Насилничка умност сасвим га је прогутала. Отчарала. „Тајна” рашчарења лежи у изванредној „моћи свођења” (редукције) свега живог на нешто што не може да се догађа. А кад престане да се догађа, то „нешто” прецицом јури у „ништа” – у бескрвни објект. Злочин савршен. Свијет без чари *није*, неће никад ни бити, али так-

247 Е. Левинас; *Кад Бој ујада у мишљење*, Требиње, 2008, стр. 22.

248 Постоји само смисао у форми давања смисла, али шта је са смислом који се нуди прије сваког давања? Зар он није изворнији? (видјети: Е. Левинас; *Забљешке о смислу*, у: *Кад Бој ујада у мишљење*, Требиње, 2008, стр. 185-200).

вим се производи. Метода му је централна тачка. Она подешава, усаглашава и контролише како природу тако и хтијење. Није пуки поступак, већ општа стратегија формирања свијета и живота. Методски дух као некад Дух свети – шета гдје хоће. И ништа не може обуздати његов захтијев: „Теоријску владавину над природом учинити условом историјског *marcher avec assurance dans cette vie* – сигурног кретања у овом животу.”²⁴⁹ Не само да жели планирати, рационално преобразити Божији наум спасења, већ на себе настоји преузети и божје функције – бити креатор стварности.

Невидљива рука улази у свијет да га обликује. Избија као *décor* новoga. Модерна мисао и модерна култура израживе су у *палоји руке*.²⁵⁰ Све што данас *јестје* у *шаци* је. И мора да прати контракције руке. Ако се појмовно тачно мисли, то значи само једно: свако је дејствовање у ствари могућност дејствовања воље. Најприје се воља и природа вјенчавају, сљубљују, природа поприма облик хтјења, а хтјење облик природног дејства. Овај савез подиже их на један ниво дејствености за коју ниједна од њих, одвојена за себе, не би била способна.²⁵¹ Преко природе вјенчава

249 Х. Блуменберг; *Лејимности новој века*, Нови Сад, 2004, стр. 31.

250 „Бивство свијета у својој изложености знању и искрености присуства јесте *ipse facto* једно *дајти се* и једно *дајти се узети* које најприје одговара схватању истине. Али у пуноћи конкретног то *дајти се* присуства у знању јесте понудити се *руци која узима*, и следствено томе, у самом знању мишићна контракција руке која дохвата и захвата већ располаже материјом коју обухвата или показује прстом” (Е. Левинас; *Филозофско одређење њојма културе*, у: *Међу нама*, Нови Сад, 1998, стр. 232-233). Присуство свих ствари је о-државање, то јесте руко-држање. Све се окреће пракси. Модерна култура је отјеловљена пракса, а та пракса јесте заплијена и присвајање – свођења свега у контекст значења, у поредак воље.

251 Видјети: К-Х. Фолкман-Шлук; *Увод у филозофско мишљење*, Београд, 2001, стр. 85.

се воља и са повијешћу, са нама у повијести, те постаје *fatum*. Устаје једна констелација човјека и свијета која никад раније није постајала. Разодијева се чудовиште модерности. Почиње да блиста Звијер наших дана.

Нема више Бога, нема владара, постоји само владавина, *Herrschaft* је *Herlichkeit*... Владавина је велелепност, јер је једина... „Моћнија од моћи” засјешће на кров свијета. Цијели космос сањаће да сретне њен поглед. У њу све ће улазити да прими љепоту и смисао. И снове ће нам материјализовати. Зајахаћемо судбину..., природу и повијест држати на узди... Напокон, све ће нам се рећи... Да..., али никад до краја...

Тачно је, овладали смо природом, њено непосредно дјеловање увелико држимо у шаци. Али не и оно посредно: *држање у шаци сâмо*. Човјек има моћ над стварима, али не и *моћ над моћи*, па ни оном властитом. Тачно је: природа је у првобитном облику дивљине савладана, постала је послушна, али у изворном облику дивљина пробија унутар повијести и културе, а њезин је елемент управо онај који је подредио првотну дивљину: моћ *сâма*.²⁵² У овој новој, модерној, дивљини отварају се сви понори прадавнине, избија бујан, застрашујући, *расѿи шума*... Шума мрежа, организација, шума тржишта, прописа, дискурса...

Као у старим бајкама: ко у шуму уђе, из ње се исти не враћа. Питање је да ли је повратак данас уопште опција, јер нема више могућности да, попут Ивице и Марице, за собом остављамо трагове који би били читљиви. Једном у шуми, заувјек у шуми. А она увлачи, гута, преобликује. Собом пресвлачи. Што није шумско елиминише. Увијек у тајности, да тако не изгледа, да се не види. Уистину, је ли неко примјетио како је у хаосу Другог свјетског рата, док су све очи биле упрте на ратишта, Америка киднапована? Како се изгубила

252 Видјети: Р. Гвардини; *Конац новој вијека*, Сплит, 2002, стр. 87.

у шуми комплекса, највећег војноиндустријског комплекса у повијести.²⁵³ Отело ју је Чудовиште... Исто оно које ће прогутати и Европу, расути сва њена друштва и државе, и које сад цијели свијет хоће да позоба. Мален је свијет за адова жвала! Ову демонску глад ништа неће нахранити... Проваљује и у снове са разјапљеним чељустима немани... Све ће нас побити ... За своју вољу.

Самодопадљиво је... Ношено својим *ingeniumom*, вођено *fortunom*, тражи да буде увијек награђивано *fatom* и *gloriom*... Чудовишту служити, на његов мач се заклети... само то је модерно..., и једино људски...

Оно што је повело рат против непослушних дивљака, а за просвећеност, на наше очи показује се као дивљак *par excellence*. Производи стварност из које би све да побјегне. Што у њој заноћи, једва дише... и по правилу умире од самоће и страха. На празним површима новог свијета ништа се више не задржава. Само *nihil* остаје. Или, нова стварност.

Као и свака, и она тражи човјека. Куца на његова чула као на врата. Куца, али овај пут, нико не отвара. Чула су одавно расклимана, обамрла. Да би могао живјети у овој стварности човјек их је морао успавати. А кад чула успава, дивљак са њим може чинити шта му је воља. И заиста успијева. Не само да је оставио печат на свакој тачки земље, него је мајсторски забравио и нашу унутрашњост, ућуткао свако срце и сваку душу. Изгледа, то му је ипак најважније. За душу и срце бори се као да од тога све зависи, цијела свјетска машинерија. Ништа није учињено ако се њих не докопа. А кад их узме, убијаће полако, на цјевчицу..., нико ништа да не примијети.

Људски је живот још само зајседа из које вреба он, тај дивљак, жедан живота, додуше, увијек углађен и љу-

253 Видјети: С. Церовић; *Вријеме је крв. Умјетник у цивилизацији смрти*, Београд, 2012, стр. 69.

базан, али програмиран да пије крв док не издахнемо у тишини или равнодушности. Пuteви крви овоме су свијету много битнији и тајанственији него путевии злата или свиле. Самозаљубљеност и бруталност више говоре о времену него сва његова достигнућа. У трговини органима, у језивој охолости Запада и бјесумучној мржњи на све друго и другачије..., у грандиозној похлепи..., ето ту је историја реална, једино ту..., све друго је фантазија. Није да се о томе не зна, глас лута свијетом, некад и допре до нас, некако..., и ми га чујемо... али баш „као они морнари што чују глас духова па бјеже са палубе”. Говори се, али те ријечи, ти звуци, одбијају се, напросто не стижу до мозга. И не могу... Дивљак је дерегулисао чула. Нико ништа не види и не чује док говоре стручњаци, раде стројеви и функционишу службе. „Неће мозак никад знати шта се десило са свијетом и човјеком. Иако му тајна куца у сљепоочницама.”²⁵⁴ Истину радије оставља кукцима.

Све немани пустиња и све авети таме сад прилазе на збор. Враг ђаволу дође у сватове!

Не без разлога, модерност се означава као доба „слободног успона чудовишта”, њихове инвазије. *Monstrum prodigium* – та чудесна чудовишта..., искрсавају сваки пут када мјерила више не вриједе, тј. када се стара друштвена тијела распадне и њихови остаци створе плодно тле за нову производњу друштвеног ткива. Смрт Бога и експлозија темеља старог свијета поклапа се са инвазијом (и експлозијом) чудовишта, а њихов успон са кризом старих вјеровања и телеолошких претпоставки, које су се снажно објединиле кроз повијест творећи систем у којем задани постанци и сврхе одржавају поредак свијета. Не..., чудовишта нису случајност, већ „увијек присутна могућност која може уништити природни поредак ауто-

254 С. Церовић; *Вријеме је крв. Умјейник у цивилизацији смрти*, Београд, 2012, стр. 23.

ритета у свим доменима, од породице до краљевства”²⁵⁵.

Бити модеран значи *бити сиреман* за чудовишта, јер она ће се појављивати сваки час. Није више ствар у томе хоћемо ли их прихватити или не, већ хоћемо ли чудовишта умјети завољети. Свијет чудовишта постаје мјесто гдје човјечанство мора уграбити своју будућност. Другог мјеста ионако нема.

Чудовишта је много – читави легиони, но погледа ли се боље, то су само разна обличја оне воље која цјелокупно биће хоће претворити у пуку залиху за свеобухватно прорачунавање и искориштавање.

Кад се Бог склони, чудовишта напредују. Њихов напредак освета је том Богу и, за њега везаном, појму човјека. Ко би ово да прескочи, заобићи ће најбитније. Које треба повијест само да би разбио химеру поријекла, увијек лаже и кривотвори. Ко у вези са чудовиштима

255 Просвећене личности модерног доба (од грофа Буфона и барона Холбаха до Дидроа) почињу да испитују могућност „нових нормативних фигура у природи, тачније, испитују однос између узроковања и грешке, те неодређености поретка и моћи”. Чудовишта су заразила и оне најпросвјетљеније. Понајприје њих. Заразом, у ствари, почиње повијест модерне научне методе. Од тада ефекат чудовишта не јењава, напротив, само се појачава и умногостручава. Научна метода данас је све више дефинисана у домену неодређености, тако да сваки стварни ентитет настаје на *алеаџиоран* (зависан од случаја) и *синиуларан* начин, изненадним искрсавањем новог. Чудовишта се множе. Франкенштајн постаје члан обитељи. А вампири, некад омражени друштвени отпадници (са ексцесивном сексуалношћу), данас нам помажу да напоскон схватимо да смо сви одреда у ствари чудовишта – средњошколски отпадници, сексуални настранци, потенцијални хомосексуалци, убице, наказе, преживјели из патолошких породица. Шта тек рећи о трансформерсима, киборзима, који опсједају машту наше дјеце, али не као плодови те маште, већ као импланти савременог система који машту окупирају стварајући од наших најмлађих хорде залуђеника супермоћима (видјети: М. Харт/А. Негри; *Мноштво. Рај у доба Имјерија*, Загреб, 2009, стр. 189).

говори о неким контингентним констелацијама, брбља искључиво њима у част. Развезује догађаје, раставља смисао, те дезинтегрише пажњу на знакове времена. У ствари, увијек Бога заклања. Оквир Његов растаче. А Он, једини је господар повијести. Говори нам и по Светом писму и по догађајима, додуше, никад на исти начин. Догађаји су ријечи које треба дешифровати, Свето писмо и традиција то нису, наиме, нису ријечи које треба одгонетати, већ ријечи које одгонетају нас. Не нуде толико штиво колико интерпретативни оквир.

Ко тај оквир разбије, себе ће разлијети. И на весеље срца све окренуто љубити. Чудовишта славити... у њих се упирати... И чудовишну вољу слиједити: Христу бри-сати маску анђела како би се појавила нова истина кадра да напoкoн затвори све илузије и снове – ужасна и неу-мољива. При том, обавезно побити свједоке и унаказити сва свједочанства.

Чудовишта одрађују посао. Грешке нема. Припре-мају долазак новог господара. Она су *apparatus*. А модер-ност *года айарайи*. Сваки сектор живота неки је апарат, а сваки апарат неко чудовиште (*apparatus* као *иприпрема* за коначно устоличење воље, *чудовиштя над чудовишћима*) које одређује свој посао. Беспрекорно. Посао цвјета. На све стране кидају се везе душе и свијета. Дух никад више неће имати снагу да продре у свијет. Негдје нестаје енергија... Чу-довишта је краду, скрећу у погрешном правцу... Говорећи увијек како раде *божији йосао*... Кад одраде... ни траг живо-та неће остати, небо ће заличити на свод гробнице.

А да ће нешто провалити од почетка осјећају станов-ници доба. Слуते, удариће неко црнило да земљу помра-чи (увијек њој у част)... Нека чељуст јурнуће са апетитом већим од свијета и све раскопати. А људи ће томе кли-цати, у звијезде га ковати... Мораће... У колу његовом заиграти. Од тада свашта у њих ће улазити, ништа неће остајати. Сем ужаса и грозоте. Сад они потражују сли-

ковитост. Цртају нову стварност, из које шансе нема да се вратиш у реалност. Ништа није рођено тако брзо и освојило свијет тако лако као чудовишта. У трену земљу је преплавио и обузео њихов шуштећи глас. Хтио – нехтио, човјек га је морао послушквати. Што је у мишљењу вриједило само је тако и стасавало.

А који су глас слушали увијек исто су осјећали... Који су чудовиште уснули, исти кошмар су доживјели. Свакоме ко је талента имао, вријеме је диктирало једну поруку – погледаћеш звијер у висини очију! И тај поглед ће те скаменити, заледити... као онај поглед Горгоне, кћери Форка и Кето: поглед што расипа и задаје смрт. Звијер ко погледа не може је видјети, јер она, као и Горгона, лица нема, то је не-лице, *anti-prosopon*... Али то што је немогуће видјети посве је неизбјежно. Немогућност виђења јесте оно што је *немоуће не видјети*...²⁵⁶

У каквим се то понорима, на каквим далеким небесима, запалила ватра тих очију! В. Блејк у једној пјесми ово пита гледајући тигра. Што њега инпресионира код тигра, импресионира и у погледу на чудовишта: окрутни притисак, до граница могућег, моћ силине потрошње живота. У модерној узаврелости *шилар-чудовиштие* крајња је тачка усијања. А оно, зажарило се негдје у далеким дубинама неба или понора, у потрошњи живота, у трошењу земље, хабању сунца...²⁵⁷

Модернима је талент као казна. Неко заниједи, неко полуди, неко нестане, себе убије. Готово нико не издржи..., сем неколицине, оних стражи сличних, *са Бојом за леђима*.

Који гледају исто виде – Звијер устаје. И свима је јасно – од такве Звијери спаса нема! Умријеће и могућност спасења. Звијер ће под своје узети. На крају ћемо је на

256 Видјети: Ђ. Агамбен; *Оно што осјећа од Аушвица*, Загреб, 2008, стр. 37.

257 Ж. Батај; *Проклећи гео. Оглед из оштрије економије*, Нови сад, 1995, стр. 32.

властитој кожи имати. Као нешто своје носити. Бићемо обиљежени. Који имају биљег, *harigma* – жиг, њима ће се и блага дијелити. А такви, с неба ће се видјети: лица немају, израз им се црта; става немају, држање им се уписује; не говоре ништа сем оног што им се каже. Проклети! Неће моћи ни умријети, јер већ су мртви, али одвећ охоли и обманути да би то признали. „Умирање бијаше свеприсутно... али смрти ниоткуда!”²⁵⁸ Баш као у логору...

Велики инквизитор говори Христу: у свијету више нема мјеста за тебе! Христ ништа не говори. Касније, кад се појави у лику Мишкина, смјестиће га у лудницу. Достојевски је уистину прозрео дијалектику модерности. Звијер је њено право име.

Од почетка витла свијетом и човјеком, производећи сулуда убрзања. Са Француском револуцијом стара је Европа ушла у тај ковитлац, који ће се испоставити као гробница људског (хуманог). Револуција, примјећује Токвил, ослобађа чудовиште које је готово невидљиво, наизглед поспано, чекало свој час унутар старог поретка ствари. И одједном, диже се до застрашујуће величине и креће у прогон чуvara постојећег.²⁵⁹ Прогон неће стати,

258 Ж. Амери; *С ону стирану кривње и задовољшићине*, Загреб, 2009, стр. 42.

259 „Када се види како се појављује глава немани и открива се њена чудна и страшна физиономија; када она након разарања политичких институција укида и грађанске, након закона мијења и морал, обичаје, чак и језик; када, након што смрска државну машинерију, потреса и темеље друштва те се на крају чини да жели напасти Бога; када се та иста револуција убрзо потом на дотада непознат начин окреће и према иностранству, с новом тактиком, са максимама које позивају на убијања, са оружаним намјерама, са нечувеном силом која пробија врата краљевстава, разбија круне, потлачује народе, те их – више него чудно – уједно придобија за своју ствар; када се све то догађа, постепено се мијења и поглед на свијет” (А. de Tocqueville; *Der alte Staat und die Revolution*, München, 1978, стр. 21).

не може, све док је напретка, историјског процеса напретка, који се поставља на мјесто историје спасења...²⁶⁰ Док се у напредак кунемо, звијери се обећавамо. Са њом марширамо. На чело колоне стављамо знање и његову универзалну љековиту моћ... Исправићемо искривљено, исцијелити разбољено, заштити све бездане... Створити овоземаљско сагласје – земаљску консонанцу. Рај на земљи!

Кроз ту претпоставку нововјековни напреди добиће силан замах, све док се стари метафизички бог напокон не окрене и не постане стварни бог свијета, овога свијета, онај бог из строја – *deus ex machina* – којем више, како каже Ниче, није потребна трагика, већ успјешно прелази на ствар и као „бог стројева и таљикâ обећава надасве практично кориговање свијета знањем“.²⁶¹

Од бескрајно стваралачке музике васионе успио је направити једино клопарање огромног млина или машине (Новалис).

Да је нови бог налик дробилици (која на своме рајском путу не само да меље све друго, него га стално и изнова производи како би увијек могла мљети) јасно виде романтичари. О томе нуде заиста упечатљиве слике. Нико тако дубоко није осјећао модерно кретање времена. Стога је њихово искуство умногоне и наше. Наравно, могло би се говорити и о неким битним ограничењима, јер од романтичара до нас скоро све се промијенило. Међутим, требало би се знати: *све* и *скоро све* јесу разлика. Ако се

260 „Врло је корисно у наше дане подсетити се на идеје Ж. де Местра о револуцији... Њему је првом успело да каже нешто битно о природи сваке револуције. Револуција је *сајшанична*. У њој не делују људи, већ више силе. Револуционари су тек привидно активни, а у ствари су пасивни, они су тек оруђе неке незане им силе...” (Н. Берђајев; *Ново средњовековље*, Београд, 1990, стр. 68).

261 Цитирано из: Р. Зафрански; *Ниче. Биографија његове мисли*, Загреб, 2021, стр. 125.

скоро све промијенило, много тога је остало исто. Колико год аналогije биле опасне, стиче се утисак да су романтичари подједнако далеко и близу. У сваком случају, у погледу на чудовишта, наше су „најближе иностранство”.²⁶²

Точак времена којег тако дубоко осјећају и увјерљиво сликају исти је онај који дроби и меље нас. принуђени смо, баш као и голи светац из Векенродерове приче, да изводимо жестоке покрете не бисмо ли га обрнули. Машина, дробилица, точак – још увијек су наша стварност, можда у неким напреднијим облицима и под другим именима (мрежа, војни и економски комплекси, ММФ), али са увијек истом суштином. И интенцијом: нису више важни резултати и производи, важно је кретање, обртање точка, та џиновска машинерија, сâм процес рада. Њему све служи – потрошња, улагање средстава, продуктивно разарање.

Точку ништа не измиче, све ставља под своје обртаје. И што је најважније: сад обртаји штимају, клопарање даје такт. Убудуће, то се има (мора) звати напретком! Романтичари му погађају нерв: напредак је само лијепо име за дробљење разноврсности. Свуд плаза једноличност.²⁶³ С ону страну добра и зла, модерни откривају досаду, дијете Звијери, омиљено ђавоље ловиште.²⁶⁴ Ко је могао слутити

262 То се говорило за сократску епоху која је нама подједнако далеко и близу (видјети: U. Hölscher; *Die Chance des Unbehagens*, Göttingen, 1965, стр. 81).

263 Шлегел у томе види епохално дејство Француске револуције, надолазак револуционарне једнакости. У све се она усијеца и производи једноличност. Једноличност није јединство, већ његово спрјечавање. Гдје су раније биле историјски израсле особености, сада доминира једнообразност.

264 Од давнина досада фигурира као коријен свих зала. Звала се тада *acedia* и сврставана је у тешке гријехе. Називали су је и мајком гријеха. *Acedia* се обично преводи као лијеност, но дословно значи: *одсућности бриге, небрига, немар*. Када се користи у значењу мајке гријеха, *acedia* се не дефинише као непокретност, лијеност,

да ћемо се до данас у њу радије склањати него прихвата-ти изазов једног беспримјереног позива – а сви позиви су такви. Боље бијели шушањ времена него неки изненадни прекид. Јер ко зна... шта би он од мене тражио?

Нека чочак само клопара. Никако питати *чему све ѿо*, него, попут голог свеца из бајке, гледати да се „бијесном обртању” притекне у помоћ „напрезањем читавог тијела”. Јер, ко покуша супротно, искусиће „луђаков свети гнијев”.²⁶⁵ Испашће из свијета и времена.

Управо то осјећање (опасности од пада, од испадања из свијета и времена) романтичаре чини нашим савре-

већ помањкање апетита за унутрашње и духовно добро. Зато не може, а да се охолост и *acedia* не сљубе, да не дијеле брачну ложу (Ф. Хађађ; *Рај на враишима*, Загреб, 2015, стр. 89). А кад је дијеле, по правилу, изроде сједилачко сопство, којег одликује „лијеност, невољност за промјену коју још зову *conseutudo* – успокојеност сопства привијеног уза се. Снага мировања, *lex enim peccati est violentia consuetudinis*, јер закон гријеха је сила навике, закон без закона” (Ж-Ф. Лиотар; *Ауѓустинова исјовијесћ*, Загреб, 2010, стр. 39). Такво сопство, за Паскала, затвореност је према Богу. Ко се спрам Бога затвори присиљен је искусити властиту празнину. Ако је Бог оно узвишено, доживљена празнина његова је сјенка: негативно узвишено, ништавило. Бог испуњава вријеме, а ако човјек не дозволи да га Бог испуни, преостаје му само празно вријеме. Или, вријеме досаде. А оно се не да издржати! Човјек је принуђен трчати у разоду, у забаву. У модерној филозофији, нарочито оној Кантовој, анализа досаде постепено се, и стратешки, удаљавала од тога да тражи негативну везу са Богом. *Нишћиа* досаде требало је изгубити своју депресивну узвишеност. Али то је било само за неко вријеме. Јер долазе романтичари. Досаду враћају у традицију *acedie*, и разумијевају као егзистенцијално стање недостатка смисла (патњу под влашћу времена) које се не доживљава као стваралачко, већ као испражњујуће, ништеће. Човјек примјећује како вријеме пролази, баш зато што оно неће да прође. Наметљиво је, не може да буде отјерано, убијено, јер не може да буде испуњено смислом. Кад човјек не зна шта ће са собом, то за посљедицу има да Ништа започиње нешто са њим (Р. Зафрански; *Време*, Београд, 2017, стр. 26).

265 Цитирано из: Р. Зафрански; *Романѿизам. Једна немачка афера*, Нови Сад, 2011, стр. 134.

меницима. Пријемодерна свијест није могла ни замислити нешто слично, јер нека је оностраност увијек ту. Тек модерност, без метафизичког ослонаца, себе види конфронтаном са коначношћу. Зна: више се не подразумева да је носи смислом засићен космос. Чудовишност простора у којима човјек губи себе као атом; шуштање времена; равнодушност материје наспрам свијести која тражи смисао; анонимни механизми друштвеног живота – све то даје мало ослонаца, а могло би и да паралише, или да суноврати у очајање. Слободни духови осјећају – нешто се мора подузети! Упорно трагају за оним што би их извело из тог биједног кружења. Очигледно, треба им Бог. И изградиће свога Бога, не да им пружи сигурност, већ да их чупа из досаде. Биће то естетски бог, не онај који помаже и штити, већ онај који ће по свијету просути чуда и све опет заодјенути велом тајне.²⁶⁶

Вакенродер ће то називати и „прождирућом чежњом за непознатим лијепим стварима”. У његовој бајци на крају музика космичких сфера избавља заузетог човјека. „Тада и све звијезде зазвучаше!”... Тако бијаше у бајци... али само у бајци... У стварности се одвијало нешто друго. Сасвим друго. Човјек је непрекидно тонуо, тамнио. Сад, све „црно је од људи” (Канети). Потпуно рашчарана и просвјећена земља „бљешти у знаку тријумфалног зла”.²⁶⁷

266 Није довољно нова божанства изградити и поставити, у њих се мора и вјеровати. А како да се вјерује у нешто што се не може доживјети као дочекано? „Пред оградом се дивимо великој игри, а истовремено стојимо као они који повлаче жице иза кулисе. Режи-сери који хоће сами себе да очарају. Покуша ли неко пребјег, макар и погледом, ван оквира игре, дочекује га тамна рупа нијемости која одбацује сваки смисао... Онима који су се дали у потрагу за чаробном ријечју која ће отворити пјесму свијета, овај се сад отворено руга” (Р. Зафрански; Романтизам. Једна немачка афера, Нови Сад, 2011, стр. 152).

267 М. Хоркхајмер/Т. Адорно; *Дијалектика просвјетљивљења*, Сарајево, 1989, стр. 9.

Прекривено слојевима пудера, у облаку мириса, са периком на глави, утегнуто у свилу, чудовиште испија крв невиних до посљедње капи...

О, невиности, како си слатка!

Од тренутка Француске револуције и њеног умиривања бонапартистичком политиком, европска је историја, вели Слотердијк, „једна развучена борба око накнадне, допунске, револуције, оне која би заиста окончала и дефинитивно заокружила започети посао”. Више од два вијека модерном сценом маршира „дугачки низ милитантно непомирених”: пролетаријат, анархисти, нацисти, слободни мислиоци, луђаци, жене, хомосексуалци, мањине, пријатељи животиња и зелене природе. „Чинило се да је суштина модерности у томе да се о датуму завршетка наших револуција мора преговарати до краја.” Јер томе заиста мора доћи крај. Крај је и *одећани рај*. Но, у позадини ове драматургије извршен је преокрет који је, а да се то није ни осјетило, потпуно уклонио „основе ове велике игре пресвлачења револуционарних субјеката...”²⁶⁸

Мобилизовано капиталистичко друштво надметања прешло је тачку послјеје које више нема критеријума за стварање и смиривање задовољне већине – „тачку након које су поништене све разумљиве станице у напредовању, тачку која је *point of no return, point of no revolution*, с оне стране мировања и кретања. Управо то – апсолутна мобилизација новца, информација и живота – јесте

268 Као да смо превидјели онај „најважнији од свих савремених феномена”, онај који је тек од прије тридесетак година, полако почео да привлачи пажњу критичке интелигенције и „који од тада под неспретном етикетом постмодерне походи филозофске семинаре и умјетничке галерије” (П. Слотердајк, У истом чамцу, Београд, 2001, стр. 70).

значајни критериј садашњеј доба; ко каже *постмодерна* тај мисли на динамизоване односе који су се ослободили свих критерија револуција које се могу завршити и прешли у хиперкинетички модус за који је типично постало да у принципу значи стално даље сурвавање у процесе који се не могу ни закључити ни укочити”²⁶⁹

Звијер славодобитно скида велове. И ћорав сад може да види: само у вољи крије се биће које за модерност није престајало да буде оно свјетло које обасјава свијет, па чак и ако је то, као данас, очигледно злослутна свјетлост. Сила је једина стварност, јер ослобађа свеколику дејственост коју ствари потенцијално садрже. Реално се састоји у акумулацији и ослобађању потенцијала, сва остала реалност се губи. Отуд тријумф тржишта. Путем њега воља мобилише цијелу стварност за ослобађање везаних сила – *legiona*, за своју владу, владу Силе, која се остварује на сукобима планетарног карактера.

У просторима којима се крећемо одавно не постоји нешто попут предметног, објективног смисла свијета и ствари. Дужност је Силе (воље) да такав смисао реализује у области која је човјеку доступна. А све друге и другачије силе присиљене су да јој дођу на поклоњење, позване да се жртвују у њено име. Заиста, све постаје онако како воља каже – јер она јесте *souverain*. Чудовиште које романтичари откривају обзнањује се као бог овог свијета.

„На мјесту најављеног краја историје, политике, филозофије, као да смо свједоци једино празног хода машине” – чудовишта, која је, у некој врсти „горостасне пародије теолошке *oikonomia*-е, на себе преузела наслеђе владавине провиђења за овај свијет и која га, умјесто спасењу, води у катастрофу”²⁷⁰

269 П. Слотердајк; *У истом чамцу*, Београд, 2001, стр. 71-72.

270 Ђ. Агамбен; *Диспозитив и други есеји*, Нови Сад, 2012, стр. 82.

У тријумфу смрти чудовиште довршава своју одисеју. Оно, које је ослобођено револуцијом, сад склапа очи свих револуција и запушава уста сваке побуне (преводећи их у нешто *љубичасто*, *даришунасто*, у нешто *меко*, *љиваво*, *измичуће*, нешто себи налик). Размотавајући их до краја може им напокон одати тајну: циљ револуција никад нису биле промјене, већ пријањање уз вољу. За човјека то је значило (и значи) само једно: увјежбавање за истрајавање у актуелној деструкцији! Увијек и изнова у сопственим очима губити на властитом достојанству! И ето га, вели Ниче, најуниверзалнији знак модерних времена!

А све наше истине (оличене у науци и техници) ту су да закрију „хладну истину најхладнијег од свих хладних монструма”, да „заклоне поглед на настанак монструма”, да одстране све традиционалне начине на које би он био ишчитан, протумачен, и да га представе као нужност – „све што је у свему, као господара космоса”.²⁷¹

Поставши судбинско, чудовиште изиграва милостивога Бога: обећава свијет, зацртава срећу у том свијету. Гради своју вјеру и заклету вјернике.²⁷² Човјеку даје све у

271 Ј. Паточка; *Рајнови XX века и XX век као рајн*, у: *Избор из филозофских сјиса*, Нови Сад, стр. 186.

272 Бењамин је у праву: капитализам није само секуларизација протестантске вјере, већ религијски феномен који се на хришћанству развија као паразит. Капитализам је религија култа (култ рада), можда најекстремнија и најапсолутистичкија која је икада постајала. „У њој све има значење само у односу на извршење култа. Култ нема неку посебну догму, посебну теологију, већ утилитаризму даје његову религиозну нијансу. Он је перманентан – капитализам је обожавање култа *reve et sans merci* без предаха, сна, без милости. Није могуће направити разлику између празничних и радних дана, нема дана који не би био његов празник, у најстрашнијем смислу, са извођењем цијеле свете помпе, уз крајњу напетост сваког обожаваоца. Култ није усмјерен на искупљење или на окајање кривице, већ на саму кривицу. Капитализам је први случај култа који почива на кривици, а не на искупљењу. Тако се тај религиозни систем, тај демон, баца у страховито кретање. Огромно

руке: што је било *јоре* сад је *голе*, што је било *онамо* сад је *овдје*. Само га треба зграбити. Ко се вољи преда, ништа му неће остати недодухатно. Она на себе преузима сву милост.

А та је милост попут милости надутих акционара, све спушта у руке, али само да би нас тим заузетим и грамзивим рукама давила. Не жели прихватити милосрђе *Оно-ја шиио јесиие*, па се задовољава милосрђем ништавила. Милост је то не из љубави, већ из бесплатности апсурда. Прибављање мира не путем бића, већ путем ништавила; не путем обиља, већ путем ускраћивања.

осјећање кривице, које не може наћи искупљење, окреће се култу, не зато да би се ослободило кривице, већ да би је учинило општом, да би је закуцало у свијест и на крају, и изнад свега, укључило и Бога у ту кривицу, да би га коначно заинтересовало за искупљење (В. Бењамин; *Кайиџализам као релиџија*, Логос 8/2021, Тузла, стр. 110). Да би се таква кривица уопште могла поднијети, претвара се у монетарне дугове. Без ове трансакције тешко је и замислити да би капитализам могао започети свој побједоносни поход. Док кривица депримира, дугови су стимулативни све док су везани уз предузетничку енергију (Ж. Батај; *Проклетии гео. Оилед из оииџиие економије*, Нови Сад, 1995, стр. 123). Као релиџија, капитализам не циља на прображење свијета, јер у његовом се коријену „до самог краја, до коначног инфиицирања бога осјећањем кривице, налази тежња за освајањем свијета обузетог очајем, који је заправо његова потајна нада. Историјска посебност капитализма јесте у томе што релиџија више није реформа бића, већ прије његово потпуно уништење. Од тог ширења очаја, чија би релиџија требало да обухвати цијели свијет, очекује се спасење. Трансцендентност Бога се урушила, али он није мртав. Повукао се у судбину људи” (В. Бењамин; *Кайиџализам као релиџија*, стр. 112). Капитализам је релиџија очајања, а сви пророци модерности с њом се солидаришу, њени су заклетии вјерници. „Пролазак људске планете кроз кућу очајања, у потпуној усамљености на свом путу, *ethos* је који дефинише Ниче. Овај човјек је Надчовјек, то јесте први човјек који свјесно почиње да остварује капиталистичку релиџију.” И Фројдова теорија припада свештеничком култу капитализма: „Потиснута грешна представа... је капитал на који пакао несвјесног плаћа камату”. Код Маркса „капитализам са једноставним и сложеним каматама које су у функцији кривице... трансформише се непосредно у социјализам” (ибид., стр. 113).

„Мучи те душа – ништа за то, негирај опстојност душе! Мучиш се са Богом – негирај мистериј Бога! Имаш проблем са злом – негирај да је ријеч о злу. Умјесто да разликујеш добро зрно од кукоља које чека до небеске жетве, почупај све без милости или се једноставно прави луд говорећи да постоји само жито.”²⁷³

Воља је наше велико прибежиште..., али и велика казна.

Кад човјек увиди сву испразност свјетске воље, као данас, кад осјети да су волунтаризам и нихилизам исто, почне се расипати, а његова се воља, а да то и не примјети, крене преметати у жеље. У мјери у којој расипа своје биће и жеље усмјерава преко својих могућности. Жели очајно, бијесно. Кад исцрпи привид стварности који има, жели још страсније, све до уништења или комичнога.

Није ли, онда, жеља моја воља сагледана у свјетлу разочарања? – „Испражњена изнутра, прожета неким смртоносним кваром или вирусом... услијед чега слободно одабране радње почињу губити брзину, враћати нам се попут бумеранга, промашивши мету”²⁷⁴

За старе Грке то је била нека врста усађеног кварења којем су дали име *hamartia* (*ἁμαρτία* од *ἁμαρταίνειν* – промашити, циљ, погријешити). Хришћани су за то имали други назив: *сѣрукѣура іријеха*. Израз се често понавља, али ријетко да се разумију његове импликације. Прва је у томе да нека таква структура није плод само једне једине одлуке, па било и заједничке. Није тек нека људска установа, јер надилази своје судионике. Надилажење се може приписати губитку видљивости и одговорности који са собом доноси бирократска подјела рада..., али овдје... иде то много даље.

273 Видјети: Ф. Хађаћ; *Вјера злих духова*, Загреб, 2013, стр. 226.

274 Т. Иглтон; *Свешти шерор*, Загреб, 2006, стр. 103.

Структура гријеха заснива се на низу супротстављених установа, апарата, комплекса, на међусобном уклапању супротних намјера, сукоба који се координишу и који нас врбују. Она је системска. И највећег противника намами на гријех, а сваког бунтовника већ урачуна. Стратешка је... Изопачен учинак који из тог проиђе надилази опакоост људи који у њему судјелују. Они се тад појављују као *ірешино невини* – никад посве невини, али ни посве грешни. У томе и јесте успјех једне такве структуре: потиче на масовни злочин, али као да то и није тако страшно, некако је без мржње, из хигијенских је и механичких разлога, тако да савјести и нису одвише узнемирене. Свако може дјеловати под дојмом да сузбија супротну заблуду, свако накнадно може заговарати свој случај осјећајући се кривим тек напола – *нисам крив, нисам знао, био сам заведен!* Као у оној причи о пчелама у којој се појединачни и дивергентни интереси могу полусвјесно усмјеравати не према производњи меда, већ производњи невјероватне горчине.

Ето сплетке, ето многоструке глупости, која смишља унапријед боље од најизврснијег стратега и која зна поставити замку генијалношћу која надилази своје протагонисте. Ето је сила овог свијета! Ђаво главом и брадом!

4. Пројект „повијест”. Или, *напријед марш!*

„Први пут, први пут посліје Исуса, видјели смо, управо ћемо видјети да се пред нашим очима подиже један нови свијет, ако не и Град; да се обликује једно ново друштво, ако не и Град; модерно друштво, модеран свијет; да се успоставља, могло би се рећи да се окупља, рађа и расте један свијет, једно друштво посліје Исуса, без Исус-

са... А оно што је у томе најјаче, мој пријатељу, нешто што не треба негирати... јесте да су у томе успијели.”²⁷⁵

У овим ријечима, вели Ф. Хађађ, понуђена је и нека врста дефиниције модернитета, дефиниције у три корака: први се тиче хронологије: модернитет је вријеме које тече послје Исуса; други је онтолошки: модерност је без Исуса, тј. она за себе тврди да се остварује *без Исуса*, тачније, одсутност Бога и избављења радна је хипотеза модерности; док је трећи корак практичан: радна хипотеза током повијести бере богате закупнине – *са модернийтејом се усјјело*. Ово „усјјело се” не значи само да модернитет доноси више материјалног богатства, тјелесног здравља итд, већ да се он појављује као *усјјешносћ*, тј. да су његова битна мјерила *усјјех* и *најредак*, па се путем њих може просудити као бољи од свега што му претходи.²⁷⁶

Али, шта је та успјешност којом се све мјери? Шта је човјек тако мјерен и одмјерен? И куд ми то у ствари идемо, гдје доспијевамо кад идемо *најријед*? Према чему се уопште људи крећу кад Бог је мртав? Шта значи напредовати, успијевати, под свјетлом те страшне чињенице?

Када Бога нема, вели Ниче, нешто може да бива само уколико клиже, пада од себе, уколико се раставља од поријекла и бјежи од упоришта. Не падамо ли, не рушимо ли се онда ми *сћално*? – и натрашке, постранце, напријед, на све стране! Кад то пита (*не љадамо ли сћално*?), утврђујући у просјечном начину актуелне егзистенције стално клизање и падање, Ниче у ствари поставља *дијагнозу* модуса битка модерног свијета (и нико то не чини продорније од њега). Све што у њему *јесће* омотано је (*schlingen*) кретањем воље (кретање у безупоришност или пропадање) које се мора преузети ако се хоће уопште бити.

275 Ch. Péguy; *Dialogue de l'histoire et de l'âme charnelle*, Paris, 1992, str. 697.

276 Ф. Хађађ; *Кад се све љако има расћасћи*, Загреб, 2019, стр. 62.

Модерност је онда неко догађање без правца, при-
сиљено да увијек изнова „утврђује” своје смјерове. А
шта су та кретања без правца? И каква су?

Ниче сугерише да је ријеч је о разностраним, врто-
главим кретањима. Кретања у страну, исклизнућа на-
трашке, конкуришу *йаду у найријед*. Но, „истражи ли се
питање: *не йадамо ли сйално* темељитије, у смислу кул-
туролошке теорије или критике кретања, као да су нам
дата средства да у физикалном експерименту мјеримо
векторе егзистенције послџе хијата, онда постаје јасно да
се овдје *pro forma* равноправно сврстане варијанте пада
наййрашке, йосйранце, на све сйране, приказују само као
епифеномени главног смјера *йадања у найријед*... Ако су
падање и бацање наглавце исто, онда је Бог мртав у свим
вехиклима тог кретања”.²⁷⁷

Укупна сума *йадања у найријед* шири пустињу. И
не само то, ова безупоришна, вртоглава, кретања кадра
су продуковати *уйоришиџа у ничему* и за њих стравич-
но мобилизовати.²⁷⁸ Отуд свако растављање стабилних

277 „У сталном пада према напријед – који се у својем секун-
дарном опису зове напредак – мобилизирано друштво налази неки
(можда и једини) облик стабилности о чијим је законима у процес-
нотеоријском погледу још увијек мало тога познато” (П. Слотер-
дијк; *Сйрашна гјеца нової вијека*, Загреб, 2017, стр. 119).

278 Видјети: U. Steinvorth; *Docklosigkeit oder zu Metaphysik der
Moderne*, Paderborn, 2006, стр. 10. Данас се најинтензивније збива
„мобилизација интелигенције која представља светове и тврди да је
постала мишљење. Ово мишљење даје своје представе како на уни-
верзитетима, тако и у владама и фељтонима. То је представа знања
које се нада да ће се потврдити ако се перманентно мобилизује.
Наоружавање, акумулација и мобилизација су заједничке каракте-
ристике језгара бруталности који владају светом... Сви они живе
као пролиферација једне форме рационалности. Она замишља све-
тове и озбиљно верује да у њима живи. Ко не примећује шта ради,
може да уради све онако као што је у књизи. Између људи нема
тог савеза који би био тако јак као *Велика коалиција неойажања*.
Захваљући њој могућа је вечна кохабитација паметних замисли и

структура сконча у јачању и стабилизовању нихилизма као мудрости овог свијета. Бити *најредан* значи томе служити, немати куд стићи, јер већ се стигло у оно гдје стицања више нема (у ништа). Зли гост је ту. Звијер се устоличила. Сам ђаво. Властито *долажење ниоџкуда* поставља као принцип, а ми на себе преузимамо да га (тај принцип) учинимо трајним (и претметнемо у врлину). Пут од *ниоџкуда* до *одрживе форме* пут је утемељења, пут самоконституције *сѣрашне дјеце* новог вијека. Пут изградње и сталне производње чудовишта.

Кретање (или падање) у *наѣријед* није нечији хир, већ судбина. Може забасати, може нас одвести у опасности, али другог пута избављења нема. На његовој траси је спас. Само напредак спасава! Чим на том плану осјети неку моћ, човјек почне спасењу пљувати у лице, јер ништа друго није кадро лишити га уживања да буде *сам свој мајсѣор*, ништа друго не може га објективно демантовати као милост. И попити све његове планове и пројекте. Наискап. Онда модерност не може а не бити нека врста акције *сѣасавања од Сѣаса*, од милости, нека врста имунизовања спасења путем *симулација сѣасавања*.

Један од грандиозних симулатора управо је модерни *џојам џовијесѣи*. Чудовишан симулатор, „чудовиште наших дана”. Као појам, не би ни био могућ да хришћанство са собом није донијело једну нову рецепцију (чак нову филозофију) историје, тог временског простора којим владају извјесни закони чији телеолошки смисао ваља докучити људском слободом.

Наравно, све се зачело... а гдје другдје, него код Жицова. Кад се појаве ниоткуда, свима изгледају попут ванземаљаца. Њихова Ријеч друге ријечи излуђује. Ношена

слепих мера” (П. Слотердијк; *Койерниканска мобилизација и џџо-лемејско разоружање*, Нови Сад, 1988, стр. 87).

„духом апокалипсе”,²⁷⁹ попут вјетра је који пријети да их одува. Ријечима да узме ријеч (глас). Немогуће нешто... Али баш то немогуће ће се збивати.

Заиста, оно најневјероватније јудаизма постаће одлучно за наш свијет: истицање и одвајање „повијесног свијета” Израиља од митског животног круга антике и Оријента. Кад о томе говоре пророци, говоре нешто невјероватно, за то вријеме лудо, најлуђе: *свијет је њочео и свакако ће и њресџаџи, уминуџи*. Тврде да се Вјечни објавио Мојсију, да му је чак и Фараон био одговоран. Приповиједају да се рај не добија рођењем, него праведношћу и светошћу које сад може остварити свако, чак и неки рахитични роб. А ево и изласка из Египта! Мање то било раздвајање вода Црвеног мора, а много више „раздвајање између једног *џрије* и једног *џослије* у вези са тељењим догађајем; мање је то просторна промјена него што је промјена времена”.²⁸⁰

У другим митовима, без обзира на то из које културе долазе, одзвања закон кружења живота и смрти. Од искона све потиче и њему се све враћа. Мит је „приповијест искона”. Одговара на питање: *одакле?* Или: шта је то Прво из кога произилази све друго (у временском смис-

279 Према ријечи и слову *apokalipsis* значи откровење, откривање. Свеколика апокалипса (и јеврејска и хришћанска) открива побједу вјечности. Говор пророка је нешто као хватање мига вјечности. Побједа вјечности мора се одвијати на попрштну повијести. „Кад је на крају повијести вријеме (као владар смрти) подлегло наступа вријеме краја” (*Endzeit*). Вријеме краја је крај времена – долазак вјечности (Ј. Таубес, Западне есхатологије, Загреб, 2009, стр. 12). У поретку вјечности вријеме је укинута. Али није то неко индиферентно збивање – већ захтијева повијест, а то значи битно смјештање човјека у одлуку о истини. Веза повијести и истине је слобода. Слобода је медиј кроз који нам се уручује, објављује, истина.

280 Видјети: Ф. Хађађ; *Рај на врајшима. Оіпеди о радосіи која узнемирује*, Загреб, 2015, стр. 43.

лу)? У вјечном враћању истога (*kyklos aidios*) оно „*īgje*” циља преклапа се са „*одакле*” извора – увирање је једно са извирањем. Искон као „јединство извора и увира” средиште је митског свијета. Кружење природе своју моћ задобија од искона. Круг се може напети уже или шире, али увијек остаје кружење. У митском свијету вријеме је потпуно под влашћу простора, а управо те просторне стеге не дају митском цикличном времену (кружни ток или „круг кругова”) да очитује своју суштину (независну од простора).²⁸¹

Јевреји ослобађају вријеме и суштину му виде у „*ѝро-ѝицању ѝрема најпријед*”, у тежњи неповратно *новом*. Сад у времену одзвања питање: „*чему*”?

А оно цијеп, круг природе из темеља прекида, распрскавајући тако и саставне дијелове онога што се вјечно враћа. Круг се напиње као лук, његова се црта кида, али и одапиње као неповратна стрела. Неминовност Месије поништава вјечно враћање.

Док у вјечном враћању истог влада *eros*, који међусобно приближава оно „овдје” и оно „тамо”, „доле” и „горе” (затварајући круг природе), у једносмјерном времену влада *Дух* који тежи према напријед, ка крајњем циљу и навршењу, ка *eshatonu*.²⁸²

281 Видјети: Ј. Таубес; *Западне есхатологије*, Загреб, 2009, стр. 20-21.

282 Не треба мислити како каже Левинас „да је паганство порицање духа, оно није ни непознавање јединога Бога... Паганство је радикална немоћ да се изађе из света. Оно се не састоји у порицању духова и богова, већ у њиховом смештању у свету... У том самодовољном свету, затвореном у себе, затворен је паганин. Он га сматра постојаним и добро утемељеним. Сматра га вечним. Према њему одређује своје делање и своју судбину. Осећање Израела према свету сасвим је другачије. Оно је прожето сумњом. Јеврејин нема у свету коначне темеље паганина” (цитирано из: М. Абенсур; *Елементално зло*, Поговор у: Е. Левинас; *Неколико рефлексција о филозофији хийлеризма*, Београд, 2000, стр. 24-25).

Он пробија границе природе, разбија укоријењеност у простору. Дух је у елементу слободе. У њему вријеме долази до своје суштине и уздиже се над простором. Усмјерава се ка нечему што није било, него ће бити, и што једном досегнуто више никад неће бити изгубљено.²⁸³ Свијет као вријеме креће према „новом небу и новој земљи”. То *ново* није више у кругу искона, надилази га и смјешта се у елемент повијести. Искон је сад само „почетак” којег настављају „средина” и „крај”.²⁸⁴ А повијест је оно *између* „почетка” и „краја” – у терминологији апокалипсе *између* „стварања” и „искупљења”. „Свијет као повијест” не тежи вјечној садашњости природе, него се храни почетним стварањем и стреми коначном искупљењу (у коме добија друго *morphe* – облик). Свако појединачно збивање служи искључиво прелазу од *сйва-рања до искуйљења*. Не би то имало никаквог смисла да не омогућује да се наслути поредак стварања упућивањем на поредак искупљења. Сваки догађај *овдје* и *сада* у сталној је напетости и напрегнутости ка крајњем циљу

283 „Бог открива нешто што је скривено спознаји садашњег доба свијета. Он објављује нешто што је непознатљиво према спознајним увјетима садашњег доба свијета. Али садашњем добу свијета скривене су и непознатљиве *тајне краја времена*, тј. будућност Божја и праведност његовог Краљевства. Садашње доба свијета неправедности не може носити Божју праведност и зато она ствара нови *еоп*. Дакле, она постаје очита тек на крају неправедног свијета као темељ новог свијета. Дакле, и Бог ће самог себе очитовати у својој слави тек на крају старог и на почетку новог *еона*. Но, већ у повијести неправедног свијета постоје антиципирајуће објаве његове будућности. То је стара пророчка и апокалиптичка традиција: *Нишија не чини Јахве Господ, а да основе своје не открије слушама и својим пророцима* (Ам. 3,7). Јер као што све што се догодило у свијету има неки скривени почетак, али и очигледан крај, таква су и времена оног највишег: *њихов почетак у ријечи и предзнаку, али и њихов крај у дјелима и чудима*” (4 Езр. 9,5; Ј. Молтман; *Расцйеши Бої*, Загреб, 2017, стр. 193-194).

284 P. Tillich; *Die sozialistische Entscheidung*, Postdam, 1933, стр. 36.

– *eshatonu*. Повијест открива своју бит само као *eshaiio-loiija* – у есхатону она прекорачује властите границе и самој себи постаје видљива. У оном „тада стварања” почетак је повијести, а у оном „тада искупљења” њен је крај. *Procedere* од стварања до искупљења јесте *сiас*. Повијест је нужно *йовијестй сiаса*.

А када дође Христ, тај Жидов у бескрај, овај ће се смјер додатно радикализовати. Иако долази на скроман начин, Месија учи да „водимо рачуна о наглости његова доласка. Ово хоћу рећи браћо: *вријеме је крајико... йролази обличје овој свијетја* (I Кор. 7, 29-31). Навјештај се шири стреловито и запалиће цијелу земљу! Као да повијест у повијест стиже поприлично касно... Требало је да Вјечни у њу сиђе и однесе са собом све оне богове који *ноје имају, а не ходају* (Пс. 1136,7)”.²⁸⁵

Нема више затворена круга! Нема више слијепе судбине! Више не постоји *Eimarménē*, не постоји *Fatum*. Бог, пријатељ људима, објављен у Христу, свима је отворио пут који више ништа не може запријечити...²⁸⁶

Небо сад притишће земљу свом снагом, вуче је као набујала ријека. За то је потребно да се „његово *одозіо* покаже као најкорјенитији *йрекид* и као најдубља *нейрекинујосіј*”, али истовремено. Прекид је заиста корјенит, радикалан: „ријеч је о преласку од ноћи вјере у гледање славе”. Непрекинутост је заиста дубока: „јер иста љубав оживљава од једне до друге обале”. Тај *йрекид* и та *нейрекинујосіј* сједињују се да покрену повијест: непрекинутост даје довољан замах да раскидање небеса избаци врата времена из њихових шарки. Више нема потребе за апстрактним мјехуром: криза (а то значи *йодврјавање свеја сийу и решетју*) је свакодневна. Хришћанину се све

285 Ф. Хађађ; *Рај на врайшима. Оілед о радосіи која узнемирује*, Загреб, 2015, стр. 43.

286 А. де Либак; *Драма айеисіичкој хуманизма*, Ријека–Сарајево, 2009, стр. 40.

у овом животу одвија битно критички, без сигурности положаја и расправа о надокнади. Фараона, вођу, сад се смије и осудити, јер недодирљивог ипак Бог додирује. Вријеме више није точак који увијек изнова враћа у службу непромјењиве касте, већ опште послање истине и љубави... како за оног најбољег, тако и за оног најгорег. На снази је нови закон утјеловљења: „Што вас више привлачи сјај Неба, то вас праведност, какве досад није било, јаче окупља на земљи.”²⁸⁷

Цијели људски род дијете је Божије, дијете које се запутило према своме Оцу, и то „великим полетом који траје кроз сву збуњујућу разноликост човјечијих дјела – *ab Abel justo ad novissimum electum* (од Авела њраведноћа до њосљедњећ изабраника) – уз подршку двију руку Божијих, Ријечи и Духа, тих двију руку, које упркос гријесима људског рода, никад нису олабавјеле. Божанска Воља, која свиме равна, непогрешиво води у луку спаса”²⁸⁸

Њој (тој луци) све стреми. Свемир вапи за ослобођењем и сигуран је да ће га постићи. Његов јецај син је наде. Као што се Бог одморио седми дан након стварања свијета, тако ће и свијет, пошто се оконча његова трка (кроз вријеме), починути у Богу. Тада више неће бити времена. Све ће бити обновљено. *Caelum novum, nova terra*. Васкрс, који ће означити прелазак из времена у вјечност, биће коначни преображај свемира. Створиће се нова земља, тј. нарав ове (наше) земље биће преображена, прећи ће у *духовно сћање*, убудуће ослобођено од сваке промјене. И све што се кроз вријеме креће иде ка томе да обуче кошуљицу Духа, да пређе у духовно стање које је његово *ђраво сћање*. Тако ће све поново бити уцјеловљено, јер Бог ништа није створио изван себе. Самим тим, ни једно изван другога. Све је спојено божанском прошивком Љубави.

287 Видјети: Ф. Хађађ; *Рај на враићима*, Загреб, 2015, стр. 44.

288 А. де Либак; *Католичансћво*, Ријека, 2012, стр. 147.

Бићи човјек за хришћане је „обући кошуљу духа”, постати духовно биће. А постати то значи осјећати потребу за другим, која је конститутивна и која буди у свјестан живот. Ова психолошка истина симбол је једне дубље истине – оне личносне: требамо бити *пледани* како бисмо били *просвијетљени*!

Бити личност, зар то не значи бити задужен неком улогом? Зар није битно ући у однос са другима, како бисмо учествовали у цјелини? Позив на лични живот јесте *вокација*, тј. позив на вјечну улогу. Повијесно и друштвено обиљежје хришћанства осигурава озбиљност те улоге: будући да је трајање неповратно, све постоји само једанпут, тако да сваки чин у том поприма посебно достојанство и истовремено страшну тежину. Управо стога што је свијет повијест, јединцата повијест, живот је сваког човјека драма. И то драма уцјеловљења, озбиљења. Поприште драме јесте човјек, но Дух је изводи. Онај Дух што га је Христ обећао послати *својима*. Његов Дух. Истовремено то је Дух који јеванђељима „прожима душу до дна” и „Онај који га посвуда шири”. Он у човјеку копа нове дубине које га усклађују са дубинама Божијим и баца га изван њега самог све до граница земаљских; он чини универзалним и поунутрашњује, он чини личношћу и уједињује.²⁸⁹

289 Ово двоструко кретање Духа, то двоструко дјеловање објаве, можда се нигдје није тако показало као у обраћењу светог Павла, како нам га он сам саопштава. Павле је изговорио ријечи тако нове и тако бремените значењем кад је, присиљен да својим Галаћанима прикаже своју апологију, у перо саопштио ријечи које никад прије нису изашле из уста људских: „Пошто се свидје Богу, који ме издвојио већ у утроби мајчиној и својом ме милошћу позвао да у себи објавим Сина његова... (Гал. 1, 15-16). Како год стајало са извањским чудом о којем нас обавјештавају Дјела апостолска, овдје се не каже само то да се Богу свидјело да му објави Сина својега, да му га покаже у неком виђењу или да му омогући да га објективно схвати, већ да га објави у њему. И онда онај велелепни

Са Христом и кроз Христа човјек је коначно открио своје димензије. Захваљујући објави, није се само проду-био поглед којим човјек мотри себе, већ се проширио видик око њега. Све добија другачији обрис и смисао, па и кретање кроз вријеме, јер убудуће је схваћено јединство људског рода. Слика Божија, слика Ријечи коју поново успоставља утјеловљена Ријеч и којој она враћа њезин сјај, то сам Ја, али и други – сваки други. Управо је та страна мене истовјетна са сваким другим, то је биљег нашег заједничког поријекла и истовремено позив на нашу заједничку повијесну судбину. То је наше јединство у Богу, небеско царство, према коме се све креће.

Све битне елементе јудео-хришћанскога излагања повијести преузеће модерност и секуларизовати их (брише им религијски садржај, а задржава њихове формалне ингеренције), па онда на њима (тако прочишћеним) конструисати *ипројект* по коме се повијест показује као универзални свјетско-историјски процес, као метафизика епохе чије потребе за нас јесу дио наше природе.

Један би се Шилеров *dictum*, каже Козелек, без проблема могао поставити као мото за нови вијек – *свјетска историја је свјетски суг!* Ријеч је о „повремењивању

обрт: објављујући Оца и бивајући објављен Њиме, Христ довршава објаву човјека себи самоме. Посвајајући човјека, досежући и прожимајући га до дна његова бића, он га потиче да се спусти у себе и да ондје изненада открије неслућена подручја. По Христу је личност постала зрела. Човјек коначно израња из свемира и постаје свјестан себе. Мудра заповијест „спознај самог себе” поприма нов смисао. Сваки човјек говорећи Ја изговара нешто апсолутно и коначно. Павле одмах додаје... да га навјешћујем међу паганима. Његово обраћење постало је позивом. Он не може остати сам сучелице Христу којег је управо открио у себи. Тиме му се такође намеће, као служење Христу, служење браћи људима. Свима, без разлике. У његовом срцу цијелом људском роду није тијесно. То није мање новост. Ту је садржано оно чиме се човјек коначно комплетира (ибид., стр. 319).

Страшног суда који се увијек и стално остварује”. Али он сад има изричито антихришћанску поенту, јер „свака кривица без милости улази у биографију појединца, у историју заједнице политичког дјелања, у cjелокупну свјетску историју”. Модел који сасвим одговара оној судбини коју Херодот види иза свих појединачних историја што се непрестано могу тумачити као извршење свијету иманентне правде. Уз један мали додатак: Шилеров *dictum* ипак има веће претензије. „Не само да се појединачним историјама приписује својствена им правда, која добија скоро магијску боју, него се она приписује и укупној свјетској историји *in toto*. Тиме се терет доказа за смисао ове историје огромно повећава. Није више историчар тај који *ex post*, на основу свог бољег знања, вјерује да може морално судити о прошлости, него се претпоставља да сама историја, као дјелатан субјект, извршава правду. Уз извјесне преинаке овај ће се *dictum* примјењивати свугдје”,²⁹⁰ наравно, свугдје тамо гдје је ријеч о повијести као иманентном процесу свијета.

Пошто се процес може сазнавати и појмити, вријеме у облику повијести за човјека ће постати нови дом. Што је Грцима био космос, хришћанима Небо, модернима постаје повијест.²⁹¹

290 Хегел ће узети на себе да установи моралне дискрепанције и недовољности које из њега произилазе. Свјетска историја код Хегела остаје свјетски суд, јер се свјетски дух или идеје Бога испуњавају у њој, да би се сложиле са собом. Теолошки гледано, ријеч је о посљедњој замисливој јереси, која хоће да задовољи хришћанско тумачење повијести (Р. Козелек; *Нека њишњања за историју њојма кризе*, у: *О кризи*, Нови Сад, 1987, стр. 59).

291 У покушају обезбјеђења и осигурања човјека Хегел је заиста отишао најдаље. Свака несигурност, немир због смисла, код њега су савладани. Свјетски ум непоколебљиво крчи пут кроз повијест, а човјек сазнаје тај пут, штавише, његово сазнање јест прави циљ и крај пута у којем самоостварујућа истина у свом остваривању сазнаје саму себе. Фазе тог пута смјењују се у апсолутном

Њен оквир посве је исти као у хришћанству, али је садржај другачији – што некоћ бијаше воља Божја и провидност сад је законитост процеса повијести која води напријед. Вјера у напредак, у оворани неограичени напредак, тако ступа насупрот вјери у провидност надсвјетскога Бога и истискује је. Провидност смета. Напредак је не подноси: јер док провидности има, њему напросто снаге нема. Није могућ историјски раст (као једино кретање). Кад у том расту довољно ојачамо, тј. кад модерна идеја напретка постане „религијом образованих” и оно, дотада уобичајено питање, *да ли су модерни нагмашили сѿарину*, престаје бити озбиљно, а као главно намеће се питање: како се могу надомијестити и замијенити основна учења и социјални систем хришћанске цркве?

Наравно, постоји јасна свијест да је напредак посредован хришћанством. Услијед те изворне зависности и модерна је мисао напретка двозначна: по поријекло је сасвим хришћанска, а по традицији *антихришћанска*. Ионако „људи нису ни могли установити неку теорију напретка док се нису осјетили независним од провидности”.²⁹² А кад је установе аспирације више и не крију: на-

поретку: у њему суверено влада закон дијалектике по којем се теза смјењује антитезом, а антитеза – синтезом. „Као што се сигурним кораком иде од спрата до спрата, из собе у собу неке добро саграђене куће са чврстим темељима, зидовима и кровом, исто тако Хегелов свезнајући човјек иде кроз нови дом свјетске повијести чији му је смисао потпуно познат. Млади и нови човјек кога је, откако се појавила Коперникова теорија, обузимао страх од бесконачности када је ноћу отварао прозор своје собице и стајао сам у мраку, могао је најзад да буде спокојан: ако му космос, у бесконачно великом и бесконачно малом, није никако мио, поуздани поредак повијести (који није ништа друго него остваривање духа) прима га као свога. Овај дом је заиста диван, у њему се све може објаснити, он све може опонашати, али се у њему не може становати. Мисао га потврђује, ријеч велича, но стваран човјек у њега не улази” (М. Бубер; Два типа вере, Београд, 2000, стр. 137-138)

292 J. B. Bury; *The Idea of Progress*, New York, 1932, стр. 73.

предак ће на себе преузети функције провидности. Сад он предвиђа будућност и брине за њу. Обећава „универзалност заједништва”, неко будуће човјечанство, у којем се умови додуше и могу подударати, али се бића не могу уједињавати. Никако. Јер близина није присутност, нити је подударање заједништво. Немогуће је збиљско јединство без „непрестане друготности”.²⁹³

Ново (модерно) промишљање историје, које у својој разноликости још увијек слови за једну од највриједнијих тековина просвећеног ума, није тако ново како се понекад воли представљати. Настаје „из библијског вјеровања у искупљење, а завршава секуларизовањем свог есхатолошког праузора”.²⁹⁴ У потпуности преузима структуру апокалиптике и гнозе (из њих се и зачиње, мада то стално застире аристотеловском и схоластичком логиком).²⁹⁵

293 Тачно је, ниједан циљ који би био ужи од самог човјечанства не заслужује да се љуби и слиједи, али шта је колективна судбина, шта је човјечанство без трансценденције? Како га конкретно успоставити? Како да буде нечега за шта се вриједи жртвовати? Кад трансценденције нема, нема ни жртве, јер нема оног за шта би се жртвовало. Жртвује се вазда за привид, ради других појединаца који у својој ефемерној љусци не обухватају никакав апсолут, па суштински не представљају вриједност вишу од вриједности оних који су ради њих жртвовани. У крајњем, сво кретање напријед је зарад једне генерације, оне посљедње, која ипак није вреднија од других и која ће проћи једнако као и друге... Крах модерног оптимизма водио је краху критичког размишљања. Ја се не могу жртвовати том ужасном богу који зове будуће друштво или будућа демократија... Пријекно је потребно да постоји веза којом ће човјечанство, из нараштаја у нараштај, бити повезано. Потребно је средиште према којем оно тежи, онај Логос, Вјечни, који све сабира у цјелину. Без тог се везивати увијек значи једно и исто – тамничити се у бескрај (А. де Либак; Католичанство, Ријека, 2012, стр. 332).

294 К. Левит; *Свјетска њовијесѝ и догађање сѝаса*, Сарајево, 1990, стр. 27.

295 Особита техника мишљења и самосвојан појам развоја у апокалиптици и гнози управо је дијалектичка метода, која супротност тезе и антитезе кроз повијест помирује у синтези... Веза између

Пошто је лице апокалиптике обиљежено есхатологијом, тај ће се акцент очувати и тамо гдје тзв. митолошке апокалипсе прелазе у филозофске системе знања.

И заиста, заустави ли се поглед на битном збивању у модерним се есхатологијама лако да препознати правилан ритам. *Sutta* тих есхатологија могла би се сажети једном старом апокалиптичком формулом: *краљевство Боже на земљи*. Или, свјетовно *озбиљење недескоја раја*. *Рај на земљи*.²⁹⁶ То је централна тачка модерне повијесне мисли без обзира на евидентне разлике које промаљају.²⁹⁷

апокалиптике и Хегела није умјетна и накнадна. Сам је Хегел своје мисли почео разрађивати полазећи од Новог завјета. Његови први дубински покушаји изричито се ослањају на текст јеванђеља. Нова дијалектичка мисао израста из реченица јеванђеља које распрскавају схему аристотеловско-схоластичке логике.

296 „Жеља да се реализује царство Божије јесте *еластична* тачка прогресивног образовања и почетак модерне историје. Оно што не стоји ни у каквој вези с царством Божијим само је споредна ствар у њој” (Ф. Шлегел; *Иронија љубави*, Београд, 1999, стр. 56). Мотив Раја неодвојив је од повијести. Из Раја придолази и сâм појам повијести, појам историје са великим И (барем оне коју приповиједају Жидови и хришћани). Рај, а да се то толико и не примјећује, до дана данашњег покреће „брбљива уста наших политичара, ноге свих плесачица, лансира дионице на берзи, подиже утврђења и тјера на њихово рушење, захтијева петогодишње планове, перестројке, реформе и обнове, тражи слободно тржиште... Кроз странице свих медија, а једнако тако и из свих крвавих револуција, бљеска увијек неки нови Еден” (Ф. Хађаћ; *Рај на врајима*, Загреб, 2015, стр. 37).

297 Хегелово начело о свјетовном озбиљењу хришћанског принципа у лику људског ума и слободе, мање-више заједничко је свим филозофијама повијести. Њихово исходиште јесте очекивање будућег испуњења, у чијем свјетлу досадашње човјечанство живи у стању покварености, тако да „конструкције о повијесном напретку или повијесном пропадању – од Волтера и Русоа до Маркса и Сорела – јесу позни, али још увијек моћан резултат библијског наука о пропадању и спасу” (К. Левит; *Свјетска повијест и догађање спаса*, Сарајево, 1990, стр. 92).

Формула *краљевсѣво Божје на земљи* двосмислена је, у зависности од нагласка који може бити или на почетку или на крају. Представа надлазећег, будућег, краљевства Божијег, ломи важећи хоризонт неког животног окружења. Пророчанство о краљевству Божијем, као *ecclesia spiritualis* (заједница духа), разара затворен, зрео, систем, који је у себи нашао мир, поставио се апсолутно и обуздао све силе које би га дигле у ваздух. Унутрашње свјетло *ecclesia spiritualis* спаљује до темеља зидове вањских институција. Оно постепено постаје пламен који гута, претварајући се у пожар на земљи. Тако се крај апокалиптичке формуле помјера у средину. Навјештај краљевства Божијег наводи на озбиљење. Овај ритам навјештања и озбиљења *ecclesia spiritualis* и „на земљи” провлачи се есхатолошким збивањем²⁹⁸.

А шта је модерна повијест него низ варијација на ову тему? Свака нова есхатологија ломи важећи хоризонт и постаје разговјетна тек у тренутку кад постане *ѣреїласна* као нов регистар, будући да језик револуционарне есхатологије изводи доказе тоном који је стран предреволюционарним људима. Са сваким новим валом ствара се нова синтакса, а захваљујући лому смисла што се догађа у језику, стари и нови људи чине се лудима једни другима. „Чули сте да је речено старима, али ја вам кажем...” – ова ситуација апокалиптичких времена увијек се изнова понавља, јер стари човјек за новог је леш, бивши човјек.

Апокалиптика је револуционарна, преокрет не види у неодређеној будућности, већ *ѣшу*, сасвим близу.²⁹⁹ Про-

298 Ј. Таубес; *Западна есхатологија*, Загреб, 2009, стр. 111.

299 Блудња или лутање – то је „поредак” овога свијета. Ко ово уочава, већ је одбио да се лутању сасвим преда. Знање о блудњи пут је ван из блудње према објави Истине (Ј. Таубес; *Западна есхатологија*, Загреб, 2009, стр. 14). Тако објава Истине постаје субјект повијести. Она је „пламен што обасјава чистину између човјека и Бога. Пламен гори све до средишта неба, а у свијету је

рочанство јесте будуће, али је и посве садашње. Начело апокалиптике у себи сједињује двије моћи: једна моћ разара облике, а друга их ствара. Већ према ситуацији и задаћи једна од њих ступиће у први план, али ниједне не смије мањкати. Ако недостаје онај демонски, разарајући, елемент, окоштали се поредак, присутна позитивност свијета, не може превладати. С друге стране, ако у демонском, разарајућем, елементу не засвијетли *нови савез*, револуција неизбјежно тоне у *иразно ништа*.³⁰⁰ Као што су све модерне револуције и потонуле. А кад потоне *telos* револуције, тако да она више није средство него једино стваралачко начело, наслада уништавања постаће *сћваралачком насладом*. Револуција је онда револуција нихилизма: не тежи никаквом *telos*-у, јер не упућује ни на шта изван себе, она „циљ налази у самом кретању, приближавајући се тако све више и више сатанском...”³⁰¹ (завршава у формално динамичном кретању што се губи у празном ништа), док се потпуно не сљуби с њим.

Онда, драма модерности као драма сатанског устоличења! Једнако као и драма Јахвеовог устоличења (у Израеловој свечаности Нове године) одвија се у три чина:

мрак и тама”. Објава није друго него глас Божији (стр. 15). Питање о слободи представља изворну тему апокалипсе. Сви њени мотиви указују на преокрет којим се кидају ланци што конституишу структуру свијета. Но, тај се обрат, та револуција, не односи најприје или само на друштвени поредак. Испрва апокалипсу уопште не занима измјена социјалне грађе, прије ће бити да она од тога „одреће главу”. (стр. 19). Ако револуција значи само замјену постојећег друштвеног поретка неким другим и бољим, онда веза између револуције и апокалиптике није очевидна. Но ако револуција значи супротстављање неког новог тоталитета тоталитету свијета, који га једнако обухватно поново заснива, онда је апокалипса битно револуционарна.

300 Н. Jonas; *Gnosis und spätantiker Geist*, Göttingen, 1994, стр. 56.

301 Р. Tilich; *Das Dämonische: Ein Beitrag zur Sinndeutung der Geschichte*, Tübingen, 1976, стр. 8.

крунисање, сјећање и искуљење. Крунише се бог овог свијета. Он тражи сјећање у новом руху и по свом нуди искупљење. Створити *краљевсѝво Божје на земљи ...* али на земљи над којом се више не протеже божанско небо (то је окружење у које ступа модерна повијест након ренесансе и реформације).³⁰² Створити Рај на земљи, али рај без Бога. Рај као наше предузеће. Својеручан Рај. Од библијске повијести Распетога направити повијест позитивних резултата. Вјеровати не више у Бога, већ у ову чудотворну алхемију...

На крилима коперниканске револуције она ће се увући (а онда и раскомотити) у хришћански наук спасења, што постаје видно у протестантизму. Тамо гдје су порушени мостови према оном *йреко*, сам човјек мора извести искупитељско дјело. Хришћанско се дјело човјека збива у част искупитељског Бога, као одговор на Ријеч искупљења. Тај човјек плодове милости заслужује *ex opere operato* (дословно: *самим ѝим шѝо је чин извршен*, по самом чину). Онострани Бог изводи дјело искупљења.

Протестантски човјек стоји на коперниканској земљи и више не види небо изнад себе којем би могао жртвовати своје дјело. За њега је милост слободан дар, као чиста милост. Али је он заслужује тако што већ сад на искупљењу ради, наиме ствара себи *ex opere operantis* лијек за живот, који му замјењује црквено средство милости или допуњује дјело искупљења што га чини Бог. Хемијски се *magisterium* увлачи у хришћанско *officium divinum* и вирусно шири. Човјек постаје асистент спасењу. И само је један корак до појаве алхемичара *par excellence*, модерног човјека, који ће од асистента напредовати до редовног професора, тј. до учитеља и изводитеља спасења путем напретка. Пошто је краљевску вјештину савладао до

302 E. Bloch; *Thomas Münzer und Theologie der Revolution*, Berlin, 1960, стр. 37.

краја, може кренути у потпуну поправку божанског нау-ма, у опсежан пројект трансформације свијета и човјека. Пројект повијест једино томе служи.

У њему ће се старе приче причати на нов начин, свјетовно претумачивати. Оно што је некад било тамно, најтамније, модернима ће постајати свјетло, најсвјет-лије. Ништа неће избјећи учинке просветитељства, јер се ништа не може извући испод зубаца секуларизације.

Но, једна прича ипак је посебна и овдје има изванре-дан статус: прича о изгону из раја. Од њеног истумачења као да све зависи.

Модерни су мислиоци убијеђени да западни свијет ништа није учинило тако туробним као хришћанска прича о изгону из раја и из ње извучен наук о прароди-тељском гријеху и наслједној кривици. Са таквом хипо-теком тешко је живјети, а камоли напредовати.

То је тачно, но да ли је хипотека уистину хришћанска? Како нам уопште долази у наслједство? Је ли „изворно” хришћанска или је ипак проистекла из оног Августино-вог, исувише јуридичког, схватања према коме је у Едену дошло до оптужбе и кажњавања људског рода од стране Божанске правде?

О томе се на Западу много и не пита. Августиновско схватање узима се као хришћанско и онда критикује. А кад се тако узме, испада да су смрт и пропадљивост нуж-ним начином посљедице Божије одлуке да човјечанство сматра кривим и да га казни. И ето нас у грдном неспо-разуму са хришћанством!

Јер, смрт и пропадљивост од Бога нису... Како каже Василије Велики: „Што се више човјек удаљавао од жи-вота, то се више приближавао смрти, што је сагласно речима из Писма: *ево, који одстојуише од Тебе, ѿину!*”³⁰³

303 Цитирано из: Ј. Романидис; *Прародителски прех*, Нови Сад, 2001, стр. 46.

Гину јер напуштају биће, постоје „изван постојања”. Пад, гријех, јесте неуспјех у односу на изворно истинско постојање..., неуспјех човјека да остане у ономе што је „по природи човјечанско”. Св. Максим Исповједник каже: „Неуспех и немоћ уводи зло; одсуство онога што је по природи, доводи до онога што је против природе.”³⁰⁴

Према томе, није Бог створио смрт, него смо је ми, својом грешном жељом, у себи изазвали... „Бог није спречио смртну погибију, али не да би нас казнио, већ да ту болест у нама не би учинио бесмртном.” Или, како то каже св. Павле: „Бог не кажњава непосредно, већ посредно, допуштајући човјеку, ако овај то жели, да се удаљи од Њега и да се тако лиши живота. Бог допушта распад човјека само зато да овај не би постао бесмртан у гријеху.” Према томе: „Бог није наметнуо смрт, пропадљивост и болести због некакве увреде нанесене Божанској природи, како уче западњаци, већ их је допустио због Свога човекољубља, имајући за циљ спасење и обожење људи.”³⁰⁵

Али, за модерне је од круцијалне важности било ову причу схватити искључиво у августиновском смислу, па је онда сасвим издвојити из религијског контекста и премјестити у перспективу повијести, како би се могла потпуно превредновати. Тако се, паразитарећи на хришћанству, створило моћно оружје против њега. Једним потезом мед тог наука почиње се конзервирати и паковати у амбалаже атеизма. Стога, данас не постоји

304 Цитирано из: Х. Јанарас; *Личности и ерос*, Нови Сад, 2009, стр. 474-475.

305 Ј. Романидис; *Прародителски грех*, Нови Сад, 2001, стр. 47. Основна разлика између православних и западњака је у томе што Св. Оци „дело Христово не тумаче у складу са одређеним филозофским предрасудама о Адаму или о човеку, већ се Адам тумачи из перспективе Христа. Први Адам не представља кључ за разумевање Новог Завета. Застор Старог Завета само се у Христу укида”.

ништа што људи тако спонтано исмијавају (уз предоцбе да сунце кружи око земље и да је земља равна плоча) као учење које каже да је читав људски живот обиљежен гријехом. Смисао хришћанске приче о паду није требало само одбацити, већ га је ваљало тако истумачити да се у потоњем смјеста избрише свака свијест о паду.

Операција је успјела: оно што је смртни гријех, постало је животна врлина. Част људског рода, вели Кант, одсада се темељи на томе што је изгнан из раја, јер само тако могао је доспијети на пут ума и напретка. Да наши прародитељи нису изгубили рајску удобност не бисмо ни ми постали агенти морала и сталних настојања. Или: да не би ђавоље заврзламе у врту, ни нас оваквих не би било. Могло би се ово изразити и мало присније: ђаво не само да опчињава у гријеху, већ инфицира собом. Усађује се у нас, предајући свој начин да буде мој начин. Наше Ја његова је мајсторија. Ђаво је грешник *par excellence...*, а његова грешност мени је парадигматична, ако хоћу бити модеран. Јер катапултира у напредак. Није грешник толико онај који крши закон, колико онај који према себи окреће смисао који је био усмјерен према Другом или према Богу. Одважи се на то и бићеш као Бог, вели Ђаво. А у ствари хоће рећи: бићеш као Ја. Имаћеш *мој начин*. Кад га прихватимо, и смисао почнемо окретати према себи, тек тад израња модерно сопство. За друго и другачије смјеста га „боли уво”; може сад слободно да пјевуши: *Ma pomme, c'est moi* – моја јабука, то сам Ја!

Па онда, изволите на ђавољу страну! Слободно. Слобода и јесте „та страна”.³⁰⁶ Зар не видите „дјецо разума”

306 Модерно поимање слободе као чистог самоодређења уз остало је и секуларна иначица Свемогућег, који је сада сишао на земљу као Антихрист. Далеко од тога да би ишчезнуо из повијести, Бог је напросто надомијешетен алтернативним врховним бићем познатим као Човјек. Човјек је замјена за свог небеског произвођача, умјетан строј за одржавање Бога на животу, фетиш што

– ђавоља страна одувијек је људска страна! А тај вјечни бунтовник и прогнаник узор, оно према чему убудуће све треба да се равна и уподобљује!³⁰⁷

Раскид са Богом, гријех, одједном је почело слободе! То је модерна слава, наша слава – слави се као „најсретнији и највећи догађај у људској повијести”... јер отвара пут за самостално и аутономно дјеловање. „Да” ђаволу у ствари је „да” нама самима.

Оставивши иза леђа недостојан, троми рај, људски род од давнина гледа пред себе у онај бољи, активнији, рефлектовани рај. Хоће се рећи: оставивши за собом Бога човјек је пригрлио ђавола, мислећи да грли себе у пуној величини.³⁰⁸ Од тада па све до данас приступ Рају зарађује се искључиво по ђавољој сугестији: својом вољом употребљавати своју моћ и своју слободу! Међу нама нема више никог кога би мимоишла демонска врућица – јер ко је луд да се предаје милости кад већ може бити *self-made-man*?

Еманциповање од насљедног гријеха учинило је то да свака насљедност и насљеђивање у будућем постану недостатком против кога се мора борити (да би се било модерним). По сваку цијену скинути са себе бремене старих мираза – било да су то робовања биолошким детерминизмима или да су то обиљежја које остављају класа, школа, култура, породица. Да та робовања могу бити

попуњава бездан који је он сам... (видјети: Т. Иглтон, *Светији њерор*, Загреб, 2006, стр. 7).

307 „Хегел ће самозадовољно објавити да су, упркос Писму, плодови са дрвета сазнања добра и зла постали извор филозофије за сва будућа времена” (Л. Шестов, *Умозрење и ошкровање*, Београд, 2003, стр. 173)

308 Да коначно јаство, актуално производећи себе само, тако рећи по филозофским упутама, чини трансцендентални источни гријех (Фихте), видјети: W. Janke; *Die dreifache Vollendung des Deutschen Idealismus. Schelling, Hegel und Fichtes ungeschriebene Lehre*, Amsterdam – New York, 2009, стр. 72-75.

позитивни услови конкретног живота од сада се нерадо увиђа.³⁰⁹ Кад Мефистофел каже: „Јао теби што унук си!”, а неки научник „ми смо карике једног ланца”, обојица се крећу унутар исте матрице – оне ђаволске матрице откидања, које је уједно и матрица повијести. Њено дисање увијек је разарање!

Онда и пројект повијести као чудовишна секуларизујућа машина, машина за испирање старих прича и садржаја. Једно алхемијско чудовиште. И црну земљу, каже, може претворити у злато. Од *нишиџа* може начинити *нешџо*. Може и *нешџо* испрати до *нишиџа*. Чак и вјечност истопити у вријеме, у бесконачност времена. Па онда у ту бесконачност сијати идеале. Какав чудан строј, какво чудно мајсторство..., као нека топионица вјечног!

Идеали нису у вјечноме, у Богу, него одгурнути негдје далеко, у бесконачно вријеме... Све што се сада ради у њихово име се ради, у име тог далеког, што треба доћи, што никад није било... Савршен начин да се обесмисли сваки тренутак повијести управо том далеком у част (у његову корист).³¹⁰ Бескрајно далеки идеали обезбјеђиваће бескрајни број злочина; љубав према даљњем санкционисаће бескрајну мржњу према ближњем. Свака генерација томе ће придавати властити сјај.³¹¹

309 Видјети: П. Слотердијк; *Сџирашна дјеца новој вијека*, Загреб, 2017, стр. 19.

310 Намјесто бескраја Неба наступио је бескрај капитализма. Чучи у привредном расту, у екранима, у продуженој људској доколици. Не баве се њиме филозофи и теолози, већ бизнисмени, економисти и информатичари. То је наш пут: од бескраја густо насељеног духовним бићима до бескраја огољене глупости.

311 Наше доба такође је предлагало властиту визију повијесног времена. Имало је пред собом веома опсежне генеалогске слике политичких сукоба, сљедећи притом Маркса који је писао да је читава људска повијест повијест класне борбе. „Академски историчари само су радили на овој дугорочности, сматрајући да је опсег људског живота смјешна величина у поређењу са флукуацијама

Пројект повијести (као идеологија напретка) испада из бити повијести која је пут из стварања! И ништа за то. Испадање се увијек тражи, јер човјек ће својом руком свући рај са неба... и Небо ће свући. Најзад, анулирати провидност. А кад њу одузме и Бог нестаје, напросто, *људски је*. А све треба чинити да Бог постане вишак. Онда и пројект повијест као нека дробилица Бога, ждерач божанског... Плански и постепен. По оној већ утврђеној формули: прождирући Бога човјек ће напокон задобити себе! Кад постане свој власник сасвим слободно моћи ће рећи – *Ја сам краљ*. А ко то себи каже, није ли дубоко загазио у болест? Пробушио сјећање да утоне у заборав (Јевреји за заборав кажу *накав* што значи *йрорешетайи, йродушийти*).

А шта је заборав, ако не коначан пад и смрт? Пази да не заборавиш Јахву „који те је извео из земље египатске, из куће ропства” (*Поновљени закон*, 6.12), „сјећај се и не заборави!”, овај лајтмотив Мојсијева говора, као и свеколиког говора пророка, у модерности прелази у: „Сјећај се и заборави. Сјећај се да би заборављао!”

Показује се: ко Бога изједа, смјеста погине! Заврши као изједач самог себе. Теофагија нужним начином прераста у аутофагију. Живот се мијења за смрт.

Но, модерни алхемичар увјерен је да и од тога може сачинити врлину, јер тај заиста вјерује да му припада да стигне Бога, чак и да га превазиђе. Мимо његове да створи своју рајску музику. Ако је потребно, уз стални звекет ланаца и мачева...

значања. Резултат – потпуни мрак. Ми данас практички немамо никакву мисао о времену: прекосутра је апстракција, а прекјучер несхватљиво. Ушли смо у а-темпорално раздобље, у раздобље тренутка, што упућује на то да вријеме није било лично искуство већ конструкција, може се чак рећи, политичка конструкција. Човјек је пука материја у коју се уписује колективна воља...” (видјети: А. Бадју; *Спољне*, Загреб, 2008, стр. 101).

Поход на рај властитим снагама суштинска је ознака модернитета (уједно и дубок неспоразум са хришћанством).³¹² Да ли ће се рај градити изнова или само рестаурисати свеједно је, на њему се увијек морати радити. Рај позива на рад... Рад ослобађа за рај... У рај се (својим радом) уграђују све модерне генерације, без изузетка. Нема ту ничег посебнога, јер одвајкада су сви људски избори једноставно напор да се приближи рају. Циљ живота је срећа, а рај је посљедња сврха. То је главно свега главнога, сврха свих сврха. У хришћанству рај озбиљује страшан расплет, јер неодвојив је од појма Суда. „Није Суд на једној, а Небо на другој страни, већ само Небо суди питајући: шта си учинио са истинском радошћу? Над цијелом драмом повијести рађа се та пуна свјетлост у којој ће људска дјела, па и она најскривенија, бити извучена на свјетло дана”.³¹³ О том великом дану, дану који се остварује путем великог сумрака, сањале су све модерне револуције, жарко га желећи. Заборављајући притом оно најважније: не може се покренути лов на рај, а да он није већ покренуо хајку на нас!

Можда рај јесте негдје другдје, али увијек је и ту, као нека привлачна снага. Притишће на свијет, прекида круг анималних задовољстава, тјера нас вазда на тражење изнад, преко себе самих. Први је непокретни покретач историје или посљедње недодирљиво уточиште илузије; утопија неке сутрашњице која легетимише покоље

312 „Једино Месија завршава свеколико историјско догађање, и то у смислу да искупљује, завршава, ствара однос тог догађаја према самом месијанском елементу. Зато никаква историјска стварност не може сама хтети да се односи према ономе што је месијанско. Зато царство Божије није *telos* историјског *dynamis*-а: не може бити постављено као циљ. Историјски гледано оно није циљ, него крај. Зато се поредак профаног не може изградити на идеји Царства Божијег” (В. Бењамин; *Анђео историје*, Београд, 2017, стр. 77).

313 Ф. Хађаћ; *Рај на враћима*, Загреб, 2015, стр. 78.

садашњице; хоризонт је свих наших нада и мјера свих наших несрећа. Може бити да су савременици у праву, па је говор о њему исто што и упадање у самовољу и ре-кламирање бијега од стварности, али нама је управо по-вијест показала: не размишљати о истинској нарави раја значило је препустити терен свакојаким кривотворина-ма! Можда је презир небеског раја широм отворио врата његовим земаљским пародијама?³¹⁴

Зар нас управо томе, између осталог, не учи пројект-по-вијест? Не служи ли данас још само као излог пародија? Каталог рајских иначица? Повијест као рајска припо-вијест, која, по неком ђаволу, увијек сконча паклено!

Као низ смицалица којим би се заједничко добро повезало са „вјечним добром”, а да се притом од њега ипак разликује. Низ смицалица да се детронизује тран-сцендентни небески Град... Небески Јерусалим. Онај Град изграђен од живог камења – *vivis e lapidibus*, у којем ниједан изабраник није жртвован, у коме ништа није прљаво (јер камење које није било достојно да послужи градњи унапријед бијаше одбачено). Тај Храм, тај свети Град, чији будући сјај разматрају пророци, и који се тре-ба, премда га не видимо, овдје на земљи саградити *камен њо камен...*, тај Храм није попут наших људских здања, са њиховим подземним темељима, са њиховом трошном грађом, са њиховим мрачним сутеренима. Будући да се већ сада гради на Небу, темељ му је Христос који се први успео на Небо (Св. Августин). То је „посве свјетлосни Град – *lucerna ejus est Agnus* (свјетилка му је Јагањац)”,³¹⁵ и тмине извањске не бијаху потребне његовоме сјају. Ово сасвим духовно (самим тим и удаљено) здање ваљало је сад преселити на земљу, очистити од илузија и претјери-вања и вратити конкретним људима. А некако задржати

314 Ибид., стр. 38.

315 А. де Либак; *Католичанство*, Ријека, 2012, стр. 317.

његов сјај. Да то буде и даље добар Град и да то *добро* буде наших руку дјело, по људским мјерама. Оно чему Христ бијаше темељ, одад ми утемељујемо. Неће више кроз нас Бог сијати, него ћемо ми напoкон собом свијетлити.

Овај дилетантски набој времена нуди једну слику која вјерно показује домете повијесне авантуре: посматра ли се данашњи човјек у моментима своје одсутности, у тренуцима кад се његова трка успорава или зауставља, у његовом погледу као да је примјетна огорченост или грижа савјести, али не толико што је упропастио божански рај, колико што је упропастио *iproioncivo* којем је тако нестрпљиво, тако похлепно, тежио.

Облик знања који одабире је напад, злочиначка индискреција према креацији, коју је свео на хрпу предмета пред којима се усправља, уздиже, као уништититељ... Након афере с воћком осјетио се усамљеним у Едену, а још је усамљенији на земљи, гдје је, због нарочитог проклетства које носи у себи, морао да установи „царство у царству”.

Но, у царству сад понестаје могућности. Троше се. Све ће се истрошити, засигурно, осим једне: могућности увида. Узалуд је небо свлачити на земљу, ради се о томе да оно запосједне наша срца. Јер ако се то не деси, небо неће престајати падати нам на главу.

У том смислу и ова наша безнадежност могла би бити прилика да поново осмотримо шта је заиста значило хришћанско вјеровање у бољи свијет? Јесмо ли то икада уопште пропитивали? Јесмо ли хтјели? Или смо се према овом питању (као сваком другом) односили искључиво под претпоставком претходно изречене пресуде модерног ума? Хришћанско смо вјеровање тумачили са модерних стајалишта, кривили га, себи подешавали, увијек логички досљедно закључујући: ако вјерујем у бољи свијет, то значи да ми овај свијет није добар. Вјеровање је производ негодовања, а надање бољем свијету само прихватљиво лице страшне неплодности.

Шта ако је овај свијет тако добар да је, упркос свим невољама, пун новог живота! Попут жене у трудовима. Њена љепота, коју бол изнакази, упућује увијек на нешто друго преко ње, показујући истовремено да она није неплодна. Обасјава ли небо земљу или доводи у сумњу њену вриједност? Да ли уздизање неба умањује земљу? Ако вјерујем у Небо, јесам ли већ незахвалан према земљи? Ако у Небо не вјерујем, како онда у земљи да препознам неку *другу зору*? Да ли овај свијет уистину чини мрачним *вјера у Небески рај*? Или баш она омогућује да се препозна колико је тај свијет *диван* (сјајан)? Гледа ли вјера у дрвету само његов будући прах и пепео? Или је кадра да и под најцрњим угљевљем још увијек види жеравицу?³¹⁶

Изокрећући ове елементарне претпоставке, наше повијесно прегалаштво и није могло бити друго до трошење јудеохришћанског смисла повијести. Деструиран је он споља, руиниран изнутра, обесмишљаван из властитих поставки и исходишта једним перфидним и перверзним оптимизмом који је уображавао да је неограничен (из чега је произилазила вјера у земаљску срећу свих људи). Деструкција смисла вршила се путем производње смислова. Стога Бодријар (са пуним правом) више не говори о кризи, већ о катастрофи смисла – крај историје показује се као продукција сувишног смисла, а не као његово пуко одсуство.³¹⁷ Катастрофа смисла огледа се у чињеници да се сад сваком догађају, без било каквих посљедица, могу приписивати сви могући узроци, а да њихов смјер остаје у суштини неважан: они ништа не наговјештавају, ништа више не одржавају – они су *ван смисла*. Зато их и нема, нису могући. Намјесто догађаја само планирана, стратешка, дешавања. Ни сама историја више није „простор”

316 Ф. Хађаћ; *Рај на врашима*, Загреб, 2015, стр. 79-80.

317 Ж. Бодријар; *Фанталне стиратеије*, Нови Сад, 1991. стр. 20.

у којем нешто може да нађе своје мјесто, већ се показује као ствар која се труди потврдити свој положај у стварности.

Данас је „велика историја” раскринкана као еволуционо лукавство које није смјело да се ода ако је жељело да остане дјелотворно као активан аутохипнотичан мит који је хтио да замијени хришћанство. Али тајна је избрбљана (јер очевидно повијест је остала без дејства): није истина да се више не може вјеровати у Бога (како нас уче), већ се не може вјеровати у Повијест као дијалектику напретка која нам казује како се људи напосљетку спасавају властитим снагама!

Са Јонескуом може се констатовати: некад је постојала садашњост, постојало је вријеме, а сада нема више ни садашњости ни времена, „геометријска прогресија пада (напретка) бацила нас је у ништавило”. Чему онда неко модерно доба ако се производе само нови отрови! – узвикује Рембо.

Заиста, понекад ми се учини да повијест уопште није простор новина, већ да је увијек на дјелу један чудовишан процес ширења искључиво *надоле*, то јесте ка страни која овдје у људском бићу одговара пукотинама кроз које продиру најзлокобнији утицаји свијета, они који имају буквално паклени карактер.

IV

ДА БОГА НЕ БУДЕ, ДА УКЛОНИ САМ СЕБЕ...

1. Акција склањања Бога

Наваљују ниоткуда, земљу да прекрију..., страшна дјеца новог вијека. Рађају се из хијата... вољом наоружани да буду. У походе крећу кроз најкраћу ноћ... јер тад је све надхват руке.. Вјерују: чудо које наступа..., за њих се отвара! Напокон. Дирнуће им и снове... А снови ће добијати тијело. Свега ће бити напретек. Посебно свјетлости... Ништа неће бити забрањено... Распаметиће се жеље, сасвим разобручити. Нарочито оне немогуће... Проваљиваће у свијет ношене неком чудном силом..., или лукавством.

Но, док су дјеца још у повоју била видјело се: неко страшно бреме носе на леђима, неки удио од ког се мрзне... Напокон извршити Правду! Времена су зрела: овај час њен је час. Неће чекати, јер Правда не умије да чека. Она је хитност. Са човјеком или без њега, кренула је. Надолази. Правда јесте надолажење. Непрорачунљива... Јер, ко би Правду мјерио?

А опет, она као да тражи *да се њражи*, налаже неки прорачун, овдје и сада, у оном најближем, људском... Да не промакне, зграбимо је у руке! И ето гдје свјетло Правде почиње да тамни, гдје зло се привлачи да одгурне До-

бро и потајцем удари у срце: Правда у нашој руци, Добро у шаци – у рачуну! Али, ко је добар за Добро? Ко праведан за Правду?

Нису то питања за страшну дјецу. Не могу ни бити, јер траже вријеме. А времена нема, па се оно не смије ни губити... У овом *овдје* ваља зграбити своју шансу, шансу за Правду. *Сад* је вријеме, осјећају дјеца, сад или никад... Узети је у руке, своје руке, и тим рукама раздијелити свима. Има ли веће праведности! Да ли је икада било? Треба се само одважити. Дјеца то морају..., морају моћи хтјети... И кренуће..., некад устајати, некад падати, али неће одустајати. Правду ће извршавати. Дијелити. Док то чине, упињаће се да личе на људе. До посљедњег тренутка... Јер повратка назад нема, пало је у удио... Судбина је узети Правду. При својити мјесто Правде. Бога свргнути, а себе зацарити.

Напасти Бога, склонити га, заузети његово мјесто – алфа је и омега модерности, динамизам њене свеопште мобилизације. Уједно, кључна операција воље. Заиста, ако би тражили оно што модерност уједињује, онај *гудљи њок* који помирује сва површинска распршавања (нешто као унутарњу логику времена, темељно надахнуће, које обликује и одржава све), онда је то засигурно једно „големо скретање” које је постављено у срж доба као његова ознака и *cursor*: „Запад пориче своје хришћанске коријене и креће у акцију склањања Бога”³¹⁸

Не само да акција човјеку омогућује поврат и при свајање сопствене слободе и свијета, већ *једино њо и значи*. У томе се огледа и темељни значењски преображај модерног свијета и човјека, један нови *усџрој* који за човјека постаје *џринцијом*.

318 А. де Либак; *Драма аџеисџичкој хуманизма*, Ријека–Сарајево, 2009, стр. 29. Упркос великим неслагањима модерни су мислиоци уједињени чињеницом „да су се сви борили против једне те исте моћи – моћи религије или *царсџива џапе*, како ју је Хобс називао” (L. Strauss; *Thoughts on Machiavelli*, Glencoe, 1958, стр. 231).

Модерност је *йроџив*-хришћанска..., и управо стога са хришћанством нераскидиво везана. Има дубоко хришћанско поријекло... Неспорно. Али увијек је спорно како поријекло мислити, како га на овом мјесту читати и тумачити?

Поријекло није само прошлост, већ улази у садашњост и без примјетног реза продукује у њој властите учинке. Обликује је. У себи, вели Бењамин, као да носи неки „тајни индекс” којим непогрешиво упућује на искупљење.

„Да ли нас милује дашак ваздуха из негдашњих дана? Не постоји ли у гласовима које чујемо одјек и оних већ занемелих?... Ако је тако, онда постоји тајни споразум између ранијих генерација и нашег покољења. Онда је наш долазак очекиван на земљи. Онда је нама, као и свакој генерацији пре нас, дата нека *слаба месијанска снаја*, на коју прошлост полаже право. А то право не можемо јефтино да стекнемо.”³¹⁹

Човјек је пун повијести. И онај најпразнији има је довољно. Изнад свега дубоко у нама биљег је оног најважнијег догађаја – Месијине Пасхе. Не морамо бити ни вјерници ни историчари да бисмо повијесне догађаје имали – увијек су *некако* ту, чак и кад их заборављамо. Јер заборав ипак чува. Можда наступи час кад ће из заборављеног Правда звати, на буђење позивати. Заборављено тражи Правду! Правда и јесте „традиција заборављеног”..., примарно „она се не рађа као дискурс кога ваља прешутјети или учинити приступачним, већ као глас, не као аутографски тестамент, него геста најаве или каква вокација”³²⁰

319 В. Бењамин; *Анђео историје*, Београд, 2017, стр. 152.

320 „У том смислу, није Logos него Dike најстарија људска традиција (изворно су оне неразлучиве). Вјерујући да си преносе језик људи заправо размјењују гласове, и говорећи без опроста препуштају се Правди.” (Б. Агамбен; *Идеја йрозе*, Загреб, 2004, стр. 63–64)

Човјек је биће заборавља, живи под његовим условом. Није то прост факт. Заборав је у темељу, он нас одвија и у сваког се уписује ипак незаборавно (конститутивно). Нема једноставног заборавља као што нема ни једноставних смрти, јер увијек има нечега латентног што кружи. Зато, ваљда, још увијек има мишљења. И да није те дијалектике латентног-нелатентног, заборавља-меморије, каже Агамбен, не би се ни ријеч збила, згрушала; не би се развијала парадоксална страст памћења – да га баш непамтљиво буди и позива!

Ако је заборав животу суђен, да ли му је суђено да у забораву бесловесно стоји? Као ми што стојимо – у овој тоталној амнезији, конзумеристичкој. Заборављено смјеста је мртво, истрошено, као неки истрошени производ. Нити се коме гласа, нити кога позива, јер оно и нема свога гласа. Појави се само кад га реанимирамо, кад му позајмимо свој глас. Да ће заборав пасти на тако ниске гране, то ни најсмјелији нису могли слутити.

Али ова амнезија у односу на повијест, није ли и она продукт управо те Повијести, Повијести којој нико не може умакнути? Заборав вјере, зар то није још један од *односа* према вјери, којој сви морају положити рачуне? Онда и заборав Правде, није ли ипак неко дјело Правде?

Било би свакако боље да живимо свјесни тих стварности, али наша несвјесност још је једна *страшна стварност* у низу, стварност коју скривено носимо као свој крст – страхан крст игнорисања Крста. Можда и наша најстварнија стварност...

Свему је у овом свијету допуштено да лабави, слаби, све може да се троши и осипа, па и сам свијет, али ова игноранција никако. То што је нисмо увијек свјесни, не значи да она није увијек будна, и да око себе не утврђује штабове. А чудни су они... ти штабови. Попут неких погона што игнорисање држе напетим... јер, напетост осигурава... И то је наша култура, сва наша друштвеност!

Истовремено, поуздан знак да хришћанство још увијек носимо на леђима. Ту је и кад га игноришемо. Дио је нашег бића, без обзира на то како се према њему односимо. Бити модеран значи, између осталог, и то да се некад било хришћанином, и да се само одатле могло доћи „себи у наручје”. Што каже Ортега: живот сваког од нас посједује двојако извориште, с једне стране то је хришћанство, а с друге, „суштинска нечистоћа модернога доба” (којег не можемо да се ослободимо). Живимо дво-врсно, „од вере и разума истовремено, знајући да су они два супротстављена принципа”. У ову двострукост, интимну нетрпељивост између разума и вјере, савремени је човјек толико загазио да је више и не опажа. Тешко је да неко данас буде хришћанин, а да истовремено није и модеран, помало рационалиста и натуралиста. Исто тако, сваки атеиста посједује дио живота у који рационализам и натурализам немају приступ – он за тај дио зна, осјећа га и носи у себи, мада се против њега бори и настоји да га уништи. Другим ријечима, он вјерује без конкретног садржаја вјере, живи напуштену и испразну вјеру. Па бити против вјере, против хришћанства постаје „доказ крајње скромности који човјек данашњице може да пружи – антиклерик је само онај који не може бити ништа друго”, то је показатељ суштинског необразовања и заосталости, као са друге стране, „бити потпуни и чист клерик”.³²¹

Хришћанског се не може ријешити све и кад хоћемо. А то излуђује, па га најжешће оспоравамо. Ако већ мора бити ту, хајде да учинимо да је *грујачије* ту – онако како нама одговара. И дајемо се у свакојака кривотворења и претјеривања, у чему предњаче филозофије, нарочито оне у деконструктивистичком руху.

Деконструкцију постављају као посљедње стање традиције, али посљедње стање које је *йреношење чиишаве*

321 Х. Ортега и Гасет; *Стирукйура кризе*, Нови Сад, 2015, стр. 228.

традиције, како би се она покренула у свом тоталитету. Деконструисати, а то знамо још од Хајдегера, не значи ни разрушити да би се поново засновало, ни очувати у првобитном стању, већ *демонтирајући*, увести у игру сам *склоп* да би се између дијелова тог склопа из игре извукла извјесна могућност из које он происходи, а коју, управо као склоп, прикрива. У случају хришћанства „та могућност не би била, не би више била, ни сâмо хришћанство, ни сâм Запад, него оно полазећи од чега су Запад и хришћанство уопште могући”³²²

Онда, преврћемо по традицији, ревно раскопавамо, тражимо неко врело затрпано испод хришћанства, испод монотеизма, испод Запада, и хоћемо га изнијети на видјело, у нади да управо оно, то врело, може обликовати и скривени извор и недокучиву будућност свијета којег зовемо модерним. То је сад задаћа ума за ум, а деконструкција... као неки нови дан Божића, као снага апсолутног догађаја.

Али, врело које се тражи..., да ли се уистину тражи, има ли га уопште, или је од почетка конструкт? Једна претходно унесена матрица на основу које се кроз поступак мора ишчитати увјерење од којег се и полази: „Црна сјена nihilизма која се надвила над Западом у ствари је хришћанска, хришћанство промовише начело свијета без Бога, монотеизам је у ствари атеизам, а хришћанство 'религија изласка из религије'”³²³

Да се разумијемо, ове тврдње нису сасвим без основа. Али, колико је само журбе у њима било, колико грубости и повређивања. А тек занемаривања..., оног свјесног од којег се слијепи... Као нека авет која се надвија да ућутка животност... И узме је под своје. Јаловост јој продуктивна снага. Тјера нас да у прошлост зараћамо пуни бијеса не

322 Ж-Л. Нанси; *Нацистички мит / Деконструкција хришћанства*, Београд, 2017, стр. 98-99.

323 М. Гоше у књизи *Рашичарење свијета* тако именује једно поглавље (ибид., стр. 90)

бисмо ли изнашли кривца за тугу коју управо сад живимо. Као дјеца у љутњи ударамо сто о који смо се спотакли, или „попут Ксеркса бичујемо море Хелеспонта увијек снажним говораницама на кратким валовима”.³²⁴ И по правилу остајемо увијек плитко, у јефтином науму да амнестирамо модерност и пружимо јој легитимацију.³²⁵

За све је крив тај „фанатични експанзионизам монотеизма” (Слотердијк). Тврдити да постоји само један Бог, у себи већ носи нешто ужасно: све ствари подвести под Једноту и ту их гушити, убити разлику, посебност, јединственост. Отуд ова униформизација свијета, отуд сви наши тоталитаризми. Без изузетка, дјеца су хришћанског монотеистичког принципа. Самим тим, ширење је Цркве попут сваког потхвата са универзалним прегнућем: дио хоће преобразити цјелину! Једни то пореде са карциномом, који шири метастазе, други, опет, са турбином која електрификује град, а нико при том да види у чему је стварни проблем: наиме, образац који се набацује на хришћанство је свјетован – послање Цркве посматра се не само као нешто у *свијету*, већ и нешто *од свијета*. Кад се тако намјести, Црква се може ширити само инструментализацијом свјетовних средстава, дјеловати као и свако друго предузеће, додуше нужно са закашњењем, јер увијек је било да су синови овог свијета сналажљивији од синова свјетлости.

Није ли онда вријеме да се дежурни снабдјевачи у мишљењу упитају: то што ваше учене анализе приписују хришћанству, да ли је уопште хришћанско? Може ли на њега да се односи? Да ли му припада или се у

324 Д. де Ружмон; *У зајрљају Ђавола*, Градац, 1991, стр. 47.

325 Поново ваља чути Хелдерлина: „Превише бесконачно тумачи се језик богова”, што узрокује саморазарајуће насиље које обузима дух Запада. Кад човјек успоставља насилан однос са божанским, мора подлећи, јер, попут Едипа, ни он не може поднијети „са херкуловским плећима разарајућу снагу, готово бесрамно, да постане својим господарем” (цитирано из: М. Руђенини; *Одсујини бој*, Загреб, 2005, стр. 144).

њега уписује (силом обрасца) како би и критика била могућа?

Ако је хришћанство монотеизам, да ли је то баш онај монотеизам којег је измислила наука о религијама као својеврсну „ропотарницу у којој се на истој полици налазе Христос, Мухамед и Екнатон, гдје јединство више није метафизичка потврда вјерности Вјечнога, већ објективни појам који се може ставити под лупу и пребројати на прсте“?³²⁶

С друге стране, како је хришћанство уопште могло огрести у мономанију и монолитизам вјерских фундаментализама ако је у битном тројствено? Зар Бог који налаже јединство није најприје онај који створи мноштвеност? Постоје Божије заповијести – но да ли се оне намећу извана, као декрети, или само остварају првобитни ред стварања, дају и враћају живот, да би свако био још јединственије оно што јесте? Бог који у десет заповиједи налаже да га поштујемо (да не убијемо, не будемо прељубници, итд.) исти је Онај који је у десет ријечи створио воде, звијезде, ноја и нилског коња, анђела и бактерију. Бог жели посебност и поезију сваке врсте, нарочито сваког пола, сваког појединца, и сваке културе, не растварајући их у маси. Окренути се том Богу значи окренути се Творцу шаролике разноликости ствари, Оцу поезије и чаробности свијета. Умној сили што на небу торжествује... Да ли је онда хришћанско послање попут густог и непробојног малтера који гуши све боје (како нам говоре), или је прије свјетлост која боје оживљава, сабира и појачава им контрасте? Како је уопште било могуће помијешати то двоје? Којим триком?

Једино триком знања, његовом магијом (магијом обрасца).³²⁷ А у магији ничег магичнога, више је мангупска: не само

326 Видјети: Ф. Хађађ; *Благодан је дивни рођен у ово вријеме. За айосџолаш айокалиисе*, Сплит, 2021, стр. 23.

327 Видјети: X. Albert; *Das Elend der Theologie*, Hamburg, 1979.

да се хришћанске идеје разлажу, тумаче по унесеном обра-
цу, него се и сâм образац посматра као дијете хришћанства.

И онда наредба: одбацимо већ једном ону устаљену
шему према којој је модерни Запад себе задобио супрот-
стављајући се хришћанству ишчупавши се из његовог
мрачњаштва и погледајмо како је хришћанство породило
управо тај и такав Запад, и још увијек га носи.³²⁸ Отуд
повратка на хришћанство нема. Немогућ је. Морамо већ
једном схватити: из религијског се изашло! Хришћанство
је само себе довршило, распршивши се у модерни Запад.

Које је то хришћанство? И шта би значило *излазак*? Ако
је Запад изашао из хришћанскога, је ли то учинио опет не-
ким хришћанством, овај пут по свом? И још, ако јесте иза-
шао, да ли га је и превазишао? Посебно, је ли га превладао?

Шта ако се излази из нечега у шта се никад уистину
није ни ушло? Како је то Запад изашао из хришћанскога?
Модерни Запад. Да ли као Атина из Зевсове главе наору-
жана да буде или се он конституисао као већ *излазећи*? У
некој увијек својој верзији хришћанства, коју онда кри-
тикује, подешава, најзад поправља? Постоји ли неки За-
пад *йрије изласка* и Запад *йослије изласка*? Зар се модер-
ни Запад изласком није родио, и њиме утврдио? Градио?
Уосталом, као и ми сами.³²⁹ И ето нас сад гдје заједно па-

328 Тако би се напokon зауставиле и оне иницијативе које би
бољке савремености да лијече повратком на вјеру отаца. Ништа горе
од западања у онај тзв. „хришћански русоизам” који најприје „изолије
неко добро првобитно хришћанство да би потом оплакивао његову
издају” (Ж-Л. Нанси, Нацистички мит/Деконструкција хришћан-
ства, стр. 101). Запад је хришћански. Али не само то... и хришћанство
је западно (кроз ову хришћанску окцидентализацију уведена је у
игру суштинска димензија цјелокупног монотеизма)... Као да дру-
гог хришћанства нема..., и другачијег. Као да је таутологија на дјелу.
Слична оној: Запад је филозофски и филозофија је само западна. Је
ли ово само западно сљевило. И охолост. Сљевило од охолости...

329 Мисли се на Запад као свијет који је одређен науком и
техником (видјети Х. Г. Гадамер; Европско наслеђе, Београд, 1999).

дамо? Стално. Пропадамо. Можда у својој конституцији носимо издају као знак или печат једне лудости, изопачености, која нас и ствара!

Тачно је да модерност остаје у „нерватурама хришћанства” (Нанси), оне је и даље држе, али *како?* Најважније: оно хришћанско за које кажемо да порађа Запад и да у њему још увијек дјелује, *како* је оно хришћанско? Је ли његов начин још увијек хришћански? Је ли то икада и био? Или се хришћанско ставља у оптицај у неким другим матрицама, увијек по свом, баш онако ђаволски?³³⁰

Учинимо да оно зачас склизне у неки режим истине, јако сличан модерним режимима, који у самом себи носи могућност да се интерпретира на начин како се баш сада интерпретира. Хришћанско се задржава само у фрагментима који нам погодују и које намјештамо према нашим тумачењима. Кида се *сраслосī са ијелином – concretum* – и све у трену замрзне се у лед апстракције. А злодух, није ли нас он одувијек на то потицао? Једном претјераношћу да нападамо другу? Зар није попут хоботнице пружао своје краке крећући увијек од уломака разбијене истине?

Онда лако заборавимо најважније: наиме, сама хришћанска објава није никакво учење које треба пренијети, већ савез којег треба пригрлити. Никакав режим истине, већ *жива истина*. Није посриједи смисао који ми фабрикујемо већ смисао упркос нама, па чак и против

330 Иначе, у нашем је свијету хришћанство имало заиста трагичну судбину. „Никада није било у стању да говори својим језиком: у његовој тео-логији – његовом говору о Богу – оно *theos* је било хришћанско, а *logos* претежно грчко. Ако бисмо строго гледали, приметили бисмо да грчки *logos* непрестано и неизбежно издаје хришћанску интуицију”... Ионако, није лако замислити два супротстављенија учења од грчког и хришћанског. Оно што Грк види, хришћанин ја за то слијеп, и обрнуто. „Скоро да је ситуација слична оној из чувеног дијалога између слепог човека и богаља: *Како иде, добри човече!* – пита слепац, а богаљ одговара: *Као шио видитије, иријайиелу!*” (Х. Ортега и Гасет, *Сйрукџура кризе*, Нови Сад, 2015, стр. 150).

нас. Није ријеч о нечему што даје неки смисао мом животу, него ономе што ме изручује смислу живота, смислу који ме узнемирава и тражи да га слиједим све до смрти. Како вели Христос: *Не изабрасије ви мене, неіо ја изабрах вас и іосііавих вас...* (Јов.15,16). Такво постављање сасвим је супротно *establishmentu* или *сїіабилној сїїіуацији*: нисам ја то одабрао, него је то из колосијека избацило све моје пројекте, пореметило све планове...

А што се тиче хришћанског наука, система вриједности којег би садржавао, тих шема и склопова, режима и матрица – ђаволи су ту ненадмашиви. Одувијек. О савезу не желе ни да чују, али им је хоби да поткопавају *брачно оїіајсїиво* свдећи га на морализам или на непокретну догматику (често и на чист прагматизам), само да не би било сусрета. Ђаво је теолог *par excellence*, као и филозоф: у повијесно-критичкој егзегези учитељ је без премца, у деконструкцијама прави је виртуоз. Писмо упорно (и веома учено) окреће себи како оно не би отварало Другом. Дробби ријечи све док раздробљено слово заиста не постане и мртво слово. Ова ђавоља работа, хтјели ми то признати или не, твори биће Запада. Стога је и најсвојственије наша.

Модерни човјек неће ништа преко себе. Као и ђаво, уосталом. Пљује он по свему што га надилази, свеједно да ли с обзиром на вољу или интелигенцију.

Јеванђеља јасно сликају ђавола који, између осталог, треба да укаже на *сушїїинску оїіасносїї и безданосїї* вјеровања – „усред благослова могућа је и осуда“! С друге стране, својим дјелом он демонстрира да је свака осуда вјере у Бога, у принуди да рађа другачију вјеру (ђавољу), у принципу човјеку приснију и прихватљивију: *вјеру која іодиже само ілаву док јој је мрско сїїи у срце.*³³¹

Није ли та матрица дјеловања модерности најпримјеренија?

Главе подиже до облака, а срце забрављује. Гради самодовољне, на друге алергичне. На скали напретка од таквих се даље не иде, не може. А да се „то” постане, требала је цијела повијест, ваљало је генерацијама бити прибран, сасмосвјестан. Истрајавати на самопосматрању, без одступања. Хтјети себе. Владати собом. Не бити више лутка чије конце вуче неко други, већ конце вући својом руком. Слободно, макар се вртило на Иксионовом точку и пило воде само из сита Данаида...! Ако треба и ништавило загрлити, само да Бог више не грли! Уосталом, боље бити празан и слободан него другом служити... Боље је постати себи Бог (и ако треба створити свога бога) него себе Богу поклањати. Ко Бога има, себе засигурно неће имати. Бити модеран, у крајњем, значи и над Богом бити бог. Хришћанском Богу већ једном показати бога...

Модерност је невјерничка, свеједно да ли је невјера у лику атеизма или неке нове, времену примјереније, вјере: сваки пут хришћанство се окреће, изврће, према властитој тачки гледишта (подешава и намјешта). Наравно, овдје је ријеч о невјери у односу на Христову вјеру, а никако о неком недостатку вјере и вјерности. Напротив, код модерних тога је напретек..., прави вашар вјеровања.³³² Западна култура је култура чисте вјерно-

332 „Увијек сам био вјерник. Што је потпуно разумљиво: потичем из прилично атеистичке обитељи. Испочетка вјеровао сам у своје родитеље као у богове... Затим, вјеровао сам у Chantal Goyu која је пјевала *Јуџрос је зец убио ловца*... Било је вријеме када сам вјеровао да је мој спол само граматички мушки род и привид... Вјеровао сам и у Француску револуцију, социјалистичку револуцију... Наскоро, повјеровао сам у Ничеа, зацијело да бих био онкрај добра и зла... и у либертанског писца G. Bataillea... Затим сам повјеровао у Хегела, да коначно покушам рекапитулирати све претходне тренутке својих вјеровања... Истодобно, вјеровао сам у зен-будизам, признајем то... У свим тим фазама, дакако, надасве сам вјеровао у сама себе и, више од свега, вјеровао сам да нисам вјерник” (Ф. Хађаћ; *Ускрснуће. Ујуйе за ујорабу*, Сплит, 2017, стр. 7-8).

сти. Вјерних слѣдбеника, увјерених не само да требају него и да желе бити вјерни. Чему вјерни? Ничему. Самом гесту вјерности...

Али и ова „празна вјерност” могућа је само као окренут однос човјека и Бога. Без њега (тог окретања) ни модерности не би било. Као претпоставка новог доба оно је и први импулс за сва друга премећања.³³³ Није ли модерност само окренута, секуларизирана, верзија хришћанства?³³⁴ А у основи... страствена негација, чак мржња на Бога (као погон епохе)..., што модерност бесповратно квари...

Кварење препознају многи, готово сви, а узроке тек покоји. Неколицина. Стражи слична. Из даљине имена им одзвањају као *kleos, in-clitus*. Али, ко да их чује... Обучавали су нас да кроз живот ходимо презирући чудо њихова корака, корака који је сличан повратку. Мука је од њихових ријечи, јер носе терет своје утробе. Одавно се опијамо само оним лаким..., попут шупље шкољке. Зато живот више ничим не крунишемо.

Кварење признајемо, морамо јер боде очи, али рећи да се модерност квари због негирања Бога увреда је за разум. Још једна у низу теолошких халуцинација. При том, нико не спори да негирања има, оно је ту, али само као успутна, случајна и повремена чињеница једног

333 Премећање ауторитета Бога у ауторитет свијести (индивидуалне), ауторитет логике, изазива ланчану реакцију: „Излазак из овог свијета окреће се у историјски прогрес, онострани циљ вјечног блаженства претвара се у овоземаљски успјех већине, његовање религиозних култова замјењује се одушевљењем за стварање културних тековина или за ширење техничке цивилизације. Стваралаштво које је припадало библијском Богу постаје карактеристично својство човјековог дјеловања. Стварање се коначно замјењује производњом” (М. Heidegger; *Holzwege*, Frankfurt a/M, 1963, стр. 203).

334 Један „супституцијски литругијски ритуал” у чијем центру је картезијански поглед на свијет? Видјети: К. Pickstock; *After Writing: Liturgical consumation of the Philosophy*, Blackwell, 1998.

обухватнијег кретања (па би сасвим сумануто било цијело кретање сводити на њу). Негирање јесте чињеница процеса, али та је чињеница, каже Либак, исувише фундаментална да би је могле уклонити повијесне и мисаоне случајности. Ако се надвлада један њен облик, она ће поново избити и обновити своју снагу захваљујући непредвидивим околностима.³³⁵ Непресушан је извор модерне повијести револта и побуне.³³⁶ Не, није дошао крај нашем сударању с њоме. Колико год је застирали, у основи је наших дјелања. Све што се збива од ње се збива. Овај и овакав свијет њена је посљедица.³³⁷ Уосталом, ствари се тако одмотавају да ће то и слијепом постати јасно. Ко чињеницу не жели да види, жуљаће о њу носем. И живот ће му бити то – непрестано жуљање. Али, како мисао то да прихвати? Она слободна, на себи грађена. Модерна. Слобода би јој смјеста пала, изгубила би сваки легитимитет (признала би кварење као властити принцип). Разумљиво је онда да се својски упиње доказати супротно: с ону страну секуларизовања хришћанства, модерност је саму себе произвела. Она је нешто на себи посађено и отуд само себи довољно. Част залагању, но залудно је. Најчешће потврди управо оно што би хтјело да демантује: свако самопостављање и самоутврђење модерности на концу се оголи искључиво као оповргавање религије.³³⁸ Она другачије напро-

335 А. де Либак; *Драма айнеистичкој хуманизма*, Ријека–Сарајево, 2009, стр. 81-82.

336 Метафизички револт, односно, покрет којим се човјек супротставља услову свог живота и цјелокупног стварања, по Камију, не потиче из грчке трагедије, већ из Библије са њеним појмом личнога Бога. „Повијест револта, какву данас живимо, далеко је више повијест Каинових потомака него повијест Прометејевих ученика. У том смислу, прије свих других Бог Старог завјета покреће енергију револта” (А. Ками; *Побуњени човјек*, Загреб, 2011, стр. 28).

337 Видјети: G. Marcel; *Der Mensch von dem vermeintlichen Tod Gottes*, у: *Wissenschaft und Weltbild* 11/1958, стр. 1-12.

338 Тезу о самодовољности најдосљедније и најдубље заступао је

сто не иде, не може да иде.

Блуменберг: „Појам легитимности новог доба није изведен из достигнућа ума, већ прије из њихове нужности.” Али, разлагањем ове тезе јасно се види да је та нужност код њега посљедица самоутврђивања модерности. Саму „дозволу за самоутврђивање” Блуменберг изводи из тумачења Лајбница. Наиме, по аналогији са Лајбницовим начелом довољног разлога, Блуменберг поставља појам „довољног ума” – *einer zureichenden Vernunft*. Ум је довољан самом себи захваљујући претпоставци да је ово најбољи од свих могућих свјетова. Стога, „модерно доба нема приступа ономе што је било прије њега утолико што се противи и заузима против изазова сачињеног оним што се десило прије њега. Онда је модерна ефективно аутономна у односу на прошлост, изузев у негативном смислу, који је управо наведен.” Тиме се потврђује спонтанитет као прво начело модерности. Легитимација модерности посљедица је самопостављања спонтанитета. Блуменберг преузима Кантово учење о спонтанитету или га преображава из неосноване основе трансценденталнога у људско заснивање повијесне епохе. Али на самом принципу ништа се не мијења – ум, *Vernunft*, како то каже Кант „доставља идеју слободе као могућност апсолутног спонтанитета, јер разум, *Verstand*, то захтијева. Али о томе ум не може пружити никакав примјер”. Дакле, *Vernunft* ствара за себе идеју спонтанитета, како може почети да дјела сам од себе. То чини јер другачије не може у ситуацији кад је постао људски ум, тј. кад је остао без Бога (да тако не чини не би се, као аутономан, ни одржао). Стварање идеје спонтанитета услов је могућности људског ума (што је прилично парадоксално: оно што ум ствара услов је његове могућности). Јасно је, спонтанитет дјелује као израз самопроизведеног закона. У супротном, био би хаотичан. „Спонтанитет је, онда, израз воље, воље за слободом. Морамо хтјети бити слободни, што се онда опасно приближава уображавању да смо слободни. И слобода мора хтјети да је спонтана, што се, такође, опасно приближава уображавању да је спонтана.” Блуменбергова одбрана независности модерности очигледно је посађена на вољи да тако буде. Ако се она и не може прихватити, онда итекако може „помоћи да разумијемо континуитет интенционално недосљедног самооправдања просвјетитељства. Истовремено, ова одбрана тјера да се запитам о легитимности свих подземних самооправдања. Зар не служе рехабилитовању оне тезе коју хоће да нападају – наиме, да је модерно доба секуларизирана верзија хришћанства? Самоутврђење, то је обиљежје човјека који је постао Бог, господар и власник природе, али... и обиљежје Сатане” (С. Розен; Херменеутика као политика, Нови Сад, 2016, стр. 67-68).

А религија, може ли се она уистину оповргнути? И шта би то значило?

Неки кажу, оповргнути њен говор. А кад се то говор оповргава?

Кад противрјечи самоме себи, кад тврди да објашњава све, а то не чини. Али како оповргнути „облик тишине” или приписивање истинског говора неприступачном божанству коме се не може противрјечити?

Религију не оповргава ни њена повијесна ирелевантност, нити чин воље да се она одбаци на захтјев филозофије и науке.³³⁹ Одлука да Бога нема ништа не оповргава, већ само показује наше жеље. Говоримо себи – како би било врло лијепо...

Баш као и онај *аџеисџички* хуманизам, који за нас има готово формативан карактер. Што је започео Фојербах критиком религије, касније се (преко Маркса, потпомогнуто Ничеом, Фројдом, Контом) успоставило као равнотежа спојених посуда што конституише нашу културу, обликујући свакодневна вјеровања и ставове људи.³⁴⁰ Критика религије овог хуманизма прихвата се као најприроднија ствар, нешто само по себи разумљиво, до те мјере да се чини да другачије уопште није могуће. Ставови које изриче непогрешиво погађају срце, има се осјећај да они само артикулишу оно што некако и сами мислимо. Није то никакав залог истине, већ чињеница да нам они извезају карактер, а да тога никад нисмо у потпуности свјесни.

Зато и немамо проблем да (заједно са њима) признамо: хришћанство је нестало из ума, испарило из живота

339 Видјети: L. Strauss; *Spinoza's Critique of Religion*, New York, 1965, стр. 29.

340 Изгледа, Фојербах је био у праву кад је говорио: „Мож је атеизам само освијештени, неувијени, изречени, несвјесни и стварни атеизам модерног човјечанства и науке” (L. Feurbach; *Schriften zur Ethik und nachgelassene Aphorismen*, Stuttgart, 1978, стр. 345).

човјечанства. Друге опције није ни било, јер шта је оно него „фиксна идеја, која је у најжешћој супротности са нашим заводима за осигурање од пожара и за осигурање живота, са нашим жељезницама и паровозовима, нашим пинакотекама и глиптотекама, нашим војним и предузетничким школама, нашим позориштима и природно-научним кабинетима”.³⁴¹

Већина до данас у ово вјерује, без обзира на то што их стварност демантује. Ако им то кажете, само ће одмахнути руком и рећи: ми ствари тако осјећамо! Ништа неочекивано. И атеизам, који их гради, обликован је више интуитивно него што је научно образлаган. Његове далекосежне повијесно-филозофске тезе у ствари су „предивно недоказиве тврдње”,³⁴² које ни данас, ретроспективно, није могуће верификовати.³⁴³

У основи атеистичке критике религије неупитно стоји Фојербахова теорија пројекције. Можда је његов најтрајнији утицај у томе што је свој атеизам засновао психолошки: појам Бога психолошки је производ човјека. Религија се темељи првенствено на осјећају зависности, који је, међутим, унутарсвјетска и унутарљудска ствар, јер се темељи на крајње схватљивим људским жељама и потребама. Оно што човјеку недостаје – било то одређено, и зато свјесно, или пак несвјесно – јесте Бог. Позитивно изречено: што човјек жели бити, то чини својим Богом... Бог је само пројекција, огледалска слика иза које у

341 L. Feurbach; *Das Wesen des Christentums*, Stuttgart, 2008, стр. 29.

342 А. Мекгарт; *Бесциселер атеизми: нови сцијенцијизам*, у: *Атеистички којећа Боја?*, Ријека–Сарајево, 2011, стр. 15.

343 Зато је овај атеизам истинска пријетња свакој вјери у Бога. По први пут у људској повијести безуслован, одлучан, отворено признат и до краја прагматично издржан атеизам, „који нипошто није могуће накнадно теолошки реинтерпретирати и присвојити за себе” (Х. Кинг; *Постоји ли Бог? Одговор на питање о Богу у новоме вијеку*, Ријека, 2006, стр. 324, стр. 328).

збиљи не стоји ништа... Свијест о бесконачном није друго него „свијест о бесконачности свијести”. Што значи: „у свијести о бесконачном свјесном је субјекту предмет бесконачност властите бити”.³⁴⁴ Тако и настаје *йојам Боја*. Чини се крајње разумљивим: човјек из себе излаже своју људску суштину, види је као нешто што егзистира изван њега и од њега одвојено; па је пројектује као самосталан лик на небо, назива Богом и обожава. Истим чином и свијет лишава садржаја и преноси га у Бога. Сиромашан човјек посједује богата Бога... Човјек себе празни како би Бога испунио, потврђујући у њему оно што негира у себи... Бог изнурује и слаби човјека, То је вампир човјечанства. Тајна теологије у ствари је антропологија...³⁴⁵ Религија је раскринкана: њене представе испуњење су најстаријих и најснажнијих жеља човјечанства!³⁴⁶

Да је Бог пројекција може потврдити и вјерник, а да, притом, своју вјеру не колеба. Религија може бити и оно што каже Маркс: опијум, средство социјалног умирења и утјехе (репресије), али и не мора. Такође, може бити илузија, израз неурозе и психичке незрелости, како

344 L. Feurbach; *Das Wesen des Christentums*, Stuttgart, 2008, стр. 37; стр. 136

345 „Као што је Платонов бог гледајући идеје створио свијет, тако је и тој заједници, док је потакнута особом и судбином Исусовом градила слику свог Христа, несвјесно пред очима лебдјела идеја човјечанства у њеном односу према божанству” (D. F. Strauss; *Das Leben Jesu*, Tübingen, 1969, стр. 736). Већ овдје христологија се преобразила у антропологију. Код Штрауса се јасно испољава тенденција која ће се потом снажно изразити код Фојербаха, а нарочито код Маркса, да се људски род, човјечанство, људско друштво, стави на мјесто Бога.

346 Шопенхауер под снажним дојмом читања Фојербаха изјављује: „Ријеч Бог ми је тако антипатична зато што вазда преноси у вањштину оно што је унутрини. Бог је у бити објект, а не субјект. Чим се дакле тврди да Бог јесте, ја нисам ништа” (цитирано из: А. де Либак; *Драма айеистичкој хуманизма*, Ријека–Сарајево, 2009, стр. 57).

каже Фројд, али опет: *она што не мора бити*. „Свака људска вјера, нада и љубав – која се односи на човјека, ствар или Бога – недовосмислено садржи моменат пројекције. Упркос томе, Бог може егзистирати. Гледано психолошки, вјера у Бога заиста показује структуре и садржаје пројекције, чак је можемо сумњичити као *чистију пројекцију*. Али, и онај који воли нужно пројектује властиту слику на своју драгу. Значи ли то да драга не постоји? Или, да она битно не постоји таквом каквом је он види и замишља? Зар је пројекцијом не може појмити и дубље од онога који је, као непристрасан посматрач, покушава просуђивати извана?”³⁴⁷

Религија је мишљење вођено жељом! То је тачно, али није истина да је мишљење вођено жељом смјеста тлапња, нека сулуда или фиксна идеја! И откуд уопште та изразита страст да се оно дисквалификује? Зашто жељи за Богом не би одговарао збиљски Бог!

„Посве је тачно да нешто још не постоји само зато јер се то жели, али није тачно да нешто зато не би могло постојати јер се жели...”³⁴⁸

Конструкција сваке критике религије произашле из Фојербаха почива на овом кривом закључку и на једном заиста фрапантном непознавању религиозног живота (уз одсуству сваке жеље да се он упозна). Зато је и феноменологија, која им је у основи, више него биједна. Најбољи доказ за то јесте чињеница да се ниједна од прогноза пророка атеизма (које су најављивале одумирање религије)

347 Психолошко објашњење религије тешко да уопште задира у слојевит феномен *вјере у Бога*. Да ли се признавањем чињенице да психолошки фактори при вјери у Бога играју немалу улогу, већ искључује то да психолошки фактори смјерају на реалан објект, на збиљу? Видјети оп.: Х. Кинг; *Постоји ли Бог? Одговор на питање о Богу у новоме вијеку*, Ријека, 2006, стр. 325, стр. 457-460.

348 Е. von Hartman; *Geschichte der Metaphysik*, Darmstadt, 1969, стр. 444.

није потврдила. Религија се није показала као илузија, напротив, као илузија показује се теорија која је тако схвата.³⁴⁹ Тврдити, као што се иначе тврди, да религију у доба науке напросто треба одбацити, јер више ништа не образлаже, исто је, вели Иглтон, као рећи да „због електричног тостера можемо заборавити на Чехова”. Сматрати религију „невјештим крпљењем на тумачењу свијета на истој је интелектуалној разини као тврдња да је балет невјешт начин трчања за аутобусом”.³⁵⁰

Барата се само хипотезама, постулатима и пуким догматским захтјевима. Хоћу да Бога нема, и још хоћу да хоћу. И учим се да то могу... *Man muss wollen können...* Бога нема, неће га више ни бити... Он, који је човјека тражио и нашао љубављу Сина својега, одбијаће се од нас и наш свијет као вал од стијену!

Ово одбијање, с ону страну Његовог оповргавања, наш је потпуни губитак смисла за стварност.

349 Очекивања модерности се не остварују – религија није изумрла, није нестала. Да ли то значи да се модерност није довршила па се нису остварили историјски услови у којима би религија изгубила сваку функцију? Зар није прихватљивија супротна претпоставка, према којој религија испуњава неку трајнију функцију (а коју критике религије и не дотичу). И за људски живот свакако виталнију: умни однос са несавладивом контингенцијом сопственог живота. Све док обавља ову универзално-антрополошку функцију (за коју не постоје секуларне иначе) религија не може престати, не може проћи. Из ње се неће изаћи, све док човјек има ума и потребује га. „Културални и друштвени напредак није илузија, али су илузорна очекивања да ће нам он донети такво стање у коме више нећемо имати потребу за религијом” (Х. Либс; *Религија после просвјетителства*, Београд, 2012, стр. 17). Кад се данас говори о повратку религијског „није ту ријеч толико о повратку вјери колико о потреби да се ослободи епохалне заслијепљености да вјера данашњем човјеку нема ништа више за рећи јер противријечи његовој хуманистичкој идеји о уму, просвјетитељству и слободи” (К. Hübner; *Das Christentum im Weltstreit der Religionen*, Tübingen, 2003, стр. 148).

350 Т. Eagleton; *Reason, Faith, and Revolution: Reflections on the God Debate*, New Haven, 2009, стр. 282.

Попут ђавола, модерност од почетка зна: не може се заузети мјесто Бога, Бог се не може оповргнути, али се нешто ипак може: створити чврст привид заузимања и оповргавања. Зато и подузима (и онда стално захтијева) једну ширу и *одлучнију акцију* мимо аргументације и критике, која је и сав њен ангажман: створени свијет треба бити замијењен свијетом који је створио човјек, а сам човјек треба постати мудар, а тиме и omnipotentan, мора постати као Бог.³⁵¹ Акција захтијева интервенцију у збиљу и операцију над њом. Богу се не узима мјесто, нити се Он може оповргнути ако се не интервенише у само *јесће*, ако се оно не оперише и преведе у сасвим други род³⁵² (наравно ни тад Бог није оповргнут, већ операција даје и осигурава привид оповргавања). Дакле, нема оповргавања без фалсификовања. А то више није оповргавање него склањање, брисање: Бог се не може оповрћи, али учинимо да изгледа као да је оповргнут. Око тога

351 Јасно се то види код Ничеа. Човјек не може заузети мјесто Божије, јер његова се суштина никако не може приближити области суштине Бога. У старој метафизици простор Божији (*der Ort Gottes*) дефинише се у односу на узрок стварања и одржања свих постојећих бића. Одбацивањем метафизике тај простор мора остати празан. „Ничеов натчовек не претпоставља заузимање простора Божијег, већ човека као епицентар Битија – претпоставља једно ново утемељење свега постојећег на другачијем поимању Бића: на схватању Битија као субјективне чињенице, а тај приоритет субјективности поставља темеље метафизици новијих времена” (Х. Јанарас; *Хајгејер и Дионисије Аеројаиџија*, Врњачка Бања, 1997, стр. 54).

352 Из свијета треба уклонити Божију вољу и замијенити је људском. Али шта уклањамо кад њу уклањамо? Шта је садржај те воље? Умјесто одговора, каже Х. Либс, „довољно је указати на укупност онога што чини нужним оно што већ постоји онако како постоји или се дешава онако како се дешава” (Х. Либс; *Религија њосле њросвејџијељсџива*, Београд, 2012, стр. 258). У том смилу Р. Шпеман указује да је у хришћанству ријеч о двострукој вољи Божијој: оној којој ми треба да тежимо и оној која се дешава (R. Spaemann, *Zur Kritik der politischen Utopie*, Stuttgart, 1977, стр. 65).

изградимо предузеће! Нека изгледа да узели смо Божије мјесто!

И ето их, улећу чудовишта – да саграде строј којим се ново царство производи. И нови човјек подиже. Секуларни строј, строј секуларизације.

Видјело се: и на Небо он ће јурнути, да га обори и узме под своје. Гутаће га, комадати, па на земљу избљунути. И онда поново присвајати. Ми ћемо томе разна имена надијевати: рашчарење, посвјетовљење, демитизација. Увијек је ријеч о истом: све се преводи и сели у нови поредак, у нови *ordo*. Прочишћава (од наноса илузија и фантазије). И тако ослобађа. Пошто је чистач човјеков разум, секуларизација је истовремено и „процес еманципације људства”. Разум је сад Луцифер, лучоноша. Нови Луцифер, ако се погодимо око тога да Луцифер може бити нови. Но, био нови или стари, Луцифер је увијек модеран...³⁵³ Напокон ослобођен, потражује он небеса као своје власништво. Пукне прстићима знања... и ево га... небо већ силази на земљу.

Под силаском, вели Зафрански, могу се разумијевати заиста различите ствари. Сама метафорика говори већ много тога. За Маркса силазак значи поимање себе као друштвеног и радног бића; за Фојербаха то је придавање веће вриједности осјетилности и тјелесним потребама; за дарвинисте силазак је еволуциони развој ка вишем; а за Ничеа то је „*amor fati*” и слава животу...³⁵⁴ Сваки пут нешто различито, али у принципу исто, јер све разлике пјевају из једног императива: Бога никако не смије бити! И никад... Да би разумске луче засјале, Бог се мора помрачити. Помрачење Бога..., како год и кад год..., увијек нека ђавоља работа.

353 О модерности и ђаволу, који је управо стога што је ђаво и сасвим модеран, видјети: М. Ломпар; *Црњански и Мефистиофел*, Београд, 2007, стр. 13-36.

354 Видјети: Р. Зафрански; *Колико истине човјеку треба?*, Загреб, 2010, стр. 61.

Али, „ђавоља работа” до бога је замршена работа. Од хиљаде нити. Тако се преплићу да им чворове никад расплести нећемо, како би извидили дна и одредили узроке. Најзад, у њих смо и сами уплетени. Чворови нас учворују. Ми и јесмо петља ове работе. Мада то не видимо. Ради она звјездасто, у широким луковима, постепено, али увијек стратешки. Као лисица репом брише трагове. Како би другачије, јер Бога ваља склонити. А то није шала! Он се и не може напросто склонити, него треба све чинити не би ли се показао асистентом у тој акцији. А за нешто такво хиљаде ђавола треба упрегнути... Читаво предузеће саградити... Модерне неимаре запослити... Сцене постављати... У хиљаде обличја на њима увијек један комад изводити: *склањање Боја*. Али изводити га тако да се склањање покаже као спонтан процес који нема ништа са налогом воље и њене жеље – да Бога не буде. Бог и његов свијет починили су самоубиство, убили сами себе. И воља сад може суверено да влада празнином која том смрћу настаје!

Овај свијет и овај живот не истурају се одмах испред вјере, већ се смјештају у вјеру и увлаче је у себе. Хришћанство се не напушта, већ се „преводи” на угао гледања и дјеловања човјека. Као и сваки и овај је превод неко чињење – *facio, facere...*, прилагођавање: не више хришћанство како нам придолази, већ хришћанство по мјери човјека и његова разума. Као да се одвећ навикло на Христа. Његову саблазан китили смо ружама, све док и оне нису оцвале.³⁵⁵

Арома изворног хришћанства постаје мучна, атмосфера загушљива. „Онај исти Бог у којем је човјек научио гледати печат своје властите величине почиње изгледати попут антагониста, противника људског достојанства. Услијед каквих се неспоразума то десило, услијед каквих

изобличења, каквих сакаћења и невјероватности? Због које заслијепљујуће нестрпљивости и каква *hybris*?³⁵⁶

Колико би само времена требало да се све то истражи? Један живот као да је мало. Толико узрока... и како су они само сложени... Чини се и ум је један мало...

Али, како год, неумољива је чињеница ту пред нама, једноставна и масивна: *Бој се више не доима човјека!*³⁵⁷

Душа хоће нешто друго, јер осјећа да управо у том другом или другачијем лежи слобода. Развијати се у слободи одсада значи: раскинути са Црквом, а потом и са самим трансцендентним бићем...

Модерни појам слободе тјера човјека из простора хришћанства истовремено му отварајући сопствене просторе или просторе сопства. Индивидуа је мјесто коме све треба прићи на поклоњење. Индивидуу познајемо и од раније, али ову процесију никако. Ако је индивидуа нешто старо, индивидуализам је искључиво модеран. Са њим се отвара један нововрсни простор посред човјека у којем живот може задобити пуноћу, тј. морални и духовни облик и мимо хришћанскога Бога.³⁵⁸

Не значи то да се Бог одмах смањило, већ најприје да је човјек толико порастао да почиње да вјерује у себе и своју природу, иако зна да је она у односу на Бога нешто ограничено. И даље вјерујемо да долазимо од Бога, али Он све више остаје иза нас, као руб уобичајеног пејсажа – јер ћемо се заправо бавити само оним земаљским.³⁵⁹

356 Видјети: А. де Либак; *Драма айшеистичкој хуманизма*, Ријека–Сарајево, 2009, стр. 41.

357 „У читавој Европи се заправо помаља снажно верско гађење – подвлачим верско! – према старом облику светости, савршеном животу, нарочито према фратрима и клеру уопште” (Х. Ортега и Гасет, *Структура кризе*, Нови Сад, 2015, стр. 222).

358 Видјети: Ч. Тејлор; *Доба секуларизације*, Београд, 2011, стр. 25-27.

359 У великој мјери успон и преображаји индивидуалности креирају западни свијет и сасвим мијењају „лице” хришћанске

Бог се не може отклонити одмах и напречац, али

вјере на том простору. У овом „индивидуалном фактору” налази се један од суштинских узрока раскола и унутар самог хришћанства. Но, кључно је питање: да ли је хришћанство под претпоставком „снажног индивидуализма” још увијек хришћанство? Како каже Х. Јанарас „осам векова бројне јереси нису могле ништа истини хришћанства, чак као јереси нису ни преживеле, јер се нису дотичале и нису изопачавале хришћански начин живота – динамичко друштвено тумачење истине”. Али ипак ће доћи она једна јерес која ће „сасвим окренути историју човечанства постављајући схизму која ће се показати историјски неизлечивом”. То за Јанараса јесте „августиновска јерес”, што значи и „јерес западног хришћанства”, јер Августин је пресудно дјеловао на његово обликовање. И заиста, Августин и Боетије ће личност, која је до тада схватана као релациони појам одредити атрибутима индивидуалности и рационалности. Боетије даје дефиницију: „Persona је индивидуална суштина рационалне природе.” Дакле, persona има „индивидуалитет и рационалну свест, које јој омогућују аутономију и слободу за самоодређивање”. Западна либерална традиција своје темеље има у овим појмовима индивидуе, њене слободе и аутономије. „Она је преточила ове идеје у правну, политичку и економску праксу, из којих је и настао западни правно-политички поредак”. Овај појам личности улази и у нашу свијест и пресудно дјелује на појам идентитета. Већина каже: Ја јесам – и под тим мисли личност. Али то што мисли и именује као личност није оно што та ријеч значи. Личност је еминентно хришћански појам. По том питању филозофија је нажалост веома сиромашна. Бивање личношћу је сасвим у супротности са бивањем personom, индивидуом. Личност није статично јестатство (није „суштина” или „природа”), већ је динамичко одношење према нечему другом – енергија. Личност пробија идентитет „ја јесам”, пробија монаду и има битно дијалошку структуру. За рано хришћанство важи: ја сам личност ако рушим своју трђаву како би у њу ушао Други. Сада се збива преиначење: личност сам у оној мјери што више утемељујем и обезбјеђујем своју тврђаву, што се више затварам у себе. Ово самозатварање у области хришћанства значило је превагу теолошког, религиозно-учењачког момента у односу на црквени – животни. Религиозност је увијек индивидуална – она поправља, тјеша, задовољава и утврђује појединца. Августин поима и проповиједа религију која рационално увјерава индивидуални разум, помаже индивидуалном самовлашћу у етици, односно, нуди појединцу заштиту и обезбјеђење од стране вишег

нешто се *одмах* ипак може: наиме, могу се у однос са њим уносити бројне иновације које ће везу са божанским лавити, окретати, подешавати. Тако и започиње ера реформи хришћанства (на Западу).

На ткиву повијести лако их је учити, чак им и разлоге излистати. Већ од позног средњег вијека јасно је да европско друштво жели себе градити на јеванђеоским принципима (а касније принципима цивилизације). Такав потхват не може ићи без препрека, јер дубок је несклад (јаз) између обичног живота и аскетског позива. Већина људи не може и не жели да живи по захтјевима савршености, нарочито кад се почну отварати и друге опције у којима живот, барем изгледно, може задобити пуноћу. С друге стране, не желе ни одбацити хришћанство. Да би се постигла равнотежа, јаз између становништва и монаштва некако се мора превладати. Ту задаћу на своја плећа узима хришћанство, и не пада му тешко, јер на Западу оно ионако себе види првенствено у остварењу свјетовних (политичких) циљева. Царство духа одавно је мијењало за царство ћесара. Тежња за свјетовном влашћу га еластизује, уграђујући у њега страст за унутрашњом реформом, неку врсту *свјетовној лукавства*.

Коначан плод духа реформи је Реформација, која покреће причу о укидању замађијаног космоса и коначно

ауторитета. Но, ово је и пресудан моменат којим је рационално расуђивање сасвим истиснуло динамичку неодредивост живота. „Живот ће тако ступити у храм-лаћу логике, која се уздиже до крајњег ауторитета, било под видом етичких правила, било као захтев социјалне и културне праксе. Индивидуум са својим страстима и разумом, потребама и интересима, постаје парадигма за разумевање целог света. Појединац је *arche*, полазиште, а целина само функционална повезаност делова. Смисао целине се апсорбује из делова, па она више не може имати никакво више значење. Право, политика, заједница, почињу да се тумаче као манифестације различитих испољавања индивидуе” (видјети: Х. Јанарас; Азбучник вере, Нови Сад, 2004, стр. 45).

ствара хуманистичке алтернативе за вјеру. Секуларизовање видова живота замеће се унутар вјере и то тако што се мијења центар гравитације религиозног живота. Божја милост у потпуности зависи од унутрашњег преображаја човјека и његовог предавања Богу. Ако нема тог индивидуалног фактора, ништа Божије не дјелује и ми не стварамо исправан поредак. На тај начин, збиљност Бога учињена је сасвим овисном од искустава и потреба срца побожног људског субјекта.

Већ у 15. вијеку израња та тенденција и може се означити као нека врста увода у реформацију. Име јој је *devotio moderna*. Лик вјере постаје побожност. Лаик који се по правилу гади Цркве и свештенства, жели с Богом да општи на свој начин, а пошто је његов живот унутар-свјетски то ће се и ово општење састојати од извјесног аскетизма и чистунства у понашању. Тек овдје јавља се *йијетей*, кога ранија доба не познају. Оно што се сада зове вјером више и није вјера, већ етика.

Да ли је онда реформација напредовање хришћанства, неки нови, развијенији, облик хришћанске вјере,³⁶⁰ или је она, како каже Ортега „нешто што је већ уроњено у свијет, нешто сасвим *модерно*“?³⁶¹

360 Како је то мислио Хегел. Он сматра да је у Реформацији, која је дошла „после застрашујуће ноћи средњег века“, прије свега у лутеранству, „изнова остварена хришћанска слобода“ и да је у њој развијена „последња застава“, наиме, „стег слободног духа“ који се вратио самоме себи и то у истини и да је само у њој постао за самог себе (видјети: Г. В. Ф. Хегел; *Философија историје*, Београд, 2009).

361 Х. Ортега и Гасет, *Структура кризе*, Нови Сад, 2015, стр. 216. За чиме су тежили ти сироти реформатори, ако не за тим да преузму улогу Бога, сводећи хемију спасења између Бога и човјека на њихово кретање вјере, на ту приватну и тајну трансакцију у тијесној собици (Клодел).

Врхунац једног, само западног, процеса одрођавања од хришћанства путем хришћанства (или унутар њега)? Врхунац оне само модерне акције његова поправљања, стварање неке нове религије која би била „прилична приликама”.³⁶² За нови, модерни, универзум захтјевамо исто страхопоштовање као и вјерник старога стила за свога Бога...

Није ли онда Достојевски у праву: западно хришћанство вјера је нехришћанска, и као такво, вољно или невољно, узрок и повод атеизма, социјализма, анархизма, науке, културе и цивилизације по човјеку.³⁶³ Не вјерује оно у Бога и Богу, већ себи самоме.³⁶⁴

Хришћанска је црква заиста освојила антички свијет својим навјештајем Бога, но врло брзо у самој цркви побјеђују цезари. Бог се почиње разумијевати према слици египатских фараона, римских императора. Та и таква слика разрађује се и мисли врло афирмативно. Улази се у велико доба западне (теистичке) филозофије и теологије, које поимање Бога развијају на три фронта: Бог у слици империјалног господара, Бог као персонификација моралне енергије и најзад, Бог у слици посљедњег фило-

362 „Није ли Фојербах с правом држао своју филозофију завршном фазом протестантске теологије која је – мислио је он – давно прије њега постала антропологијом, тако да је заправо само требало разумијети њене праве намене” (Х. Кинг; *Посијоји ли Бој?*, Ријека–Сарајево, 2006, стр. 333).

363 По Хајдегеру, то би се дало ишчитати и код Ничеа, јер код њега „христијанство (Christentum) и хришћанство новозавјетне вјере (Christlichkeit des neutestamentlichen Glaubens) не представљају једну те исту ствар” (М. Heidegger; *Holzwege*, Frankfurt a/M, 1963, стр. 202-203). Ниче не критикује јеванђеље новозавјетног искуства и свједочења, јер га и не познаје као конкретно историјско остваривање, већ отуђеност хришћанства на Западу, одступање и диференцијацију западних цркава од хришћанства Новог Завјета и првих вијекова.

364 Л. Шестов; *Potestas Clavium*, Београд, 2002, стр. 40.

зофског принципа. Све три слике у односу на хришћанскога Бога слике су *идола*.³⁶⁵ Ако је Бог такав, уистину је на штету човјека и самим тим порађа бунт. И западна мисао устаје, отпочиње побуну (против тог и таквог Бога), руши идоле, распршује заблуде, али на крају се увијек покаже као теизам са обрнутим предзнаком. Сад се на штету Бога мисли човјек као моћно, савршено, бесконачно и стваралачко биће. Човјек је највише биће за човјека (Маркс). Није Бог створио човјека на своју слику и прилику, већ је човјек стварао богове на своју слику и прилику. Човјек је темељ и творац самог себе, сам себи узрок – *causa sui*, а човјечанство у својој цјеловитости, савршено и бесконачно. Што је више овај атеизам политички, морално и филозофски скидао с пријестоља теистичког Бога, утолико је више човјека, окићеног развлашћеним знаменима Божијег величанства, подизао на пријестоље.³⁶⁶

Очигледно, европски човјек није се хтио прилагодити Христу, већ је Христа прилагођавао себи. Поуздање у Спаситеља претвара у повјерење у човјека. Исус из Назарета, Бог који је постао човјек, само је претеча човјека који ће постати Бог. Човјекобог потискивао је Богочовјека.

То човјекобоштво Европа је хтјела да социјализује. И отуд сав њен ужас и мизерија. У мучењу сад издишу јој членови. Оно некад велико, страшно је мало, јадно да

365 На извору хришћанства сасвим је другачија сугестија „која се не уклапа ни у који од ова три окова мишљења. Не наглашава владајућег цезара, или окротног моралисту, или непокретни покретач. Хришћанство пребива на благим елементима у свијету, који полагамо и у тишини дјелују љубављу, и налази сврху у садашњој непосредности краљевства које није од овога свијета. Љубав не влада нити је непокретна; такође, мало је заборављива попут морала. Не гледа у будућност, јер своју награду налази у непосредној садашњости” (А. N. Whitehead; *Process and Reality. An Essay in Cosmology*, New York, 1960, стр. 519).

366 Ј. Молтман; *Расцјепао бој*, Ријека, 2018, стр. 293.

јадније не може бити. Проблем Европе, стварно и истински, за Достојевског јесте *проблем њеної хришћансїва*, јер горе је оно и опасније од сваког атеизма – атеизам проповеда нулу, а западно хришћанство иде даље, па унакаженог Христа проповеда, Христа њиме обманутог и поруганог, Христа противположног... Он Антихриста проповеда, кунем вам се, уверавам вас...!³⁶⁷

Заиста, није ли Запад Христа преубукао и преокренуо у оног који је подлегао трећем ђавољем искушењу? Својом руком направио *против-Христїа*, који сад пред свима признаје да се без царства земаљског одржати не може. И једино том Христу чини част. А он, противећи се свему што се зове Бог или светиња, тврди за себе да је Бог. На себе ће узети да погуби сав европски свијет... И док га уништава, Антихрист му одаје тајну – он га је и створио.

Европско гута од почетка... и тјера да пропада у западно... Кроз Запад..., сама Звијер је зинула... И као да је она једино и зијевала..., а Антихрист увијек долазио. Кроз новитете себе најављивао... Царство подизао... Да буде Западно.

Хоће га као општу васељенску цркву која храни народе, испочетка светим именом Божијим, а онда оним што од Бога остане – демократијом, људским правима. Након бунта и одбацивања Бога долази вријеме помирења и изједначавања са њим.

То је стратегија западне силе: нека врста глобалне синтезе, успостављање најосновније једнакости у читавом човјечанству: једнакости по свеопштој ситости!³⁶⁸ А све то – лаж јесте.

А ми јој кличемо! Увијек из срца, слободно, онако европејски!

367 Ј. Поповић; *Философија и религија Ф. М. Достојевскої*, Бања Лука, 2021, стр. 175.

368 В. Соловјов; *Крајка њовесїи о Антихристїу*, Београд, 2011, стр. 32.

Хтјели смо да земља процвјета као башта, али нисмо хтјели да умиру сјемена посијана у њу. Мука нам је од мистичне везе између патње и милости, умирања и васкрсавања, између палог сјемена и избиле клице. Хоћемо све овдје и сад, на овој земљи. Хоћемо Антихриста за краља. Којег Бога..., ми смо одувијек хтјели ђавола! И кад смо вјеровали, с њим смо тикве садили!

Као да је сатански гениј присвојио добро, а сваку нашу жељу да га чинимо скренуо са правца. И ево сви сад трчимо за дјелимичним врлинама које су потпуни пороци. Кад се успију раздвојити добра која сједињује истина, онда се савршено чини зло. „Правда без милосрђа је окрутност, милосрђе без правде лаксизам; понизност без великодушности лијено је повлачење, великодушност без понизности испразни активизам; најзад: истина без љубави *вјера је врајова*, а љубав без истине *вражије човјекољубље*.³⁶⁹

Непријатељ одједном постаје покровитељ и ујединитељ свих учења и вјера, с циљем да у самом себи створи достојан објект општег поклоњења.

Заиста, све што је Запад наумио са вјером, кроз разне реформе, увијек је желио и неки ђаво. Никако њено докидање, већ само обликовање по своме. Све радити да се вјера олакша, приближи људима, учини „згодном за практиковање”, савременом и прогресивном. Циљ је испуњење вјере према мјерилима времена, његовог захтјева

369 Ф. Хађаћ; *Вјера злих духова*, Загреб, 2013, стр. 177. „Модерни људи, са својом отупјелостију према цјелокупној хришћанској номенклатури, не осјећају више оно грозно-суперлативистичко што је за антички укус било садржано у парадоксији формулације *Бој на Крсту*. До сада још никада и нигдје није било једнаке смионости у преокретању нечег једнако страшнога, питајућег и упитног као у овој формулацији: она је обећавала превредновање свих античких вриједности” (Ф. Ниче; *С ону страну добра и зла*, Загреб, 2002, стр. 46).

и каприца. На вјеру не нагони милост, већ оштрина интелигенције. Пошто више нема блаженог гледања, мора се ослањати на знање. Оно ће хришћанство окренути на морал, а насљеђивање Христа у насљеђивање дужности. Једном рјечју, склониће Крст, а његову саблазан растворити у скандирању љупкога корала.³⁷⁰ Сад је могуће покушати са вјером у човјека, потражити природни морал без везе са Објавом, како то изрази Гроцијус: *esti Deus non daretur* – као да Бог више не би постојао. Хришћанске вриједности биће и даље ту, само Христа неће бити. Гдје знање царује, за Њега мјеста нема. Знање Га чини излишним. „Претпоставка Бога убија се тако центиматер по центиметар, те Бог умире смрћу хиљаде ограничења.”³⁷¹

Да би се видјело како то знању полази за руком, ваљало би накратко са терена повијести склизнути на терен мисли. Осмотрити сва њена (махом филозофска) лукавства. И у грубим цртама их описати.

Још од епохе каролиншке ренесансе у IX вијеку европска се мисао изграђује под претпоставком постојања Бога, али постепено искључује присуство Бога у свијету. Бог се све више поистовјећује са умним схватањем безличног и апстрактног првог узрока свијета (*causa prima*) или апсолутног ауторитета у етици (*principium auctoritatis*). У оба случаја постојање Бога представља рационалну нужност, поткријепљену доказном аргументацијом, али невезану за историјско искуство и за егзистенцијалну перипетију човјека.³⁷²

Наравно, то подразумемијева обилате интервенције у хришћански наук, нарочито у онај његов *осовински* дио који јасно ставља до знања да битак не може носити са-

370 Ф. Хађађ, *Вјера злих духова*, Загреб, 2013, стр. 103.

371 А. Flew; *Theology and Falsifikations*, u: *New Essays in Philosophical Theology*, London, 1955, стр. 97.

372 Х. Јанарас; *Хайдегер и Дионисије Аеројайиша*, Врњачка Бања, 1997, стр. 17.

мога себе. Као *creatio ex nihilo* он увијек зависи од *creatio continua*. Ништа се у свијету (као и сам свијет) не одржава сâмо, већ захтијева стални доток Божије милости. Знање управо ту засјеца, јер да би модерности било, овај извор напајања мора се прекинути, демонтирати: да не буде воља Твоја, већ воља моја. Да се модерност укључи, милост се мора искључити. Искључење започиње оног часа када се у свијету открива начело самоодржања (у том часу почиње модерност). Одбацује се *creatio continua*, али се једно вријеме ипак држи начела *creatio ex nihilo*.³⁷³ Бог јесте створио свијет, али за своје одржање он више не треба доток милости. *Creatio continua* замјењује *īприродни расій*. Свијет престаје бити створење и постаје „природом”. За античког и средњевјековног човјека природа се откривала прије свега у форми небеског свијета, за модерног она, као подручје живог, постаје нова парадигма. И већ као неки бог, додуше, на главу окренути бог, али са свим његовим атрибутима: „Све је њена кривња, све је њена заслуга! Творевине своје истискује из ничег (*ex nihilo*) и не каже им одакле и камо иду. Требају само ићи, а пут знаде једино она” (Гете).

Модерни појам „природа” изражава нешто посљедње, иза чега више није могуће ићи. Што се из ње може извући, коначно је. Што се на њој може засновати, оправдано је. То не значи да се природа може појмити, напротив, она задобија карактер пра-разлога и коначног циља. Задржала је себи (и за себе) свој свеобухватни смисао. Нико њега не може знати, али га не може ни одрећи. Хришћанског Бога потискује *deus natura* – бог природа, оностраног Бога онострану, задржавајући све његове ингеренције. Њему се сада може вјеровати са разлогом: јер очигледно, он ме је поставио унутра и извешће ме ван.

373 Видјети: Р. Зафрански; *Колико истиине човјеку īтреба?*, Загреб, 2010, стр. 113.

Ништа природније него да му се повјеравам. Па, нека ме и кори. „Неће природа замрзнути своје дјело. Нисам ја говорио о њој. Не..., шта је истина, а шта није, све она је рекла”... (Гете). Мислила је и мисли стално. Све је њена ријеч. Логос. Он је и у мени. Сама могућност спознаје дар је природе: *Ја сјознајем њприроду која ми доушшиа да сјознајем*. Човјек је природно-повијесни догађај самоспознаје природе која у њему ствара позорницу на којој се може појавити. Дакле, природа чини све што чини и један Бог. Велико њено око увијек ме види..., њен смисао ме држи... Овај свијет природа ми је дала да му враћам оно што ми је повјерио и чиме ме опсјенио. Она је извор из кога извиремо. И нико јој не може умаћи. А ти човјече, само свједочи о бићу из којег си потекао!

Природа се обожава. Хвале је као стваралачки мудру и добру, не заборављајући напоменути и њену својеврсну препреденост, али само према добром циљу. У њој још увијек Дух неки обитава. Спознаја неспутано излеће из себе и у природи открива оно што јој је слично. Логос душе још увијек погађа логос ствари. У логосу се човјек и природа вјенчавају. Дух сабира. А то може, јер спознаја се још није окренула према себи у пуном обиму. Кад се то деси, нестаје блискост човјека и природе. Природа се хлади, и постаје нешто друго, страно. Са њом се више не може споразумијети. Ако је тако, мораћемо је тумачити.

Та нова врста спознаје показаће се изузетно успјешном. Захваљући њој из природе још увијек беремо богате закупнине. Тек кад смо себе почели доживљавати у потпуној одвојености, кад смо се изузели из природе, могли смо њоме и овладати. Себе-изузимање услов је овладавања. А изузеће је човјеково *прегузеће*. Док нас избацује у власнике (предузетнике), природу спушта у објект. И у њој нема више ничега што би се владању опирало или, не дај Боже, што би га обавезивало. Објекти, само објекти, мртви и охлађени.

Стара природа, као прапочело које нам даје заклон и смисао, нестаје са хоризонта. Свака представа бића које наткриљује постојање или је задано као велики циљ, постаје сувишна. Нема више спиритуалне повезаности. Једном за свагда веза је пукла. Нема бића прије постојања, иза постојања, након постојања. Има само постојања. Има тог *има* и *йосйоји*. А оно је без почетка из којег би изашао смисао и без краја који би тај смисао испунио.

Додуше, таква се природа увијек развија динамично, али каузалности које је покрећу су слијепе, иза њих нема никакве намјере. Нису интенционалне. Али, ако их спознамо, дају се искористити у властите сврхе. Велика демистификација природе у крајњем је увијек сводива на долар.

Начело каузалности не прожима само природу, већ попут неког вируса захвата и саму инстанцу која спознаје. Некад је постојала цјелина, прожета духом, сада се она натурализује. Природа је била утјеловљени дух, сада је дух постао *сублимна* природа. На путу од спиритуализације до натурализације на цједилу је остављена људска слобода. Ње више и нема. А кад ње нема, нема ни цијене која се за њу плаћала – разборитост за мишљење и одговорност за радње.³⁷⁴ Лишеност одговорности за поступке и своју нарав, то ће бити, вели Ниче, најгорча кап коју ће модерни човјек морати прогутати.

Природа као универзум каузалних односа који се укрштају, испреплићу, стварајући тако нове каузалности, не само да је страна, већ постаје пријетећа, опасна, док најзад не изађе на зао глас и преобуче се у царство зла. Докле год је природа била мајка, човјек јој се препуштао са неусловљеним повјерењем. Чак ју је могао и опонашати. Али кад се промијени и навуче опасно лице, опонашање постаје немогуће: не само да би било запањујуће, већ неморално и апсурдно.

374 Видјети: Р. Зафрански; *Ниче. Биографија његове мисли*, Загреб, 2021, стр. 150.

Природа је царство зла, неба више нема, али у човјеку ипак остају разлике између добра и зла. Ако је природа, као слијепа сила, остала без добра, сад ће се радити о томе да се добро у њу врати, поново унесе. Природу ваља *поправити*! Али како се то може (нарочито ако знамо да више ништа не можемо наћи у свијету као модел за властито морално дјеловање)? Путем чега се уноси добро у њу? Одговор је један: техника. Човјек постаје мајстор природе, сад он ствара, а природи помаже да рађа. Тачније, игра се Бога. Као неки ђаво.

Овакав исход у ствари се диктира с почетка. Почетак га и диктира. Откриће аутономије свијета истовремено је било и откриће његове спознатљивости. Људско мишљење такав свијет може да појми, чак и да објасни. Бога то не мора да вријеђа. Наравно, уколико и Он послуша разлог разума. Тако је настала, показује Зафрански, она чувена хипотеза о Богу-урару. Бог је направио сат, опремио га механизмом и он сада ради. „Само лоши сатови требају интервенцију урара. А Бог, пошто је савршенство, не ради лоше сатове.” Не треба ни помињати колико је то надахњивало теоријски, истраживачки ум. Ум себе сматра способним појмити сатни механизам... Једно вријеме то чини побожно се дивећи Божијој творевини, да би касније својом вољом интервенисао у сатни механизам, мислећи да ће помоћу знања о законитостима направити грандиозна властита дјела. Хипотеза о урару био је елегантан начин да се, с једне стране, учини сувишним интервенционизам милости, а с друге, да се природа пусти да неумољиво тече по своме. Посљедица тога било је „осјетно захлађење односа у свијету, што се дакако надокнадило другачијим загријавањем – почело се технички владати и служити охлађеном природом.”³⁷⁵

375 Р. Зафрански; *Колико истине човјеку преба?*, Загреб, 2010, стр. 112-114.

Јасно је: од поимања самоодржања свијета само је један корак до тога да мишљење, које то поима, себе препозна као снагу која одржава саму себе. Аутономија свијета нужним начином води до аутономије субјекта. Изгледа да се због тога и уводи. Формално гледајући, ове аутономије су исте. Баш као природа и субјективност је нешто првотно, што не може бити доведено у питање. „Та велика особност” мора бити разумљена из себе саме. Чим се нешто може извести из субјекта, оно је коначно разумљиво; чим се неко држање покаже особно примјереним, оно је оправдано. Тиме се не тврди да су особност и субјект са своје стране појмљиви, они су то једнако мало као и природа. Али што се помоћу њих да разумијети, то је у реду. Као „мајка природа” и субјект своја дјела оправдава искључиво „властитом изворношћу”. Властита изворност, која није друго него пројект (симулација) којим се прикрива рођеност, одсада је критериј. У садејству са властитом искреношћу коначно ће потиснути „објективно добро” и „објективно истинито” и сасвим их избацити из игре.

Између природе и субјекта налази се свијет људског чина, људског дјела, свијет *technai*, (или како су то Грци звали: „простор људских ствари”). Иако се темељи на природи и субјекту, овај свијет, насупрот њима, ипак посједује и себи својствену самосталност. То се изражава појмом *кулџура*. За разлику од хришћанске културе (која се остварује по милости) или грчке културе (која је *са-џраћансџиво* људи и богова), модерна је култура склоп људских дјела потпуно независан пред Богом и Објавом. У том новом простору убудуће ће се објављивати стваралачка тајна свијета. Бог је вишак. Мора да умре. И мртав ту да остане.³⁷⁶

376 Смрт Бога тако се појављује као историјски завршетак развоја западног хришћанства. „Замена црквеног искуства од стране интелектуалне извесности, припрема и рационалистичку сумњу и оспорава ове извесности. Рационализам ослобођен од

Природа, субјективност и култура припадају заједно, условљавају се и међусобно надопуњују. Гледајући свијет као природу, човјек се ставља у себе самога; схваћајући себе као субјективност, он постаје господаром властите егзистенције, а у вољи за културом почиње изграђивати постојање као властито дјело.³⁷⁷

Склоп природе, субјективности и културе нешто је посљедње... (преко тога или из тога се не може) – не тражи заснованост ни на каквом темељу, нити трпи било какву норму изнад себе. Склоп је сила овога свијета. Његов произвођач и одржавалац. Ударна песница воље (нарочито у борби против милости). Склоп је у ствари строј – свјетски и антрополошки строј. Секуларни строј. Глава Звијери.

Све са чиме дође у додир подешава себи, обрађује, троши, и наново производи. Чини се да се строј тако храни и као склоп одржава. А кад прождере све изван себе, почиње ждерати и оно у себи. Природа, субјективност, култура, у свом првобитном значењу ће нестати, али строј ће се одржати, чак захуктати до неслућених размјера, производећи све изнова. И даље је то трјумвират природе, субјективности и културе: али природа није више она *природна природа* од које потиче појам природног, као оног непосредно очигледнога, само по себи разумљивога, већ је то не-природна природа; појединац, субјект, није личност, особност, већ супротно томе, безлична јединка утопљена у масу – ларва,³⁷⁸ а

метафизичких гаранција којима га је поткрепила схоластика, игра улогу историјске припреме за превласт индивидуалистичког емпиризма. А индивидуалистички емпиризам представља отворена врата за појаву нихилизма” (Х. Јанарас; *Хајдегер и Дионисије Аеропајија*, Врњачка Бања, 1997, стр. 48).

377 Р. Гвардини, *Конац новој вијека*, Сплит, 2002, стр. 54.

378 Маса више не представља, као раније, „мноштво неразвијених, али за развој способних, појединачних ликова, већ од

култура је још само не-култура. Незапамћено варварство на дјелу.

Не значи то да је строј омануо. Напротив, то што ради савршено ради и ревно испуњава налоге воље: производи нове облике живота. Има их много, различити су, један другог смјењују, но у основи сви су исти: *обавезно ирройивхришићански и нехришићански*. То је она круцијална вриједност коју у свако вријеме строј мора осигурати. Све друго је релативно, може и овако и онако, али ово не... оно је ултимативно.

Чим се произведе нови облик живота ставља се под *сиројну* заштиту и консеквентно поприма облик нормалног, једино исправног. Све друго и другачије смјеста се дисквалификује. Изван производње строја ничега нема. Неће га ни бити. А да изгледа како га никад није ни било, на том се увијек мора радити.

Но, све што строј произведе пука је *химера*, што постави као нормално у ствари је ненормално. Мада нама тако не изгледа. Јер, као што сирена зна подесити хиљаде варијација звука све док наши бубњићи не постану осјетљиви за њезин зов, тако и строј умије подешавати ненормалности све док не добију очаравајући изглед пред којим се свака нормалност помрачи. Наравно, прије тога, строј мора нас изнутра устројити, тако да душом пријањамо на његове продукте као мушице што пријањују на мед..., као да ничег другог нема..., да га никад није ни било... Нека строј производи, ми ћемо да трошимо и уживамо! На опште задовољство, постаћемо потрошачи. Потрошачу је пријеко потребан водич. Строј води, ми се пуштамо... И сад своје свјетло тражимо међу полицама супермаркета. Бачени у духовност потрошње напокон изналазимо свој мали рај.

почетка *a priori* стоји у другој структури: закону нормирања, који је сродан функционалном облику строја” (Ибид, стр. 60).

Али, ово треба рећи до краја: stroj није *неки дух*... Он сâм је духован. Јер воља у чије име клопара потпуно је духовна. Нема у њој ни трунчице твари. Не тежи она материјализму, али *ижежи да ми ижежимо*. Лукава је: све поставља тако да изгледа како дух Истине сам од себе гура више према тјелесноме, него према неком неодређеном духовном. Више према свијету него према Богу.

То је њен „свјетски успјех”. Увести у вјерно насликан свијет привида, зазидати у пећину пуну вјештачког сјаја у којој је Бог тек једна од могућности, а не више тајна свих ствари. Но, залуд све...

Чак и у тако сатканоме свијету свако је биће више од оног што сâмо јест, а сваки догађај виши од пуког одвијања. Све се односи на нешто изнад или иза себе. И тек кроз тај однос задобија пунину. Нестане ли тога, ствари, уређења, почињу се празнити, губе смисленост и престају да значе (јер губе увјерљивост). Иза или изнад свијета, иза или изнад човјека, постоји нешто, неки вишак и остатак, неки невидљиви, религиозни, елемент који их привлачи. Негдје „тамо”, с ону страну, изван свијета, изван човјека, извор је и центар привлачних сила, извор напајања смислом. Само у односу са њим овај свијет и овај човјек могу бити то што јесу. Дакле, они јесу тек у у односу на *друју реалност* које има у овом овдје и сада, али је сасвим различита од стварности свакидашњег постојања.³⁷⁹

Не постоји пуки свјетовни свијет или свјетовни човјек, они се производе. А ако некој вољи пође за руком (као што је и пошло) да их произведе, то додуше може трајати, али неће функционисати, „јер умјетни је производ без моћи смисла, неувјерљив за животни ум, које лежи испод оног

379 Кажем постоји – јер трпим, осјећам, њено реално дјеловање. Закључак о постојању „искуствени је закључак, као што се у физици на примјер закључује о присуству електричног или неког другог поља – на основу његовог дјеловања на предмете” (С. Хоруџиј; *Дийиџ о иџиховању*, Београд, 2002, стр. 73).

рационалистичког”. Ми јесмо у таквом свијету, али има ли иједног срца које осјећа да је живот у њему вриједан живљења? Без Бога, „без религиозног елемента који је изнад ствари и живот постаје попут мотора којем је нестало уља. Прегријава се. Свако мало нешто изгори. Дијелови који би требало тачно одговарати један другом, ометају се међусобно. Губе се средишта и везе. Постојање се дезорганизује. И долази до кратког споја који се већ дуже вријеме јавља у све већој мјери: насиље, тортура”.³⁸⁰ Али нама, оваквима, и то је неко уточиште..., усталом, гдје би стигле ове млитаве душе да није тортуре и понижења?

Изгледа страшно, али за строј је савршено. Када се људи изнутра не осјећају везаним, доћи ће чудовиште да их свеже извана. Баш попут Сатане, нудиће друштво које његује индивидуализам. Говориће да организује, а зацариће логори...

„Сјенка смрти згуснуће се у царство смрти!” Пророци мрака на Западу су одоцнили..., као да се „помрачење збило прије њихове видовитости”.³⁸¹

А у логору, свако сам, изгнан на руб духа као неки мајушни шушањ. Нити се коме гласа, нити му ко звони. И нико се не буни, јер добио је што је тражио: свој мали рај, не по милости, већ снагом свог разума, „своје дудице варалице”. Сваком су дата средства да рај испија на искап, а исконску радост (која изненади и дође изнебуха, и увијек нешто тражи) замијени својим задовољствима. Укинути радост на опште задовољство! – девиза је логорашког живота.

То што рај личи на пакао никог не узнемирава, јер кад сви постанемо робијаши онда ни пакао не изгледа паклено, већ *најредно*. Паклен је само пакао кад је изгубљени рај... Тмине су тмине само онеме ко зна за свјетло. А може знати само онај ко ума има.

380 Р. Гвардини, *Конац нової вијека*, Сплит, 2002, стр. 98.

381 Д. Најдановић; *Атхеистичко безумље*, у: *Философија истоорије* И. Х. Фихтееа и друџи сџиси, Никшић, 2003, стр.356.

Уосталом, ум је умствен, јер види да свјетлост није с њега већ с Другог, и од другдје. Уман зна оно што се напросто мора знати, а што разум никако неће да зна да би као модеран био: наиме, на рађа се саборност храмом који се плански гради, већ саборност подиже храмове без било каква плана; не успоставља се дисциплина у оном што није у дјелокругу дисциплине; не вриједи језик логике тамо тамо гдје нема логичких сродности. Не може човјек кроз рачун видјети Бога. Као што не може у воћу наћи сунце, нити у води коју пије свјетлост очију. За разум то нема смисла, али за Дух има. У воћу и сунце дозријева. Извлачи прољеће из тла и у руке приноси славу дрвећа са мирисом молитве. У води коју пијеш свјетлост очију препознаје Бога који окапава због тебе. Кад то схватиш и свој лик увиђаш. Лијеп си. Имаш облик. „Погледај ону жену”, вели Егзипери, „срећна је што је лијепа. Али шта би била њена љепота без човјека којег обасјава? И како можеш рећи да је љепота на њеном лицу истинита, а да Бог на свијету није?”³⁸²

Али, „умањише се истине од синова људских, лажи говораше сваки сусједу своме...” (Пс. 11, 1-3).

2. Пословна тајна модерности

Склонити Бога, заузети његово мјесто! – сваком од нас удес је и коб. Од Декарта до данас човјеку је једна полазна основа – *cogito ergo sum*.³⁸³ Кант је неко вријеме

382 А. де Сент-Егзипери, *Тврђава*, Београд, 1997, стр. 213.

383 Романтичари виде суштински континуитет између Декарта и револуције, или, тачније, „између картезијанског духа, који се залаже да се све избрише како би се пошло од аутономног субјекта, ослобођеног сваке посебности, и револуционарног

успијевао да држи затворене бране субјективизма путем једног, све у свему, „арбитрарног компромиса”, али истина се на крају морала објелоданити. „Апсолутни идеализам и прометејска мисао гурнуће картезијанизам до екстремних консеквенци”³⁸⁴: Ја долази на мјесто Бога! Бог је мртав, живјело Ја!

Али, која је то свемоћ коју ступањем новог доба насљеђују не људи уопште, нити сума свих индивидуума, већ свако понаособ? Бог је мртав! – али ко је тај Бог који баш сад умире?

Питање нису ни историјска ни академска. Ради се о томе да сви треба да одреде смисао потхвата који им је, у цјелини, додијељен. Плурализам је овдје искључен у начелу. Сваки субјект мора из себе (што ће рећи из ништа) да заснује биће реалности у њеном тоталитету и да каже (као Јехова што рече): *ја сам онај који јесам!*

Модерна филозофија признаје тај услов када од субјекта чини једини извор бића, али признање остаје апстрактно. Требаће сачекати Ничеа да се објелодани оно одсудно: задатак који модерност ставља пред човјека у суштини је надљудски!

духа обележеног социјалном тенденцијом да се отпочне од нуле... Шелинг веома прецизно резимира представу коју романтичари имају о Декарту... Декарт је у ствари почео, вели он, разбијајући континуитет претходне филозофије, избрисавши све што је у тој науци учињено прије њега, подухватајући се да све поново изгради од почетка, као да пре њега никада није ни било филозофије. Овај револуционарни начин да се започне окретањем леђа традицији ни у ком случају није, објашњава Шелинг, начин на који филозофска мисао, ослобађајући се татора, постаје пунолетна. Неизбежна последица била би управо супротна: изгледа да је филозофија, каже Шелинг, запала у друго детињство, вративши се у стање малолетства које је грчка филозофија напустила већ својим првим корацима” (Р. Легро; *Идеја хуманости*, Нови Сад, 1993, стр. 61).

384 Р. Жирар; *Ог двојства до јединства*, Нови Сад, 1994, стр. 182.

Бог је мртав! – није то прост факт, већ изазива трајну вртоглавицу. Ниче вјерује: смрт Бога највећи је *новији догађај* који ће још дуго бацати своје сјене по Европи. Требаће времена да оне посве нестану са зидова пећине у којој животари големо људско мноштво.

Бог је мртав и остаје мртав...,³⁸⁵ (али авај!) са њим све одлази, губи тежину, растаче се, а понајприје стари човјек. На дјелу је темељни лом, посред епохе, посред нас.³⁸⁶

Ако је истина да је Бог нагађање, сад треба испити муку тог нагађања. Како то да учини човјек, а да смјеста не погине?

Заиста, само други и другачији човјек може ступити на ново тле и загосподарити земљом: човјек без Божијих трагова! Онај који може поднијети ударац смрти Божије и који ће умијети из себе, из ништавила, извући оно чиме ће премашити човјечанство. Нека прегази већ једном властиту главу и баца се с ону страну своје сјене!

Треба се одважити, научити поново вољети себе, без икаква посредника. Треба смјети. „Сила, сила је нужна...

385 За Ничеа је ствар завршена. Доказано је да Бог може живјети само у људској свијести. А ондје је непожељни гост, „мисао која савија све што је усправно” (Ф. Ниче; *Тако је говорио Зарашу-стира*, Београд, 2016, стр. 119). Да бисмо се ње ослободили, не треба се бавити побијањем доказа Божијег постојања, већ видјети како се та мисао уопште увукла у људску свијест, како се у њу уградила и напoкон превагнула. Такво повијесно оповргнуће биће напoкон коначно!

386 „Ниче се у свом говору о смрти Бога не ограничава само на пуку психолошку тврдњу: нема Бога, ја не вјерујем у Бога! Тврдња му, напротив, посједује значај темељне чињенице за тумачење човјека и свијета, што у себи носи замашне посљедице за даљи тижек раздобља. Смрт Бога значи *велики слом!* Безутјешну празнину: *исцвијено море*. Безизгледни животни простор: *ицрцисано одзорје*. Безнадно ништа: *земља оцкинута од Сунца*. За самог човјека смртоносан сурвај, безмјеран, на све стране, који га мора растргнути” (Х. Кинг; *Постоји ли Бој? Одговор на питање о Боју у новом вијеку*, Загреб, 1987, стр. 337).

без силе ништа нећеш стећи.” Царство земаљско, царство свјетлости... али сада! И воље и силе! „Ко је моћан и силан умом, тај је властелин. Ко много смије, тај је и прав. Ко у висину може плунути, тај је законодавац, а ко од свих више смије, тај и има највише права. Треба само смјети...”³⁸⁷ У поноре урањати и из њих себе чупати...

Кадар сам себе родити, извести у свијет, одлучно и са намјером!” – узвикују они најсмјелији, најизврснији. Могу створити другу природу превладавајући све оно што ме повезује са поријеклом!

Градиће такав увијек преко себе. И то ће га избацити у највише висине. Убијећен је – засјениће Бога. Засигурно. Али, гле врага: искорачити се из себе неће! Никад. Који су у саморађању отишли најдаље собом су показали: „Унутрашњост која се у нама отвара у модерним околностима, турбулентан је догађај, вртложан и хаотичан. Иреализира све што доспијева у наш ковитлац. Према ван, то је стање растројености и расутости, а према унутра, стање празнине.”³⁸⁸ Саморођеници су препуштени сами себи. И они то знају. Испрва мисле да су слободни, али брзо им постаје јасно: ко се препушта самом себи, тај све улаже на погрешну карту (гријеши, једно вријеме мисли да се живот у својој виталности заиста може одржати властитим снагама, док му на болан начин не буде дозначено: он се одржава једино самообманом, свјесном самообманом). Из покушаја да зависе само о себи, из прометејског бијеса који ништа не жели темељити на свијету него на себи, избијаће уништавајућа, разорна, снага, снага разарања. Листом ће их гутати. То више неће бити људи, већ чудовишта, монструми. Тако ће се осјећати. И себи показивати. Ником и ничему налик (као и звијер што устаје

387 Ф. М. Достојевски; *Злочин и казна*, Загреб, 1978, стр. 327.

388 Видјети: Р. Зафрански; *Колико истинe човјек треба?*, Загреб, 2010, стр. 92-93.

из хијата). Ни са чим упоредиви. Као у некој грешци... За-
робљени. У некој заблуди... Остављени. У себи запетља-
ни. Собом. *Ја* је петља. Напухани заблудом у погледу
себе, отровани трвдокорном вјером да човјек сам стоји у
основи свог бића. Каква грешка! Не једна међу другима,
већ њихов извор и основ. Сâм гријех!³⁸⁹

А ми, који извринима још увијек кличемо јер лудјели
су за нас, од исте бољке болујемо, а да то више и не знамо.
Наша затварања у себе, колико год малограђанска била,
умјесто оаза непогрешиво дозначују пустињу. У мору
жеља, планова и амбиција, свако је себи ненадано постао
Бодлеров *самомучиџељ*, истовремено и рана и нож, „удо-
ви и точак за разапињање”, „жртва и крвник” (Бодлер).
Осјећамо страшно недостајање Бога, али такви смо да Га
више не можемо љубити све и кад хоћемо. Наш је „об-
лик” препрека за Бога... Умјетници смо спрјечавања... Али,
хоћемо ли икада научити да спрјечавамо спрјечавања? Је
ли касно? Можемо ли ми? Може ли се то научити сам, без
Бога? Ко да зна! Али једно ипак знам: ако то не научим,
моје занијемело срце никад неће поново проговорити!

Уистину, шта може човјек? Шта може један човјек?

Фасцинантно је како модерност ово фундаментално
питање са лакоћом прескаче. Можда се зато самоувјере-
ност у њој гнијездила на мјестима гдје је никако не би
смјело бити. Одједном су мислиоци најсигурнији баш
тамо гдје је човјек најтањи. Шта се то збива са мишљењем,
са човјеком? Шта је та напухана мисао? И ко су ти људи,
самоувјерени? Зашто су тако задовољни?

Зар више не знају оно што се мора знати: ко осуди
вјечност, осудио је и сваку дубину и сваки садржај свије-
та. Ко себе обоготвори, није ли, попут Васпазијана, и сам
на прагу распадања?

389 Барем онако како га дефинише Августин: *Sibi quodam modo fieri atque esse principium.*

Посрнуо у језику и мишљењу. А ту ко посрће, више не пада... Разлама се у ваздуху. Само достојни пропадају, ништавни се распршују...

Баш као ми, данас. Без сумње, људи смо одузета језика, пробушеног сјећања и разорене мисли. Од тога нам је и срце експлодирало. Сви смо ту..., а ниједног више нема. Негдје успут просули се, изгубили душу... На животу смо, али без душевних стања. Ово на лицу..., то нам је посљедња маска. Ходамо полако, испружених руку, као слијепци, тражећи ослонац у празнини. Без мишљења, без сјећања, без облика... Кроз нас (и у нама) јасно се види: „Модерност је највећи тријумф славила у бесмислености својих резултата.”³⁹⁰

Заиста, све је безимено и безлично у подвизима модернога ума. Јер оболио је. Вољом. А болест тешка..., аутоимуна... Сваком дође у наслједство...

Сан који се Раскољникову приснио разливена је јава модерности: сав свијет осуђен је на жртву једној нечувеној и невиђеној куги. Појавиле су се некакве нове (*да не кажем модерне*) трихинеле, нови микроби, бића микроскопска, која су се увлачила у тијела људска. Но, та бића бијаху обдарена умом и вољом. Примајући их у себе људи су постајали бијесни и луди (*да не кажем модерни*). Али никад нико себе није сматрао тако умним и непоколебљивим у истини, као ти заражени. Таква убјеђеност у своје одлуке, у своје научне закључке, моралне ставове и вјеровања, напросто се не памти. Читави градови, народи, заражавали су се и постајали луди. Сви су били узрујани и нису разумијевали један другог, јер сваки је мислио да је једино у њему истина. Нису знали кога и како да суде, јер више нису могли да се сложе шта ће сматрати добрим, а шта злим. Убијали су се међусобно

390 П. Слотердијк; *Койерниканска мобилизација и ипшоломејско разорујање*, Нови Сад, 1988, стр. 41.

у некој бесмисленој злоби. Почели су пожари, настала је глад. Сви и све је пропадало. Куга је расла и кретала се даље и даље...³⁹¹

Нека се сила раствара у уму човјековом. Као шумећа таблета. Фино се раздијељује па изгледа да је и нема. Концентрација јој је смањена, али је зато свугдје присутна. За све њено одсада мислиш да је твоје. Пухаћеш се само ти, а у ствари савез ће се градити. А из тог савеза, те алијансе, провалиће бијесови... да згазе и Бога и човјека. *Ти дићеш као Бој!* – сила збори. Отров пушта. *Ја ѿо моју и хоћу!* – одговарам! *Ја хоћу да моју...*, наискап отров испијам. И од тад савез дјела... А, кад он дјела, ум банкротира. Осуђен на себе, собом се разбољева..., повјерењем у сопствене снаге, аутономијом. Јер, говорено је: поузда ли се ум једино у себе више није при здравој памети. Ако је досљедан само себи, доспијева у делириј лудила.³⁹² Дефектан је.³⁹³

391 Видјети: Ј. Поповић; *Философија и религија Ф. М. Достојевској*, Бања Лука, 2021, стр. 85-86.

392 Аутономија све нагриза; са свим аутономним, појединим, вели још Платон, „срасло је неко зло и болест” (*Држава* 609а). Истина аутономије је та да *нема истине*, тачније, аутономија живи од кривљења, окретања, отимања, начела аутархичности. Сјетимо се, за Платона је аутархно оно што продире до искона и само због тог продирања добија епитет *ауџарха*. Тек у додиру са искомом, са Другим, нешто бива испуњено собом, а отуд и само себи довољно (јер је пуно, Другим испуњено). А оно што је такво само себи је једно, и ка споља се ограђује и потврђује као једно и идентично (видјети: Н. Krämer; *Die Grundlegung des Freiheitsbegriffes in der Antike*, у: *Freiheit. Thoretische und praktische Aspekte des Problems*, Freiburg/München, 1977, стр. 239-270).

393 И наравно, бунтован. Бунт је психолошки неминовна посљедица повјерења у властити ум, „који може примити и смјестити у себе само најнезнатнији исечак живота; но веровати да он може сместити у себе сву тајну света и решити је, исто је што и веровати да комарац може сместити у утробу своју – млечни пут” (Ј. Поповић; *Философија и религија Ф. М. Достојевској*, Бања Лука, 2021, стр. 37).

Кад се ум затвори у себе мишљење више није кадро ни жвакати, а камоли варити, духовна искуства. Радије ће их плуцнути како би могло уживати у властитој чистоти. До неба, онда, величати сумњу, јер над чистоћом само она ревно стражари... До те мјере за њу ће се везати, да неког другог и другачијег мишљења неће ни бити. Кажу, никад га није ни било. Мислити је сумњати! И тачка. Од тачке учиниће се бедем модерног ума. Јер кад је ту тачка, Бог нема никакву шансу. Јединство је спријечено, цјелина паралисана.³⁹⁴ У томе нема ничег новог, јер одувјек је у самосвојном мишљењу погубни отров лажних учења и раскола. Удар на јединство на крају се увијек покаже као удар на Божије јединство. „Ко доводи до раскола изазива неслогу, напада на оно што је Христу најдраже, јер напада *духовно тијело* ради којег је Христ жртвовао своје путено тијело.”³⁹⁵ Хоће ли икада страшна дјеца схватити Христову ријеч: „*Ко са мношвом не окупиља, њај распура.*” Раздваја. Раздвајање води коначном расулу! Непогрешиво.

Онај који удара на јединство, себе осуђује на пропаст, откида се од стабла живота – „а кад се уд одвоји од цјелине престаје живјети”.

Стављајући тачку на Бога, на Друго, модерно је мишљење ставило тачку на себе, на своју идеју. Отровало се појмом. Спекулацију произвело у програм агресије на простор божанског, у једном увијек бесловесном позиву

394 Ако је мишљење сумња то значи: јединство, цјелина, који би постајали прије мене јесу тлапња, илузија, могућа је само она цјелина до које долазим поступком мишљења, методом.

395 Недостаје му најбитнија љубав, она која бдије над јединством. Напасти љубав, напасти јединство (не може се напасти једно, а да се не нападне и друго), значи напасти и Цркву, „ту несашивену хаљину којом се Христ хтио одјенути како би остао међу нама”, и колико је то човјеку могуће, раздерати само Тијело Христово. А то је увијек и „оборити се на сâму друштвеност људског рода” (видјети: А. де Либак; *Католичанство*, Ријека, 2013, стр. 89).

на традицију, посебно на Грке. Гдје се божанско уистину мислило оно се и нападало!³⁹⁶

Ово, нама тако нормално и од себе разумљиво, једном би Грку било тешко и замисливо. Спекулација у грчкој одори никад не иде науштрб божанскости и светости, напосто, она не „расте” снижењем простора божанског.³⁹⁷ Напротив, божанско тражи да се искуси и мисли. Бог позива у мишљење.³⁹⁸ Све велико и битно хоће да буде опјевано, каже В. Ф. Ото³⁹⁹. Али, оно једнако хоће и да буде промишљено и мишљењем слављено. Божанско није неки удаљени циљ који себи привлачи филозофско трагање, већ је његов унутрашњи покретач, управо *йочейно дозивање*.⁴⁰⁰ Филозофија је само једна врста побожности.⁴⁰¹ Ко другачије о њој збори, кривотвори.

Да не буде забуне, то што се мишљење позива на сумњу..., у томе заиста нема ничег сумњивог. Човјеку је некако од природе својствено осјећање сумње. Смртан је, ефемеран, па му је и разум удешен да не вјерује у себе, да се не задовољава собом. Напротив, склон је да своју егзистенцију сматра недовољном. Чини се да је управо

396 Зато је нама тешко замислити постанак и дејство грчких богова, тачан начин на који се у односу према њима зачео страх, дивљење или обожавање, али заузврат „савршено разумемо како је дошло до опадања занимања за њих, затим до оспоравања њихове корисности или њиховог постојања” (Е. Сиоран; *Паг у време*, Нови Сад, 2008, стр. 65).

397 О статусу светости у модерној осјећајности видјети: М. Ломпар; *Модерност и свейност*, у: *Philosophos-Philotheos-Philoponos*, Београд–Подгорица, 2021, стр. 906-945.

398 Спекулација којом се облива грчки филозофски дух настала је из најдубљег искуства божанскога и као таква могла би се легитимно посматрати као „саставни дио историје грчке религије” (В. Соловјов; *Плайонова живоиња драма*, Београд, 2004, стр. 17).

399 В. Ф. Ото; *Бојови Грчке*, Загреб, 2004, стр. 27.

400 Видјети: М. Руђенини; *Одсујни дој*, Загреб, 2005, стр. 130.

401 С правом ће Јегер говорити о „религијском рационализму Грка” (В. Јегер; *Теолоија раних грчких филозофа*, Београд, 2007, стр. 15).

из сумње настајала тежња ка вјери (сумња је била нека врста увода у вјеру). Но, када се разум стави изнад свега, кад избије све границе и изврши преступ (*hybris*), збива се битна промјена. Ствари су присиљене да се јављају само у његовом свјетлу, у његовом поретку. Кад је тако, сумња постаје моћ, узима чекић у руке. Стоји на улазу у двери знања. Њој се све мора пријавити ако хоће да уђе. Ући ће само оно што она одобри, што испуни њене захтјеве. Чекић сумње постаје критериј. А, од тог часа човјек више неће хтјети или неће моћи да разумије да се ствари могу јављати и у другом реду и облику него је то разумски (посебно не у неком вишем реду).

Одједном је чаробно сумњати. Има неке дјетиње враголије у томе да се нешто постави пред себе и онда као играчка разбије. Извјесности су ионако крхке и слабе, и једино је сумња у стању да задржава непромјењиву свјетлост мишљења. Она је „пробни камен” истине. Киселина која раствара грешке. Учинимо је стога што је могуће јачом! Сумњајмо у све! Гдје год можемо! Добићемо „суво злато” истине, јер напокон, изнашли смо лијек за заблуде...

Али не лези враже, лијек врло брзо поче да убија. Сумња подмукло заскаче, иза леђа. Прво се обрачуна у себи и са собом, убије *скејсу*, а да то и не видимо, а камоли знамо. Са ње скине све хаљине које сметају модерном појму сумње. Чини се, сумња се разголићује, а у ствари само учвршћује свој оклоп. И на тај начин свлачи част сваког скпетицизма. Скептика изнутра растури његовим оружјем. Пуститиће га да и даље сумња, али сад га учи како треба сумњати. Од „сумње – *сјања*”, плодотворне неизвјесности која Ја распољућује, гради „сумњу – *акцију*”, свјестан вољни чин. Сумња постаје „план”, „акција”, „програм”. Од увода у вјеру постала је гробар вјере, погон знања. А је ли то још увијек сумња? Или је нешто друго на дјелу? Нешто попут негаторства!

За истинског скептика нема циља, јер како да га буде кад је сваки подједнако пролазан и ништаван. Негирање је, напротив, увијек равно неком програму, оно је у стању да закупи, па и да задовољи и најзахтјевнију егзистенцију, не рачунујаћи да је увијек лијепо негирати. А ништа љепше од негирања Бога. Једино тад негација није празна, већ је пуноћа, додуше немирна и нападна пуноћа. Ако се спасење налази у чину, негирати значи *сјасији се*, слиједити неку намјеру, играти неку улогу. Кад неко негира, он добро зна шта хоће. Као и ђаво што је знао. Да би постигао своје циљеве, тај се лукаво креће путевима скептицизма: жели да увјери да не пристаје ни уз шта, симулира сумњу и ако се пружи прилика, постаје њен катализатор. Иако је познаје, он у њој не ужива, само је практикује за своје циљеве који су увијек науштрб Бога.⁴⁰² Баш као и модерност. Али ђаво не би био ђаво, нити би модерност била модерна, да код њих негирање није ношено још нечим, што је у ствари првотно; а то је *јројивљење*. Увијек више од сумњања, опирања и нијекања, противљење је потпуно неприхваћање са силовитим набојем *ressentimenta...* оне хладне злоће, вјечите злобе, проклете...⁴⁰³ Нешто попут

402 „Главна улога ђавола је критиковати саздање Божје и негирати. Он је први критичар и оснивач критицизма”. Овај овако устројен свет је перманентна увреда за његово самосазнање. „Но, он вешто апологира себе; он није одговоран за овај свет, јер га он није ни створио. Штавише, ђаво тврди да је он предодређен за одрицање, јер без одрицања нема критике, а без критичког одељка шта би био овај журнал, што се живот зове? Без критике било би једно *osana*. Но за живот је мало само *osana*, потребно је да то *osana* прође кроз пећ сумње” (Ј. Поповић; *Философија и религија* Ф. М. Досјојевској, Бања Лука, 2021, стр. 72-73.

403 Са Ничеом термин *ressentiment* добија филозофску каријеру. Ову изражајну ријеч додао му је француски преводилац Достојевског и он ће је ускоро унијети у њемачки лексик, у језик друштвене психологије, прибављајући јој тако неочекивано богат

завјере...? И баш као завјера... *Flactere si mequeo superos, Acberonta movebo!*⁴⁰⁴

Јер, како другачије схватити прелатуру зла која се у модерности готово увијек отвара на страни која је у смјеру Другога? Је ли она случајна, судбинска, или је више планска? Модерно достојанство, могуће само кроз изигравање односа са Другим, кроз злоупотребу тог односа, није ли оно у суштини завјереничко? Најзад, није ли завјера потка свих лажних алтернатива за Бога... „од култова славних и религијских фундаментализама, до сатанизма, бомбастичних фраза и лапздања *new agea*“.⁴⁰⁵

Онда, завјера као кључ који омогућава да боље разумијемо пословну тајну модерне културе!

Застрашујуће ријечи, застрашујућа мисао! Може ли човјек замислити шта би од модерне културе остало да је овај увид ваљан? Или штавише, данашњи човјек не може ни замислити!

Зато је боље питање елиминисати, што прије дисквалификовати – уистину, шта је ту застрашујуће сем глупости и безмјерене дрскости да се блебеће о озбиљним стварима? Али шта ако је оваква дисквалификација и сама „дио демоније дана“? Једна *завјера* теорије! Њена *завјереничка њракса*! Огроман апарат који је за то створен! Може ли се барем он замислити? – тај густиш институција и њихов преплет као Кафкин *Замак*; хорде бирократа и истраживача, чије су праве намјере увијек

одјек (D. Halévy; *Nietzsche*, 1944, стр. 458, цитрано из: А. де Либак; *Драма айеисџичкој хуманизма*, Ријека–Сарајево, 2009, стр. 260).

404 „Ако не могу да спустим небо, уздигнућу пакао!“ Овај мото Фројдовога Traumdeutung-а, не само да би могло стајати као натпис на улазу у модерност – већ је то сажето и језгровито излиставање „темељног сна модерног људства“.

405 „Бројни облици брзо справљене трансценденције сад се могу добити на сваком ћошку и то за веома мале паре“ (Р. Мишамблед; *Ђавао од XII до XX стољећа. Једна њрича*, Загреб, 2010, стр. 215).

скривене у тами... Зарад које и какве истине је требало стварати квазинауку и квазинаучнике производити као на траци – ако истина није да је та истина у ствари штит од истине, завјера против ње.

Јер, требао би уистину „јак стомак” како би се проварила теза да је модерност спонтан процес, који се одвијао и извршио без интервенције неке управљачке воље, чија права природа остаје енигматична. У том погледу постоје заиста чудне околности, попут вулгаризације и представљања као нових открића ствари које су иначе одавно биле познате. Прилично је невјероватно да је легенда о мрачној епохи незнања и варварства средњег вијека рођена од себе, те да се сама потврђивала собом и да је такво фалсификовање историје било предузето без икакве задње мисли. Онда, она чувена теза по којој је европска ренесанса и реформа, обнова, грчкога...⁴⁰⁶

Или, опет, нама нешто тако блиско, најближе: готово неупитан статус теорије еволуције. Требало би овдје мало застати, јер с ону страну савременог арлаукања на тему, ријеч је о веома важној, ако не и најважнијој, ствари нашег свијета. На бази Дарвинове теорије не само да се у свијету револуционише све, већ се и он (тај свијет) засвођује у један облик којег у будућем нико више неће узимати као „чедо теорије”, већ као нешто потпуно природно и једино могуће. Дарвин је учинио оно што прије њега ником није полазило за руком, наиме, успио је да обједини оне двије велике научне струје (природна и духовна наука) које су испрва текле сасвим одвојено. Природа и повијест сада се развијају у једном и јединственом природно-повијесном процесу (према чисто каузалним, механицистичким законима без претпостављених сврха и циљева), који сићушним корацима у големим временским раздобљима производи сво богатство свијета и

406 Р. Генон; *Мрачно доба*, Градац, 1987, стр. 26.

мноштво његових живих бића.⁴⁰⁷ Напредак је и повијесни и природни закон! Теорија еволуције овим ће забити колац у посљедње остатке средњовјековног поретка ствари. Ако Бог није потребан ни за настанак живота, ни за настанак човјека, који ће нам ђаво? Није човјек слика и прилика Божија, већ слика и прилика животиње, није Богу налик, него мајмуну. Намјесто вјере у Бога успоставља се механика случаја! Одједном се све може замислити и објаснити физикално-хемијским путем... Случај је хтио да све буде како је било... Али не лези враже, механику случаја немогуће је доказати, у њу се мора вјеровати. И кад се вјерује, у који случај се вјерује? И гле случаја: баш у онај који треба закрити да је случајност само понизно име за Провидност!

Како је, онда, ова и те како сумњива теорија задобила несумњиву моћ? Како је уопште стекла предност испред других теорија?

Разлог је једноставан: мање је то теорија, а много више завјера, тј. мање је вођена жељом за истином, а више хтијењем да истисне старе приче о поријеклу човјека, нарочито оне јеванђеоске. Несумњива предност коју задобија (у погледу објашњавања човјековог поријекла) код модерних људи не проистиче из научних разлога, већ из елементарног непознавања библијске истине. Постоји опште убјеђење да као исувише ауторитарна библијска истина не заврјеђује пажњу слободних умова. Нико не пита да ли је установљена ауторитарност резултат декрета или доказног поступка. Да тако буде, моћ је морала умијешати своје прсте.

Нико више није наиван да са дјетињом пажњом упија старе приче, али је свако довољно просвијећен да широм разгорачених очију од малена, како вели Ф. Хађађ, „гута хипотезе што их наводни научници извлаче из не-

407 Х. Кинг; *Постоји ли Бог?*, Ријека–Сарајево, 2008, стр. 523.

колико костију на Афричкоме рогу. Проучавају ДНК из фосилних остатака неке госпође из древног племена... и ДНК женке индијског мајмуна и упоређују”, ревносно, стрпљиво... И шта нађу? Рођачке везе. Неупитне. Али на чему се неупитност темељи? Готово увијек на „измишљеној карици која недостаје”⁴⁰⁸ Измишљање је стуб носач. Онда, *йричам йи йричу*... Овај пут причу која вјерује да то није. Обукла је костим научности и шепури се неком својом логиком, прилично утварном. Иза ње нема истине да је подупре..., само моћ. Окупана њоме дјелује заиста супериорно. Цартсво јој је гвоздено, а догматизам нарочит. У погледу поријекла хоће све да објашњава. И објашњава... Али како?

Говори да је еволуција врста продукт случајних генетских мутација и природне селекције: преживљавају мутанти који су се најбоље прилагодили. То се чини као рационално објашњење, а заправо је ријеч о чистом мистицизму, који ништа не објашњава. „Појам случајности упућује на нешто што се догађа случајно, дакле, једном на овај, а једном на онај начин, односно на нешто што брише оно што је раније учинило. А сад, одједном, случајност треба да буде велики организатор! Када је о природној селекцији ријеч, шта је свијету минерала прилагођеније од камена? Шта је свијету биљака прилагођеније од биљке? Уопште није јасно зашто би се појавио неки супериоран облик живота. Али то питање овдје се и не поставља. Треба вјеровати без размишљања.”⁴⁰⁹ Сходно логици утвара, важно је настављати пропагирати како *највеће* може изаћи из *најмањећ*, како неред може створити ред, несавршено савршено, а амеба чак и Фјодора Михајловича. Слично модерним космогонијама које тврде да на почетку није

408 Ф. Хађаћ; *Како усјјети у смрти. Анђиметода за живљење*, Сплит, 2019, стр. 208.

409 Ф. Хађаћ; *Како усјјети у смрти. Анђиметода за живљење*, Сплит, 2019, стр. 167.

било ничега и да је свемир, без било каквог претходног упозорења, експлозијом произашао из ништавила. Вјера у Бога је сумњива и проблематична, док се без проблема вјерује у неку стваралачку експлозију. Прилично сулудо: експлозија која ствара, а не и експлозија која уништава! Неред који обликује, а не који облике разбија. Дивно! И надасве научно. Но, прије да личи на неку завјереничку вјеру, неку вјеру терориста!

Осјетну шкрипу дарвинизма на пољу доказа и аргументата увијек ће ублажавати идеологије. Подмазиваће његово глатко клизање. Покажите једну која га није инкорпорирала у себе, и то безусловно? Да је дарвинизам почело либерализма, нацизма и комунизма, у то нема никакве сумње. Веза је очита: дарвинизам негира постојање људске природе. Врста је само привремено стање у великом кретању еволуције. Она потиче од нечег другог и тежи нечем другом. Оно што је у њој најниже додирује се са нижом врстом, а оно што је највише већ дотиче супериорну врсту. Постоје људи, али и подљуди и надљуди, јер оно што зовемо човјеком смјештено је више-мање *најријед* на еволуционој линији. Натчовјек се најбоље прилагодио и позван је да живи. Потчовјек је осуђен на нестајање. И натчовјек га из чисте доброте гура према нестанку. Западне политике могу од свега одустати, али од овога неће. Можда баш зато непрестано брбљају о правима и слободама. Као дан јасно је: ми, који смо за савремене елите подљуди, немамо будућности на овој земљи. Треба нас њежно, уз бригу и гомилу лијепих ријечи, приводити крају. Што се и чини. И како ствари стоје, тек ће се чинити.⁴¹⁰

410 Познате су нацистичке тезе из Нирнберга које су тврдиле да је већа разлика између нижих облика живота што их још зовемо човјеком и аријеваца (супериорних раса), него између најнижих облика човјека и најразвијенијег мајмуна. Данас ове тезе са „лирском индигнацијом” осуђујемо, што не смета нашим школама да и даље чувају њихове принципе. Из истих премиса као и нацисти

Са посебним се жаром мисао еволуције преплитала са мишљу револуције. Какав је само то спој! На модерној сцени мамио је значајне количине уздаха и аплауза. И још увијек их мами. А у савезу ништа чудно: насупрот назадном хришћанству ваљало је свим силама промовисати вјеру у напредак властитим снагама. Бога треба сасвим искључити, јер је у техници оруђе спасења. Наспрам ирационалне логике пада јуришају рационалне објаве прогреса. Објављују *радосну вијест* сасвим противну хришћанској: човјек све дугује не тамо неком Богу, него самом себи, својој умјешности или индустрији. Отуд „индустрија може од њега тражити заузврат оно што јој дугује. Захваљујући њој уосталом почиње *хоминизација*. Длакави мајмун постаје центлмен-фармер, или члан Партије. Доброј мајци индустрији предаје се и душом и тијелом”⁴¹¹

Као што се на подручју биологије сви облици мијењају, ослобађају мјесто новим облицима, то исто сад врједи и у духовном и друштвеном подручју – за све људске идеје и идеале, институције, организације. Збуњујуће мноштво облика, иста замршеност веза и развојних процеса. „Па ако су границе на тај начин лабилне је ли уопште још начелно могуће разликовати истину од неистине? Или је посриједи само још са историјског стајалишта ново или старо, модерност или застарјелост?”⁴¹²

извлачимо једнако деликатне закључке: људски фетус није заправо људско биће, неизлечиво болесни више не може водити људски живот. Можемо их искључити (са апарата) или уништити (у заметку) без предрасуда. Њихово очување напросто није у складу са нашим плановима: нанијело би штету финансијама и озбиљно нарушило социјалну сигурност. Отуд треба снажно негирати људску природу, јер тај појам имплицира једну врло једноставну посљедицу: чим неко биће посједује ту природу, посједује и људско достојанство (Ибид, стр. 168).

411 Ф. Хађаћ, *Дубина сјолова. Мислишка њијела*, Загреб, 2011, стр. 62-63.

412 Х. Кинг, *Постоји ли Бог?*, Ријека–Сарајево, 2008, стр. 522.

Ето како се дошло, како је могло доћи, до тога да је нормално да сами бирамо пол, да мајка више није мајка, а отац отац, него неко x_1 и x_2 ; да бомбе обављају хумане задаће и да бјесомучно наоружавање приводи миру...

С друге стране, ко би дубље да зарони у мисао еволуције, снагом њене струје истог часа биће избачен на површину. Нема ту зарањања..., јер ни дубине нема. Не тражи дарвинизам толико почело човјечанства колико бјежи пред ријечју која изискује да будемо човјечни. Позитивним се сматра читање животињске генеалогije која се осмишљава онако успут, а заправо сав се напор улаже у то да се не чита Библија, да се изведе диверзија, и завјеренички одбије оно претјерано што нам та Објава намеће.

Без даљњег дарвинизам је успио. Сви вјерују да потичу од мајмуна, док им је прича о Божијем стварању крајње неукусна.⁴¹³ Можда је мисао еволуције (у садејству са мишљу револуције) и највише допринијела томе да чудноватост Јеванђеља данас буде много већа него од оне коју признаје Св. Павле када говори да је оно за Жидове скандал, а за Грке лудост, глупост. С ону страну згрожености и глупости, начин опстанка религиозног у

413 Спремно „читав свијет Библије одбацују као измишљотину необразованих Јевреја и мијењају је ученом измишљотином једног Енглеза”, који каже да је човјек постао од мајмуна. Она је много примјернија разуму, више одговара стварности коју гледамо. Дакле, одговара површини. Кома пође за руком да дубински погледа у човјека и данас на њему може да види „смоквин лист којим је покрио своју голотињу када је одједном осетио колико је страшно отпасти од Бога. А тек његова вечна туга, његова неутољива жудња! Људи никад нису умели наћи оно што им је потребно. Они с муком траже, а ништа не налазе... Какво би то умеће требало да се остави утисак оних који су нашли? И на крају крајева, и најинтелигентније стваралаштво довољно је само да би заслепило друге. Нико не може себи светлити, и није неко тек тако казао да Сунце даје радост и светлост другима, али је сâмо тамно. Да је човек постао од мајмуна, он би, као мајмун, знао да нађе оно што му треба” (Л. Шестов; *Potestas clavium*, Београд, 2002, стр. 48).

ствари је *нелајода*. Одавно повучено у интимна подручја психе, религиозно се доживљава као истински *pidendum* модерне. А о стидним дијеловима у јавности се не говори, не би било пристojно. Рећи Бог... стид ме је! Не због његове узвишености, већ због нискости једне такве идеје у моме уму. Бог није приличан људским приликама, заудара на примитивизам. Компромитује људскост, попут заосталог рођака са села који увијек пријети да угрози наше грађанске самостилизације. Дезавуише мајмуна у мени.

Може ли, онда, онај набијеђени у властиту мајмуноликост уопште бити погођен питањем о Богу? Унапријед опредељен, затворен у властиту биологију, присиљен да на себе гледа увијек очима зоолога, поред Бога пролази као поред турског гробља. У таквој клими, кажу бројни аутори, Бог постаје управо она тема која ни под којим околностима не може више бити темом. У складу са тим се и понашају, напокон стављају тачку. Завршавају. Колико год их то чини савременим и напредним, истовремено их покаже и савршено плитким: јер реците ми један проблем чију генезу бисмо уистину могли разумијети без питања Бога?

Онда и овај наш ужас није с неба пао, нити је изашао из пакла. Сви ови невјероватни системи обешчашћења и деструкције, толике нечувености, свјесно почињене, не могу ићи (како се често сугерише) искључиво на рачун појединца или малих скупина, већ долазе из елементарног поремећаја, из једног завјереничког и системског тровања које не престаје.⁴¹⁴

Тачно је да образован човјек данас никако не може више вјеровати у Бога, али то није зато што се он тобо-

414 Зато су бескрајно досадни наши спорови о нарави модерности, и даље се расправља о томе шта је прогресивно шта реакционарно, као да се у свијету није све преврнуло наглавце па и сам тај свијет. И као да критерији за расправу нису резултат тог поремећаја... Само „бедни провинцијализам мисли” (видјети: Н. Берђајев; *Ново средњовјековље*, Београд, 1990, стр. 13)

же просвијетлио, већ што се овим процесом упорно замлаћивао. Док се није сасвим зазидао у мрак.

Довољно је да се свако за себе покуша присјетити како су му његово вријеме и образовне институције тог времена уприличиле први сусрет са оностраним, са Платоновим свијетом идеја или краљевством Божијим. Није ли то представљено на такав начин да у модерним душама смјеста произведе гађење?

Неко надземаљско, натприродно, моћно, царство које, машући вишим и бољим свијетом, жели уништити овај свијет... Натприродно које није с ону страну природног, већ у надметању с њим. Међусобно се боре за мјесто, па је природном немогућ развој уколико му се не ослободи простор. Као да се онострано уздиже на рачун оностраног и запосједа га одозго. Загушује. Ногама тапка по њему, све док не постане маљ којим се туче човјечанство.⁴¹⁵ Ништа бједније од идеје о божанској трансцен-

415 Напредак једног, нужно је повлачење другог. Јасно је да наша објашњења ононостраног примјењују механички образац: свако ново стварање укључује разарање старог. Приморани смо да слиједимо логистику моде, а никако логистику објаве. Онда раздвајамо: с једне стране *антрополошки критерији*, а с друге религијски, с једне старне филозофски, а с друге теолошки критерији, с једне стране знање, а с друге вјера. Ровови су ископани, фронтони непомирљиви. Борба је до посљедње капи крви, рат до истребљења. Механички образац прекрива и ставља ван дејства елементарну истину хришћанства – догађај Бога који се учинио човјеком! Догађај који оно религијско смјеста чини и антрополошким. Зар тајна човјека не постаје јасном једино у тајни утјеловљене Ријечи? Могло би се приговорити да теолошка антропологија, заснована на утјеловљеној Ријечи, није филозофска антропологија, заснована на људској природи. Методе заиста јесу другачије, али не морају бити и закључци? И заиста нису, али се намјести да јесу како би се у једном завјереничком поступку Бог милости могао поставити против Бога природе, Бог откупитељ против Бога створитеља, Бог Новог завјета против Бога Старог завјета (видјети: Ф. Хађађ; *Шта је то обдишељ?*, Загреб, 2020, стр. 176).

денцији која вјерује да се створење мора умањити како би се Створитељ уздигао. Исто је то као вјеровати да се кипару може одати признање једино ако се најприје поразбијају све његове скулптуре.

Тачно је да краљевство Божје (или царство идеја) није од овог свијета, али истина је да се може дати (и даје) на овом свијету, да може освојити све његове дијелове, а да их не сломи. Још боље, може освојити оно што је већ сломљено и од њега направити пролаз (ка Богу, ка Добру). То освајање никако није (јер не може бити) по нашој мјери, неко освајање *јачеиџа*, нити је премјештање са једног територија на други (залудна је свака прича о растављању свјетова), већ је ријеч о обраћању срца и погледа (крајње поштено, ријеч је о нечему без чега ни филозофије не би било, ако је слушати Платона). Није оно попут „засљепљујуће ватрене кугле која се појављује покрај чаше са водом да је помрачи, него је сама чаша докучена у мистерију властите присутности, у тајни властитог даривања.”⁴¹⁶ Оностраност, њено *друјџе*, није само тежња недостатка, него позив што долази од преобила. Није ту питање како изаћи према нестварном Другом, него како бити посве присутан у стварности, цијелој и пуној стварности. Када би се натприродна истина огледала само у натприродним дерогацијама, уопште не би била натприродна. Платонова идеја би разарала стварност, а хришћански Бог био би терориста. Суштина натприродног, а то знамо још од Грка, није у надметању са природом, већ је сасвим другог реда (*epekeina tes usias*), али у истом. То није натприродно које природу чини оцвалом. Идеја не сатире стварност да би она сама блистала, напротив, она доноси свјетлост за овај свијет и све на овоме свијету. Натприродно не руши природ-

416 Ф. Хађаћ; *Како данас њоворити о Боју. Анџириручник за еванџелизацију*, Сплит, 2018, стр. 128.

но, већ га прима, носи, испуњава по његовим слабостима. Приљубљује своју дјецу себи, и попут мајке, чини то увијек као стрелац са стрелом – да је одапне још даље... Слава Божија живи је човјек! Живи, а не исцрпљени, испијени, блиједа лица и мртва погледа.

Напросто, натприродно није оно што би модерност хтјела: спектакл који поглед очара а да га не промијени, који срце покорава а да га не обрати. Бог жели поучити понизности, стога „проповиједа примјером дајући само дискретне знакове, чинећи добро, а да о томе не труби по трговима”. Толико великодушно да смо га ђаволски вјешто искористили: дарови су сами по себи довољни, Дариватељ више и не треба!⁴¹⁷ Довољни смо сами себи. Узмимо чекић и млатимо идоле, ослобађајмо се...

А одвећ људско искорјењивање идола морало је завршити израдом хуманистичких идола – као неки повратак златног телета.

Шта је завјера? Шта она уистину значи?

С једне стране, вели Дерида, конспирацију оних који се свечано обавезују, понекад тајно, скупа се заклињући заклетвом да се боре против неке више моћи... Зар модерност од својих синова, синова Земље, неће тражити да се закуну на њен мач, мач нове слободе (као што Хамлет тражи од Хорација и Марцела, да се закуну „на његов мач”)? И да се заклињући завјере (једном заклетвом) у односу на утварну појаву оностраног? Истовремено, да обећају тајност у погледу онога ко (или што) захтијева једну такву завјеру...⁴¹⁸

417 Ибид., стр. 128.

418 Видјети: Ж. Дерида; *Марксове сабласии*, Никшић, 2004, стр. 52.

О сили која налаже лов на утваре не смије бити ни ријечи, а камоли тачног именованја. Имена томе не спомињи!

С друге стране, завјера значи и магијско утјеловљење које је усмјерено да оживи и саопшти, да учини присутним путем гласа, да привуче наклоност, и призове неки други дух. Тај глас не описује, ништа не утврђује, његова ријеч само навјештава долазак новог, нечег што није ту у тренутку позива... Нови свијет, нови човјек – то долази, треба доћи. А што долази, ваља га чекати. Бесмислено је чекати други Христов силазак, али чекати оно што воља нареди, одједном је круна смисла.

Приковати се за земљу и убити Бога – ето како се постаје принц слободних. Ко се одриче најврједнијег што има, уистину је моћан. Убиство је услов слободе, наша основа. Бог је само досљедна душа, бестидна људска воља, а теологија истинита и довршена психологија, „хиперболична психологија” (Фојербах).⁴¹⁹ Хришћанство не изискује више никаква труда. Атеизам је једино нормалан. Очигледно, ниједног трена није он закључак којег треба донијети, већ (као код Ничеа) аксиом којег ваља искористити. Бога нема! – то се не доказује, од тога се полази.⁴²⁰ Атеизам није одре-

419 Видјети: Х. Блуменберг; *Лейтиминосї нової века*, Нови Сад, 2004, стр. 363.

420 „*A-theizam* – порицање самовласног и особног Бога, олако пропагиран тежи атеизму – порицању Бога уопште. Бог који умире није никада ни постојао: смрт Бога теолошки се у крајњем случају може изрећи ноетички: као израз управо одсутности Бога, његова одумирања у људском искуству. Али ако Бог не постоји, те никад и није постојао? Питање отворено, сада као и прије. Човјек се мора врло озбиљно запитати: шта би значило за човјечанство кад би сви знакови религије, од гробова из каменог доба, пећинских слика у Алтамири и египатских пирамида, све до данашњих гробних ознака за смрт и вјечни живот, доиста били постављени баш за *нишија*?

диште него залетиште, а порицање Бога ствар одлуке или инстинкта.⁴²¹

Доћи ће вријеме кад ће и порицање наћи потребу да се премаши, не би ли се коначно савршено уклонио сваки ризик Божијег афирмативног повратка. Дакле, не само негирати Бога, него одбити и саму могућност да се постави проблем Бога. Филозофија одједном своју част види у провођењу титанске гесте: дићи руку и на самог Бога („*religiös gesprochen, eine Handaufhebung gegen Gott*“). Часна обавеза филозофије спрам Бога јесте уклонити га!⁴²² Ако о њему и задржава неку нејасну идеју, не треба се она никако препустити напасти да брбља о религији, јер у њеној природи није довести човјеков живот до односа са божанским, већ га вратити пуној одговорности за самог себе.

*Der Glaube hat im denken keinen Platz*⁴²³ – вјера нема мјеста у мишљењу! Чак *überhaupt keinen Platz* – нема ни-

Кад би све оне чудесне цркве и храмови, од Саламанце до Агре – те највеличанственије умјетнине човјечанства уопће – доиста биле изграђене баш *ради ничеја*? Кад би сви велики мислиоци, од старих Индијаца и Грка па све до данашњих, доиста мислили тек *ради нишџа*? Не би ли и свијет, не би ли наша ситуација била другачија, кад би на мјесту Бога било *јуко нишџа* (Х. Кинг; *Посџоји ли Бој?*, Ријека–Сарајево, 2008, стр. 314)?

421 Треба увијек имати на уму кључну чињеницу: вријеме атеистичког хуманизма, вријеме навјеститеља смрти Божије, није и наше вријеме. Ако је нама умногоме запријечен пут до Бога (и то најприје јер налазе овог атеизма узимамо као коначне), код њих то није био случај. Порицање Бога произилази из *одлуке* (видјети: А. де Либак; *Драма аџеистичкој хуманизма*, стр. 105). Одбојност према хришћанству код Ничеа није плод његова атеизма, већ та одбојност рађа и обликује атеизам. Атеизам за мене, вели Ниче, није исход нечега, а још мање догађај мог живота; у мене он иде сам од себе, он је нешто инстинктивно! Јасније него код Фојербаха његов је атеизам у коријену антитеизам” (ибид. стр. 59).

422 М. Heidegger; *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles. Einführung in die phänomenologische Forschung*, GA. Bd. 61, стр. 199.

423 М. Heidegger; *Holzwege*, Frankfurt a/M, 1950, стр. 343.

каког мјеста, уопште нема мјеста... Хајдегерова стриктна изјава, са дубоким ничеанским коријенима, извеза карактер савремености. Тако или никако, за једну филозофију. Но да ли је изјава резултат знања, је ли доказ, или напросто ствар одлуке, каприца, која задобија форму наредбе, строге наредбе? Наредба на „мјесту мишљења”, пропис, овај пут по своме! Завјера!

Узети ствар у своје руке, егзорцовати фантоме вјеровања, али само једног вјеровања! Није ли управо ово мишљење себе показало као прилично аветно мишљење? Зашто бити прије добар него зао, кад су изрази добро, зло, ионако само конвенције? Важно је бити аутентичан. Такав у Бога заиста не може вјеровати, али у Führera и те како! И онда редом, у сваког ђавола...

Не знам чему опирања да се завјереништво призна ако се сама модерност томе не опире. Нови дух не крије да настаје у конфронтацији са старим... А конфронтација је само лијепо име за једно перфидно (увијек завјереничко) засакање платонизма и хришћанства. Нарочито хришћанства. Видјело се, не жели се напасти нека његова темељна поставка или нека посљедица, већ се оно хоће гађати равно у срце. У питање довести, па онда и обесмислити (управо тим довођењем), хришћанско поимање живота, унутрашњи став који прије сваког појединачног чина и сваког вањског поступка дефинише хришћанина. У обесмишљавању врхуни завјеренички поступак. Оно није пука теоријска ствар, већ догађај, духовни догађај, духовни проблем, најзад и људски проблем у цјелини.

Парадоксално, али тај се духовни догађај (чије име је модерност – ново збивање духа из којег треба да се роди нови свијет и нови човјек) обзнањује као догађај лишавања духа.

Није никаква тајна да је управо модерност отворила сезону лова на духовност. Зар не видите: Дух се бламира! – разглашава пунољетни човјеков ум. Начини бламаже постају му опсесија, а њихово проказивање (и показив-

вање) искључива задаћа. На тај начин модерни се разум оштри. Чудно је то..., оштри се науштрб духа... А кад оштроумље своје одради... Боже помози! Остаје „шрот духовне знаности”,⁴²⁴ гдје више нико не зна ни шта је Дух, а камоли шта би требало да значи.

У сваком случају, ловина је успостављена: сва духовност сабрана је у модерни појам метафизике (који идеју метафизике глача, а њен садржај преиначује). Мета је оцртана... Лов може да почне... (под разним именима – прегоријевање, превладавање, деконструкција).⁴²⁵ Неће стати до коначног истребљења. Циљ је један: тврђава старе истине мора пасти! Као Бастиља што је пала. Започиње страшан атак на истину. Опсежна акција демонтража. Свеопшта мобилизација у том правцу. И напослетку, експлозија истине. Ето како (и чиме) се заплела петља нашег времена: стабилне истине нема (није је ни било – она је авет, утвара), велико огледало свијета је разбијено. Истина се тражи само у расутиим парчадима.⁴²⁶

Заиста, три димензије класичног појма истине одједном су натјеране да заузму непомирљиве правце. Истинито губи однос са лијепим и добрим; лијепо се гранди-

424 Ј. Таубес; *Павлова њолиџичка њеолоџија*, Ријека, 2009, стр. 80.

425 Ствара се једна метафилософичност која, по властитим ријечима, филозофију окреће са главе на ноге, силази у темељ и редукује јој жељу (оно *filein*) на своје виђење жеље. Велико је питање да ли та метафилософичност уопште учествује у духовној структури традиције, ако већ унапријед разглашава да логос традиране филозофије сопственом рефлексijом премашује? А да би се нешто заиста могло превладати, деконструисати, па најзад и укинути, није ли потребно да се то познаје „изнутра”, у овом случају, да се барем за трен буде укључен у истинску љубав према мудроме (па макар и унапријед знао да је љубав, са мог становишта, заиста нешто сувишно)? Да ли се, онда, заиста разумије оно што се хоће превладати? Најзад, хоће ли да буде разумљено?

426 Б. Шијаковић; *Кривица и њокајање*, у: *Присујносџ ѡрансценденције*, Београд, 2013, стр. 48.

озном и опасном упорношћу еманципује од доброте и истине (сад умјетност хоће да управља оштећеним смислом за истинито и неистинито цјелине); а, добро постаје нешто што би било исувише лијепо да би било истинито. Свака од ових димензија ослобађа и развија властиту закономјерност, а то води ка фундаменталној промјени оног што се до тада звало истинито, добро, лијепо.⁴²⁷ Ако знамо да су ово нису тек неки појмови, већ *централни нервни систем* цивилизације (јер одлучују о томе како ће и да ли ће се културе уклопити у околину која се налази изван човјека, како ће се културе саме симболично уредити или дезорганизовати), онда се не може отети утиску да је њиховим значењским претумбавањем људство доживјело неку врсту можданог удара. Зар се модерни човјек, онај који је напokon требао себи доћи, не показује све више као одузети човјек? Шлогиран у погледу своје људскости. Без овога удара, удара у мозак – можданог удара, без ове централне поремећености, да ли је модерни Запад уопште схватљив?

Како другачије протумачити његову, готово дијаболичну, опсједнутост (која у наше дане доживљава врхунац) да по сваку цијену уклони све оно што је само по

427 Модерне стварности све више се удаљавају од својих старих појмова. Истинито, лијепо, добро, попримају много више него у дотадашњем значењу, али истовремено и много мање: *више* јер добијају убједљиво на обиму и диференцираности, а *мање* јер су ови свјетови, који су неизмјерно нарасли, толико разводнили своје међусобне односе да они више фактички и не постоје (нема ни истине, ни добра ни лијепога). Зато данас и најсјајнија постигнућа знања, умијећа или естетског израза указују на ненадоднадиво заостајање иза најједноставнијих интегралних истина старих Грка или јеванђеља. „Модерно истинито је само још у тендицијалном смислу тачно или доследно, модерно добро само је још корисно или успешно, а модерно лепо само још импресивно или очигледно” (П. Слотердијк; *Койерниканска мобилизација и ийоломејско разорување*, Нови Сад, 1988, стр. 24).

себи разумљиво. Као и све друго и то мора бити наново датирано. Све оно што жели да буде само по себи разумљено (нпр, да сам рођен, да је дијете плод љубави мушкарца и жене, а брак заједница мушкарца и жене итд.) одједном се само по себи више не разумије. Сад мора да га погоди оштрица рефлексије и пробуди из његовог онтолошког сна. Пошто су ове очигледности већином бивствене или природне датости, немогуће их је разградити (јер нису ни саграђене). Једини начин разградње био би потпуно уништење. Но, како би њихово уништење истовремено значило уништење човјека, биће довољно да се оне изобличи или претворе у пародију. Нема више ничег очигледног, сем што се искључивање старе очигледности претворило у нову.

Ко осјећа опијеност завјереничком мобилизацијом, доспијева у око модерног циклона – на тачку индиферентности између истине и лажи, хвале и покуде феноменима, на нулту тачку универзалне амбивалентности.

Уклонити Бога, убити стару истину, егзорцовати дух матафизике – истјерати ту авет из душа, сабласт без тијела, без присуства стварности, без збиљности... Све чинити да се авет не врати..., стално се убјеђивати у њен дефинитивни крај. Ова невјероватна ангажованост, експедиција против оног што би могло да ремети сан нових господара, у ствари јесте модерност. Свети лов на утвару... Свети бијес на Бога... Једно савезништво завјереника са намјером да се протјера зло...

Завјера против Бога императив је модерности. Руку на срце, ђавољи императив. Његова лудост и осионост: ударити на *јесѿе*, јурнути на њега, као некоћ Менип на звијезде што је јуришао.⁴²⁸

428 А кад се на јесте удара, удара се на једну сигурност коју литература, не без разлога, означава као голему, несхватљиву и неизбјежну сигурност. Јер сигурнија је од свега сигурног: постоји нешто изнад или иза мене, нешто што ме одређује. Управо то, то

У том јуришу (на стварност) модерна братија не либи се опонашати оне које би да савлада – сâмог Исуса и ране хришћане. У борби против њих отворено и бескрупулозно (да не кажем бесрамно) користи се њиховим оружјем – хришћанским идејама.

Погледајте модерне идеје, вели Честертон: зар нису све листом хришћанске, али окренуте на главу, полудјеле хришћанске идеје.⁴²⁹ Окретањем не само да се одвајају

најсигурније, највише жуља модерно око и модерну душу. Док је големе сигурности не можемо бити оно што смо зацртали (не можемо постати модерни), а ни свијет не може постати наш нацрт (бити нови свијет). Очигледност големе сигурности није моје масло, већ ми је дарована и, такорећи, упада у очи. Иако сигурност осјећам, није она моја сигурност. Ја је не посједујем, већ она мене има, заједно са свима другима. Како је од мене већа, ни удобна ни лагодна није, напротив, растеже и раздире, она ме боли. И надасве плаши. Плаши јер није надохват мојих моћи. Пред њом човјек је немоћан, а немоћ одузима. За разлику од мојих сигурности које напухују, ова испухује. Са становишта наше моћи ваља је уклонити. Модерност ништа друго и не ради него склања и око тог склоњеног стражари, као да ћемо тиме изиграти стару клетву. Јер, речено је некад: ко на сигурност јурне, болно га она приземљи. Сигурно. Треском о тло звонко демантује... Шта ми можемо против Истине? (2. Кор. 13, 8). А, кад се около све руши и осипа, као сад, једино што остаје, што може остати, голема је и несхватљива сигурност. Превладава свако расуло, одржава се и након пропасти наших увјерења. Након свих криза на њу се набаса, јер она је увијек ту, јесте. Апокалиптична је, откривењска: „Остане кад изгубе се све илузорне наде, објави се када се живот ослободи лажног сјаја идеолошких сигурности модернитета или убојитих несигурности постмодернитета. Остаје, преостаје, јер увијек остаје оно што је далеко веће од свих наших испреврнутих лијепих снова – сигурност апокалипсе, то јесте, сигурност наде која савладава тмине, живота који је позван даривати се јаче од смрти, новост плодне егзистенције која отвара пут у слијепој улици која показује славу преко Христа, која у срце расула доноси откривење смисла” (Ф. Хађађ; Кад се све тако има распасти, Загреб, 2019, стр. 90-92).

429 Видјети: G. K. Chesterton; *Orthodoxie. Eine Handreichung für die Ungläubigen*, Frankfurt a/M, 2000, стр. 54.

једна од друге, него се растављају од Истине која их сабира. Откидају се од извора, али тако да је смјета запријечена свака могућност да се на њега врате. Од тога идеје луде. Потапају се у свјетовни миље чиме су принуђене на тумарање у својој самоћи без циља. Управо такве, излудјеле и изгубљене, постају моћно оружје против свијета хришћанства. Гвардини ће то звати *новојековном нечасношћу, двосјруком иїром*,⁴³⁰ а у ствари ријеч је увијек о завјери: одбацује се Христ, његово учење и животно уређење, а полаже право на из њих произашле људске и културне учинке. Посвуда је нешто изворно хришћанско што се у међувремену окренуло против њега... Нека хришћанска култура без Христа... Неко ново поклоњење у духу и истини... које ће остати хришћанско... Али, Бог Аврамов, Исаков и Јаковљев, Бог коме се повинују вјетрови и мора, њему је само ружна измишљотина, од које треба чистити хришћанство. Јер вјера у Бога који чини чуда није нимало занимљива духу (Хегел). Намјесто ње *релиија њо духу*, религија *на илећима образованих*, јер на том ће се камену, без Христа, без икаквог Бога, религија много боље држати него што се држи на Богу!

Шта је у ствари то? Зар не видите да хришћанство без Христа не може бити хришћанство? Или нећете да видите, како бисте могли себе прошверцовати као бога. Бог је у гробу – то је ваша тајна! Он је умро или никако није ни живио! Човјека гледа само из гроба... Све је гроб!

Каква би могла бити вриједност Радосне вијести ако је онај који је објављује Лажов? Ако није Бог Спаситељ, али и онај који је воду претворио у вино, који је васкрсао Лазара? Неки прибјегавају смицалици разлике између повијесног Христа, скромног пророка демокра-

430 Р. Гвардини; *Конац нової вијека*, Сплит, 2002, стр. 106.

тије, и Христа вјере, којег фабрикују апостоли каријеристи. Та разлика доказ је властитог фабриковања и само свједочи о лакташтву аутора. Слине се увијек желе обрисати о другога...

Без сумње, модернитет види јеванђеоско цвијеће, али га кида и ставља у вазу. Цвијеће добија вриједност, чине се да љепше изгледа, издвојеност му даје неки посебан сјај, занос букета и сва кућа мирише! Почне се мислити да цвијеће нема ништа са својим коријенима. Но ускоро иструли и кућа крене заударати.⁴³¹

Знате ли неко цвијеће из куће модерности (неку идеју или вриједност) а да у међувремену није иструлило и да већ одавно не заудара? И сама та кућа као да је од смрада саздана. Од смрада апсурда! Он се никако није могао избјећи.

Бога нема, онда ни смисла, ни истине нема. Што се таквим сматра није ништа друго до лични доживљај и тумачење. Али, како човјек да живи без смисла?

Лако. Одсад ће се радити о томе да смисао уведе. Некако... како му глава зна... И почиње једна велика, само модерна, фабрикација смисла. Смисао се уводи знајући да је само ово увођење лишено смисла, као што је о томе отприлике говорио и Ниче у парадоксу чија логика у себи крије сву снагу налога и сву тешкоћу, заправо тјескобу, наше ситуације. Како уклонити апорију ако нам изнуђивање смисла, с ону страну смисла, није пружило ништа осим ужаса истребљења, у мноштву форми, здруженог са немоћи хуманизма, која се такође показује у мноштву форми? Шта нам онда преостаје? Шта у нашим животима? Осим да се разнесемо.

„Ако сам докинуо Бога Оца, потребан је неко ко ће осмислити вриједности. Треба ствари узети *онаквима какве јесу*. Осим тога, рећи како осмишљавамо вријед-

431 Видјети: Ф. Хађађ; *Кад се све њако има расцјасати*, Загреб, 2019, стр. 96.

ности не значи ништа друго него да живот *a priori* нема смисла. Прије него ћете га живјети, живот је ништа, на вама је да му подате смисао, а вриједност није друго него смисао што сте га одабрали.”⁴³²

Ето га Сартров хуманизам! Смјеста и егзистенцијализам! Егзистенцијализам у којем слобода, очигледно, претходи постојању... Није ли то чудно? Зар се он не коси са истином егзистенције? Шта ако је ту да је спријечи! Своју истину подмеће егзистенцији, док њену истину пригушује. Егзистенцијализам као пригушивач! Зашто не и завјера против егзистенције! У сваком случају, један не-егзистенцијализам.

Узалуд Сартр, играјући се ријечима, каже да ствари треба прихватити *онаквима какве јесу*, јер он их прихваћа управо онаквима какве нису. Живот је ништа и не намеће никакав морални закон: ја одлучујем о његовом смислу, а самим тим и о вриједности. Имам право одмах га и окончати. Јер ако ничега нема изнад мене, само мој шешир или овај дим из цигарете, ако не признајем никакав трансцендентни закон, ако индивидуалну слободу праметнем у апсолут и извор сваке вриједности, самоубиство се показује као врховна потврда те слободе, не само као неко право, него као темељ сваког права.⁴³³ Није ли, онда, Сартр само добар ученик Кирилова, оног који најдосљедније показује гдје и како скончавају све модерне утопије?

Сво зло, вели Кирилов, долази из жеље за бесмртно-

432 Ж-П. Сартр; *Егзистенцијализам је хуманизам*, Сарајево, 1964, стр. 73.

433 Декларација о правима грађанина и човјека у својој индивидуалистичкој интерпретацији има исту амбицију. Не кажем да се ондје налази право на самоубиство, али оно се тамо не налази јер је у ствари главно начело или темељни камен, невидљиви као и све што је невидљиво у темељима (видјети: Ф. Хађађ, *Рај на врашима*, Загреб, 2015, стр.132).

шћу, коју је у нама сулудо потпалио Христос. Никад задовољена, она потреса егзистенцију... Идеја Бога је бол човјеков, усађен у њега страхом од смрти. Ко побједи тај бол, тај страх, сам ће постати Бог. Тада ће бити нов живот, нов човјек, све ново...

Идеје Бога Кирилов се рјешава једним потезом: филозофским самоубиством.

Тако је он истовремено и теоретичар и практичар атеистичког хуманизма, који ће свој атеизам гурати до светости. Нема ништа узвишеније од идеје да Бог не постоји! „Човјек ништа није ни радио него измишљао Бога, да би живио не убијајући себе; у томе је сва садашња историја. Ја сам први у цијелој историји који не жели да измишља Бога... Ако нема Бога ја сам Бог.” То је оно што напoкон сви бунтовници морају разумијети.

„Ја не поимам како је до сада атеист могао знати да Бога нема и не убити себе на мјесту. Сазнати да Бога нема и не сазнати истог момента да си сам постао Бог – јесте бесмислица; иначе човјек би неминовно убио сам себе. Ако то сазнаш – ти си цар и нећеш сам себе убити, а живјећеш у највећој слави. Али један, онај ко је први, мора неминовно убити сам себе, иначе ко ће почети и доказати? Ја сам бог по невољи, ја сам несрећан, јер сам обавезан да најавим самовољу... Ја ћу почети и окончати, двери отворити и спасити.⁴³⁴ То ће једино спасити све људе и у идућем покољењу препородити их физички, јер ја држим да је човјеку, са садашњим физичким обликом, савршено немогуће да буде без пређашњег Бога. Ја сам три године тражио

434 Ниче у *Ессе ното* има потпуно кириловски, беспоговорни, тон: „Без све шале, нико прије мене није знао прави пут, пут навише, тек почев од мене поново постоје наде, задаци, путеви културе који се могу прописати. Ја сам њихов *благи весник*... Но, управо тиме сам ја и судбина” (Ф. Ниче; *Ессе ното*, Београд, 1985, стр. 43).

атрибут божанства мог и нашао га: атрибут божанства мог је – Самовоља.”⁴³⁵

Кирилов се убија, не из очаја што није бесмртан, него да би овладао бесконачношћу модерне слободе (која настаје смрћу Бога). Другог начина нема него да тотално прихвати своју коначност, да се убије. То је крајњи и највиши облик наопаког искупљења што га диктира модерни ум.

Његова смрт треба да оконча хришћанску еру. Слична је, али и радикално различита од мука Исусових. До те мјере је Кирилов убијеђен у метафизичку ефикасност свога чина да је потпуно равнодушан на сваки публицитет: *quidquid latet apparebit*. Не имитира он Христа, већ га пародира. Не жели да учествује у чину искупљења, већ хоће да га коригује. Подземна амбиваленција модерног човјека овдје је доведена до крајњег интензитета: супарник, истовремено обожаван и омражен, Спасилац је сâм. Насупрот понизној имитацији Христа на сцену ступа охоло и сатанска имитација злих духова. У томе је суштина подземља, која је најзад откривена,⁴³⁶ сама суштина модерности. Кириловљева идеја није постала манијом зато што је пала у кукаван мозак, већ је човјек постао манијаком због луде идеје која је у њега упала. Кирилов је жртва. Његова га идеја не ослобађа, већ прождире. Његово га божанство глође.⁴³⁷ Рече безумник у срцу свом: нема Бога!

- Иване, говори има ли Бога или нема?
- Не, нема Бога...
- Ко се то тако смије над човјеком, Иване? По-

435 Ф. М. Достојевски; *Зли дуси*, Београд, 2019, стр. 596-597.

436 Видјети: Р. Жирар; *Од двојства до јединства*, Нови Сад, 1994, стр. 190.

437 Видјети: А. де Либак, *Драма айсеисџичкој хуманизма*, Ријека–Сарајево, 2009, стр. 296.

сљедњи пут и одлучно: има ли Бога или нема? Посљедњи пут питам?

- И посљедњи пут: нема.
- Ко се смије над људима, Иване?
- Ваљда ђаво, осмјехну се Иван Фјодорович.
- А има ли ђавола?
- Не, нема ни ђавола.”

И ђаво га понесе!

Модерно је одјенуто ругобом. Њоме заведено. У свим разломцима живота једино је она идентична. А наказност константна. Раздробљени космос држи се изгледа на једној нити – гадости!

Malum metaphysicum као да је сишло са висина и постало *malum concretum*, да га и слијепи опипати могу. Ако Сатана има свој *kairos*, своју пунину времена, то је овај историјски час.

У драми земаљској увијек лежи небески пролог богоприпадништва и богоотпадништва. Лик и Безличје. Не може се то ничим закрити. Што епохама бијаше закривано, само се открива. Наше бајне теорије, налети пера, длијета и кичице, само су „шум завјесе по савршеном чину”. Планета је захваћена апокалиптичким жрвњом. Између сила добра и зла, извијених из коштаца, пукла је провалија. У степама Украјине свима се показала. Звијер је зинула. Запад хоће што увијек је хтио – да прогута Исток. Својом славом да помути праву славу. Антихрист напokon да заврши са Христом! Као и увијек говорећи да ради божији посао!

Све је на домаку бича Сатане. Звијер убада канце. Дроби што од ње није. Да њено постане. Зарива их и у свете руске земље. Кад у њих зарива, срце комада. Моза-

ик који се вијековима шарао борбама идеја и префињених идеолошких диспута пресипа се слаповима људске крви! Мисао, вриједности, слободе... све отаче у крв! Западна купка смисла у чистом је стању!

„Моћно је само оно за шта се крв пролива!” – вели Достојевски. Западњаци упорно понављају, увијек бесловесни јер заборављају: то се не показује моћним код оних који крв просипају, већ код оних чија се крв просипа. Таква је закон крви на земљи!⁴³⁸ Доћи ће дан, потећи ће она у опроштај и искупљење. За славу Бога! Истине! Овај пут и за славу Русије.

438 Видјети: Д. Најдановић; *Крваво двојништво Европје*, у: *Философија историје И. Х. Фихтјеа и други сјиси*, Никшић–Београд, 2003, стр. 188-189.

ЛИТЕРАТУРА

- Агамбен, Ђ.; *Профанације*, Београд, 2010.
- Агамбен, Ђ.; *Идеја њрозе*, Загреб, 2004.
- Агамбен, Ђ.; *Вријеме шњо остјаје. Коменѡар уз Посланицу Римљанима*, Загреб, 2010.
- Агамбен, Ђ.; *Оно шњо остјаје од Аушвица*, Загреб, 2008.
- Агамбен, Ђ.; *Дисѡозиѡив и друѡи есеји*, Нови Сад, 2012.
- Адо, П.; *Духовне вјежде и анѡичка филозофија*, Загреб, 2013.
- Адо, П.; *Не забораѡи да живиш. Геѡе и ѡрадиѡија духовних вежди*, Београд, 2009.
- Адорно, Т.; *Minima moralia*, Нови Сад, 2002.
- Albert, H.; *Das Elend der Theologie*, Hamburg, 1979.
- Амери, Ж.; *С ону сѡрану кривње и задовољшѡине*, Загреб, 2009.
- Arendt, H.; *Truth and Politics*, New York, 1968.
- Арент. Х.; *Извори ѡѡѡалиѡаризма*, Загреб, 2015.
- Арсѡић, З.; *Поеѡика ѡѡеѡѡѡ свијеѡа*, Бања Лука, 2019.
- Арсѡић, З.; *Сокраѡ. Мелодија филозофије*, Београд, 2012.
- Бадју, А.; *Сѡѡеће*, Загреб, 2008.
- Бадју, А.; *Сѡеѡи Паѡа: уѡемељење универзализма*, Загреб, 2006.
- Батај, Ж.; *Проклеѡи гео. Оѡлед из ѡишѡе економије*, Нови Сад, 1995.
- Бењамин, В.; *Искусѡиво и сирѡашѡиво*, Београд, 2016.
- Бењамин, В.; *Анђеѡ исѡѡорије*, Београд, 2017.
- Бењамин, В.; *Кайѡѡализам као релиѡија*, Логос, Тузла, 8/2021.
- Бенвенист, Е.; *Речник инѡевројских усѡанѡѡа*, Нови Сад, 2002.
- Берђајев, Н.; *Ново средњѡековље*, Београд, 1990.
- Vloch, E.; *Thomas Münzer und Theologie der Revolution*, Berlin, 1960.

- Блуменберг, Х.; *Леїїїимносїї нової века*, Нови Сад, 2004.
- Бодријар, Ж.; *Илузија краја*, Београд, 1995.
- Бодријар, Ж.; *Прозирносїї зла*, Нови Сад, 1994.
- Бодријар, Ж.; *О завођенју*, Подгорица, 2001.
- Бодријар, Ж.; *Файїалне сїрайїейїје*, Нови Сад, 1991.
- Bohrer, K. H.; *Ekstasen der Zeit*, München, 2003.
- Браг, Р.; *Мудросїї свейїа*, Нови Сад, 2012.
- Бубер, М.; *Два йїийї вере*, Београд, 2000.
- Bury, J. B.; *The Idea of Progress*, New York, 1932.
- Вајнрих, Х.; *Лейїа. Умейносїї и криїїика заборави*, Београд, 2008.
- Велш, В.; *Наша йосїїмодерна модерна*, Нови Сад, 2000.
- Weger, K.-H.; *Der Atheismus und die Gottesfrage*, Düsseldorf, 1981.
- Wellmer, A.; *Zur Dialektik von Moderne und Postmoderne. Vernunftkritik nach Adorno*, Frankfurt a/M, 1985.
- Висер, Р.; *Марїїин Хајгејер у мишљењу на йїйїу*, Загреб, 2003.
- Вирилио, П.; *Информайїичка домба*, Нови Сад, 2000.
- Von Hartman, E.; *Geschichte der Metaphysik*, Darmstadt, 1969.
- Whitehead, A. N.; *Process and Reality. An Essay in Cosmology*, New York, 1960.
- Гадамер, Х. Г.; *Чиїїанка* (ур. Ж. Грондин), Загреб, 2002.
- Гадамер, Х. Г.; *Евройско наслеђе*, Београд, 1999.
- Гвардини, Р.; *Конац нової вијека*, Сплит, 2002.
- Гиденс, Е.; *Огђеїли свейї*, Београд, 2005.
- Генон, Р.; *Мрачно гоба*, Градац, 1987.
- Gerhardt, V.; *Selbstbestimmung. Das Prinzip der Individualität*, Stuttgart, 1999.
- Goodman, N.; *Weisen der Welterzeugung*, Frankfurt a/M, 1984.
- Грасија, Х.; *Филозофија и њена исїїорија*, Београд, 2002.
- Grünbein, D.; *Das erste Jahr*, Frankfurt a/M, 2000.
- Gutke, K. S.; *Die Mythologie der entgötterten Welt*, Stuttgart, 1971.
- Дерида, Ж.; *Марксове сабласїї*, Никшић, 2004.
- Дерида, Ж.; *Повијесїї лажи*, Сарајево, 1996.
- Де Либак, А.; *Драма айїеисїїичкої хуманизма*, Ријека–Сарајево, 2009.
- Де Либак, А.; *Кайїоличансїїво*, Ријека, 2012.
- Де Сент-Егзипери, А.; *Тврђава*, Београд, 1997.

- Де Ружмон, Д.; *У зајрљају ђавола*, Градац, 1991.
- De Tocqueville, A.; *Der alte Staat und die Revolution*, München, 1978.
- Елер, К.; *Демитолојизовани Плашон*, Луча ХХ/2, Никшић, 2003.
- Елер, К.; *Судјективносћ и самосвесћ у антици*, Београд, 2002.
- Enzensberger, H. M.; *Nomaden im Regal*, Frankfurt a/M, 2003.
- Еспозито, Р.; *Нацизам и ми*, Српски преглед, Бања Лука, 1/2017.
- Eckermann, P.; *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*, Wiesbaden, 1959.
- Жиран, Р.; *Од двојсћа до јединсћа*, Нови Сад, 1994
- Зафрански, Р.; *Време*, Београд, 2017.
- Зафрански, Р.; *Колико истине човјеку преда?*, Загреб, 2010.
- Зафрански, Р.; *Колико глобализације човјек може поднијети?*, Загреб, 2008.
- Зафрански, Р.; *Романтизам. Једна немачка афера*, Нови Сад, 2011.
- Зафрански, Р.; *Ниче. Биографија његове мисли*, Загреб, 2021.
- Иљич, И.; *Здравље као лична одговорносћ? Не, хвала*, Загреб, 2011.
- Иглтон, Т.; *Свети џерор*, Загреб, 2006.
- Eagleton, T.; *Reason, Faith, and Revolution: Reflections on the God Debate*, New Haven, 2009.
- Иванов, В.; *Предосећања и предсказања*, Београд, 2001.
- Јанарас, Х.; *Хајдегер и Дионисије Аеропајнија*, Врњачка Бања, 1997.
- Јанарас, Х.; *Азбучник вере*, Нови Сад, 2004..
- Јанарас, Х.; *Личносћ и ерос*, Нови Сад, 2009.
- Janke, W.; *Die dreifache Vollendung des Deutschen Idealismus. Schelling, Hegel und Fichtes ungeschriebene Lehre*, Amsterdam – New York, 2009.
- Јегер, В.; *Теологија раних грчких филозофа*, Београд, 2007
- Јингер, Е.; *Одмећање у шуму*, Загреб, 2013.
- Jonas, H.; *Gnosis und spätantiker Geist*, Göttingen, 1994.
- Ками, А.; *Побуњени човјек*, Загреб, 2011.
- Кант, И.; *Шта значи оријентисање се у мишљењу*, Архе, Нови Сад, I/2004.

- Касирер, Е.; *Канѝ. Живої и учење*, Београд, 2006.
- Кафка, Ф.; *Дневници 1910-1913*, Београд, 1984.
- Качари, М.; *Геофилозофије Евроїе*, Београд, 2010.
- Кинг, Х.; *Посїюји ли Бої? Одїовор на їїїїање о Боїу у новоме вијеку*, Ријека, 2006.
- Кјеркегор, С.; *Две расїраве*, Београд, 1990.
- Кјеркегор, С.; *Сїїрах и дрхїїање*, Београд, 2002.
- Клаусен, Д.; *Границе їросвейїїїельсїїва*, Београд, 2003.
- Козелек, Р.; *Нека їїїїїања за їсїїорију їоїма кризе*, у: *О кризи*, Нови Сад, 1987.
- Козелек, Р.; *Криїїика и криза. Сїїудија о їаїїїїенези їрађанскої свеїїа*, Београд, 1997.
- Koselleck, R.; *Der Traum der Vernunft*, Darmstadt, 1985.
- Колаковски, Л.; *Модерно на бесконачној їроби*, у: *О кризи*, Нови Сад, 1987.
- Krämer, H.; *Die Grundlegung des Freiheitsbegriffes in der Antike*, у: *Freiheit. Thoretische und praktische Aspekte des Problems*, Freiburg/München, 1977.
- Кригер, Г.; *Повијесї и їрагиција*, у: *Филозофски їогиїїњак*, Бања Лука, 5/2007.
- Kuhn, H.; *Romano Guardini. Der Mensch und das Werk*, München, 1961.
- Леви, П. *Зар је їїо човек?* Београд, 2021.
- Lévy, P.; *World Philosophy*, Paris, 2000.
- Левинас, Е.; *Кад Бої уїада у миїїљење*, Требиње, 2008.
- Левинас, Е.; *Међу нама*, Нови Сад, 1998.
- Левинас, Е.; *Неколико рефлексија о филозофији хиїїлеризма*, Београд, 2000.
- Легеви, К.; *Хибридне кулїуре*, у: *Евроїа или Америка. О будућностїи Зайада*, Београд, 2003.
- Левит, К.; *Свјейска їовијесї и доїађање сїаса*, Сарајево, 1990.
- Легро, Р.; *Идеја хуманости*, Нови Сад, 1993.
- Либе, Х.; *Релиїија їосле їросвейїїїельсїїва*, Београд, 2012.
- Лиотар, Ж-Ф.; *Ауїусїїинова їсїїовијесї*, Загреб, 2010.
- Ломпар, М.; *Полуинїїелекїїуалац и национална їолиїїика*, Београд, 2021.
- Ломпар, М.; *Црњански и Мефисїїофел*, Београд, 2007.

- Римен, Р.; *Вечийо враћање фашизма*, Београд, 2019.
- Розен, С.; *Херменеутика као њолийика*, Нови Сад, 2016.
- Романидис, Ј.; *Прародийељски ѓрех*, Нови Сад, 2001.
- Rossler, D.; *Die Vernunft der Religion*, München, 1976.
- Руђенини, М.; *Огсуџини дої*, Загреб, 2005.
- Салис, Ц.; *Плайоново насљеђе*, Загреб, 2009.
- Сартр, Ж-П.; *Еїзисїеницијализам је хуманизам*, Сарајево, 1964.
- Сенека, Л. А.; *Дијалози*, Београд, 2002.
- Сиоран, Е.; *Пад у време*, Нови Сад, 2008.
- Слотердијк, П.; *У исїом чамцу*, Београд, 2001.
- Слотердијк, П.; *Сїрашна гјеца нової вијека*, Загреб, 2017.
- Слотердијк, П.; *Срїда и врїеме*, Загреб, 2007.
- Слотердијк, П.; *Сфере I*, Београд, 2010.
- Слотердијк, П.; *Койерниканска мобилизација и џїоломејско разоружање*, Нови Сад, 1998.
- Соловјов, В.; *Країка џовесї о Анїїхрисїу*, Београд, 2011.
- Spraemann, R.; *Zur Kritik der politischen Utopie*, Stuttgart, 1977.
- Старобински, Ж.; *Дарежљивосї*, Нови Сад, 2009.
- Steinorth, U.; *Docklosigkeit oder zu Metaphysik der Moderne*, Paderborn, 2006.
- Strauss, D. F.; *Das Leben Jesu*, Tübingen, 1969.
- Strauss, L.; *Thoughts on Machiavelli*, Glencoe, 1958.
- Strauss, L.; *Spinoza's Critique of Religion*, New York, 1965.
- Schmitt, C.; *Säkularisation und Utopie*, Mainz, 1967.
- Schultz, W.; *Grundprobleme der Ethik*, Pfullingen, 1989.
- Tarnas, R.; *The Passion of the Western Mind: Understanding the Ideas That Have Shaped Our World View*, New York, 1991.
- Таубес, Ј.; *Павлова џолийичка џеолоџија*, Ријека, 2009.
- Таубес, Ј.; *Зайадне есхажїолоџије*, Загреб, 2009.
- Тејлор, Ч.; *Доба секуларизације*, Београд, 2011.
- Тејлор, Ч.; *Полийика џризнавања*, Сарајево, 1995.
- Tilich, P.; *Die sozialistische Entscheidung*, Postdam, 1933.
- Tilich, P.; *Das Dämonische: Ein Beitrag zur Sinndeutung der Geschichte*, Tübingen, 1976.
- Trilling, L.; *Sincerity and Authenticity*, New York, 1969.
- Farandos, G. D.; *Platons Philosophie der Periagoge*, Würzburg, 1979.
- Feurbach, L.; *Das Wesen des Christentums*, Stuttgart, 2008.

- Feurbach, L.; *Schriften zur Ethik und nachgelassene Aphorismen*, Stuttgart, 1978.
- Фигал, Г.; *Смисао разумијевања*, Загреб, 1997.
- Fink, E.; *Zur Krisenlage des modernen Menschen*, Würzburg, 1989.
- Flew, A.; *Theology and Falsifications*, u: *New Essays in Philosophical Theology*, London, 1955.
- Флоренски, П.; *Смисао идеализма*, Београд, 2000.
- Флоренски, П.; *Сјуб и шврђава истине I*, Београд, 1997.
- Фолкман-Шлук, К-Х.; *Увод у филозофско мишљење*, Београд, 2001.
- Фуко, М.; *Поредак дискурса*, Лозница, 2007.
- Frühwald, W.; „Leib“ sein und „Körper haben“ oder Körperdiskurse und Geschichte und Gegenwart, у: *Literatur in Bayern 73/2003*.
- Хађађ, Ф.; *Како данас говоримо о Боју. Анђириручник за евангелизацију*, Сплит, 2018.
- Хађађ, Ф.; *Рај на враћима. Ојед о радосћи која узнемирује*, Загреб, 2015.
- Хађађ, Ф.; *Ускрснуће. Ујуте за ујораду*, Сплит, 2017.
- Хађађ, Ф.; *Како усјети у смрти. Анђиметода за живљење*, Сплит, 2020.
- Хађађ, Ф.; *Кад се све тако има расјаси. Размишљања о свршејку културе и модерностиа*, Загреб, 2019.
- Хађађ, Ф.; *Шта је то обидељ? Слиједом транценденције у гаћама и друћх улйрасексичких ојледа*, Загреб, 2020.
- Хађађ, Ф.; *Вјера злих духова. Или ајеизам који је премашен*, Загреб, 2013.
- Хађађ, Ф.; *Блаодати је дити рођен у ово вријеме. За ајослолати ајокалисе*, Сплит, 2021.
- Хађађ, Ф.; *Дубина сјолова. Мислика шјела*, Загреб, 2011.
- Харт, М./А. Негри; *Мноштво. Рај у доба Имјерија*, Загреб, 2009.
- Хоружиј, С.; *Театар ситуација*, Бања Лука, 2017.
- Хоружиј, С.; *Дитићх о шиховању*, Београд, 2002.
- Hirsch, W.; *Platons Weg zum Mythos*, Berlin, 1971.
- Хешел, А. Ј.; *Човјек није сам. Филозофија релијје*, Ријека, 2010.
- Heidegger, M.; *Parmenides*, Frankfurt a/M, 1982.
- Heidegger, M.; *Holzwege*, Frankfurt a/M, 1963.

- Hübner, K.; *Das Christentum im Weltstreit der Religionen*, Tübingen, 2003.
- Horkheimer, M.; *Die Sehnsucht nach dem ganz Anderen. Ein Interview mit Kommentar von H. Gumnior*, Hamburg, 1970.
- Хоркхајмер, М. /Т. Адорно; *Дијалектика просвјетљелства*, Сарајево, 1989.
- Hölscher, U.; *Die Chance des Unbehagens*, Göttingen, 1965.
- Цветковић, В. Н.; *Воља за ново*, Београд, 2007.
- Cullmann, O.; *Immortality of the Soul or Resurrection of the Dead?*, London, 1994.
- Церовић, С.; *У канџама хуманисџа*, Београд, 2000
- Церовић, С.; *Вријеме је крв. Умјетник у цивилизацији смрти*, Београд, 2012.
- Честертон, Г. К.; *Херетици*, Ријека, 2021.
- Chesterton, G. K.; *Orthodoxie. Eine Handreichung für die Ungläubigen*, Frankfurt a/M, 2000
- Шестов, Л.; *Умозрење и ошкровење*, Београд, 2003.
- Шестов, Л.; *Potestas Clavium*, Београд, 2002.
- Штраус, Л.; *Град и човек*, Београд, 2002.
- Шијаковић, Б.; *Ошор забораву*, Фоча–Београд, 2016.
- Шелинг, Ф. В. Ј.; *Филозофска исџраживања о сушџини људске слободе и џредметџима који су са џим џовезани*, Београд, 1985.
- Шлегел, Ф.; *Иронија љубави*, Београд, 1999.

ИНДЕКС ИМЕНА

А

- Агамбен, Ђорђо (Agamben, Giorgio) 7, 7 (фус), 20 (фус), 57, 66, 66 (фус), 77 (фус), 114 (фус), 131 (фус), 188 (фус), 195 (фус), 231 (фус), 232, 307
- Адо, Пјер (Hadot, Pierre) 28 (фус), 60 (фус), 146 (фус), 307
- Адорно, Теодор В. (Adorno, Theodor W.) 90, 90 (фус), 193 (фус) 307, 314
- Алберт, Ханс (Albert, Hans) 236 (фус), 307
- Амери, Жан (Améry, Jean) 189 (фус), 307
- Арендт, Хана (Arendt, Hannah) 87, 100, 101 (фус), 307
- Арсовић, Зоран 89 (фус), 307

Б

- Бадју, Алан (Badiou, Alain) 73 (фус), 74 (фус), 77, 78 (фус), 79 (фус), 97 (фус), 98 (фус), 104 (фус), 119 (фус), 222 (фус), 307
- Багај, Жорж (Bataille, Georges Albert Maurice Victor) 188 (фус), 197 (фус), 307

- Бенвенист, Емил (Benveniste, Émile) 49 (фус), 307
- Бењамин, Валтер (Benjamin, Walter) 26 (фус), 66, 76, 134, 134 (фус), 171, 171 (фус), 196 (фус), 197 (фус), 223 (фус), 231, 231 (фус), 307
- Берђајев, Николај Александрович (Бердяев, Николай Александрович) 57 (фус), 190 (фус), 288 (фус), 307
- Бери, Џон Багнел (Bury, John Bagnell) 211 (фус), 308
- Блох, Ернст (Bloch, Ernst) 216 (фус), 307
- Блуменберг, Ханс (Blumenberg, Hans) 182 (фус), 243 (фус), 292 (фус), 308
- Бодријар, Жан (Baudrillard, Jean) 9 (фус), 77 (фус), 82 (фус), 84 (фус), 86 (фус), 88 (фус), 133 (фус), 226, 226 (фус), 308
- Борер, Карл Хајнц (Bohrer, Karl Heinz) 116 (фус), 308
- Браг, Реми (Brague, Remi) 146 (фус), 308
- Бубер, Мартин (Buber, Martin) 153, 154 (фус), 211 (фус), 308

В

- Вайнрих, Харалд (Weinrich, Harald) 157 (фус), 308
- Вайтхед, Алфред Норт (Whitehead, Alfred North) 257 (фус), 308
- Велмер, Албрехт (Wellmer, Albrecht) 63 (фус), 308
- Велш, Волфганг (Welsch, Wolfgang) 41 (фус), 308
- Вирилио, Пол (Virilio, Paul) 81, 81 (фус), 83 (фус), 90 (фус), 308
- Висер, Рихард (Wisser, Richard) 56 (фус), 308
- Витгенштајн, Лудвиг (Wittgenstein, Ludwig) 10

Г

- Гадамер, Ханс-Георг (Gadamer, Hans-Georg) 10, 11 (фус), 237 (фус), 308
- Гвардини, Романо (Guardini, Romano) 162 (фус), 183 (фус), 266 (фус), 269 (фус), 299, 299 (фус), 308
- Генон, Рене (Guénon, René) 282 (фус), 308
- Герхнахрт, Волкер (Gerhardt, Volker) 23 (фус), 308
- Гиденс, Ентони (Giddens, Anthony) 101 (фус), 308
- Грасија, Хорхе (Gracia, Jorge J. E.) 27 (фус), 308
- Грунбајн, Дурс (Grünbein, Durs) 163 (фус), 276 (фус), 308, 310
- Гудмен, Нелсон (Goodman, Nelson) 62 (фус), 308
- Гутке, Карл Зигфрид (Guthke, Karl Siegfried) 37 (фус), 308

Д

- Де Либак, Анри-Мари (de Lubac, Henri-Marie Joseph Sonier) 36 (фус), 206 (фус), 207 (фус), 212, 224 (фус), 230 (фус), 242 (фус), 246 (фус), 252 (фус), 277 (фус), 281 (фус), 293 (фус), 303 (фус), 308
- Де Ружмон, Дени (de Rougemont, Denis) 108 (фус), 235 (фус), 309
- Де Сент Егзипери, Антоан (de Saint-Exupér, Antoine) 270, 270 (фус), 308
- Де Токевил, Алексис (de Tocqueville, Alexis-Charles-Henri Clérel) 189 (фус), 309
- Дерида, Жак (Derrida, Jacques) 13, 14 (фус), 44, 46 (фус), 88 (фус), 291, 291 (фус), 308

Е

- Екерман, Јохан Петер (Eckermann, Johann Peter) 169 (фус), 309
- Елер, Клаус (Oelher, Klaus) 107 (фус), 177 (фус), 309
- Енцесбергер, Ханс Магнус (Enzensberger, Hans Magnus) 92 (фус), 309
- Еспозито, Роберто (Esposito, Roberto) 108, 109 (фус), 111 (фус), 309

Ж

- Жирар, Рене (Girard, René) 271 (фус), 303 (фус), 309

З

- Зафрански, Ридигер (Safranski, Rüdiger) 36 (фус), 56 (фус), 62 (фус), 70 (фус), 79 (фус), 107 (фус), 156 (фус), 166

- (фус), 167 (фус), 178, 178
(фус), 190 (фус), 192 (фус),
193 (фус), 250, 250 (фус),
261 (фус), 263 (фус), 264,
264 (фус), 273 (фус), 309
- И**
Иванов, Вјачслав Иванович
(Иванов, Вячеслав Ивано-
вич) 116, 116 (фус), 309
Иглтон, Теренс (Eagleton,
Terence Francis) 124 (фус),
132 (фус), 185 (фус), 198
(фус), 220 (фус), 248, 309
Иљич, Иван (Illich, Ivan) 91
(фус), 309
- Ј**
Јанарас, Христо (Giannaras,
Chrestos) 104 (фус), 218 (фус),
249 (фус), 253 (фус), 254 (фус),
260 (фус), 266 (фус), 309
Јанке, Волфганг (Janke,
Wolfgang) 220 (фус), 309
Јегер, Вернер (Jaeger, Werner)
278 (фус), 309
Јингер, Ернст (Jünger, Ernst) 99
(фус), 100 (фус), 309
Јонас, Ханс (Jonas, Hans)
- К**
Ками, Албер (Camus, Albert)
242 (фус), 309
Кант, Имануел (Kant, Immanuel)
34, 51 (фус), 52 (фус), 131,
166, 192 (фус), 219, 243
(фус), 270, 309, 310
Касирер, Ернст (Cassirer, Ernst)
52 (фус), 310
Кафка, Франц (Kafka, Franz)
15, 81, 123 (фус), 137, 156
(фус), 281, 310
- Качари, Масимо (Cacciari,
Massimo) 117 (фус), 310
Кинг, Ханс (Küng, Hans) 245
(фус), 247 (фус), 256 (фус),
272 (фус), 283 (фус), 286
(фус), 293 (фус), 310
Кјеркегор, Серен (Kierkegaard,
Søren Aabye) 52 (фус), 75
(фус), 173 (фус), 310
Клаусен, Детлеф (Claussen,
Detlev) 114 (фус), 310
Козелек, Рајнхарт (Koselleck,
Reinhart) 140 (фус), 209,
210 (фус), 310
Колаковски, Лешек (Kołakowski,
Leszek) 141 (фус), 310
Крамер, Ханс (Krämer, Hans)
276 (фус), 310
Кригер, Мартин (Krieger, Martin
H.) 55 (фус), 165 (фус), 310
Кун, Хелмут (Kuhn, Helmut) 43
(фус), 310
- Л**
Леви, Пјер (Lévy, Pierre) 92, 93
(фус), 114 (фус), 310
Левинас, Емануел (Levinas,
Emanuel) 104, 104 (фус),
105, 105 (фус), 108, 160, 181,
181 (фус), 182 (фус), 204
(фус), 310
Левит, Карл (Löwith, Karl) 212
(фус), 213 (фус), 310
Легеви, Клаус (Leggewie, Claus)
143 (фус), 310
Легро, Робер (Legros, Robert)
156 (фус), 157 (фус), 271
(фус), 310
Либе, Херман (Lübbe, Herman)
53 (фус), 149 (фус), 158
(фус), 159 (фус), 248 (фус),
249 (фус), 310

- Лиотар, Жан-Франсоа (Lyotard, Jean-François) 192 (фус), 310
- Ломпар, Мило 63 (фус), 250 (фус), 278 (фус), 310, 311
- Лудовикос, Никола (Loydobikos, Nikolaos) 120 (фус), 129 (фус), 311
- М**
- Ман, Томас (Mann, Thomas) 108 (фус), 113
- Марквард, Одо (Marquard, Odo) 63 (фус), 311
- Марсел, Габријел (Marcel, Gabriel) 242 (фус), 311
- Михелс, Роберт (Michels, Robert) 112 (фус), 311
- Молтман, Јирген (Moltmann, Jürgen) 32 (фус), 53 (фус), 205 (фус), 251 (фус), 257 (фус), 311
- Н**
- Најдановић, Димитрије 31 (фус), 269 (фус), 305 (фус), 311
- Нанси, Жан-Лук (Nancy, Jean-Luc) 82 (фус), 97 (фус), 108, 108 (фус), 110 (фус), 234 (фус), 237 (фус), 238, 311
- Негри, Антонио (Negri, Antonio) 186 (фус), 313
- Ниче, Фридрих (Nietzsche, Friedrich Wilhelm) 32, 36 (фус), 37, 44, 52 (фус), 60, 79, 96, 99, 108 (фус), 136 (фус), 174 (фус), 190, 190 (фус), 196, 197 (фус), 200, 201, 240 (фус), 244, 249 (фус), 250, 256 (фус), 259 (фус), 263, 263 (фус), 271, 272, 272 (фус), 280 (фус), 292, 293 (фус), 300, 302 (фус), 309, 311
- О**
- Ортега и Гасет, Хозе (Ortega y Gasset, José) 13, 29, 29 (фус), 42 (фус), 150 (фус), 157 (фус), 233, 233 (фус), 238 (фус), 252 (фус), 255, 255 (фус), 311
- Остен, Манфред (Osten, Manfred) 168 (фус), 169 (фус), 172 (фус), 174 (фус), 311
- Ото, Валтер Фридрих (Otto, Walter Friedrich Gustav Hermann) 278 (фус), 311
- П**
- Паненберг, Волфхарт (Pannenberg, Wolfhart) 158 (фус), 311
- Паточка, Јан (Patočka, Jan) 118 (фус), 196 (фус), 311
- Пиксток, Керрин (Pickstock, Catherine) 241 (фус), 311
- Помјан, Кшиштоф (Pomian, Krzysztof) 139 (фус), 311
- Поповић, Јустин Сп. (Ава Јустин Ђелијски) 128 (фус), 179 (фус), 258 (фус), 276 (фус), 280 (фус), 311
- Р**
- Рансијер, Жак (Rancière, Jacques) 31 (фус), 311
- Реслер, Дитрих (Rössler, Dietrich) 159 (фус), 312
- Рикер, Пол (Ricœur, Jean Paul Gustave) 160 (фус), 311
- Римен, Роб (Riemen, Rob) 108

- (фус), 312
Розен, Стенли (Rosen, Stanley) 61 (фус), 65 (фус), 66 (фус), 243 (фус), 312
Романидес, Јован (Romanides, Ioannes S.) 217 (фус), 218 (фус), 312
Руђенини, Марио (Ruggenini, Mario) 30 (фус), 235 (фус), 278 (фус), 312
- С
Салис, Џон (Sallis, John) 151 (фус), 312
Сартр, Жан-Пол (Sartre, Jean-Paul) 14, 301, 301 (фус), 312
Сенека, Луције Анеј (Seneca, Lucius Annaeus) 51 (фус), 53 (фус), 312
Сиоран, Емил (Cioran, Emil) 123 (фус), 176, 176 (фус), 278 (фус), 312
Слотердијк, Петер (Sloterdijk, Peter) 62 (фус), 63 (фус), 64, 65 (фус), 113 (фус), 133 (фус), 134 (фус), 142 (фус), 143 (фус), 151 (фус), 156, 156 (фус), 162 (фус), 168 (фус), 169, 169 (фус), 170 (фус), 194, 194 (фус), 195 (фус), 201 (фус), 202 (фус), 221 (фус), 235, 275 (фус), 296 (фус), 312
Соловјов, Владимир Сергејевич (Соловьев, Владимир Сергеевич) 258 (фус), 278 (фус), 312
Спејмен, Роберт (Spraemann, Robert) 249 (фус), 312
Стајнворт, Улрих (Steinvorth, Ulrich) 52 (фус), 201 (фус), 312
- Старобински, Жан (Starobinski, Jean) 124 (фус), 312
- Т
Тарнас, Ричард (Tarnas, Richard) 137 (фус), 312
Таубес, Јакоб (Taubes, Jacob) 203 (фус), 204 (фус), 214 (фус), 295 (фус), 312
Тејлор, Чарлс (Taylor, Charles Margrave) 149 (фус), 155 (фус), 252 (фус), 312
Тилих, Пол (Tillich, Paul Johannes) 205 (фус), 215 (фус), 312
Трилинг, Лајонел (Trilling, Lionel) 155 (фус), 312
- Ф
Фарандос, Георгиос (Farandos, Georgios D.) 18 (фус), 312
Фигал, Гантер (Figal, Günter) 139 (фус), 313
Финк, Еуген (Fink, Eugen) 49 (фус), 313
Флоренски, Павел Александрович (Флоренский, Павел Александрович) 19 (фус), 105 (фус), 313
Флу, Ентони (Flew, Antony) 260 (фус), 313
Фојербах, Лудвиг (Feuerbach, Ludwig) 94, 244 (фус), 245, 246 (фус), 247, 250, 256 (фус), 292, 293 (фус)
Фолкман-Шлук, Карл-Хайнц (Volkman-Schluck, Karl-Heinz) 135, 135 (фус), 182 (фус), 313
Фон Хартман, Едуард (Von Hartmann, Eduard) 247 (фус), 308

- Фрувалд, Волфганг (Frühwald, Wolfgang) 164 (фус), 313
- Фуко, Мишел (Foucault, Michel) 15 (фус), 34 (фус), 313
- Х**
- Хађађ, Фабрис (Hadjadj, Fabrice) 8 (фус), 11 (фус), 16 (фус), 23 (фус), 38 (фус), 43 (фус), 44 (фус), 48, 48 (фус), 50 (фус), 58, 59 (фус), 67 (фус), 84 (фус), 85 (фус), 89 (фус), 91 (фус), 94 (фус), 115 (фус), 120 (фус), 127 (фус), 142 (фус), 152 (фус), 160 (фус), 179 (фус), 192 (фус), 198 (фус), 200, 200 (фус), 203 (фус), 206 (фус), 207 (фус), 213 (фус), 223 (фус), 226 (фус), , 236 (фус), 239 (фус), 240 (фус), 259 (фус), 260 (фус), 283, 284 (фус), 286 (фус), 289 (фус), 290 (фус), 298 (фус), 300 (фус), 301 (фус), 313
- Хајдегер, Мартин (Heidegger, Martin) 44, 57, 65, 113, 123, 137, 234, 249 (фус), 256 (фус), 260 (фус), , 266 (фус), 294, 308, 309
- Харт, Мајкл (Hardt, Michael) 186 (фус), 313
- Хелшер, Уво (Hölscher, Uvo) 191 (фус), 314
- Хешел, Абрахам Џошуа (Heschel, Abraham Joshua) 26 (фус), 54 (фус), 313
- Хирш, Волтер (Hirsch, Walter) 16 (фус), 313
- Хоркхајмер, Макс (Horkheimer, Max) 193 (фус), 314
- Хоружиж, Сергеј Сергејевич (Хоружий, Сергей Сергеевич) 8 (фус), 313
- Хубнер, Курт (Hübner, Kurt) 248 (фус), 314
- Ц**
- Цветковић, Владимир Н. 141 (фус), 314
- Церовић, Станко 31 (фус), 39 (фус), 44 (фус), 145 (фус), 184 (фус), 185 (фус), 314
- Ч**
- Честертон, Гилберт Кит (Chesterton, Gilbert Keith) 95 (фус), 298, 314
- Ш**
- Шелинг, Фридрих Вилхелм Јосип вон (Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph von) 124, 130 (фус), 271 (фус), 314
- Шестов, Лав Исакович (Шестов, Лев Исаакович) 220 (фус), 256 (фус), 287 (фус), 314
- Шијаковић, Богољуб 101 (фус), 295 (фус), 314
- Шлегел, Фридрих (Schlegel, Friedrich) 107, 191 (фус), 213 (фус), 314
- Шмит, Карл (Schmitt, Carl) 174 (фус), 312
- Штраус, Дејвид Фридрих (Strauss, David Friedrich) 246 (фус), 312
- Штраус, Лео (Strauss, Leo) 23 (фус), 57 (фус), 230 (фус), 314

Библиотека
ФИЛОЗОФИЈА И КЊИЖЕВНОСТ
Одјељење за књижевност
Књ. 2

Зоран Арсовић
ТАОЦИ НА НЕОДРЕЂЕНО ВРИЈЕМЕ
Балада о Звијери

Главни и одговорни уредник
Емир Кустурица

Уредник
проф. др Мило Ломпар

Издавач
АНДРИЋЕВ ИНСТИТУТ
Трг Николе Тесле, Андрићград
00387 58 620912, info@andricevinstitut.org

За издавача
Емир Кустурица, директор

Лектура и коректура
Милан Ружић

Именски регистар
Милан Ружић

Припрема за штампу
Жељка Башић Станков

Штампа
Белпак

ISBN 978-99976-89-16-0

Тираж
200

9 789997 689160

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

140.8

АРСОВИЋ, Зоран, 1967-

Таоци на неодређено вријеме : балада о Звијери / Зоран
Арсовић. - Андрићград : Андрићев институт, 2023 (Београд :
Белпак). - 322 стр. ; 20 см. - (Библиотека Филозофија и књижев-
ност ; књ. 2)

Тираж 200. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија: стр. 307-314. - Регистар.

ISBN 978-99976-89-16-0

